הָעָבָר

רבעון לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה

מייסדו ועורכו הראשון ב"צ כץ ז"ל

המערכת:
ברוך קרוא
יחודה שלוצקי

המזכיר:
א. אחרוני

מועצת המערכת:
כ"צ דינור
יחנן טברסקי
יצחק נאור
זלמן שזר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

חוברת י׳ | אייר תשכ"ג | תל־אביב

הוצאת „אלתירא", אגודה לחקר תולדות יהודי רוסיה ואוקראינה בהשתתפות משרד החינוך והתרבות וקרן י. ל. ורחל גולדברג ובסיוע מר אברהם שפיזהנדלר בארצות הברית

ה ת ו כ ן

עמוד

יצחק בן־צבי ז"ל 3

שמונים שנה לפרעות שנות השמונים:

„תכניותיו" של איגנאטייב ל„פתרון שאלת היהודים" ו„ועידות נציגי הקהילות בפטרבורג בשנות תרמ"א—תרמ"ב, מאת פר' ב. דינור 5

נספח (למאמר הנ"ל): ועידת נציגי הקהילות היהודיות — 1882 61

„קול מבאלטע" (מספרות הפרעות) 83

הפרעות בוארשה 1881, מאת ד"ר נ. מ. גלבר 106

תנועת „עם עולם", מאת חסיה טורטל 124

הפרעות בשנות תרמ"ב—תרמ"ד, מאת יהודה סלוצקי 144

*

גביית עדות מפי נפגעי פרעות קישינוב בשנת 1903, מאת ח. נ. ביאליק 150

יתומי קישינוב — מבשרי העליה השניה, מאת שמואל שפירא 155

*

פרקים מ„עידנא דריתחא", מאת ליב ליבנדה (תרגום ב. קרוא) 157

לתולדות הדרשה וההטפה לחיבת־ציון ברוסיה, מאת ד"ר חיים ליפשיץ 170

הרב מנחם מגדל חן, מאת שושנה חן־זהבי 177

כיצד עליתי ארצה מברית המועצות, מאת יעקב בוקשטיין 183

בית הספר העברי בסאראטוב (המשך), מאת יעקב אהרוני 188

מש. ז. רובאשוב עד שזר, מאת ברוך קרוא 202

*

„בהתעורר עם" (ביקורת), מאת יהודה סלוצקי 204

„יידן אין אוקראינע" (ביקורת), מאת יהודה סלוצקי 206

עולולות: א. יהודי וילנה בוחרים רב (המלבה"ד ח. וייסאדלר),
ב. למוצאו של יוסף טרומפלדור 211

תיקונים ומילואים למאמר „על עמדתה של התנועה המהפכנית הרוסית"
(„העבר", חוברת ט') מאת מ. מישקינסקי 212

מפתחות לחוברות א'—י' של „העבר" 215

דפוס „המרכז", תל־אביב

נפש ליצחק בן־צבי - נשיא ישראל

ביום השלישי, כ"ט בניסן תשכ"ג, הלך מאתנו נשיא ישראל יצחק בן־צבי.

פרשת חיים ארוכה וגדושה מעשים טובים נסתיימה עם פטירתו. אבידתו היא אבידת האומה כולה. בשורות מעטות אלו נציין כאן רק את דמותו של המנוח כבן ליחדות דוסיה וכידיד „העבר".

יצחק בן־צבי היה בן למשפחת יוצאי ליטא שהיגרו לפולטבה שברוסיה. ימי נעוריו עברו בתקופה הסוערת של ערב המהפכה הרוסית הראשונה והציונות החרצליאנית, כשהנוער היהודי נקרע בין אש המהפכה לבין הנאמנות לציון. יחד עם בן־עירו, מורו וחברו, דוב־בער בורוכוב ז"ל היה יצחק בן־צבי ממנסחי המיזוג בין שתי התנועות החברתיות שהיו מנוגדות, בין הסוציאליזם לבין הציונות, וממיסדי מפלגת „פועלי־ציון", ולאחר שנתגלה בכוית משפחתו מחסן הנשק של „ההגנה העצמית" בפולטבה נאלץ לצאת את רוסיה.

מכאן תחילתה של פעילות ציבורית בלתי־פוסקת בהקמת מפלגת „פועלי־ציון" בארץ־ישראל ובגולה, ביסוד „השומר", „החלוץ" והגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, ביסוד ההסתדרות הכללית של העובדים העברים, ולאחר מכן — עבודה מכורכת בארגון הישוב היהודי בארץ־ישראל, אותו ייצג יצחק בן־צבי במשך השנים האחרונות לשלטון הבריטי כנשיא הועד הלאומי של הישוב העברי, עד שזכה ונבחר בשנת תשי"ג לנשיאה השני של מדינת־ישראל.

מיום שנוסד „העבר" נתן הנשיא המנוח יד למפעלנו, מפעל חקירתם של דברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה. בחוברת „העבר" הראשונה בראשית תשי"ג השתתף י. בן־צבי, כשהוא מזווג את הנושא האהוב עליו: חקר חייהן של עדות נדחי ישראל עם תולדות יהודי רוסיה, במאמר על תולדות יהודי בוכארה בדורות האחרונים. עם הבחרו לנשיאות לא יכול היה י. בן־צבי להיפנות לכתיבה ב„עבר", אולם התעניינותו בו לא רפתה, ורק לפני חדשים מספר זכינו כולנו, חברי המערכת והכותבים ב„עבר", להתכנס בבית הנשיא בירושלים ולדון עמו ועם רעיתו, תבדל לחיים ארוכים, ואף היא ממשתתפי „העבר", בבעיות „העבר" ועתידותיו.

זכרו של יצחק בן־צבי יהיה שמור לברכה, עם שאר שמות מפוארים, בתולדות עמנו.

מערכת „העבר"

ב. דינור

„תכניותיו" של איגנאטייב ל„פתרון שאלת היהודים" וועידות נציגי הקהילות בפטרבורג בשנות תרמ"א-ב

א.

שנות השמונים הראשונות של המאה הי"ט היתה להן, כידוע, חשיבות מרובה ביותר בתולדות ישראל: באותן השנים חל מפנה חריף בחייהם ובגורלם של יהודי רוסיה ובהן הסתמנה גם ראשיתה של תקופה חדשה בתולדות ישראל בכללן.

המפנה בתולדות ישראל התגלה בארבע תופעות יסוד: (א) בדמותה של שנאת ישראל המשתלטת שהכריזה מלחמת־השמד על העם היהודי, ושהביאה כעבור שני דורות להשמדת שליש העם היהודי; (ב) בממדיה של ההגירה היהודית, שקבלה אופי של תנועה לעקירת האוכלוסיה היהודית מארצות מושבם מדורות ולהעברת העם היהודי לארצות חדשות; (ג) ביקיצתם הלאומית החברתית והמדינית של המוני היהודים, שנתנה דמות חדשה לעם, יקיצה שראשיתה באותה הזדעזעות גדולה שעברה על העם כולו בימי מאורעות השנים האלה; (ד) בהתמרדות בגורל היהודי של „גלות" — התמרדות שהקימה תנועה לאומית והקיפה כבר בראשיתה חוגים לא מעטים ביהדות, ביחוד בדור הצעיר, ועוררה אותם לפעילות מתמדת ושיטתית, שהביאה כעבור שני דורות לתקומת ישראל.[1])

ב.

ואמנם, ארבע תופעות יסוד אלה התגלו בשנות תרמ"א—תרמ"ב.

(א) הקשר של הפרעות ברוסיה עם האנטישמיות היה ברור כבר בימים ההם גם ליהודים, גם לרוסים; ולא ברוסיה בלבד, אלא גם בארצות אחרות. ודומה, שהקשר היה בו הרבה יותר מאשר השפעה אידיאולוגית. רמזים לכך נמצאים במידה מספיקה גם בעתונות של הזמן וגם בספרות הפולמוס ובזכרונות, ואף בספרות האנטישמית שבגרמניה ובארצות אחרות.[2]) היתה הרגשה כללית, שהנה הגיעה האנטישמיות בפעם הראשונה לשלטון בארץ גדולה, ודמותה הנכונה של המלחמה על היהודים שהוכרזה על ידי האנטישמיות נתגלתה בכל חומרתה: פרעות, התנפלויות, איומי־פרעות והתקפות במאות ערים, עיירות וישובים, רבבות שדודים ואלפים מוכים, מאות פצועים ועשרות הרוגים. האוכלוסיה היהודית הוחרדה כולה,

---

1) השוה דברי על התקופה החדשה בספרי „במפנה הדורות", עמ' 65—68, וכן במבוא ל„ישראל בגולה" (א. עמ' מה).

2) השוה דובנוב, Еврейская Старина כרך ח' (1915) עמ' 291, עובדה היא שהאנטישמיים הרוסים, ביחוד מחוגי הסלאביאנופילים, לקחו מהאנטישמיות הגרמנית רבות מטענותיהם נגד היהודים; הם גם הרבו להסתמך על הדוגמא של המערב האנטישמי, כדי להוכיח שאין זו תנועה ריאקציונית. בתנאי המשטר ברוסיה לא היה מקום אז לארגון אנטישמי, אבל חוגים היו קיימים ועמדו אף בקשרים עם התנועה האנטישמית בגרמניה. ובירור הדבר יבוא במקום אחר.

אימה ופחד הוטלו עליה. אימת המוות ופחד החיים; כי עוד יותר מאשר בפרעות עצמן נתגלתה דמותה של המלחמה ביהודים באוירה הכללית של אדישות, אי־השתתפות בצער ואף שמחה לאיד, שאפפה את היהודים ברוסיה בימי צרה ומצוקה אלה. בדבריהם של מ. ל. לילינבלום ושל ל. לבנדה והערכתם את האנטישמיות היה משום ביטוי להרגשת הרבים. „עלינו לדעת", כתב לילינבלום, „כי בדברי ימי תלאותינו מתחיל עתה פרק שני בשם קנאה לאומית, והמנוחה המועטה שהיתה לנו בימים האחרונים לא היתה אלא כנייר הנשאר חלק בין פרק לפרק, ואין אתנו יודע מראש כמה דפים כתובים בדם יכיל הפרק הזה."[3]) ועוד כתב לילינבלום באותו זמן: „בא לעולם הקוף האשכנזי הנקרא אנטישמיטיזם בכל גועל פניו, ואחריו החלה שרשרת ארוכה של רעמים. האמנם ימי הביניים מתחדשים עליני וקמים לתחיה? שאלו רבים בחרדה. לפי דעתי: כן הוא"[4]).

ועוד יותר נמרצים וחדורי הכרה ברצינות המצב היו דברי ל. ליבנדה: „כמעט בכל עולם התרבות הוכרזה על עמנו, על גזענו, מלחמה לחיים ולמות, והיות שאין אנו, המפוזרים על פני כל הארץ ומפורדים בינינו במחשבות, במושגים ובהרגשות, מהווים צד לוחם מאורגן, שאפשר לנהל אתו מלחמה „מתוקנת" לפי כל כללי המלחמה ותכסיסיה הרי חונקים אותנו אחד אחד". ליבנדה הזהיר מפני יחס „קל" לאנטישמיות, לפעולתה השיטתית והמתמידה ומפני הסכנה ש„בבוקר בהיר אחד" „נמצא את השדה כולו, שדה המלחמה של האנטישמיות ביהודים" כ„שהוא זרוע כולו עצמותינו — —יהיה בכי וחריקת שנים, ואולם המעשה יהיה עשוי", — „נקרא ליושר, להומאניות, לתרבות — אולם יהיה ברור שאחרנו את המועד, ובכך הגנו בעצמנו אשמים[5])".

(ב) גם ההגירה היהודית באותם השנים — אופייה המיוחד, אופי של „עקירת האוכלוסיה היהודית" מארץ מושבה, של „יציאה מאונס", הובלט בבהירות. אין לדון על הגירת היהודים מרוסיה רק לפי ממדיה באותן השנים, או לפי מספר היהודים מרוסיה שנכנסו באותן השנים לארצות־הברית (כ־14 אלף). אין לשכוח, כי באותן השנים יצאו גם כעשרת אלפים או יותר לארצות אחרות וחלק מהם חזר — או הוחזר — לרוסיה, אבל בעיקרו של דבר היה ערך היסטורי לעובדה שחותמה של „עקירה" היה טבוע גם בנכונותם של רבבות ומאות אלפים לצאת ולחפש להם מולדת אחרת, וגם בהיקפו הרב של „תחום היציאה": לא היו כמעט מחוז ועיר בתחום המושב שמהם לא הגיעו ידיעות על „הכנות" ליציאה ועל נכונות להגירה. אותה נכונות עממית „ללכת", לצאת, לעקור היתה בה מעין החלטה לאומית, החלטה־תשובה לגילויי הדעת של השלטונות שבצורות שונות הדגישו את כוונותיהם ב„בעיטותיהם"[6]) ביהודים: „להראות להם את הדרך לגבול

3) לילינבלום ב„ראזסויט" 1881, גל'. 42, עמ' 1640 (16/10); כתבי לילינבלום ח"ד עמ' 31.

4) לילינבלום בראזסויט 1881 גל' 41, עמ' 1599, נכנס במאמרו על „תחית ישראל" (כתבי לילינבלום ח"ד עמ' 26).

5) ב„ראזסויט" 1882 גל' 52 עמ' 2027—2028. על המאמר חתום W. — אחד מן הפסבדונימים של ל. ליבאנדה.

6) „המליצה" של ויטה בשיחתו עם הרצל, שאנחנו ב„בעיטותינו מעודדים את ההגירה היהודית מרוסיה", שעליה התרעם מאד הרצל (השוה Herzls Tagebücher, כרך ג' עמ' 473, ובתרגום העברי יומן, ח"ג עמ' 321) איננה בעצם יצירתו המקורית של ויטה: היא „מעין תחליף" בצורות שונות לביטוי „עידוד יציאת היהודים" (ע"י פרעות), שהיה שגור בעתונות הרוסית האַנטישמית בימים ההם.

המערבי,[7]) ולעודד את הגירתם־יציאתם מרוסיה. ולא היה הבדל בזה בין שר הפנים לקטיגור הצבאי בקיוב, בין הגנרל־גוברנטור הקיובי לגנרל־גוברנטור הוורשאי,[8]) — ודבריו של יל"ג: „בנערינו ובזקניו נלך" היה בהם ביטוי להרגשה של כלל האומה היהודית ברוסיה, והם גם היו לסיסמא למטיפים הצעירים והמרובים להגירת־יציאה מרוסיה.

(ג) הזדעזעות המוני העם היהודי בשנים אלה היתה גם הזדעזעות של יקיצה לאומית, חברתית ומדינית. והביטוי הראשון של הזדעזעות זו היה, כידוע, באותה תנועת ציבור, שבעצם הכרזתה ובדרך ביצועה היה חלק רב לדור הצעיר, אשר השתתפותו הפעילה בעצרות־התפילה בבתי־הכנסת היתה בה משום הפגנה לאומית רבת רושם. רושמי זכרונות מן הימים ההם מרבים לספר על עירנותו הרבה של הנוער ועל נסיונותיו להשפיע על „הגדולים" בישראל ולעורר אותם לפעילות ועל חלקם הרב בייסודן של אגודות חברות ו„סניפים" שלהן בערים ובעיירות. פעילות זו היתה קשורה באותה יקיצה יהודית, יקיצה לאומית, חברתית ומדינית ביחוד של הדור הצעיר, של האדם הבינוני בישראל. בימים ההם, כשבכל „בית ישראל" השתלטה התחושה של בדידות ושל אזלת יד, של „הגיעו מים עד נפש", עברה על כל בית ישראל המותקף והעזוב הסיסמה של „אם אין אני לי מי לי", סיסמה שהיתה גם הרגשת הרבים וגם חווייתו של כל יחיד ויחיד. גם תחושת הבדידות, שהכתה על ראשו של כל אדם בישראל, הביאה להתעוררות לעזרה עצמית. „חשוב בעצמך על גורלך, שהוא גם גורל הכלל". שתיהן עוררו גם בהמונים תחושת אחריות ודרבנו אותם לפעילות וליציאה מתוך אלם של דורות. הן גם העמידו בשורות העושים והמעשים שכבות חדשות ואנשים אחרים ובמשך דור אחד היו לחברה היהודית פנים אחרים. ראשיתה של אותה הזדעזעות עממית

---

7) המימרא „הגבול המערבי פתוח לפניכם" הוא קיצור מן הפיסקא של הקטיגור הצבאי בקיוב, סטרלניקוב, במשפט הפורעים, שהשתדל להוכיח כי הסיבה היחידה לפרעות הוא הניצול שהיהודים מנצלים את העם הפשוט; ובהקירתו הממושכת (יותר משעה) את אחד העדים היהודים (בישיבת בית־הדין ב־18 למאי) הפסיק את העד, שאמר כי האוכלוסיה היהודית יושבת צפופה בתחום, בדברים הבאים: „אם הגבול המזרחי של רוסיה סגור בפניהם, הרי מן הצד השני חפשי לפניהם הגבול המערבי. מדוע אין הם משתמשים במצב זה?" — באותה ישיבה של בית־הדין היה נוכח הגנרל קוטייסוב שנשלח לחקור את סיבת הפרעות.

8) השוה הדו"ח של הקונסול האוסטרי מ־15 ליוני (גלבר, יי.וו.א, היסטאריש שריפטן II עמ' 480—485) על דבריו של סטרלניקוב, על הגבול המערבי. לפיו אמר סטרלניקוב, ש„מן הראוי הוא שיעבירו את היהודים כולם דרך הגבול למערב". הוא גם מביא בקשר עם זה את תשובתו של דרנטלן הגנרל גוברנטור הקיובי למשלחת היהודית בראשותו של „הסוחר היהודי המכובד מדמייבקה, פרבר קיוב, כצנלסון" (ר' ביינוש; מראשוני העסקנים החרדים), שהתאוננו לפניו על האמצעים האדמיניסטרטיביים שהפקידות נקטה נגדם, ושאינה נותנת להם להשאר בפרבר זה. דרנטלן אמר להם: „אם אינכם יכולים להשאר כאן, יכולים אתם ללכת לירושלים, הממשלה תתן לכם רשות לכך... רשיון להגר יהיה, יהיה". בדו"ח של הקונסול הבריטי בוארשה לשר־החוץ הבריטי (גראנויל) מ־8/1 1882 (פוליטי 2) הוא מספר על שיחתו עם הגנרל־גוברנטור בוארשה אלבדינסקי (Альбединский) אחרי הפרעות בוארשה, שאמר לו, כי „מחצית מתושבי פולין מתים מרעב כיון שמחצית המסחר במדינה זו היא בידיהם". דברים אלה אמר בתשובה לדברי הקונסול הבריטי „שקץ הצרות יבא כאשר היהודים יוכלו לחזור לארץ־ישראל". והוא הוסיף עוד, ש„זו שאלה רצינית אם לא יהיה זה פתרון טוב לבעיה, אם נזכור שכל אדם שלישי בוארשה הוא יהודי וכל 130 אלף האנשים האלה ניזונים מן האחרים, ולכן השאלה היא: אם הם יאכלו אותנו או שאנו נגרש אותם". (צילום הדו"ח בארכיון הכללי לתולדות ישראל בירושלים).

עמוקה של שנות תרמ"א—תרמ"ב, אשר הדיה בשירי־עם ובדרשות מגידים, בשמושת ובדברי זכרונות, עוד טרם נחקרה כראוי.

(ד) ההתמרדות בגורל היהודי היתה התמרדות ב„גלות", והיא מצאה לה בשנים אלה את ביטויה החזק והנמלץ ביותר. ליליענבלום ופינסקר, דוד גורדון ופרץ סמולנסקין, יהל"ל ושפ"ר, זאמנהוף ומ. אייזמן, לב ליבנדה ויעקב רוזנפלד, מרדכי בן־עמי ושמעון פרוג, א"ש פרידברג ומ. דוליצקי, ורבים, רבים אחרים קראו למרד בגלות, בהתמידם בהטפה לעליה לארץ ולישובה, שרק בהם תקותנו. מספר האגודות לעליה לארץ ולישובה שידוע לנו על פעילותן בשנים ההן עלה לעשרות; וכמה מהן היו במערב אירופה; וכולן היו חדורות ברוחו של המרד בגלות, של „קיבוץ נדחי ישראל" ו„חלוצי יסוד המעלה", של „דבר אל בני ישראל ויסעו" ושל „תחית ישראל".[9] כמעט כל התופעות המייחדות את „התקופה החדשה" בתולדות ישראל היו איפוא כבר גלויות וברורות בשנים ההן. ויש מן התמיהה בעובדה שבשנים הקרובות כאילו שקעו תופעות אלו בחולותיה של המציאות היהודית האפורה: שכחה סערת הרוחות, רפתה הרגישות כלפי האנטישמיות, צומצמה „היציאה" ונמשך „אלם הרבים", ואף „המרד בגלות" דמותו השתנתה ל„חיבת ציון" של בעלי־בתים ולתמיכה ב„ישוב ארץ ישראל", יותר נכון בעזרה למתישבים, ואף הן חדלו להיות ענייניהם של הרבים...

אין ספק, „השפל" הזה שבא אחרי ההזדעזעות הלאומית והחברתית הגדולה היה נתון במציאות היהודית של ימי „הגיאות", וחישוף גורמיו נראה לי כאחה הבעיות ההיסטוריות הטעונות עיון ובירור מיוחד.

דומני, שבמדה רבה יש למצוא חומר לבירור זה בפרוטוקולים של וועידות נציגי הקהילות היהודיות ברוסיה שנתקיימו בשנות תרמ"א—תרמ"ב; בפרוטוקולים אלה משתקפת דמותם של היסודות הפעילים ו„המנהיגים" ביהדות הרוסית, ויש בה, בדמות זו, להמחיש לנו אותו מדבר של המציאות היהודית, שבחולותיו צריכים היו הזרמים החדשים לפלס לעצמם נתיבים ושבילים.

משמעותן ההיסטורית של וועידות אלה היא בחישופו הבהיר של המיוחד במצב ההיסטורי של „באו בנים עד משבר, וכח אין ללדה".

ג.

ההיסטוריוגרפיה שלנו זלזלה בוועידות אלה ולא ייחסה להן משמעות היסטורית כל שהיא. דובנוב, למשל, לא הזכיר כלל את הועידה הראשונה,[10] ועל השניה ציין שהיא „התכנסה בפטרבורג בהשפעת רושם הפרעות בבאלטא" ש־„בקונגרס קטן זה שלטה תערובת של צער לאומי ופחדנות אזרחית", ושלהחלטותיה (שהוא מביא אותן) לא היו כל תוצאות. ואף כי הערכתה של ועידה זו היא בוודאי נכונה מבחינת אי־הצלחתה למנוע את המפנה החמור בגורלה של היהדות הרוסית, הרי היא טעונה בדיקה לגבי דיוקה מבחינת מאמציה למנוע או לעכב

---

9) השוה ע. שוחט: שמות סמלים והוי בחיבת ציון, „שיבת ציון" ב־ג עמ' 225—240.

10) במאמרו של ש. דובנוב „לתולדות שנות השמונים" Еврейская старина כרך ח' (1915), עמ' 290, הוא מזכיר את ה„ועידה העלובה של הנכבדים היהודים וישיבותיה החשאיות", ומעיר בהערה שמלבד התאור הפיליטוני, הלגלגני, על ועידה זו, שנתפרסם ב„ראזסויט" לא מצא כרקטריסטיקות אחרות של ועידה זו, ואינו מזכיר את מאמרו של צדרבוים ורשימתו של העתון „רוסקי ייבריי", ולא את המאמרים ב„אידישער פאלקסבלאט" 1881, גל'. 2—7.

את חומרת המפנה באותה שעה. ואולם, מה שחשוב ביותר הוא שמבחינה משמעותה ההיסטורית ההערכה לקויה בחסר. משמעותן ההיסטורית של וועידות אלה היא גם בעצם כינוסן, בעובדת קיומן כצורה ארגונית של „הכלל היהודי" בשעה מכריעה בגורלו, שיש בה במידה מסויימת מעין מפקד כוחות הציבור לקראת ההיאבקות שהוא נתון בה, ושלפיו ניתן להבין את מהלך ההתפתחות ההיסטורית בשנים הבאות. ברם, אין אנו יכולים להעריך נכונה את „תוצאותיהן" של וועידות אלה ולעמוד על משמעותן ההיסטורית אלא מתוך ראייתן במסגרתם הריאלית של הימים ההם — ימי פורענות מתרגשת וגואה משעה לשעה, ימי פרעות וגזירות, הסתת־איבה גוברת ושמועות מטילות אימה נפוצות ומתפשטות, ימי „תכניות" והשתדלויות. תנועת הגירה של המונים ותסיסה חזקה בנוער. ובתוך מסגרת זו יש לעמוד על וועידות אלה גם מבחינה ארגונית: עיתויין ודרך „בחירתם" של הצירים לוועידות; אירגונן הפנימי של הוועידות והוועדות שלהן, הויכוחים שבהם, המשא ומתן עם השלטונות וכושר הפעולה של ראשיה.

בדברי הבאים אנסה איפוא לברר ולבחון את משמעותן ההיסטורית של שתי וועידות אלה מתוך תשומת לב מיוחדת לשתי תופעות־יסוד של הימים ההם — (א) ה„פרעות" ותכניותיו של הגרף איגנטייב, „לפתור" את שאלת היהודים; (ב) ה„פרעות" והתעוררות „תנועת העם" ביהדות הרוסית וחילוקי הדעות בתוכה. ולבסוף אביא כנספח למאמרי זה את הפרוטוקולים הרשמיים של ישיבות הוועידה השניה שנתפרסמו בעתונות היהודית הרוסית (בכרוניקה השבועית של ה„ווסחוד", 1882 ג׳ 31, 33, 34, 36, וב„רוסקי ייבריי" 1882 גל׳ 30, 32, 33, 35).

ד.

שתי הוועידות של נציגי הקהילות התקיימו בפטרבורג, נקראו על ידי ראשי הקהילה בעיר הבירה (שבראשה עמד הברון הוראץ גינצבורג) וברשיונו של שר־הפנים הגרף איגנאטייב. הראשונה נמשכה תשעה ימים (30 באוגוסט — 7 בספטמבר 1881, יז—כה אלול, תרמ״א) והשניה שלשה עשר ימים (8—20 באפריל, 1882 א—יג אייר תרמ״ב). מבחינת עיתוי הוועידות, יש לציין כי הוועידה הראשונה התכנסה מיד אחרי שנתפרסמה הפקודה על התקנת ועדות מקומיות, שתוטל עליהן „החובה לאסוף, ולשלוח למשרד לענייני־פנים את הנתונים עם השקפותיהם הם על ‚הצדדים׳ בפעולתם הכלכלית של היהודים אשר השפעתם מזיקה לסדר־החיים של האוכלוסיה העיקרית של המקומות האלה ומה הם האמצעים התחוקתיים והמנהליים שיש לנקוט בהם ביחס לאותם סוגי פעילות כלכלית של היהודים, אשר אותם תייצגנה במובן זה וועדות אלה״.[11] בפקודה צויין בפירוש שהיא ניתנה על יסוד הרצאתו של שר־הפנים בדבר „אי־הנורמליות" שביחסים הקיימים בין האוכלוסיה העיקרית של כמה פלכים והיהודים היושבים בה״ והיא נתפרסמה ב־22 לאוגוסט. שבוע ימים לפני הוועידה.

הפקודה מנוסחת כך, שדבר ההפסד הכרוך בפעילותם הכלכלית של היהודים אינו מוטל בספק, והשאלה היא רק בקביעתה המדוייקת ובהצעת האמצעים להלחם בה. ניסוח זה מבוסס על הרצאתו של איגנאטייב, שבה הסביר לצאר כי „הסיבה העיקרית של התנועה נגד היהודים היא במצב הכלכלי; בעשרים השנים האחרונות תפסו היהודים בידם קמעא קמעא את המסחר והחרושת, וגם רכשו להם על ידי קניה וחכירה כמה קרקעות ועל ידי אחדותם התאמצו בכל כוחם על פי רוב לא

11) „ראזסווייט", 1881, גל׳. 36, עמ׳ 1406.

להגדיל את התעשיה, אלא לנצל את התושבים העיקריים". ואם כי "הממשלה דכאה בכל תוקף" את הפרעות וההפקרות בכדי להגן על היהודים, הרי "רגש הצדק דורש ממנה שתתקן תיכף תקנות חמורות כדי לשנות את היחסים הבלתי נורמליים שבין התושבים העיקריים והיהודים ולהגן על התושבים מפני הפעולה המזיקה של היהודים, שהיא הגורמת לפרעות, כמו שיש ללמוד מן הידיעות הבאות מאותם המקומות".[12])

שר־הפנים נקט באמצעי השפעה והסברות כאלה — צורת השאלות וניסוחן ומכתב סודי לשרי־הפלך עם הדרכות — שהבטיחו לו תשובות והצעות של הוועדות מכוונות לרצונה של הממשלה, כלומר של איגנאטייב. באוקטובר אותה שנה כחודש אחרי הוועידה, אישר הקיסר "וועד בדבר היהודים" Комитет о евреях בראשותו של חבר (= סגן) שר־הפנים גוטובצב, שחבריו היו כולם שונאי ישראל מובהקים, וכיוון עבודתו של וועד זה הוגדר ברורות גם על ידי כך, שעם כינונה, בוטלה ה"וועדה לסידור היהודים" Коммисия по устройству евреев שהיתה קיימת משנת 1872, ושמטרתה היתה למצוא דרכים לסילוקה של "התבדלות היהודים" והיתה נוטה לדעה שזה קשור עם הרחבת זכויותיהם של היהודים. הניתוק לביטולה של הוועדה היה, שאין משימותיה מתאימות למצבה של שאלת היהודים עכשיו... — על "הוועד היהודי" החדש הוטל להכין חוק כולל חדש, שיהיה מבוסס על התשובות וחוות־הדעת של הוועדות הפלכיות ושל הפקידות הגבוהה בשאלת היהודים ובפתרונה הרצוי. ורבו השמועות מיום ליום על הגזירות המתרגשות ובאות. פרעות וארשה (דצמבר 1881), שהיד המארגנת מבחוץ היתה בולטת בהן, השמועות על פרעות העומדות להתחולל במקומות שונים, והודעת העתון הרשמי ("פראוויטלסטוועני וויעסטניק"), בסוף מרץ, שמעתה תודיע הממשלה בשעתה על פרעות לפי הדו"חים של שרי הפלך — העידו ברורות כי עוד מתרקמות תכניות רבות נגד היהודים.

ואמנם, פרעות באלטה (אפריל 1882) היו לפי היקפן, אכזריותן, שיתוף השלטונות במקום, גסות הרוח וההתעלמות של השלטונות הגבוהים — ה"שיא" בפרעות תרמ"א—תרמ"ב. והיציאה והמנוסה מרוסיה שהחלה עוד במאי 1881 היתה לה עתה צביון של מנוסת עם מפני החרב התלויה עליו. ובימים אלה נתכנסה הוועידה השניה.

דומה, שיש יסוד להנחה, שאיגנאטייב היה מעונין בכל פעם, שהוועידה

12) השוה במאמרו של ו. הסן:
Граф П. Н. Игнатьев и Временныя Правила о евреях 3-го мая 1882 г. שנתפרסם בשבועון הרוסי לעניני משפט Право בשנת 1908 בגל'. 30 עמ' 1632. מעניין כי הגראף איגנאטייב שקד להביא קודם "תלונות" מתאימות לפני הצאר. השוה ב"חומר לתולדות הפרעות" Матриалы для истории антиеврейских погромов в России т. г. стр. 461—468 על התערבות השלטונות בהסכמים בין היהודים ובין הכפריים במקומות שבהם נערכו פרעות ביהודים, בכמה מן הקהילות הכפריות באו לידי הסכם עם היהודים שהם ישלמו להם את נזקי הפרעות, והללו יותרו על תביעותיהם. הגנרל־גוברנטור מאודיסה מודיע שהסכמים הללו הם תוצאה של "הנהגתם המחוצפת של היהודים" ושל התנשאותם כאילו השלטונות הם על צדם, והוא ציוה להסביר לכפריים, כי בתשלומי הנזקים חייב כל יחיד, במדה שתהיה הוכחה שהוא שדד ולקח רכוש. השוה גם שם עמ' 4-385, מכתבו של הגראף קוטייסוב (מאוגוסט 1881) לאיגנאטייב, שבו הוא מודיע לו, כי החקירה והדרישה בסיבות הפרעות הביאו אותו למסקנה שהסיבה להן היא אחת בכל המקומות: השנאה ליהודים, ו"שנאה זו מצדה נוצרה בהשפעתן של כמה סיבות כלכליות ואחרות".

תתכנס אחרי פורענות, כשהיא נתונה בפחד, כדי שהדבר „יקל" עליו את ה„משא ומתן" עם היהודים; וכשלא הצליח ה„משא ומתן" — באה תיכף הגזירה החדשה, שהיתה, כמובן, כבר מוכנה לפני זה. מה היה טיבו של „משא ומתן" זה? כידוע, רווחו שמועות בציבור, שהגראף איגנאטייב, שהיה בימים ההם נתון במצוקה כספית גדולה, רמז וחזר ורמז ליהודים שעליהם לתת לו מיליון, מיליון וחצי או אף שני מיליון רובל בשכר הכוונה הנוחה של „שאלתם", „הכוונה" לטובתם.

האם לא ניסה איגנאטייב להשיג את מבוקשו גם דרך הוועידות? על כל פנים יש לנו עדות ברורה חד־משמעית על כך, והיא עדותו של עורך־הדין ה. סליוזברג, שהיה מקורב לברון גינצבורג, ודומני מן הנכון הוא להביא את עדותו בשלימותה.

בזכרונותיו כותב סליוזברג, כי „בין הצירים (לוועידת נציגי הקהלות בפטרבורג) התהלכו שמועות מעורפלות, כי איגנאטייב נכון לבוא במשא ומתן מסוים. לאחר מכן הפכו שמועות אלה לידיעות מדוייקות על כך שהגראף איגנאטייב ציפה להצעה לכַוון, עבור סכום כסף עצום, את הדיון בבעית היהודים לאפיקים נוחים יותר. יודע אני מפי הברון ה. גינצבורג כי באחת מפגישותיו עמו בעת התיעצויותיהם של נציגי הקהילות, שאל איגנאטייב פתאום את גינצבורג: ‚אמור לי, כארון, האם נכון הדבר שסכום של 2 מיליונים רובל הועבר לבנק שלך בשבילי?' הבארון גינצבורג נדהם כל כך משאלה זו, התרגשות רבה אחזה אותו, כפי שאמר לי, ומאחר שלא העז ללכת בדרך עליה רמז לו איגנאטייב, ענה כמובן בשלילה. כיומים לאחר מכן הוכנה הצעת החוק בועד השרים".[13])

לעדות זו יש סמוכים גם ממקורות אחרים.[14]) סיוע לשמועות אלה יש לראות גם בעובדה שהגראף איגנאטייב היה מעוניין לבוא במשא ומתן עם יהודים, לקבל משלחות של יהודים, לשוחח עם עסקנים יהודים מכל הסוגים ואף לנהל שיחות על עניני היהודים עם מכריו היהודים. את כולם הוא קיבל יפה והרבה הבטחות בצורות שונות.[15])

אמנם, שאלה היא: אם היתה לו לאיגנאטייב באמת גם „תכנית" או מעין „תכנית", שהיה בה לפי דעתו, משום „הכוונת הדיון בשאלת היהודים לאפיקים יותר נוחים", או שאפשר היה „לפרש" אותה כיותר נוחה, ושאותה היה נכון להעביר, או לנסות להעביר, אם היהודים „ישתפו פעולה" אתו, או היה זה פשוט נסיון להשתמש בהזדמנות נוחה ו„לסחוט" מן היהודים כספים שהיה זקוק להם, מבלי כל יחס של אחריות להבטחותיו, שבדרך כלל היה ידוע שאין לקבלן ברצינות.

Г. Слиозберг, Дела минувших дней זכרונות ימים עברו, פאריס 1933, עמ' 254.

14) השוה זכרון יעקב ח"ג עמ' 14—15 (על קוטייסוב), עמ' 102—104 (על מדינצב); והשוה בנציון כ"ץ, „זכרונות", (ת"א 1963), עמ' 70. במכתבו של השגריר הגרמני מפטרבורג לשר־החוץ הגרמני מ־19 במאי 1882, הוא גם מביא שבדו"ח שקיבל מוארשה, נמסר מן העתונות הפולנית, שאיגנאטייב הבטיח את „הגנתו ליהדות רוסיה". אם יתנו לו כמה מיליונים. (הצילום בארכיון הכללי לתולדות ישראל).

15) השוה הדו"ח מ־2 ביולי 1881 (מס' 34) של הקונסול צינגריא מקיוב למיניסטר החוץ האוסטרי שבו הוא מוסר על שיחתו של איגנאטייב עם מנהל בנק יהודי ועל „היחס של חנופה" של איגנאטייב „כדי לעשות פרסום בין היהודים לכוונותיו הטובות ליהודים" (געלבער, רוסישע פֿאַגראָמען, אַנהויב די 80־ער יאָרן, י.וו.א. היסטאָרישע שריפטן II עמ' 486).

הגרף ניקוליי פאבלוביטש איגנאטייב (1832—1908) היה שר־הפנים ברוסיה במשך שלושה־עשר חודש (2 במאי 1881 — 31 במאי 1882), ואם כי הפרעות הראשונות התחוללו עוד לפני היותו שר (15 באפריל 1881), הרי דעת העם ודעת הקהל, היהודית והרוסית, ייחסה את הפרעות וארגונן לאיגנאטייב. ולדעתי לא בלי יסוד. הגראף איגנאטייב היה גם לפני זה חבר הממשלה (שר ממונה על נכסי המלכות) והיה חבר „החבורה הקדושה", שנתארגנה אחרי הרצח של אלכסנדר השני (1 למרס 1881); היה בן בריתו של ק. פובידונוסצב, שעזר לעלייתו לכהונת שר־הפנים, השר הראשון בממשלה[16]). איגנאטייב היה שייך לאותם חוגים סלאביאנופילים במוסקבה, שגם להם ייחסו חלק באירגון הפרעות. הפרעות ביהודים היו מאורגנות. בזה אין ספק. על כך עמדו כבר אז, בימי הפרעות מראשיתן.

יש לנו עדויות רבות על שליחים שנשלחו לכל ערי הפרעות ועל הפצת שמועות על פרעות עתידות עוד בחצי השני של מרס 1881,[17]) על מתן הוראות והשפעה על ידי לחישות מוסמכות בע"פ ובכתב שבמקרה פרעות ביהודים יש לנהוג בסלחנות וברכות ולא להשתמש בנשק חם,[18]) ועל חבורות פורעים שהיו נוסעות בגלוי מעיר לעיר לשם השתתפות בפרעות, מן העדויות ברור, שזאת לא עשו השלטונות אלא חוגים מן הצמרת, בעלי השפעה בשלטון. ש. דובנוב שיער, של„חבורה הקדושה" היה חלק בארגון הפרעות.[19]) פרסומים של תעודות ה„חבורה הקדושה" חיזקו השערה זו, ואליהו צ'ריקובר ניסה לבסס אותה[20]) ויש למצוא לכך גם סמוכין בסדר הזמנים של המאורעות.

לפי רשימותיה החלה האגודה הטרוריסטית האריסטוקרטית הזאת בפעולותיה ביום 12 למרס 1881, וכעבור שבוע היו כבר בעתונות השמועות על הפרעות העתידות, וה„שליחים"־הסוכנים פעלו בכל הערים, ומן המרכז נשלחו כבר הוראות כיצד לנהוג במקרה הפרעות.[21]) לפי זה מובנים גם מאמציו של הקטיגור הצבאי בקיוב סטרלניקוב, להוכיח, כי הפרעות היו „ספונטניות" ולא מוכנות, וגם העובדה שחבר שר־הפנים (הגנרל צ'רווינין) השתתף בתוקף תפקידו בועד הפועל

---

16) איגנאטייב מונה כשר נכסי המלכות ב־24 למרס 1881 ואחרי זמן קצר (ב־4 למאי) מונה כשר־הפנים, הודות להתקרבותו לפובידונוסציב, הקטיגור הראשי של הסינוד ומורו של אלכסנדר השלישי שהיה נתון כל ימיו להשפעתו הרבה.

17) Еврейская Старина כרך ב' עמ' 207—218, בזכרונותיו של סונין: הפקיד בדימוס שבא ליליסוטגרד והקדים להזהיר את ראש המשטרה לבל ינקוט באמצעים חמורים נגד הפורעים ביהודים מסר, שהוא ביקר כבר ביקאטרינוסלב, חרסון, ניקולייב, אודיסה ובאלטה (עמ' 208), כולן ערים, שהיו בהן פרעות ונסיונות לפרעות. לשמועות על הפרעות השוה „ראזסווייט" גל' 12 משנת 1881 המביא ידיעה מהעתון Молва מ־19 למרס, על פרעות העומדות לפרוץ ביליסאוטגראד.

18) השוה הזכרונות הנ"ל של סונין; וכן עדותם של שני קציני צבא במשפט הפרעות בקיוב (בישיבות של 22—23 במאי) על ההוראות שניתנו להם שבועיים לפני הפרעות („הצפירה" 1881 גל' 22, עמ' 170).

19) Еврейская Старина 1915 עמ' 270.

20) במאמרו „נייע מאטעריאלן וועגן די פאגראמן אין רוסלאנד (י.וו.א. היסטאריישע שריפטן, II. עמ' 449—458. והשוה Красный Архив כרך 21 (1927) עמ' 203—207.

21) Красный Архив כרך 21, עמ' 202. והשוה למעלה הערה 18.

של „החבורה הקדושה" מקבלת משמעות מיוחדת.[22]) מתעודותיה של החבורה היו: פילוגה של התנועה המהפכנית, זריעת אי־אמון אליה וערעור ספיקות וויכוחים בתוכה ביחס לשיטות עבודתה וכן ליכוד היסודות השמרניים של הציבור הרוסי וסקר התנועות הציבוריות המסעירות את החיים הרוסיים. מתעודותיה של „החבורה הקדושה" היה גם לערער את האמון בהשפעתם של היסודות הליברליים ולהוכיח את העדר יכולתם לשלוט במדינה.[23]) הפרעות ביהודים נתנו להם „הישגים" אלה בשפע: הן הראו בראשיתן כי הממשלה „הליברלית" של לוריס־מליקוב, „הדיק־טטור", שלא ידעה לשמור על חייו של הצאר, לא הצליחה גם להחזיק את הסדר במדינה;[24]) השמועות שהפרעות הן מעשי ידיהם של המהפכנים ערערו את כבודם הציבורי וסמכותם המוסרית והשנאה ליהודים שליבו אותה עוררה בעם נטיות וזרמים לאומניים ודתיים, אנטי־מהפכניים, והפרעות הטילו פחד על היהודים, שמשורריהם יצאו רבים מאנשי המהפכה. ויש גם משום ראיה לדעה זו בקרבתה של „החבורה הקדושה" וסוכניה לתנועה האנטישמית במערב, ושההחלטה על הצדקת הגזירות על היהודים ברוסיה, שנתקבלה בקונגרס של האנטישמיים „לפי יזמת החברים מרוסיה", הוגשה למעשה על ידי סוכנה של „החבורה הקדושה", מלשינסקי, מכרו של הגנרל דרנטלן, שעבד זמן־מה כנראה, אצלו, כשהיה ראש הבולשת (המחלקה השלישית).[25]) אמנם, לפי רשימות „החבורה" היו אנשיה עסוקים בחודש הראשון בעבודת ארגון, ו„הפעילות" החלה רק כעבור חודש, אבל מאידך יש מקום להגיד, שאמנם הפרעות החלו בדיוק חודש אחרי ייסודה של „החבורה הקדושה", ובעבודת „הארגון" היתה כלולה גם הכנת הפרעות. ואפשר גם לציין, שמכיון שחבר שר־הפנים, כמובן, זה האחראי לבטחון, היה חבר הועד הפועל של „החבורה הקדושה" מתבארת על נקלה תופעה חשובה: ההוראות מפטרבורג לנהוג „ביד רכה" כלפי הפורעים, שניתנו, כנראה, על ידי הגנרל צ'רונין חבר שר־הפנים הממונה על הבטחון והארגון האחיד של „נוסח הפרעות וסגנונן"...

---

22) השוה שם, שם עמ' 205.

23) השוה שם, שם עמ' 208—211.

24) בשיחתו של איגנאטייב עם הרב ד"ר א. דרבקין מפטרבורג (הכרוניקה השבועית של הווסחוד 1882 גל' 6) אמר המיניסטר שהאשמה בהמשכת הפרעות היא בשלטון המרכזי הקודם (כלומר בלוריס־מליקוב) שלא דיכא את הפרעות מראשיתן. וכך מסר גם השגריר הגרמני במכתבו לממשלתו מיום 22/11 1882. דברים דומים מוסר הקונסול האוסטרי במכתבו למיניסטר החוץ מ־2 ליולי 1881, (גלבר, י.וו.א. היסטאריש־שע שריפטן II, עמ' 486) בשם בנקאי יהודי שחזר מפטרבורג ושוחח פעמים עם איגנאטייב. ואולם כדאי לציין, שלוריס־מליקוב בהרצאתו לצאר (מיום 24 באפריל) על הפרעות בקיוב, מוסר שטלגרף לדרנטלן ודרש ממנו שיטלגרף לו דחופות על המצב והביע את צערו שלא השתמשו בחיל פרשים, כדי לדכא את הפרעות. מדבריו אלה של לוריס־מליקוב וכן מהדגשתו שלא השתמשו בנשק לדיכוי הפרעות וכן מהצעתו לשלוח איש מיוחד להרגיע את הקהל — נראה, שלור־ס־מליקוב חש שאין הוא יודע את הדברים כשורה, ושמעלימים ממנו דברים רבים. השוה מאמרו של קנטור ב־Еврейская Летопись כרך א' עמ' 150—157. במכתב סודי של השגריר הבריטי מפטרבורג מ־15/4 1881 מוסר גם הוא שמועה ש„אדישות השלטונות" בימי הפרעות בקיוב היתה תוצאה מ„הוראות שבאו מהנסיך לוריס־מליקוב"; השגריר מסתמך על אגרת מס' 289 שבה ציין, ש„כאשר נפרד הצאר מהנסיך לוריס־מליקוב האשימו הצאר במצב של אי־סדרים [Disorganisation] שאליו הביא את הארץ."

25) השוה ד. זסלבסקי, במאמרו «Вольное Слово» и Драгоманов במאסף Былое מס' 27—28 (1925) עמ' 92—95.

ואף על פי כן, דומני, יש להודות, שיש מקום לפקפוקים בדבר חלקה המכריע של „החבורה הקדושה" בפטרבורג בארגון הפרעות. פובידונוסצב כעס על ה„חבורה" על שהתנגדה לרדיפות על אנשי הכתות הדתיות הפורשות,[26]) ופ. שובאלוב, מראשי החבורה, היה, לפי דעתו של פרץ, אחד מאלה שהתייחסו „בתבונה" לשאלת היהודים, ולא היה מאנשי פובידונוסצב ואיגנאטייב ודומיהם, שרצו „להשמיד את היהודים".[27]) ולא מתקבל גם על הדעת, ש„חבורה" שהחלה את פעולתה בארגון פרעות ביהודים בממדים גדולים כ"כ ובתעמולה מאורגנת, לא יהיה בכתביה כמעט שום הד לשנאת היהודים וליחס אליהם — חוץ מן המשפט של אי־אמון ליסודות השמרנים של היהודים והפולנים.[28]) ביחוד, אחרי שמארגני הפרעות שקדו מראשיתה להטביע עליה חותם של „מחאה לאומית", של „התקוממות רוסית ונקמת עם" ברוצחי הצאר ומארגניו, בניצול היהודים וכיוצא בזה.[29])

גם בדו"ח של השגריר הבריטי בפטרבורג שנשלח לשר־החוץ הבריטי נמסר מפי אנשי האינפורמציה שלו, שלפיה ה„זרים שהשתתפו בפרעות היו סוכנים שנשלחו ע"י המפלגה הסלאביאנופילית ממוסקבה, במטרה מיוחדת לעורר רדיפות נגד היהודים". השגריר מצא סמוכין לדעה זו באותה „צורה פושרת" בה טפלו השלטונות הצבאיים והאזרחיים בדיכוין של הפרעות.[30]) גם הקונסול האוסטרי בקיוב מוסר שמועות, כי „מנהלי התנועה היו אומנים שנשלחו ממסקבה לקיוב כדי להתנפל על היהודים". הוא מציין עוד, כי שמועות אלה אושרו אחרי־כן, וכי כל „תנועת ההסתה נגד היהודים הועברה כאן בקיוב לפי תכנית מסויימת, אשר אנשים משכילים כנראה ניהלו אותה". על כך מעידה העובדה — כי גם השלטונות האזרחיים וגם הצבאיים התייחסו אותו יום למשתתפים בפרעות בסלחנות וברש־לנות, „עובדה שהתבלטה ביותר".[31]) וגם הקונסול הכללי האוסטרי באודיסה מציין במכתבו שימים אחדים לפני הפרעות „באו הנה מספר רב של מסיתים מרוסיה הפנימית ואף ממוסקבה שנטלו על עצמם התפקיד של ראשים ומנהלים"[32])

גם דרנטלין, הגנרל־גוברנטור הקיובי, שהיה מפורסם באהדתו לפורעים ובשנאתו ליהודים, מוסר בהרצאה על הפרעות בקיוב (מ־30 לאפריל) ש„בעיר ובעם מתהלכות שמועות שבראש עומדים אנשים ממוסקבה שבאו הנה למטרה זו, אולם בין האנשים שנאסרו אין אנשים ממוסקבה".[33]) דרנטלן ציין באותה הרצאה, ש„אין ספק שאנשים השתמשו בשנאה העמוקה של האוכלוסיה המקומית ליהודים, והם ערכו את ההשתוללויות האלה כשהם משוכנעים שהם נוקמים נקמת המלך שהרגו אותו".

דומני, איפוא, שיהיה נכון להניח, כי היה ארגון מיוחד בסדור הפרעות.

---

26) השוה מכתבו של פובידונוסצב לאיגנאטייב מ־2 למרס 1882 (Былое 1925, חוב' 27—28 עמ' 72).

27) Е. Перетц, Дневник עמ' 141.

28) Красный Архив כרך 21, עמ' 221.

29) העתונות היהודית־הרוסית הטיבה להבחין בתעמולת העתונות האנטישמית (נובויה וורמיה, קיובליאנין, וילנסקי וויסטניק ו„נוברוסייסקי טלגרף") מיד אחרי רצח אלכסנדר השני, תעמולה לפרעות, וקשרה אותה ישירות לשמועות על הפרעות. השוה „ראזסווייט" גל' 13 1881, עמ' 492—949.

30) ממכתב סודי (מס' 16) של השגריר הבריטי בפטרבורג מ־12 בינואר 1881.

31) מ־16 למאי 1881; גלבר, היסטאריש שריפטן II, עמ' 478.

32) המכתב הוא מ־4 למאי; שם, שם, עמ' 476.

33) Еврейская Летопись עמ' 151—152.

בהעברת ה„כנופיות היחפות" ממקום למקום, בהשפעה על הפקידות, בהכשרת דעת הקהל, שמרכזו היה כנראה במוסקבה,[34]) ושאולי הוא הזדהה בחלקו עם הסניף של „החבורה הקדושה" במוסקבה. מבחינה זו יש ענין בעובדה, שבכתבי הגראף איגנאטייב, שהיה חבר „החבורה הקדושה",[35]) כנראה של הסניף המוסקבאי, נמצא תזכיר מיום 12 מארס 1881, יום ראשית פעולתה של ה„חבורה הקדושה". התזכיר כולל מעין תכנית מדינית לרוסיה אחרי הרצח של אלכסנדר השני. בתזכיר זה נאמר: „בפטרבורג קיימת קבוצה פולנית־יהודונית עצומה, אשר בידיה נמצאים ישירות הבנקים, הבורסא, הפרקליטות, רוב העתונות וענינים ציבוריים אחרים. בדרכים רבות, ובאמצעים חוקיים ובלתי־חוקיים, יש להם השפעה עצומה על הפקידות ועל כל מהלך העניינים בכלל. בכמה מחלקיה יש לה לקבוצה זו נגיעה גם עם ביזת אוצר הממשלה שהתפתחה, גם עם המרדנות כלפי הממשלה („קראמולה"), בהטיפם לחיקוי עוור של אירופה, שמרו אנשי הקבוצה הזאת בזריזות על מצבם הנייטרלי, וברצון רב הם משתמשים בגילויים הקיצוניים של המרדנות וגניבת האוצר, כדי להמליץ על דרך הרפואה שלהם: זכויות רחבות ביותר לפולנים וליהודים, מוסדות של נציגים כדוגמת אירופה. כל קול ישר מאדמת רוסיה מושתק בחריצות על ידי הצעקות הפולניות־יהודוניות, הטענות שיש להקשיב רק אל מעמד המשכילים, וכי את התביעות הרוסיות יש לסלק כמפגרות וחשוכות[36])".

דברים אלה על היהודים נאמרו לא דרך אגב: התזכיר דן על ה„דרך העממית" לפתרון השאלות המדיניות של המשטר והוא רואה בהשפעה היהודית את אחת התו־פעות שה„שחרור מהן" הוא תנאי קודם להצלחתם של כל התיקונים בחיים הציבוריים ובמשטר. „פתרון שאלת היהודים" הוא בשבילו, איפוא, דבר ראשון במעלה ודחוף בזמן. דעתו של איגנאטייב היא חשובה גם מפני שהיא שלובה ונעוצה בהשקפתו על הצורך לארגן שמירת הצאר על ידי הציבור ובכל התכנית של חידושים ותיקונים „ברוח העם", בתכנית שיש בה מיזוג של רעיונות „החבורה הקדושה" ושל דעותיהם של חוגי הסלאביאנופולים המוסקבאים. מן הראוי גם לציין, ש„אנשי מוסקבה" אלה ובראשם מנהיגם הרוחני ודוברם הסופר רב ההשפעה איבן אקסאקוב, היו הראשונים מן הציבור הרוסי שהדגישו וחזרו והדגישו שבפרעות הם רואים „תגובה לאומית"

---

34) מעניינת היא דעתו של נחום סוקולוב, שערך אותם הימים אולי את מסעו הראשון כעתונאי („מסע ברוסיא הפנימית") ופרסם רשמיו במאמריו ב„הצפירה" (ב„הצופה לבית ישראל"). באחד ממאמריו (הצפירה 1881 גל' 35 1/12 לספטמבר) הוא מוטר דעת הרבים על ארגון הפרעות אחרי שחקר ודרש: „לא תפשנו את המבעיר הבערה, אך עקבותיו ידועות וגלויות לכל — התנועה הנוראה נגד היהודים היא בת נעות המרדות (הניהיליזמוס), אולם השדה זרוע כלאים — נסבות רבות אחוזות וקשורות בדבר כפתילות רבות בנר אחד; אנשים ממפלגות שונות תומכים בסתר את ידי ההמון, ובאמת אינני צריך לתמיכה יותר מדי כי השנאה לישראל עצורה כאש בקרב ההמון, או יותר נכון בקרב כל העם, והם הפילו לתוכה ניצוץ קטן והיא בוערת מאליה".

35) אמנם, אחרי כן התיחס איגנאטייב בזלזול ל„חבורה הקדושה". השגריר הגרמני כותב (במכתבו מ־6 לאוגוסט 1881), שהקיסר נתן ל„חבורה הקדושה" שלשה מיליון רובל, אלא שאיגנאטייב מתיחס לדבר בשויון נפש, אינו סבור שהיא תאריך ימים, והיא כולה בבחינת משחק (Spielerei), אולם אין דנים מן המאוחר על המוקדם; יחסו זה ל„חבורה הקדושה" קשור בניגוד שבינה ובין הבולשת שהתנגדה לה, ויש כאן מהשפעתו של פוביידונוסצב, שאיגנאטייב נשען עליו.

36) נתפרסם ב־ История С.С.С.Р. שנה ד' (1960) חוב' ה' (ספטמבר־אוקטובר) עמ' 127.

של העם הרוסי על השפעתם המזיקה של היהודים, „התמרמרות העם על הניצול היהודי[37]".

בכל אופן עם כניסתו של איגנאטייב ניכרת השפעתו על הצאר בהסברת „שאלת היהודים". הוא משתדל לתרץ את כל „פליאותיו" ו„תמיהותיו" של הצאר: הפורעים אורגנו על ידי ניהיליסטים, והרקע הוא הניצול האיום שהיהודים מנצלים את האוכלוסיה. לפני הצאר הוא השתדל להראות, כי אמנם המשטרה נוקטת באמצעים נמרצים ביותר לדכא את הפרעות, אלא שיש להתחשב בניצול היהודי ובהתמרמרות שהוא מעורר.

על הרצאותיו — והן היו מרובות — בדבר האהדה לפורעים מצדו של ההמון והצבא בימי הפרעות בוארשה כתב אלכסנדר השלישי: „זה רע ביותר ומוכיח, כי עלינו למהר ככל האפשר ולגמור עם שאלת היהודים[38]". בדרך זו הכין איגנאטייב את הצאר לקבל את הצעותיו בדבר „פתרון שאלת היהודים". ודומני, שיש להניח שהרצאותיו של איגנאטייב לצאר כוונו מלכתחילה כך, שיסייעו להגשמת תכניותיו. והנה דוגמאות אחדות: ב־11 במאי קיבל הצאר משלחת יהודית — בהמלצתו של איגנאטייב[39] — והוא הודיע לה, כי כל הפרעות תוכננו על ידי שונאי המשטר, אנרכיסטים, ניהיליסטים ומהפכנים. אולם באותה שעה לא נענה הצאר לבקשת המשלחת, שיביע בפומבי גינוי לפרעות, ו„בדיבור מלכותי אחד" יפסיק את הפרעות. רווחו שמועות, כי הצאר דיבר עם המשלחת היהודית גם בדבר ניצול היהודים. במכתבו של השגריר הבריטי מפטרוגרד לשר־החוץ הבריטי הוא מוסר, כי הצאר העיר „שקל לעורר את המעמדות הנמוכים נגד היהודים משום שהיהודים אשמים בהרבה במצב העלוב". הוא השתמש בביטוי „שהיהודים הם הם המנצלים" או משהו מעין זה, על כך השיב אחד מחברי המשלחת שהסיבה לכך היא שאחיו לדת סגורים בשטח מצומצם ביותר של הקיסרות ובהגבלות להשגת אמצעי קיום. נמסר שהצאר העיר עוד שסיבה נוספת להרגשה הבלתי־אוהדת כלפי היהודים היא השתמטותם משרות צבאי. על הערה זו מצא תירוץ כלשהו חבר אחד של המשלחת. לבסוף הרשה הצאר למשלחת למסור לשר־הפנים „תזכיר בנוגע לעניני תלונותיהם"[40].

ההנחות שעליהן בנה איגנאטייב את הסבריו משולבות יפה בתכניתו „לגמור

---

37) אקסאקוב כתב בעתונו „רוס" — ב־6 ביוני 1881 — שהפרעות הם גילוי של „הזעם העממי הצודק" על העול הכלכלי וה„לחץ של היהדות על האוכלוסיה המקומית", והלחץ היהודי בא כתוצאה משאיפת היהודים לשלטון „עולמי"...

38) השוה „זכרון יעקב" ח"ג עמ' 12; דינים וחשבונות מפורטים על המשלחת הזאת מסרו כל השגרירים לממשלותיהם; הבריטי (מיום ה־13/25 למאי), האוסטרי (מן ה־13/25 במאי; עם הוספה), הגרמני (מן ה־12/24 במאי). השגריר הגרמני מודיע שהיזמה על המשלחת היתה פעלו של איגנאטייב; הדו"ח של השגריר האוסטרי הוא המפורט ביותר, ומכיל את התשובות של שליחי היהודים על הערות הצאר בדבר הניצול היהודי והשתמטות היהודים מעבודת הצבא. (השוה גלבר, הסטאריש שריפטן II, עמ' 468—470). צילום המכתבים של השגריר הבריטי ושל הגרמני נמצא בארכיון הכללי לתולדות ישראל בירושלים.

40) ידיעות מפורטות על שיחת אלכסנדר השלישי עם המשלחת היהודית נתפרסמו בכמה מעתוני רוסיה („נובייה ורמיה", „מוסקובסקייה וידומסטי"), אבל לא בכולם. מעניין, שהן הופיעו אחרי כן, מתוך מגמה בולטת להחליש את הרושם של קבלת פנים ידידותית יותר מדי, שנוצר אחרי הפרסום הראשון.

עם שאלת היהודים"; המהפכנים משתמשים בשנאת העם ליהודים ואין לתת הלם אפשרות זאת[41]. כל הנסיונות לדכא את הפרעות נכשלו בעטייה של אהדת העם והצבא לפורעים, הפתרון של שאלת היהודים הוא לשלול מהם כל אפשרות לנצל את הרוסים. ואמנם, השפעתו של איגנאטייב על הצאר היתה בימים ההם עצומה, היה בא כמעט יום יום לגאטשינה, מקום מגוריו של הצאר, ורבים ראו בו מעין „אראקצ'ייב"[42] חדש.

לאיגנאטייב יצאו מוניטין בחוגי השלטון כאויב יהודים מובהק, שאינו רואה את פתרון השאלה אלא בהכחדתם. דוגמא מענינת מיחסו של איגנאטייב ליהודים מביא מזכיר הממלכה, י.א. פרץ, בספורו על ישיבת ועד המיניסטרים שדן בתכנית החוק על הגבלות ליהודים, שאיגנאטייב הביא אותו בצורה של „תקנות לפי שעה". משמעותן הברורה היתה פשוטה: „החנקת היהודים". באותה ישיבה התריס ד.מ. סולסקי, מבקר המדינה, על כך ש„הפרעות מתחוללות אם לא ברשות הממשלה, הרי בידיעתה", והביא דוגמאות מהתנהגות המשטרה שהובאו בעתונות ודרש לערוך חקירה במקום. תשובתו של איגנאטייב היתה: „נערכה חקירה לפי פקודתי, והפקידים שנמצאו אשמים בזה שלא פעלו להפסקת המהומות ניתנה להם חופשה עד שיירגעו הרוחות[43]"...

בהרצאה על הפרעות שבבלטה שאיגנאטייב מסר לצאר, לא נאמר דבר על „העדר פעולה" מצדה של המשטרה, וממדיהן של הפרעות הוקטנו בהרבה, והן תוארו כפרעות רגילות[44]...

והנה היהודים ניהלו „משא ומתן" עם איגנאטייב — והוא אף הציע להם

---

41) השוה הקטעים מהרצאותיו של איגנאטייב על הפרעות שהובאו במאמרו הנ"ל של קנטור ב־Еврейская Летопись כרך 11 עמ' 150—154. בדו"ח של השגריר הבריטי מיום 18/6 למאי, מס' 224 (לפני מנויו של איגנאטייב), על שיחתו עם שר־החוץ הרוסי (גירס) על הפרעות. הוא מוסר שהלה אמר, ש„השלטונות חושדים כי הפרעות ביהודים באו, במדה מסויימת לפחות, כתוצאה „מהסתתם של הניהיליסטים". ובדו"ח מאוחר יותר מוסר השגריר את דבריו של גירס, כמעט בסגנונו של איגנאטייב: „שאין לתת לניהיליסטים להשתמש בשנאת העם ליהודים ולנצלה לטובת תעמולתם". ובשיחה שלישית (מיום 27/7 סודי מספר 313) שבו הוא מוסר לו על תזכירים שנתקבלו בממשלה נגד היהודים ובהם „נימוקים חזקים נגד כל מתן הנחות נוספות ליהודים". „גם הוא (הברון יונוני ממיניסטרין החוץ) סבור, שטרם הגיעה השעה להרשות להתפשט על פני כל רוסיה למגפה, (הגרמנים נוכחו רק במאוחר בנכונותה של דעה זאת) כי היהודים חותרים לאט לאט תחת הנצרות וברוסיה הם טורפים ממש את האכרים". והטענות נגד היהודים עוד מחריפות בשיחה הרביעית (במכתב מ־20/10 1881). המיניסטר דה גירס טען, ש„קיימת הרגשה זו נגד היהודים הן מצד השלטונות הרוסיים והן מצד העם הרוסי; שרוב הניהיליסטים הם בני אמונה זו; שדבר קבלתם לקולג'ים ולאוניברסיטאות רוסיות הביאו במשך זמן קצר לתוצאות שליליות ביותר; כל הסטודנטים האלה הפכו למהפכנים ותרמו למרדנותם של חבריהם; שהרוב המכריע של מבריחי הגבולות ושל מוכרי המשקאות החריפים בארץ זו הם בני דת זו; וכי כתוצאה מכך היה הכרח להוציא לפועל בחומרה רבה את החוקים הקיימים כבר ביחס ליהודים".

הבאתי שלש־ארבע שיחות אלה לדוגמא של השינויים שחלו בחדשים אלה בעמדתה של הממשלה כלפי היהודים גם בדרך הסברתה לנציגי ממשלות אחרות.

42) חביבו של אלכסנדר הראשון שהיה בעל השפעה מכרעת וקובעת בסוף ימי מלכותו. הגדרה זו להשפעתו של איגנאטייב מוסר פרץ (ביומנו עמ' 120) בשם דודו של הקיסר, יושב ראש מועצת הממלכה, הנסיך הגדול מיכאיל ניקולייביץ.

43. פרץ, יומן עמ' 132.

44) השוה Еврейская Летопись כרך ו, עמ' 153.

כמה הצעות. אין אנו יודעים בדיוק וישירות מה היו הצעותיו, אבל אין ספק שהיו, והוא אף רמז עליהן. מה יכלו איפוא להיות ה„הצעות" ה„טובות" וה„נוחות" של איגנאטייב, של האיש שבוועד המיניסטרים כינה את היהודים כ„עלוקות המוצצות את דמה של האוכלוסיה הישרה והעובדת", כ„שותי דם ממש" ושרצה ל„גמור" עם שאלת היהודים? מה יכול להציע לטובת היהודים האיש שהיה אחראי במדה כל כך רבה להתפשטות הפרעות ולהחרפתם? אמנם, איגנאטייב נהג בשיחותיו עם היהודים — בייחוד בקיץ שנת תרמ"א — להטעים את כוונותיו הטובות ביחס ליהודים לתלות את האשמה באחרים: בפקידות המקומית וברשלנותה, בלוריס מליקוב ובחוסר המרץ שלו בדיכוי הפרעות בראשיתן ושאין הוא אחראי לא לדברי הקטיגור הצבאי סטרלניקוב ש„אין הממשלה נוהגת לפי הוראותיו" ולא לגנרל דרנטלן ול„חוסר הטקט" שלו.[45]) אולם העובדות והתעודות מוכיחות, כי כל אלה דברי שקר הם, איגנאטייב היה אחראי לכל המעשים והפעולות. השגריר הגרמני במכתבו מ־8.6.1881 מוסר על שיחה עם איגנאטייב על דבריו של הקטיגור הצבאי הגנרל סטרלניקוב בדבר „הגבול המערבי הפתוח לפני היהודים" שעוררו רוגז רב בציבור היהודי, שהגרף סיפר לו בצחוק, שהברון גינצבורג בא למיניסטריון הפנים לראות אותו, והוא, הגרף, לא קיבל אותו, והברון אמר בכעס לשלישו של הגרף ש„הפרוקורור הזה ראוי להשלח בדרך אדמיניסטרטיבית תיכף ומיד"... ואולם יותר מכל התבלטה „שיטתו" של איגנאטייב בעובדת המשכתן של הפרעות. הרבים — ובהם גם שגרירי מדינות אירופה בפטרבורג — ראו ב„הפקרת היהודים", ובמתן חופש להסתה נגדם שהתנהלה בידיעתה וברשותה של הממשלה „עידודה של הגירת המונים של יהודים מרוסיה" שביחד עם ריבוי ההגבלות לגבי היהודים והחמרתם יסייעו „לפתור" את שאלת היהודים[46]).

אמנם, היה עוד נימוק לאיגנאטייב להמשכת הפרעות ביהודים: הוא לא היה מעוניין בהשקטת הארץ. תכניתו היתה, כידוע, להשיג מן הצאר הסכמה לקרוא ליום ההכתרה שלו את „כנסת הארץ" (Земский собор) מעין באות־כח של המעמדות בנוסח המסורת המדינית הלאומית הרוסית, שרק זו תוכל להשקיט את הארץ. הוא גם הגיש לצאר הצעה זו בתזכיר מיוחד, והיא שגרמה לפיטוריו מן הממשלה. אין הוא רוצה איפוא שיהיה שקט גמור במדינה. נכון יהיה, אם הצאר לא ירגיש את עצמו כל־כך בטוח ושקט במדינה; על ידי כך הוא יהיה מוכן להסכים להצעותיו בדבר „כנסת הארץ", כמוסד קבוע שאתו יתייעץ בענייני הממלכה.

נראה, איפוא, שאיגנאטייב, למרות פרסומו כאדם „משולל עקרונות", היה נאמן במדה מסויימת לשיטתו „העממית" שאותה רצה להעביר — השאלה היא איפוא, מה היתה „השיטה העממית" שלו בשאלת היהודים, וכיצד השתלב בשיטה זו „המשא ומתן" שלו עם היהודים.

השאלה היא חשובה גם מבחינה אחרת. איגנאטייב היה ידוע כשקרן („פחה השקרים" — קראו לו בתורכיה) ש„אינו בוש לשקר ולכזב", כ„לוליין שאין מצב

---

45) השוה מכתבו של הקונסול האוסטרי בקיוב מ־2 ליולי 1881, גלבר, היסטאריש שריפטן, כרך ב', עמ' 486.

46) השוה מכתבו של השגריר האוסטרי מ־28 באוגוסט 1881; שם, שם עמ' 488.

שלא יוכל לצאת ממנו"[47]) — והאם לא היתה „תכנית נוחה" זו של איגנאטייב שמכריו ציינו אותו כ„קלפן שקלפים מסומנים תמיד מוכנים לו בכיסו", גם היא נסיון נועז לרמות את היהודים, לקבל הסכמתם לגזירותיו — ולהופיע כ„איש ממלכה" ש„פתר" את שאלת היהודים מתוך הסכמה אתם?

דומני, שעיון בהצעותיו של איגנאטייב שהביא לאישור לועד המיניסטרים, בשיחותיו ובגילויי הדעת שלו, יש בהן להביא למסקנה, כי המסגרת הריאלית של השנים ההן — ושל ועידות נציגי הקהילות ברוסיה — כללו מלבד פרעות וגזירות גם פורענות „התכניות לפתרון שאלת היהודים", שאיגנאטייב רצה להכניס בה, בצורה זו או אחרת, גם את שיתופם הפעיל של היהודים, או אולי אף „הסכמה מצדם" והוא איגנאטייב יוכל להופיע כאיש ממלכה דגול שפתר אחת הבעיות הקשות במדינה[48]).

ו.

ה„וועד לעניני יהודים" שהקים איגנאטייב גם הוא היה בעצם רק שלט לתכניותיו הוא. הוועד היה בן שני חברים קבועים, האחד, היו"ר גוטובצב, סגנו של איגנאטייב, והשני פרופ' אנדרייבסקי[49]), שנלקח לוועד כדי להעלות את סמכותו; ומדי פעם בפעם הוזמנו לישיבות שרי פלך מתחום המושב ואנשים אחרים „בלתי חשובים" אבל רצויים. לפי עדותו של פרץ — כולם, „שונאי ישראל מובהקים". אנדרייבסקי, כפי הנראה, היה לו עוד תפקיד: להכניס „הצעות אלטרנטיביות" שיש בהן משום „התכנית האחרת" של איגנאטייב[50]).

מה היו הצעותיו של ועד זה?

ראשית כל הציע הוועד לבנות מחדש את כל התחיקה על היהודים לא על „עקרונות חדשים", כמו שניסו לעשות בימי אלכסנדר השני, אלא על „העקרונות הישנים", והם שהיהודים הם „בני נכר"[51]), ויש לנהוג בהם כפי שהמסורת ההיסטורית הרוסית קבעה. לפי החוקים הרוסיים מציין המושג „בני נכר" את השבטים שמבחינת מעמדם החוקי וסדרי ההנהלה הם כפופים לא לחוקים הכלליים, אלא לחוקה מיוחדת — חוקה מיוחדת זו היא מותנית בדרגתם הנמוכה של ההכרה האזרחית של בני הנכר.

---

47) פרץ, יומן עמ' 124—128; עדויות על אופיו של איגנאטייב, והשוה גם שנת 1960 חוב' 5, עמ' 126 (במאמרו של זאיונטשקובסקי עדויות מרובות על „הקו המעציב באופיו של איגנאטייב; נטייתו לשקר". השוה שם מסיבות פיטוריו של איגנאטייב, כשאלכסנדר השלישי טוען נגדו, שהוא אומר „לא אמת" ומוכיח זאת (שם עמ' 135). История С.С.С.Р. (Зайончковский)

48) פרץ, יומן עמ' 130.

49) איואן יפימוביץ אנדרייבסקי (1832—1891), פרופ' למשפטים באוניברסיטה בפטרבורג ורקטור בה, העורך הכללי של המלון האינציקלופדי הרוסי, ברוקהוז-עפרון. היה לו שם של ליברל מתון ומעריצם של „התקונים הגדולים" בימי אלכסנדר השני, הוזמן ל„וועד בדבר היהודים", השתתף בו והגיש כמה תזכירים ל„וועד".

50) זה כנראה קשור גם בשיטתו של איגנאטייב לצרף לכל ועדות „אנשי ציבור בקיאים" בדבר; אנדרייבסקי נבחר אולי משום שלא היה כלל בקי בענין, ויכול היה להיות נתון לגמרי להשפעתו של איגנאטייב וחבריו.

51) השוה 1908, Право גל' 30 (עמ' 1635) דברי הפתיחה של הועד לעניני היהודים בראשותו של גוטובצב — שבהם הוטעם והודגש כי היהודים מאז ומעולם היו כבני עם זר, וכל התחיקה החדשה (בימי אלכסנדר השני) מושתתת על יסודות „זרים לרוח העם".

גם את היהודים יש להכריח „להיות אזרחים מועילים" ולא לתת שום תואנה לתנועות עממיות נגד היהודים ולעשות שפטים בהם על ידי העם[52], וכמובן יש לגדור את האוכלוסיה הרוסית מניצולם של היהודים. וזה אפשר יהיה רק אם יעמידו את היהודים בממלכה תחת חוקה מיוחדת, שמבחינה עקרונית־משפטית ומבחינה מעשית־מנהלית, תהיה חוקה ל„בני נכר". הענין של „חוקה מיוחדת" ליהודים לפי עקרונות אלה דורש זמן. משום כך הציע הוועד תקנות לפי שעה שאינן בעצם אלא מערכת שלמה של גזירות והגבלות.

מערכת ההגבלות האלה מצטיינת לא בגזירות חדשות בלבד, אלא בעיקרון של ביטול החוק הכללי כלפי היהודים ומסירתם לרשות השלטונות (המשטרה), ככל „בני נכר". הנה, למשל, כמה מן ההצעות מסוג זה: (1) אף היהודים שלפי החוק מותר להם לשבת מחוץ לתחום, אבל אם הם יושבים בתחום המושב, יש להפסיק עד לפתרונה הסופי של שאלת היהודים, את כניסתם למקומות שמחוץ לתחום; (2) גם יהודים אומנים היושבים מחוץ לתחום, אם המשטרה מוצאת שאין הם עוסקים באומנותם, או התושבים יציינו זאת — יש לשלח אותם לתחום המושב; (3) יש לתת סמכות בידי השלטונות המקומיים לנקוט באמצעים מתאימים, בהתחשב בנסיבות, נגד קנית צרכי מזון על־ידי יהודים, אם כוונתם היא למכור אותם במקום במחירים יותר גבוהים[53]. במקום שנראה היה לוועד שאין לבטל את החוק הרי אפשרות ביטולו נמסרה לידי ה„חברה". כך, למשל, הוצע (1) כי „קהילות הכפריים" רשאיות להחליט ברוב פשוט[54] על הרחקת היהודים היושבים במקומם, ועל המשטרה החובה להרחיק אותם; (2) „הקהילות העירוניות והכפריות" מחוץ לתחום רשאיות להחליט ברוב פשוט על גרושם של יהודים מלוים ברבית. בין ההצעות על הגבלות בזכויות הין: (1) לאסור על היהודים כל מסחר סיטוני וקמעוני במשקאות חריפים בכפרים, ובערים — כל מסחר סיטוני במשקאות חריפים; (2) לאסור על היהודים כל מסחר בכפרים, מחוץ לתוצרת שהיא מעשה ידיהם; (3) לאסור על היהודים קניית קרקעות וחכירתם; (4) לאסור על היהודים לסחור ביום ראשון ובימי החגים הנוצריים; שאר ההצעות להגבלות הן: (1) האיסור ליהודים „מחוץ לעורכי דין מושבעים וסגניהם" להופיע כטוענים לאחרים לפני שופטי שלום או במוסדות האכרים; (2) צמצום מספר החברים היהודים במועצות העיריות והזמסטבות ובהנהלותיהן בהתאם לאחוז האוכלוסיה היהודית באותם הפלכים; (3) צמצום אחוז מספר היהודים בבתי־ספר עממיים ותיכוניים, אחוז מספרם לגבי מספרם של התלמידים האחרים צריך להיות מתאים ליחס „האחוז של היהודים לתושבים העיקריים"[55].

הוועד החליט, שיש הגבלות שאינן סובלות כל השהיה, ולכן הציע לקבל „ארבע תקנות לפי שעה": (1) איסור הישיבה על היהודים מחוץ לערים ועיירות;

---

52) שם, שם עמ' 1636.

53) בשתי ההצעות האחרונות ניתנת למעשה בידי השלטונות הסמכות גם לשלח את היהודים האומנים ממקומות ישיבתם שמחוץ לתחום וגם לנקוט באמצעים נגד יהודים על יסוד „כוונותיהם" של היהודים כפי שהן נראות למשטרה...

54) בדרך כלל רשאיות היו קהילות הכפריים להחליט על הרחקת אנשים מתוכם רק ברוב של 2/3.

55) הגזרות על הנהגת „הנורמה של אחוזים" ביחס להשכלת היהודים וכן צמצום — למעשה שלילתה — ביאות כח היהודים בשלטון העצמי בוצעו אחרי כן במחצית השניה של ימי אלכסנדר השלישי, עם החרפת הגזרות כלפי היהודים.

(2) איסור בניין בתים לעצמם או רכישתם מחוץ לערים ועיירות; (3) איסור בעלות קרקע ושימוש בה הן על ידי רכישה, חכירה, הן קבלתה כמשכון, הן על־ידי ניהול משקה — אם היא מחוץ לערים ועיירות; (4) איסור המסחר במשקאות חריפים בכפרים.

הגראף איגנאטייב הוסיף לארבע הצעות אלה עוד שתים: (5) זכות הישיבה מחוץ לתחום שהחוק נותן לאומנים יהודים — גם היא מעכשיו אינה חלה אלא על הערים ולא על הכפרים שמחוץ לתחום[56]; (6) איסור המסחר על יהודים ביום ראשון ובימי החגים הנוצריים.

על משמעותן והיקפן של ההצעות האלה, ה„תקנות לפי שעה", שהובאו לועד המיניסטרים, ניתן להסיק משתי עובדות אלה: (א) איסור הישיבה בכפרים, כלומר שילוחה של האוכלוסיה היהודית מן הכפרים, משמעותו גירושם של קרוב לחצי מיליון נפש![57] וגירוש זה היה רק ר א ש י ת הגשמת התוכנית. (ב) כי איגנאטייב אמר בועד המיניסטרים בפירוש, כי הכוונה היא לרכז את היהודים „במספר לא גדול של מקומות ישוב"; וזאת מטעמים „הומאניים": רק בדרך זו תהיה „אפשרות למנוע פרעות ולגדור את היהודים בפני מעשי אלימות, ובשעת הצורך אף בכח מזויין", דבר שאינו ניתן להיעשות, אם „היהודים יהיו מפוזרים בישובים, בכפרים ובחוות"[58].

משמעותה האמיתית של תכנית זו היא: סילוקם של היהודים, בכל הדרכים והאמצעים[59]. וכך הבינו אותה גם האנשים מן הצמרת בפקידות כמו שאפשר לראות מדברי פרץ על איגנאטייב[60], ומדברי אותו מיניסטר רוסי (כנראה פובייד‌ונוסצב) שאמר כעבור עשר שנים (בשנת 1891) לשליחו של הברון הירש

---

56) על ידי כך רצה איגנאטייב למנוע מן היהודים האומנים המגורשים מן הכפרים שבתחום לעבור לכפרים שבפלכי רוסיה הפנימית.

57) לפי מפקד התושבים שנערך ברוסיה ב־1897 ישבו בכפרים של 15 הפלכים בתחום המושב כ־700 אלף יהודים, וזאת מחוץ למושבות היהודיות. היות שהאוכלוסיה הכפרית היהודית לא גדלה בשנים (1889—1897) שההתישבות מחדש בהם אסורה היתה ליהודים, והיתה הגירה מן הכפרים וגירושים רבים — הרי מספר הנפשות שעמדו להיגרש לפי הצעת הוועד היה לכל הפחות חצי מיליון.

58) הנמקה זו של איגנאטייב מגלה לנו שבדעתו היה להמשיך בגירושים, ועניין הגירושים מן הכפרים היה רק בבחינת „התחלה"; אחרי הגירושים האלה צריכים לבוא גירושים מן הערים, בהדרגה, עד שהיהודים יהיו מרוכזים „במספר לא גדול של מקומות ישוב". ומכיוון שהנימוק הרשמי לגירושים אלה היה מתן אפשרות „להגן על היהודים", הרי ההנחה היא, שהפרעות תמשכנה ותהיינה „תופעה של הווי" בחיי האוכלוסיה היהודית ברוסיה.

59) מבחינה זו כדאי לציין עוד שתי הצעות „ממשיות" לא עקרוניות של הוועד בדבר אמצעים נגד היהודים: (1) „להפסיק בהמשך הפעולה ביחס לכל תביעות של יהודים מאכרים לפי שטרי חוב, במקרה שתובא טענה או תימסר הודעה שלפיהם לא נתקבל סכום כסף, — תמורת שטר החוב — או שהם מכילים תנאים על אי קיום חוזה". מן הניסוח אפשר להסיק שעצם הטענה בכחה לבטל את ההתחייבויות, מבלי שתדרש מן הנתבע כל הוכחה או מבלי שהתובע תהיה בידו אפשרות להפריך טענה זו. הצעה אחרת היא לסגור את חברת „מפיצי השכלה" בפטרבורג. וזאת ביחד עם ההצעה לצמצם את קבלת היהודים בבתי ספר כללים. הנימוק לסגירות חברת „מפיצי השכלה" הוא, שלמעשה אינה אלא סניף של „הברית היהודית העולמית".

60) יומנו של פרץ הנ"ל, עמ' 141. והשוה גם שתי ה„הצעות האחרות" של הוועד בהערה הקודמת.

על היהודים: „היהודי הוא טפיל; סלק אותו מן הגוף החי, שבו וממנו הוא מתקיים, ושים אותו על סלע, והוא ימות" [61].

אותם „המקומות במספר לא רב" שבהם ירוכזו היהודים, נראו להם, לאיגנאטייב ולפוביידונוסצב בן־בריתו, כאותו „סלע" רצוי שעליו יחדלו היהודים להתקיים.

על יד ההצעות של הוועד והוספותיו של איגנאטייב, היו גם הצעותיו של אנדרייבסקי, שנוסחו כולן בצורה של אלטרנטיבה אפשרית: „יתכן", „אפשר" ו„אולי"; והמשותף שבהן — שהן כולן מתאימות לרעיונות ומחשבות שבצורה זו או אחרת הובעו על ידי איגנאטייב עצמו בזמנים שונים.

הנה ההצעה המקורית על מסים כבדים ביותר על ה„אריסטוקרטיה היהודית" לטובת מוסדות השכלה יהודיים, כדי להכריח על ידי כך את האריסוטקרטיה הזאת לעזוב את רוסיה: יש בה כעין בקשת דרכים המזכירות את דברי איגנאטייב בתזכירו מ־12 למרס 1881 על שלטונם והשפעתם של היהודים העשירים; והנה ההצעה־המחשבה על הרחקת היהודים מן ההשכלה התיכונה והגבוהה מכיון שקיימים בתי ספר יהודים מיוחדים. אנדרייבסקי מרמז על שתי הצעות אחרות „לטובת היהודים": (א) אפשרות הקצבת „תחום מושב" יהודי גם באסיה, בחבל טורקסטאן, בגליל הספר הדרומי־מזרחי; (ב) נקיטת אמצעים להעברת היהודים (על חשבון הקהילות) על ידי הממשלה [62].

ברם, משמעותן של הצעותיו של אנדרייבסקי וקשריהן עם התכניות של איגנאטייב ניתן לעמוד עליהן רק מתוך בירורם של דברי איגנאטייב עצמו ושל אנשי שיחתו על הצעות אלה.

1.

„עצותיו" של איגנאטייב ליהודים, גילויי הדעת השונים והמרובים שלו על שאלת היהודים ופתרונה, הפרעות וסיבותיהן וההכחשות התכופות שלו, דבריו לעתונות הן בשעת שרותו כשר הפנים והן אחרי פיטוריו, קטעי זכרונותיהם של בני הדור — מצטרפים, לדעתי, לעדות אחת על כך, שלאיגנאטייב היתה אמנם תכנית מסויימת, שהיתה כאילו אלטרנטיבית מעין „הכוונה אחרת, נוחה יותר" של הדיון בשאלת היהודים, אלא שלמעשה זו היתה דרך לביצוע יעיל ומהיר של תכניתו המקורית, ביצוע בעזרתם של היהודים. „התכנית" ל„פתרון שאלת היהודים" שלו היתה בעיניו „ריפורמה רצינית" ואחרי פיטוריו שלא היו קשורים כלל ב„שאלת היהודים", טען איגנאטייב, שה„תכניות" שלו בשאלת היהודים לא הוגשמו משום שליהודים חסר היה העוז להציע רפורמות רציניות; הם חששו לחייהם ולכן הם הציעו הצעות שלא נתנו סיפוק לשום איש, והיו מה שבני אדם מציינים בשם „לא בשר לא דגים" [63].

חשוב משום כך לראות מה הציע איגנאטייב ליהודים ומה הבטיח להם.

בין המקורות ל„תכניתו השניה" של איגנאטייב בפתרון שאלת היהודים יש

---

61. A. White, Jewish Colonization and the Russian Persecution, The New Review, No. 27, August 1891 עמ' 99. ווהייט אינו מזכיר את שם המיניסטר.

62) השוה ערך אנדרייבסקי איואן יפימוביץ (של יולי הכן) באינציקלופדיה היהודית־רוסית (כרך ב', עמ' 567—568), שהוא כתוב כולו על יסוד חומר ארכיוני.

63) השיחה עם באכ Daily News ב־9/11 1882 (ב„כרוניקה השבועית של הווסחוד", 1882 גל' 8).

לציין את מאמריו, הערותיו ושיחותיו של אלכסנדר צדרבוים (ארז), עורך „המליץ" ומו"ל, עם איגנאטייב. הלה הכיר את בנו, אדולף, ואת כלתו היפה (הוריו של אחד מראשי המנשיביקים ברוסיה, מרטוב) עוד מימי היותו שגריר בקונסטנטי־נופול, וארז נפגש אתו פעמים רבות ושוחח אתו ב„שאלת היהודים". כבר ב־26 במאי 1881 פרסם ארז ב„המליץ" (גל. 20) מאמר „בין בדבר והבן במראה", שאם כי לא מסופר בו כלל על ראיונו אצל השר, והוא קשור בדברי הצאר למשלחת היהודית על הגשת תזכיר לשר הפנים על תלונותיהם, הרי הבינו בני הדור — ומן המאמר לא קשה להבין זאת — שבכמה מהצעותיו של צדרבוים, כמו בשם המיסתורי של המאמר, יש אולי גם רמז לדברים ריאליים ביותר שעל באי־כח היהודים להבין „בדבר ובמראה"... דומני, שאפשר לנסח את עצותיו בחמשה סעיפים.

(א) לעמוד על דרישת שוויונם האזרחי; הם רשאים לכך, מותר להם הדבר וכדאי הוא. עכשיו הם ימים ש„על פרשת דרכים", ועל הממשלה להחליט אם להמשיך בדרכה של הממשלה בימי אלכסנדר השני שהלכה לקראת השוויון האזרחי של היהודים, או עליה לשוב לשיטה הקודמת של הגבלות וצימצומים בזכויות היהודים ובוודאי שראוי ליהודים ומותר להם לעמוד עקרונית על תביעתם לשוויון אזרחי — ולצעד היסודי לקראתו: ביטול תחום המושב.

(ב) פעולה נמרצת ומרוכזת לתיקון מצבם המוסרי־הכלכלי והרוחני־המדיני של היהודים: הקובלנות המרובות על היהודים בתחום פעילותם הכלכלית (מסחר ביי"ש, הלוואות ברבית, עושק ורמאות וכו') ובתחום הנהגתם האזרחית (השתמטות מעבודת־הצבא, התבדלותם המובהקת בלשונם ובלבושם, בארגוניהם ובעמידתם האחד לצד רעהו נגד הנוצרים וכו') והמדינית (השתתפותו המרובה של הנוער היהודי בתנועה המהפכנית) — מחייבות את היהודים לתיקונים יסודיים פנימיים, שבלעדיהם לא תוכל הממשלה לשפר מצבם ולפעול לקידום שוויונם.

(ג) עד „התיקון היהודי" תהיה הממשלה (כלומר הוא, איגנאטייב) מוכנה לפעול לביטול תחום המושב. אלא שביטול זה מותנה יהיה בשני תנאים: (1) התחום יהיה פתוח רק ליהודים, אשר השלטונות ימצאו שהם מבחינת רמתם המוסרית והאזרחית ראויים לכך ואין חשש שיגבירו את שנאת היהודים; (2) תנתן אפשרות לזמסטבות — הנהלה עצמית של הפלכים — להחליט על כך אם רצויים היהודים אצלם או לאו.

(ד) ייווצר ברוסיה הפנימית, האסיאתית, בטורקיסטן, „תחום מושב" שני יהודי, שאליו יעבירו המוני היהודים מאירופה.

(ה) יוסד ברשות הממשלה „ועד הגירה" יהודי מרכזי, שבכספי היהודים וברשיון הממשלה יסייע להגירת היהודים למערב ולמזרח.

וראוי כל אחד הסעיפים האלה לעיון מיוחד, גם מבחינת ניסוח העדות עליו והתועלת שאיגנאטייב רצה להפיק ממנו להגשמת תכניתו הוא.

(א) הגרף איגנאטייב הודיע לסופרו של ה„טיימס"[64]) שהוא חושב זאת ל„דבר נכון ומתקבל", שהיהודים ישתדלו — למען „שוויונם המשפטי והאזרחי", אף כי קשה מאד להיענות דווקא עכשיו לתביעתם זאת, מכיון שהשנאה אליהם מרובה וההתרגזות עליהם גוברת בכל שכבות העם. אולם ברור, שבינתים על

---

64) לשיחתו של הגראף איגנאטייב עם סופרו של ה„טיימס" שנתפרסמה בעתון „נובייה ורמיה" השוה „הצפירה" 1881, גל' 32, 33. „המליץ" גל' 32.

הממשלה החובה להקל עליהם בדרישתם לחופש התנועה במדינה. מסתבר, כי ה„עידוד" הזה בא כאילו כדי להקל על הממשלה את הרחבת תחום המושב, ובוודאי נאמרו הדברים גם ליהודים. ואמנם, היו שמועות שאיגנאטייב מתכונן לבטל בבת אחת את כל החוקים המיוחדים ליהודים[65]). ואם כי ארז, שהיה קצת „מקורב" לשר הפנים, והעיד עליו ש„לבו טוב לנו, באשר יש לנו עדים נאמנים על כך" ועל דעתו לא נתקבלה כלל הידיעה הזאת, משום ש„לו ינסה עתה דבר יוכל לקלקל יותר, ולא לתקן, ואיש חכם ונבון כמוהו אשר שם לו בהליכות עולם ודיפלומט מצוין" לא יעשה צעד מסוכן, „משום שעליו להתאמץ להרגיע הנפשות", „וכאשר יצלח לבצור רוח העם ולהשקיט את יצרי הלבבות הסוערים וגם יעמיד בענין הזה עפ"י הידיעות הנכונות אשר יאסוף, אז יוכל לסדר חוק ולהציע לגבוה ממנו ולהשתדל לאשרו ולקיימו[66])".

כך הבין צדרבוים את פעולתו של איגנאטייב, וכך גם רצה איגנאטייב שיבינו אותו. ברם, ההנחה של צדרבוים ואחרים שאיגנאטייב מעונין „להרגיע את הרוחות" — היתה מוטעית מיסודה: איגנאטייב לא היה מעונין כלל בהפסקת הפרעות ביהודים, וגם לא בהרגעה כללית. הוא היה מעונין בפתרון שאלת היהודים ברוחו, ברוחה של ה„מסורת הרוסית" שאסרה בכלל ישיבת היהודים במדינה וכמובן בבטולן של כל ה„נטיות" ו„הסטיות החדשות" בכיוון של שויון היהודים. ולשם כך היתה דרושה אוירה של פרעות ביהודים, כדי להכניע את התרברבותם ושאיפותיהם האזרחיות של היהודים. ונוסף לכך הרי כל אלה דברים ששכרב מרובה מהפסדם: העתונות האנטישמית מכתירה אותו בשם איש ממלכה דגול. זה גם מחזק את עמדתו בעיני הצאר שאי־אהדתו ליהודים היא מפורסמת, וזד מועיל גם לתכניותיו הגדולות להביא את הצאר להסכים לתכניתו בדבר קריאת „כנסת הארץ" (Земский собор) ביום הכתרתו של הצאר, וכך תתחיל גם תקופה חדשה בתולדות רוסיה הקשורה בהגשמת חזונם של הסלאביאנופילים[67]). עדוד היהודים לתביעת השויון האזרחי מצדו עזר לו גם בזה, שהעביר את „שאלת היהודים" מתחום הבטחון לתחום המדיני, דבר שרבים מ„זקני הדור" האשימו בזה את המשכילים הצעירים, שלא הבינו את דרכיהם של שונאי ישראל[68]). — התזכיר של הפרופסור אנדרייבסקי שחובר לפי הצעת איגנאטייב, וגם הוא בנוי לפי השיטה של „או־או": או להתקדם בדרך התקונים הליברליים של אלכסנדר השני או לשוב לשיטת ההגבלות והרדיפות של ימי ניקולאי הראשון — אף כי לכאורה לא היתה בו מסקנה מפורשת, למעשה משמעותו היתה שיש להרחיב את היקף ההגבלות כלפי היהודים, אם כי להלכה כאילו נתן בידי איגנאטייב, כשיהיה צורך בכך, אפשרות אחרת.

(ב) בשיחותיו עם ב"כ היהודים — עסקנים, עתונאים ורבנים (הרב ד"ר דרבקין מפטרבורג[69]) — טען איגנאטייב שעל „ראשי היהודים ונאוריהם" לשקוד על רמתם המוסרית והאזרחית של המוני היהודים ושל הדור הצעיר. השאלה של צדרבוים: „אם יטה ד' לב המלך ויועציו לתת לנו מהלכים ברוסיה פנימה — מי

---

65) השוה לשמועות ש„בדעת השר איגנאטיעוו" לבטל פעם אחת את כל החוקים המיוחדים ליהודים — המגיד תרמ"א (1881) גל' 34, 31/8 עמ' 284.

66) המליץ שם, שם.

67) C.C.C.P. История 1960 חוב' 5, עמ' 128—139.

68) השוה זכרון יעקב חלק ג', עמ' 13—14.

69) הכרוניקה השבועית של הווסחוד 1882, גל' 6.

ומי ההולכים? הטוב לנו כי יעברו חלוצים שינקארים, פאקטורים, טענדלער, בטלנים ומחזרים על הפתחים, רמאים ונוכלים, זייפנים ומעבירי המכס, גנבים, קוני גנבות ומלוי ברבית וכל החיים מן הרוח? ומה יאמרו הרוסים אם יעלו כילק עליהם לשחת כל חלקה טובה בשדמות החיים"? — אמנם היתה בבחינת „עשתונות" העולות לדעתו „על לב כל איש אשר גורל עמו נוגע עד נפשו וחפץ לראות בשנותו לטוב ברוחני ובגשמי"[70]; אולם, הן נשמעו וחזרו ונשמעו מעל העתונות האנטישמית בחריפות רבה, וחזרו ונשמעו כדרישה מצד הממשלה, וכתביעה מצד שר־הפנים מן היהודים שבאו לדרוש הגנת החוק וחסותו — „לתקן את עצמם" ולהשתמש בהשפעתם על העם „שייטב את דרכיו"; כדרישה מן הרבנים שידריכו את הנוער היהודי לדת ואמונה, כדי „שלא יתערבו עם שונים", מהפכנים וניהיליסטים, וגם לייעץ ליהודים שלא ישמרו על תלבושתם, משום שעל ידי תלבושתם הם מקילים על הפורעים להכיר אותם ולהתנפל עליהם... כך היתה גם דרישת „התיקון המוסרי והחברתי" מצד הממשלה דרך של האשמת יהודים ועצות טובות להם בתביעותיהם להגנה ולחסות — העברת הדיונים לתחום מוסרי־חברתי, שהממשלה היא התוקפת והטוענת, והיהודים הם המתגוננים והמצטדקים...

(ג) התנאים ל„הרחבת תחום המושב" הם למעשה העמדתה של „זכות" זו של היהודים לרשות המשטרה מחד, ומאידך עצם ההרחבה תבוא לא כחוק המדינה, אלא כזכות לזמסטבות להחליט על כך, ומשמעות הדבר היא לעשות את הדיון בשאלת היהודים לנושא וויכוח בכל המקומות שיש שם „יחס אחר" ליהודים. ויש בזה גם משום דרך להראות שאין יהודים רצויים במדינה בשום מקום.

(ד) ההצעה על „תחום המושב" בטורקיסטאן נוסחה בצורה זו גם בתזכירי של אנדרייבסקי. ולא עוד; הוא גם הציע את הדבר כאמצעי זמני, כלומר שאחרי כן ימנעו את האפשרות מן היהודים להתישב שם, ואולי גם יבטלו את זכותם של המתישבים היהודים להמשיך לשבת במקומות אלה.

(ה) איגנאטייב הדגיש וחזר והדגיש, שאין הממשלה „מגרשת" את היהודים, אלא רק מרשה להם לעבור לארץ אחרת בתנאים מסוימים. „הועד היהודי להגירה ולהתישבות" צריך להיות אחראי שהתנאים שהממשלה דורשת (הגירת משפחות וכיוצא בזה) יתקיימו, וכן שהממשלה תפקח על הכספים של היהודים, שלא יתנו אותם... לניהיליסטים, כי הממשלה יודעת שהיהודים אוספים כסף לעזרה להגירה, כשם שהם אוספים כסף לנפגעי הפרעות, אף שהיא לא הרשתה מגבית לשם כך. ואולם, ועד מרכזי יהודי להגירה היה בו, לדעת איגנאטייב, גם ערך אחר: גוף ציבורי יהודי שיסייע בהגשמת תכניות הממשלה להוציא את היהודים, ולפתור את השאלה על ידי „סילוקם"...

זו היתה „המסגרת הריאלית" שבה התקיימו הוועידות של נציגי הקהילות היהודיות ברוסיה. הוועידה הראשונה בימים שבהם הודגשו ביותר, בפירוש וברמז, הנקודות הראשונות מ„תכניתו השניה", והוועידה השניה — בימים שעמד לבצע את תכניתו הוא, תכנית הפתרון הסופי, והדגיש את הנקודות האחרונות מתכניתו הישנה מתוך נכונות להשתמש בהן לביצוע נוח של תכנית ה„פתרון" שלו.

---

70) המליץ תרמ"א גל' 20.

ברם, על דרך גיבושן של „תכניות איגנאטייב" לפתרון „שאלת היהודים" ולמשמעותן ההיסטורית ניתן לעמוד כראוי רק מתוך עיון במסגרתן הזמנית. ששה־עשר חודש כהן הגרף איגנאטייב כשר הפנים, ומבחינת הפרעות ביהודים והדיון ב„שאלת היהודים" נחלקים חדשים אלה לעונות של פרעות ולעונות של הפוגות ודיונים ב„שאלת היהודים"[71]. והעונות באות זו אחר זו. המציין את עונות הפרעות הוא: העברתן, מעונה לעונה, מגליל אחד לגליל אחר וצמצום היקפן, החמרת אופיין ושילובן המופגן עם גילויי דעת של הציבור ושל השלטונות המקומיים נגד היהודים. העונה הראשונה של הפרעות התחילה ב־15 לאפריל 1881 ונמשכה שלשה שבועות (עד 7 למאי), והיו בה פרעות במאה שבעים וחמשה מקומות; בעיקר בפלכי חרסון, קיוב ויקטרינוסלב; ב„עונה" השניה של הפרעות, מ־30 ביוני עד 16 לאוגוסט, היו פרעות בשלשים מקומות בערך, בעיקר בפלכי פולטבה וצ'רניגוב; בעונה השלישית היו הפרעות בוארשה (13 בדצמבר), ובעונה הרביעית היו הפרעות בבאלטה (29—30 במרס) ובסביבותיה.

על מידת החרפתן כדאי לציין, שב„עונה" הראשונה היו שלשה הרוגים, בשניה — שלשה עשר; בפרעות וארשה ובאלטה ניכר היה ביותר היסוד הארגוני המכוון, והאחרונות הצטיינו, כידוע, באכזריות מרובה.[72] החל מן הפרעות של העונה השניה צוין כי השתתפו בהן אך ורק יושבי המקום,[73] ולא אנשים מבחוץ, ואחריהן התאספו עירונים ואנשי המקום והגישו בקשות ודרישות נגד היהודים, ששמשו אחרי־כן חומר בידי הועדות והועדים השונים שדנו בשאלת היהודים.[74]

וגם „עונות ההפוגה" והדיונים — לכל אחת מהן גוון משלה. ב„עונת ההפוגה" הראשונה התגבשה הדעה הרשמית שאין למהפכנים קשר לפרעות, אלא הן „תגובת זעם" של העם המשועבד על ידי היהודים,[75] ונתקבלה הסיסמא של ה„גבול המערבי

---

71) השוה M. Goldberg, Die Jahre 1881—1882 in d. Geschichte d. russischen Juden ברלין 1934, עמ' 40 (הטבלא על מספר הפרעות וזמנן).

72) השוה תאור פרעות באלטה, ב„כרוניקה השבועית של הווסחוד" 1882 גל' 16: 3 מתו מפצעיהם ומספר הפצועים לא פחות ממאתים איש; והשוה גם נאומו של הנסיך אורוסוב בירחון „ווסחוד" 1882 חוב' 6 עמ' 31—33.

73) השוה, למשל, הדו"ח מישיבת העיריה של גייז'ין „ראזסבייט" 1881 גל' 37 עמ' 1451—1452. כן ב„רוסקי ייברי" 1881 גל' 32 במכתב מפריסלב, עמ' 1253.

74) השוה, למשל, הדרישות של העירונים בפריאסלב (פלך פולטבה) שכמה מהן נכנסו לתכנית ה„חוקים" של ה„ועד היהודי", כגון האיסור לקנות צרכי מזון מן האכרים, אם הכוונה היא למכור אותם אחרי כן; הם דורשים גם שהיהודים יתפטרו ממשרותיהם כחברי העיריה וכן מכל משרות כבוד אחרות וכיוצא בזה. „ראזסבייט" שם, שם; „רוסקי ייברי" גל' 33 עמ' 1298—1300. והשוה התעודות הרשמיות על כל פרשת פריאסלב ודרישות העירונים בכרך השני של „חומר לתולדות הפוגרומים" עמ' 321—348; והשוה (שם, עמ' 376—378) תביעות דומות של העיר ברדיאנסק, שהובאו לדיון בפני הנהלת הפלך (1/7) ונדחו כבלתי חוקיות.

75) כידוע, צדדו בזמן הראשון החוגים הרשמיים בפטרבורג, ביחוד הנסיך הגדול ולדימיר אלכסנדריביץ והגראף איגנאטייב בדעה, שמארגני הפרעות היו הניהיליסטים וכוונתם היתה „לרכוש נסיון ביחס לכושר המוני העם לעורר מהומות" והשתמשו לצורך זה „ברקע של היחסים בין האוכלוסיה הנוצרית והיהודית". (מהרצאתו של איגנאטייב לאלכסנדר השלישי מ־12 למאי Материалы שם עמ' 46) ו„כדי לברר ברור רב צדדי יותר את ההשערות על הענין, יש לאסוף את הידיעות על היקף הפרעות ומשמעותן", הציע איגנאטייב לשלוח לשם כך למקומות הפרעות שליח מיוחד בעל נסיון (הגראף קוטייסוב). הצורך בבירור היה דחוף משום שהגנרל גוברנטור הקיובי, הגנרל דרנטלן, טען, שאין

הפתוח לפני היהודים". בעונת ההפוגה השניה הוקמו הוועדות לדיון ב„נזק שיהודים מביאים לתושבים העיקריים", והוקם ה„ועד לעניני היהודים" לשם הכנת חוקה חדשה בשביל האוכלוסיה היהודית; ובעונה השלישית — הוכנה ה„חוקה החדשה" לשם הגשתה לאישור ולפרסום, ופרעות באלטה צריכות היו להחיש את האישור, להפגין את הדחיפות בו...

ובאותם החדשים קיבל איגנאטייב גם משלחות של יהודים, העיר ליהודים על הצורך לשקוד על הפצת החקלאות בין היהודים, על ביטול ההתבדלות מן הרוסים, על תיקון המוסר והמדות של היהודים במשא ומתן, ועל שיתופו הרב של הנוער היהודי בתנועה המהפכנית משום שהיהודים הזניחו את חינוכו הדתי של הדור היהודי הצעיר — ורק ב„הפוגה" השלישית כשה„וועדות" בערי הפלך של תחום המושב לדיון ולעיון בשאלת היהודים גמרו את עבודתם, ו„הועד לעניני היהודים" גם הוא עמד לסיים את עבודתו — בא הראיון עם הד"ר אורשנסקי וההודעה עליו שפורסמה בהסכמתו של איגנאטייב.[76]) וזו לשון ההודעה:

בשבת 16 בינואר קבל הגראף איגנאטייב את הד"ר אורשנסקי בשאלת היהודים. הגראף פנה בדברים דלקמן:

„עוד חדשים אחדים לפני זה, כשבאת אלי עם יהודים אחרים,[77]) אמרתי לכם, כי הגבול המערבי פתוח ליהודים, מאז השתמשו היהודים במדה רחבה בזכות זו, והגירתם לא הופרעה בשום מקום, כשהגירה זו היתה של משפחות שלמות ובין היוצאים לא היה מספר רב של אנשים צעירים, שלא עבדו בצבא. אסרו רק על הגירתם של אלה, אשר השאירו על אחריותו של הציבור את בני משפחתם הזקנים, או לא מלאו את חובתם כלפי הממשלה. ומה שנוגע לשאלה שאדוני עורר בדבר הגירת היהודים לפנים הקיסרות, הרי בודאי תמנע הממשלה מכל דבר שיכול עוד לסבך את יחסי היהודים לתושבים העיקריים, ולכן בשמרה על תחום המושב הקיים ללא הפרה, בקשתי כבר את הועד היהודי לציין את אותם המקומות, שאינם מיושבים כראוי, ושהם זקוקים להתישבות, אשר בהם אפשר היה לישב את היסוד היהודי, בהתאם לרצונם ותועלתם ומבלי הפסד לישוב העקרי".

ד"ר אורשנסקי הביע את תקותו, שהממשלה תראה בשאיפתם הנוכחית של היהודים להגירה רק תוצאה ממצבם הקשה של היהודים, מבלי כל רקע מדיני. האינטליגנציה היהודית נכונה להקדיש את כוחותיה לקרב את היהודים לאוכלוסיה העיקרית, אולם כדי להצליח במלחמה בתנועה האנטי־רוסית, הממשלה צריכה

לפוגרומים כל שייכות לתנועה המהפכנית, וכי הפורעים הראו יחס של כבוד וציות למשטרה, וזו היתה התפרצות ספונטנית של זעם המונים; (שם, עמ' 58—59), והגראף איגנאטייב הביא את דעתו זו של דרנטלן (שהוא הביע אותה במכתב פרטי) בהרצאתו לאלכסנדר השלישי מ־14 למאי. נדמה לי, כי איגנאטייב היה מעוניין בדעה זו גם מבחינת שאיפותיו המדיניות הכלליות ל„תיקונים ברוח העם".

76) השיחה נתפרסמה בהוספה מיוחדת ל„ראזסבייט" גל' 4, 1882 עמ' 125—126. הפרסום היה כמובן בהסכמת המיניסטר, ודבריו של איגנאטייב נמסרו אחרי שהוא ראה אותם ואישר אותם. השוה דבריו של אורשנסקי באותו גליון של „ראזסוויט" במאמר הפולמוס שלו עם לנדאו, שבו הוא אומר בפירוש ש„בשיחות רשמיות כאלה מתפרסם תכופות רק חלק השיחה, ומתפרסם רק זה, שצד אחד מוצא ברגע זה „רצוי ונוח". אורשנסקי הודיע איפוא עם פרסום השיחה, כי רצוי לאיגנאטייב ונוח לו שהציבור היהודי ידע ברורות את דעתו.

77) אורשנסקי השתתף במשלחת מטעם הוועידה הראשונה שהתייצבה לפני איגנאטייב. ובסגנון הדברים („ויהודים אחרים") נראה זלזול מכוון ומופגן של איגנאטייב במשלחת.

להרשות ליהודים הרוסים לבוא לעזרה לישוב היהודי הנתון במצוקה ולעמוד בראש ההתישבות (ההגירה) הן מחוץ למדינה והן בפנים. על ידי כך אפשר היה לסדר כראוי את ההגירה והממשלה הרוסית היתה מקבלת קרקע מוצק כדי להרחיק יסודות זרים. הגראף ענה: „שלשם יצירת ועד להגירה וכמו כן ליסודה של כל חברה יש צורך למלא את התנאים שנקבעו בחוקים הכלליים, שהם חובה ליהודים וכמו כן לשאר הנתינים הרוסים הנאמנים. בכל הגירה מרוסיה, על היהודים לזכור שלא יורשה להם לשוב בחזרה".

שתי הועידות של נציגי הקהילות היהודיות שהתכנסו בפטרבורג קשורות לפי זמנן ותוכנן בתוכניותיו של איגנאטייב, ובשמועות עליהן, בגילוי הדעת של איגנאטייב ובהכחשותיו. הוועידה הראשונה התכנסה בקשר עם הוועדות הפלכיות לדיון בשאלת היהודים, והועדה השניה בקשר עם שיחתו של איגנאטייב עם ד"ר אורשנסקי ובקשר עם הצעת ה„חוקים החדשים" על היהודים ש„הועד היהודי" עמד להגיש לאישור ולפרסום.[78])

אמנם, אין לראות, כמובן, את „תכניותיו" של איגנאטייב כענין אישי גרידא. יש בהן נסיון להסיק מסקנות מדיניות כלליות מתנועה אנטי יהודית חזקה ו„מדעת קהל" מאורגנת ומסוערת, לצרף אליהן חשבון מדיני — ולגבש אותן לאידיאולוגיה אחידה, המצדיקה תנועה זו ו„מכשירה" אותה כנקודת־מוצא לשיטה של רדיפות על היהודים על ידי המדינה והציבור עד כדי סילוקם. ברם, האבחנה בין יסודותיה השונים של התנועה האנטי־יהודית הזאת — של הפורעים והמארגנים, של המסיתים והמסייעים, של הגרורים והנהנים, של נותני החסות לפורעים ומצדיקיהם — מראה את חשיבותן ההיסטורית המרובה של „התכניות", כגורם עצמאי, גורם מארגן ומלכד, מנחה ומתוה במדיניות החדשה[78א]). היסוד הפעיל ביותר בפרעות היו העירונים — מהם פועלים שנהרו בהמוניהם מרוסיה הגדולה — ומעבידיהם או מנהלי העבודה שלהם היו לעתים קרובות יהודים שבאו מרוסיה הלבנה או מליטא ולקחו חלק רב בפיתוח דרום רוסיה, בבנין מסילות הברזל ובפיתוח קווי־תחבורה על פני נהרותיה, בהקמת טחנות־קמח ובתי־חרושת לסוכר וכיוצא בהן; ומהם חנונים ותגרים, אומנים ועוזרי בתי־מסחר, שחשו בהתחרותם הקשה של היהודים, היודעים לקשור קשרים הדוקים גם עם בעלי תעשיה מרוסיה הפנימית ומפולין להפצת סחורותיהם באוקראינה וגם עם משרדי מסחר גדולים בחו"ל לשם אירגון הייצוא החקלאי מחבל הדרום בממדים גדולים ובדרכים אחרות. ומהם אכרים מחפשי עבודה בעיר וחיילים משוחררים שהוצאו מ„מסלולם" וטרם חזרו לעבודתם, שוליות ושמשי כנסיות — שהיו מלאי קנאה ליהודים שחיו חיים טובים ושאת הכל הם לקחו לידיהם. היסוד המסית המאורגן היה מאנשי ה„אינטליגנציה" שגם הם חשו את עצמם „נפגעים" מכניסת היהודים המשכילים לחיי החברה והתרבות, ומה„רוח" החדשה ש„כניסה" זו מביאה אתה וגם מ„מתח" של התחרות שחדר לתחומים חדשים; ביניהם מלאו תפקיד חשוב חוגים שמרניים

---

78) ביחס לוועידה השנייה נשתמר מכתב של ב"כ הקהילה היהודית בפטרבורג לגראף איגנאטייב שבו הם מבקשים רשות לכנס „באי־כח של האוכלוסיה היהודית" המקומית מ„מרכזי הישוב היהודי" כדי לדון בדבר דעותיה של היהדות הרוסית, בקשר עם ההודעה של הד"ר אורשנסקי „שאין לסלוח לה" שכאילו רוב ההמון היהודי שואף לעזוב את רוסיה. Материалы עמ' 526.

78א) על סוגי הפורעים יש ללמוד מהדו"ח על משפטי הפרעות ומטענותיהם של הנאשמים.

ומאנשי הפקידות בכל דרגותיה — שעצם השתתפותם של יהודים בתנועה המהפכנית, ואף בעתונות הליברלית, עוררה אצלם התמרמרות עזה ביותר; עצם התערבותם של יהודים בחיים המדיניים והחברתיים של רוסיה נראתה להם כשאיפת יהודים להשתלטות על רוסיה. היסוד של „גרורים ונהנים" היו האכרים; הם באו אל המוכן לקחת חלקם בביזה.[79]) ונחוצים היו „מאמצים" לשכנע אותם: כך הוא רצונו של הצאר, יש פקודה מן השלטונות: לערוך פרעות, להכות ביהודים ולשדוד רכושם. והנה לפי „הכשר הפרעות" — כל התנועה היא תנועת אכרים נגד שעבוד היהודים — והיא תנועה לאומית, תנועת עם הרוצה לשמור על יחסו המסרתי ליהודים, ליהודים הזרים והכופרים... ו„תכניות" אלה נתנו גוון לאומי־רוסי לפרעות ועשו אותה לנקודת־מוצא להשתלטותה של האנטישמיות ברוסיה כשיטה מדינית. וב„הישג" זה חלקו של איגנאטייב ושל חוג אקסאקוב והסלאביאנופילים רב — ואף מכריע וקובע.

ט.

הזדעזעותה של היהדות הרוסית היתה כללית ועמוקה, והיא גברה והעמיקה מגל פרעות אחד לשני, ומ„עונת הפוגה" אחת לשניה. ובהזדעזעות זו שהקיפה את כל בית ישראל ברוסיה — נתגלתה בעצם בפעם הראשונה היהדות הרוסית על כל התמורות שחלו בה בעשרים השנה של ה„תיקונים והשנויים" במדינה.

התברר שאף שבימי הצרה והמצוקה שבאו עליה בשנות תרמ"א—תרמ"ב התמידו בדיבורים ובהטפות לאחדות האומה, הרי למעשה החריפו בה הפילוגים הסוציאליים, וההבדלים התרבותיים בתוכה החמירו, גברו פירודי הלבבות ורבו חילוקי הדעות. ואין אתה יכול לעמוד על הוועידות של נציגי הקהילות בשנים אלה אלא מתוך אבחנתם של פילוגים והבדלים אלה ומתוך הבהרתם של פירודים וחילוקים אלה.

בראש ה„עיר הנצורה"[80]) היהודית עמדה שכבה דקה של ראשי עם, בתי „אדירים" ומשפחות הגבירים מעיר המלוכה, מהם בנקאים, בוני מסילות־הברזל, אנשי תעשיה וקבלנים מפורסמים ועל ידם קבוצת יהודים משכילים שזכו לתפוס מקום מכובד בפקידות הממשלתית או במוסדות מדע ובאומנויות החפשיות, רופאים ועורכי־דין שנתפרסמו בציבור ותפסו עמדה ועל ידם משכילים אחרים שהיו מסייעים להם ב„ענינים יהודיים". לחוג זה השתייכה גם השכבה העלינה של עשירי היהודים בערים הגדולות האחרות ברוסיה.[81]) אנשי השכבה הזאת עמדו הודות לעשרם ולעמדתם הכלכלית, בקשרים קרובים עם הפקידות הגבוהה בעיר־הבירה ובערים אחרות, והיו „השתדלנים" הטבעיים של היהדות

---

79) השוה מאמרי „חמשים שנה לפרעות" („אחדות־העבודה", כרך א', עמ' 407—416), שבו השתדלתי להוכיח שהפרעות „היו מאורגנות ע"י חברה או אגודה אנטי־יהודית מיוחדת"; והשוה על היסודות השונים בתנועת הפרעות ובארגונה: י. סאסיס, די געשיכטע פון די יידישע געזעלשאפטליכע שטרעמונגען אין רוסלאנד אין XIX י. ה. מינסק 1929, עמ' 148—153.

80) „העיר הנצורה" במובן פיראמידה.

81) השוה להלן בהערה על משתתפי הוועידה ודמותם הסוציאלית.

הרוסית, ורגילים היו לראות אותם כ„ראשי היהדות", וכך ראו גם הם את עצמם.[82])

לשכבה השניה ב„עיר הנצורה" היהודית היו שייכים העשירים ו„פני העדה" בערי השדה: בנקאים וסוחרים, קבלנים ואנשי תעשיה, עורכי־דין ורופאים, בעלי בתים חשובים וחברי עיריות ואזרחים שזכו למשרות כבוד — ועל ידם רבנים פעילים, מהם מפורסמים כגדולי תורה בעלי סמכות רוחנית בעם, ומהם רבנים „מטעם הממשלה" שבתוקף תפקידם עמדו בראש העדה, באו במשא ומתן עם השלטונות, ומהם שהצליחו לרכוש לעצמם עמדה מוכרת בציבור. „שאר היהודים" — היו בבחינת „המון": לא היתה כל צורה של „שיתוף העם" בהתיעצות בעניני ציבור, הם היו תמיד במצב של „ויעמדו מרחוק". והמצב הזה הובלט ביותר בימי הפרעות. במשך כארבעה חדשים ויותר, בימי הפרעות והסתה הפרועה בעתונות, בימי המשפטים על הפורעים וגלי השמועות שהציפו את ערי השדה והחרידו את כל האוכלוסיה היהודית — היתה היהדות הרוסית „מיוצגת" בעיר הבירה על ידי ראשיה אלה שהאלם שלהם התמיה והדהים את הציבור היהודי. השמועות שהתהלכו על מידת דאגתה ושקידתה של שכבה זו לשלום העם וטובתו לא הוסיפו לה אימון וסמכות בעם.[83]), גם מידת היענותם של עשירי פטרבורג ונדיביה לעזרתם של נפגעי הפרעות נראתה לציבור זעומה ביותר.[84]) היה הרושם שאין האנשים יודעים את מצב העניינים, אינם חשים בצרות העם, אינם מזהים את עצמם עם העם, או אפילו אינם רוצים „להתראות" ולהטריד את השלטון בעניינים יהודיים. וככל שעלתה המצוקה וגבר הסבל וככל שהתפרסמו השיחות עם „השרים", והגדולים שמעו לטענותיהם של המקטרגים על היהודים, המנצלים את עם הארץ ואף הביעו נכונות לשקוד על „תיקונם" של היהודים ולהיועץ בדבר, גברה הסערה נגד „האלופים" ו„האצילים" אשר בשלהם „כל הסער אשר התחולל על היהודים האומללים" אשר הם הציתו „אש זרה בלבב שונאינו ומנדינו, אשר התלקחה עתה ותפרוץ בכל גבול ישראל"[85]) — ועכשיו הם מתנכרים לעם, ממשיכים בבזבוז על מותרות ותענוגות ומתעלמים מצרת העם.

---

82) השוה „ראזסבייט" 1882, גל' 12. מאמרו של ברוך בראנדט Столица и провинция שבשעתו עשה רושם רב; בראנדט הוכיח, כי התמורות שחלו במצב היהודים השמיטו כל יסוד לתביעותיה של עיר־הבירה להופיע כמנהיגת היהדות. לאותו רעיון בצורה עוד יותר חריפה טען יהל"ל במאמרו „יכירו וידעו" („המליץ" 1881, גל' 22) ובכמה מאמרים אחרים, מהם שכונסו ע"י ש. ברייזמן (יהל"ל, מבחר כתבים, ירושלים תשי"ז).

83) השוה מרדכי בן הלל הכהן. מערב עד ערב, ח"א עמ' 78—79; זכרון יעקב ח"ג עמ' 12—13.

84) השוה מערב עד ערב, ח"א עמ' 92—93; כדאי לציין, כי עשירי היהודים גם בערים אחרות לא הרבו בתרומותיהם לטובת נפגעי הפרעות. והשוה דברי ז. מינור („המליץ" 1881, גל' 23) על אלה אשר „בעשרם יתנו מבטחם ומאומה לא ידאגו לאחיהם האומללים". וכדאי לציין, שגודל התרומות לנפגעים מן הפרעות שתרמו עשירי פטרבורג היה לערך פי שניים או שלש (ולעתים רק בתוספת של 50%) מאשר רגילים היו נדיבים אלה לתרום לטובת קהילות וערים שקרו בהן דליקות גדולות. וראוי הוא חנוך העם בשני הדורות האחרונים לתרום לטובת הכלל וצרכיו (והפרסומת הקשורה בו) לשמש גושא למחקר מיוחד.

85) יהל"ל במאמרו „סערות תימן" („המליץ" 1881 גל' 22, מיום 9 ביוני; יהל"ל מבחר כתבים עמ' 43—44). במאמרו של יהל"ל ובמליצתו זו יש גם רמז לדרישה מן העשירים לדאג לפרנסתם של הנפגעים. יהל"ל ממשיך: „ביחס ידוע יסוב גם עליכם האמור: כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה שלם ישלם המבעיר את הבערה' — אתם הבערתם הזיקות — עשו נא זאת איפוא לכסות על דם חללי ידכם ולהחיות נפשות אשר מאתכם נגזרו".

רושם עגום עשתה דרך השתדלותם של ה„גדולים" בעיר־הבירה. הופגנו חוסר אחדות, וכל עסקן או חבורת עסקנים בעיר הבירה סוללים להם דרכים לעצמם ומפרסמים ברבים את מעשי פעולתם. עורך „המליץ", א. צדרבוים, שוחח עם ראשי הכנסיה האורתודוכסית ואף סידר משלחת לראשיה אלה, שבה השתתפו גם רב העדה (ד"ר דרבקין) ואחד העסקנים, ובקרו את פוביידונוסצב, והלה אחרי שאמר דברי מוסר, הבטיח למשלחת היהודית לשקול את פירסום דברי מוסר ותוכחה לקהל המאמינים נגד הפרעות[86]. וצדרבוים הכריז על כך בעתונו: „דרך אמונה בחרתי". שמואל פוליאקוב, בונה מסילות הברזל ברוסיה ואחד מגדולי אנשי הכספים במדינה, הגיש תזכיר לשר־הפנים ובו הצעות מעשיות להגשמת שאיפת הממשלה ורצונה ל„עשות את היהודים לרוסים גמורים": יש לבטל את תחום המושב ולתת ליהודים זכות לשבת בכל רוסיה, „ואז יש תקוה, כי הנוער במשך עשר עד עשרים שנה הראשונות יהפכו לרוסים ברוחם ובלבבם במלא מובן המלות האלה"; יש לבטל מתן רשיונות הוראה למלמדים ולהרחיב את החינוך היסודי והמקצועי של הנוער היהודי בבתי־ספר כלליים ביחד עם ילדי הרוסים, מתוך הבטחה כי היהודים ברוסיה יתרמו במדה ראויה כדי לאפשר את יסודם של בתי־ספר במדה מרובה ככל האפשר. פוליאקוב הציע גם לבטל כל מסים יהודיים מיוחדים (מכס־הבשר והנרות) וכל חוקים ותקנות המבדילים בין יהודים ואזרחים אחרים, ולהנהיג בבתי־הספר הכלליים היהודיים לימוד האמונה היהודית בלשון הרוסית (כאמצעי נגד התפשטות הניהיליזם בין הנוער היהודי), ולהרחיב ולהכניס תיקונים באינסטיטוט למורים, כדי להכשיר רבנים ומורי־דת. התזכיר מראה כי שיטתו של איגנאטייב להעביר את הדיון עם היהודים לבעית תיקון מידות היהודים — הצליחה. ואף כי התזכיר בראשו ובסופו טוען בדברים נמלצים לביטול תחום־המושב ולהדגשת נאמנותם של היהודים למולדת ולקיסר, הרי הוא ברוב דבריו דן ב„תיקון פנימי" של היהודים בעזרת הממשלה[87].

גם „בערי השדה" דנו ב„תיקון היהודים". כך, למשל, בועידת ראשי הקהילות בפלך צ'רניגוב (כ"ז באב תרמ"א), הציע הד"ר יצחק קמינר (המשורר העברי) לייסד בכל ערי המחוז בפלך צ'רניגוב ועדים מפקחים מ„קרב נאורי העם" אשר יפקחו על כל מעשי אחיהם וימנעו מהם „בשחרם אותם בדברי מוסר" — „מעשות נבלה לשכניהם הנוצרים", ולהשתדל לפני הממשלה כי תתן רשות לוועדים האלה „לגרש מן הערים את האנשים אשר כנגע צרעת המה לא רק בעיני הנוצרים, אך גם בעיני אחיהם היהודים"[88]. הדברים הוצעו — וכנראה גם נתקבלו — אחרי שבפתיחת האסיפה מסר היו"ר (הרב „מטעם" בצ'רניגוב, פריידין) את דברי שר־הפלך ובקשתו מאת ראשי הקהילה בצ'רניגוב, שיעשו „בכל כוחם לפעול בכח מוסרי על העברים החשוכים לבלי יעברו על חוקי הממשלה ולבלי יונו את אחיהם הנוצרים במסחריהם, למען לא יעלה עליהם קצף העם והממשלה מצדה תעשה

---

86) השוה „המליץ", 1881 גל' 18, והשוה מכתבו של פוביידונוסצב לאיגנאטייב מיום 4 ביוני 1881 ע"ד „דברי הדרכה" (Поучение) שהסיגוד רוצה לשלוח בענין „הפרעות שהיו ומחכים להן". פוביידונוסצב מבקש את הסכמתו של איגנאטייב לקול הקורא, ומבקש לא לספר לאיש „ולא לתת מקום להולכי רכיל". (Былое חוב' 27—28 1924 עמ' 55—56). המו"ל זאינצ'קובסקי לא ידע על מה בדיוק מדובר (שם, עמ' 79) ושיער, שזה ללא ספק קול־קורא נגד היהודים.

87) תרגומו העברי של התזכיר נתפרסם ב„המליץ" 1881 גל' 38, כנראה לפי יזמתו של פוליאקוב לפי העתק שהוא שלח לעורכו.

88) „המליץ", 1881 גל' 36.

ככל אשר תוכל להגן על העברים מחמת צוררים״,[89]) — באותו זמן בקירוב אנחנו שומעים על נסיעתו של ר׳ שמואל יוסף פין מוילנא לקובנה, וכי הוא שב משם עם ר׳ יצחק אלחנן ו„אחוזת מרעהו״ ועשו איזה תיקונים להכלל שהם „בעניני רבית ואונאה ביחס היהודי אל הנוצרי״.[90]) לתובעי התיקונים מ„בפנים״ כדרך ל„פתרון שאלת היהודים״ הצטרפו כמה מן המשכילים, מי בפירוש ובמפורש („עת לדבר״) ומי ברמז ובקיצור, כי היתה ההרגשה שיש בזה משום הסכמה לדעת העתונות האנטישמית, שהגורם העיקרי לפרעות הם היהודים בעצמם. זלקינד מינור, הרב מטעם של מוסקבה טען, „כי עלינו החובה לדעת, כי אויבים מאויבים שונים לנו מסביב ועלינו לבקש בעל־ברית אשר יהיה לנו לעזר ולמגן מפני חמת המציקים אותנו, ובעל בריתנו בטבעו היא היא רק הממשלה״. הסיבה העיקרית לפרעות היתה „ברפיון ידי השרים והשוטרים בראשית התגלע הרדיפות״. ו„התרשלות״ זאת יסודה הוא בשני חטאים שחטאנו: בהשתמטות מעבודת הצבא ובהשתתפותם של רבים מן הנוער היהודי במורדים, באותה „חברת פועלי אוון החושבים להפוך את קערת המלוכה כולה על פיה״.[91]) מינור דורש ראשית כל להלחם בהתחמקות מן הצבא. התחמקות זו היא אסון. הצבא מחנך לאומץ־לב, לכושר של הגנה עצמית: „כי לו היו בני־עמנו בריאים וחזקים ואמיצי־לב כאויביהם, הלא אז היה לאל ידם לעמוד על נפשם״, ולא להתחבא „בחורים ובסדקים בקום עליהם אדם״ — „הצלת נפשנו ונפש ביתנו וכבוד תורתנו היא דורשת מאתנו לחדש את כח גופנו ואומץ רוחנו ואת זה משיגים בעבודת הצבא״. נוסף לכך מצבנו הפנימי הוא רע ביותר: העניות, המדות המגונות וחילוקי־הדעות. הוא דורש איפוא לשקוד על הפצת ההשכלה, כי „איש משכיל לא יתעסק עוד במכירת יי״ש בבתי המרזח ולא יתן את כספו בנשך ותרבית — ולא ישא אשה בטרם מצא למזון מוצא״. העזרה יכולה לבוא רק מבפנים ולשם כך „נחוץ הוא כי הרבנים והיראים יתחברו עם המשכילים ועם העשירים והנגידים יחדיו להמתיק סוד ולמצוא עצות איך ובמה לתקן חינוך הילדים ואיך ובמה להטיב מצב העם החמרי, והרוחני״.[92]) וגם יל״ג, שהירבה להזהר מפני כל דבר שיכול לעורר עליו רוגז של מתנגדים ואויבים, קובל[93]) על „כי גם בימים הרעים והנוראים האלה אנחנו מפורדים בינינו ובין עצמנו, אין שלום ושלוה במשכנותינו, ואין אהבה ואחוה בינינו״, ובדבריו על ש„אין דואג לטובת ולשלום הגוי כלו, כי כלנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו, איש אחרי כבודו המדומה לבו הולך, הבוגד בוגד, והמלשין הולך רכיל״. ויש בדברים משום רמזים שקופים לעסקנים מסויימים מעיר־הבירה. ובסוף דבריו מסכם גם הוא שאין דרך אלא שהיהודים ברוסיה „שום ישימו בעצמם להתיר את הקשר המסוכסך הנקרא שאלת היהודים בפי מנדינו, לסול המסלה ולסקלה מאבן, להסיר מכשול מלב העקוב ולפשט כל עקמומית שבלב, לפלס להם נתיב חדש בחנוך בניהם ובדרך חייהם ופרנסתם ולא יזח מעל לבם מאמר הנביא המנחם אותנו באמרו לבת

---

89) השוה מכתבו של שר־פלך צ׳רניגוב לגנרל־גוברנטור החארקובי על האמצעים שנקט נגד הפרעות ועל יחסי האיכרים והיהודים. ב„חומר לתולדות הפרעות״ ח״ב עמ׳ 357—364.

90) דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת־ציון, כרך א׳ עמ׳ 2; במכתבו של א. ש. פרידברג ליהל״ל מט״ו אלול תרמ״א. והמכתב הוא בשם הועד בגרודנה.

91) „המליץ״, 1881 גל׳ 23 במאמרו: „עת לדבר״.

92) שם, שם.

93) במאמרו „נחמו נחמו עמי״ ב„המליץ״ 1881, גל׳ 29.

ציון השדודה: „בצדקה כונני! רחקי מעושק ומחתה לא תקרב אליך"[94] — דרישות אלה „לתיקון פנימי" עוררו פולמוס. המשכילים הצעירים והרדיקלים טענו, כי אין לפרעות שייכות ל„בעיית התיקון הפנימי". „ההמון שדד והיכה את היהודים הקנאים והמשכילים, המתבדלים והמתבוללים, הסרסורים והחקלאים, בלי כל הבדל",[95] וכל תכניות של „התקרבות" אין להם שחר, כי „נוכחנו שאין להיות אהוד על השני בעל כרחו", „וכי בדרך זו לא נשיג כלום" — ואף התמרמרו על „רבים מסופרי העברים" אשר „ישננו את לשונם בתוכחות ועצות לבני עמם לסור מעלילותיהם הנתעבות, ולהתקין את עצמם ולהיטיב דרכם".[96] ויהל"ל קורא לסופרי ישראל": [97] „למה תשפכו דם נקי? למה תזרו מלח על פצעי אחיכם האומללים? למה תלכו אחרי הסופרים העוינים אותנו אשר הם מהבילים אתכם באשמת ישראל — שקר הדבר! אין בישראל חטא ועוון, בני ישראל כאדם יחטאו, אבל לא יען כי בני ישראל הם"; „כי בכל מעשה אשר יעשו בני ישראל אין בו שום חטא במדה יותרת מאשר יעשה אותו איש שלא מבני ישראל".

ביחוד החריפו חילוקי הדעות משום שהטוענים ל„תיקון הפנימי" היו גם מתנגדי ההגירה. ואף מינור שטען כי „יציאה מן הארץ של אנשים ההולכים לבקש להם מחיה באשר ימצאו אינה נחשבת לבגידה במלכות או בארץ", הדגיש וחזר והדגיש ש„חלילה לנו להעלות על רוחנו רעיון נורא כגירוש וגלות",[98] ויל"ג הסביר כנקודת־מוצא בהדגשתו את הצורך ב„תיקון פנימי" בנימוק נגד „יועצים טובים באים מערי המרחק האומרים לנו: עזבו את הארץ אשר תקיא אתכם ולכו לכם אל ארץ אחרת אשר ייטב לכם. עברו לאמריקה ושבו בה, לכו לספרד הפותחת לכם את שעריה והאחזו בה כקודם או שובו אל ארץ אבותיכם ורעו בשן וגלעד כימי עולם".[99] יל"ג מסביר כי ההגירה לא תפתור ולא תוכל לפתור את השאלה והמוני היהודים ישארו ברוסיה. הוויכוח החריף, וחילוקי הדעות היו לפירוד לבבות, והתרעומת על „הגדולים" בעתונות העברית, שכבר קודם ניתן לה ביטוי מה בחלק מן העתונות הרוסית־היהודית („ראזסוייט") היתה לסערת־מרד ממש, מרד נגד „הראשים והגדולים" המתנגדים להגירה ולהשתדלות בדבר ייסודו של ועד מרכזי להגירה היהודית ופתיחת סניפים לו בערי השדה, שהרי, לדעת הרדיקלים, הגדולים הם שהביאו בעצם על העם את גלי הקיטרוג והשנאה ועכשיו מעיזים הם לחסום את הדרך היחידה להנצל מתוך ההפיכה[100].

ברם, אין אתה יכול לעמוד על עומקה של התמרמרות זו אלא מתוך עיון בשינויים ובתמורות בהשכלה ובחינוך היהודי שעיצבו את דמותו של הדור הצעיר הרדיקלי ובדמותה הסוציאלית התרבותית של השכבה העליונה של היהודים בעשרים וחמש השנים של ימי ה„תיקונים" של אלכסנדר השני. „תיקונים" אלה הביאו להתהוותם של הבדלי תרבות רבים בין השכבות השונות של הציבור היהודי:

---

94) ישעיהו נד, יד.
95) ברוך בראנדט, „ראזסבייט" 1882 גל' 12, עמ' 443—444.
96) יהל"ל, סערות תימן, „המליץ" 1881, גל' 22.
97) שם, שם.
98) במאמרו הנ"ל ב„המליץ" 1881, גל' 23.
99) במאמרו הנ"ל בהמליץ 1881, גל' 29.
100) השוה יהל"ל במאמרו „יכירו וידעו", „המליץ" 1882, גל' 10.

הבדלי תרבות שהיו שזורים ושלובים בפילוגים סוציאליים, ברמות חיים שונות ובתמורות רבות באורח החיים. הצד המשותף לעשירים ולמשכילים היה בקצב „ההתרוססות" שלהם. אורח החיים של העשירים והמשכילים בערי־הבירה השתנה מיסודו: לא לשונם בלבד היתה רוסית, גם שאיפותיהם והאידיאלים שלהם היו בולם בתוגים בתחום החיים הרוסיים... ואף אלה שרצו לשמור על יהדותם ועל מורשת אבות — האידיאל שלהם היה להיות „רוסים, בני דת משה". הטענות של שונאי ישראל על „התבדלות" היהודים ועל ה„קהל" היהודי השפיעו גם על חלק חשוב של המשכילים, שהשתדלו והתאמצו לשמור על דמותם הרוסית; משכילים אלה התמידו להדגיש ולחזור ולהדגיש בגאוה את התקדמותם של תהליכי הטמיעה בדור היהודי הצעיר ושל העמקת הזדהותו עם העם הרוסי וממלכתו, לשונו ותרבותו;[101] הם ראו את עצמם כבר כעומדים על סף השוויון — והנה הם מוצאים את עצמם פתאם מושלכים ברעש גדול „מאחורי הדלת והמזוזה"; לא בלבד שהם במצב של „ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו",[102] לא בלבד שה„אחים" לא רצו להכיר אותם ובהם, דחו את הכרזת האחווה ובעטו בה, אלא הם הפקירו אותם להשתלטות המונים, והפקיעום מכל הגנת החוק והשלטון, מכל יחס של ידידות, של עזרת שכנים ועמיתים, ואף התנכרו להם כבני אדם...[103]

אכזבתם של חוגי משכילים אלה היתה גדולה ומרה ביותר. בוודאי, גם אנשי הכספים והמסחר היהודי שרק אתמול התברכו בהצלחת שיתופם בפיתוחה המשקי של הארץ, בסלילת דרכיה, בבניין נמליה, בהרחבת סחרה הפנימי ובארגון ייצואה, בכינונם של מוסדות פיננסיים ושל צנורות זרימה להון מארצות חוץ למדינה ולארץ — התאכזבו מרות, כשעל פעולתם הוכרז כעל „ניצול" ועל ייסודם של בתי־החרושת — כעל „השתלטות" על התעשיה.[104] אולם, אם כי הקרקע רעדה תחת רגליהם, אבל לא הושמטה, ובנין חייהם לא התמוטט: עסקיהם נשארו, עמדתם הכלכלית נראתה להם שזורה ושלובה כל כך בכלכלת הארץ שלא בקלות תתערער...

אחר לגמרי היה מצבם של המשכילים הצעירים. המצטיינים מבני הדור הקודם, שנכנס לפעולות בשנות הששים והשבעים הצליחו „לחיקלט" בחלקם בחברה הרוסית: בפקידות, באמנויות חפשיות, ואף במוסדות מדעיים, ואולם במחציתם השניה של שנות השבעים גברו המעצורים והעכובים. „השיבה ליהדות" וההתעוררות להכרה לאומית בדור הצעיר של המשכילים גורמיהן היו לא בלבד הגברת השפעתה של הספרות העברית החדשה (סמולנסקין) והופעתם של יסודות מרובים בעלי תרבות וחינוך יהודי בין המשכילים הצעירים יותר; היתה חשיבות מרובה גם לשאיפה למצוא שדה טבעי ליצר הפעילות של הדור הצעיר

---

101) השוה דבריו של מ. מאנדלשטם במכתבו לש. גינצבורג Пережитое כרך ד' 1913, עמ' 46—47) על ה„פחד והאימה" בהם הוא עקב אחרי „הצמאון בו התנפלו היהודים הרוסים בשנות הששים, כשחשו במשב־רוח כל שהוא של חופשה, על כל דבר רוסי" — ועל דרך ה„התבוללות בצורתה המתועבת" ביותר; אולם זוהי עדות שנכתבה כעבור חמישים שנה לערך.

102) השוה דרשתו של ד"ר א. דראבקין הרב מטעם של פטרבורג ביום הצום; בעתון „רוסקי ייברייי" לשנת 1882, גל' 4 עמ' 138—139; חלק ממנה הובא במכתבו של ש. ז. לוריא לסמולנסקין שפרסמתי במאמרי „מארכיונו של סמולנסקין" („קרית־ספר" שנה א', עמ' 81).

103) השוה מאנדלשטם בזכרונותיו על ה„ועדה האיגנאטייבית בקיוב" במאמרו הנ"ל עמ' 48—49. שבכל הפרעות חוויית יחסם של המשכילים, העמיתים והשכנים — היתה הקשה ביותר.

וקרקע ממשית להיאחז בה [104]). כל „הממשות" בעתידם של המשכילים היתה בתקוות העתיד. הם היו בעצם במצבו של המון העם, השדוד והבזוז, שעם הפרעות, עם הרס ביתם וחורבן דירותיהם — כאילו אבד עולמם. ועוד לפני שאמרו ליהודים בפירוש „שהגבול המערבי פתוח לפניהם" ורמזו להם כי טוב יעשו אם יעזבו בעוד מועד את הארץ, החלו לברוח מרוסיה [105], וטבעו בהגירה מראשיתה את גוונה העממי. כך סייעו גם חילוקי הדעות שבין המשכילים הרדיקליים ובין „גדולי היהודים" בעיר הבירה לפירוד־לבבות. המשכילים האלה, שהתרכזו מסביב ל„ראזסווייט" ראו ב„גדולים" אלה מתנכרים לעמם, אנשים שאינם מזהים את גורלם האישי עם גורל העם, ורוצים להמשיך לעמוד בראש העם ולמנוע ממנו את פעולתו העצמית. הם, כמו המשכילים העברים הרדיקלים, כלילייגבלום וכיהל"ל, טענו להגירה, לעידודה ולאירגונה כתשובה עיקרית לשאלה „מה לעשות" שהסעירה את כל היהדות הרוסית. הם דחו בתוקף רב את טענותיהם של „גדולי עיר המלוכה" שהתנגדו להגירה היהודית משום שיש בה להחשיד את נאמנותם הרוסית של היהודים. עמדתם של משכילים אלה הרגיזה את הראשים והמנהיגים בעיר־הבירה יותר מאשר התקפותיהם של המשכילים העבריים (כמו יהל"ל), משום שמשכילים אלה גם הם ידעו להתיצב לפני גדולים „ולדבר בשער". וכאשר נתפרסמה שיחתו של אורשנסקי עם איגנאטייב בהוספה מיוחדת ל„ראזסווייט" ועוררה התמרמרות גדולה בחוגי העסקנים וה„גדולים" בפטרוגרד, שראו בזה נזק רב ועזרה בעקיפין לשונאי ישראל, שנגרם על ידי אנשים „שמדעת עצמם שמים עצמם כבאי כח העם", הסביר יעקב רוזנפלד את חילוקי הדעות שבין שני המחנות במאמר מאלף מאד [106]). רוזנפלד טען, ש„עלינו להבין אחת ולתמיד כי התקופה הקשה העוברת על יהדות רוסיה אינה תוצאה של מדיניות אישית וזמנית בלבד, או השפעת מפלגה או חוג כלשהוא, אלא היא תוצאה של תנועה המונית כללית. שאלה אחרת היא עד כמה עמוקים ואיתנים הם יסודותיה של תנועה זו, אולם היא קיימת. לעצום עין על הקשר המסוים הקיים בין האנטי־שמיות באירופה לבין התנועה האנטי־יהודית ברוסיה אין בכך משום חכמה, לעצום עיניהם של אחרים — דבר זה אינו אלא קוצר־ראות ואין לסלוח לו. כשם שאנו רואים במקרה של מחלות מידבקות, שהן, בהתחוללן במקום אחד, יכולות להתקיים במקום התחוללותן רק זמן קצר, מאחר שלא מצאו בו תנאים נוחים להתפתחותן; אולם מגפה זו עצמה, בעברה למקומות הסמוכים, שבהם היא מוצאת קרקע נוחה יותר, מתפתחת בהיקף שאין לעצור בו, אפילו אם במקום בו החלה המגפה, כבר פסקה זה מכבר... במובן זה, ז.א. בדרכי ההערכה והמוצא של התנועה האנטי־יהודית, קיימת מחלוקת חמורה בין המוני האוכלוסיה היהודית ובין השכבות העליונות התרבותיות שלה. אותה שעה שהראשונה מבלי להתחכם

---

104) ב„ועדות הפלכיות" לדיון בשאלת היהודים של שנת 1881 דובר הרבה על השתלטות היהודים ב„תעשיה" אולם ברור, כי חלקם הרב של היהודים בתעשייה שבתחום המושב מתבאר לא בזה שהם „תפסו" אותה והשתלטו עליה, אלא בזה שהם בעצם יזמו אותה ושקדו על הרחבתה. ומשום כך, אף אחרי ההגבלות המרובות משנות השמונים ואחרי־כן — לא שינו בזה הרבה. ובשנת 1897 היו בידי היהודים כ־40% מן התעשייה בתחום המושב. והדברים ראויים למחקר מיוחד.

105) השוה מרדכי בן הלל הכהן, „מערב עד ערב" ח"א 65—75; דובנוב, ספר החיים ח"א עמ' 136—141.

106) „ראזסבייט" 1882, גל' 10.

ומבלי להתכחש לעובדות הבולטות לעין, רואה לפניה תנועה מסויימת המכוונת נגדה, הרי האחרונים, מבלי שירדו לעומק העניין, מכחישים את האופי הסטיכי של התנועה האַנטי־יהודית ומדגישים רק צד אחד — השפעות חוץ וכיוצא בזה.

אולם אם מהות מצב הענינים הנוכחי — ובכך אנו משוכנעים מעומקא דלבא — נעוצה בתנועה האנטי־יהודית, הרי הדבר הראשון והמהותי ביותר הנובע מכאן, הוא שהנשק היחיד הרציונלי למאבק במאורעות האלה תוכל להיות רק תנועה עממית רוחנית רחבה כזאת בקרב היהדות. לא בהצטדקות על האשמות שמטילים עלינו, מי יודע על ידי מי ומי יודע למה, לא בבקשות והשתדלויות עבורנו ועלינו מצד נדיבים שונים. כמה שלא יהיו אמיתיים ומסורים, לא בנשק חלוד ובלוי זה של הגיטו היהודי צריכים אנו להאבק באסון שפקד אותנו. תנאי המאבק החדשים חייבים לעורר וליצור נשק חדש. נשק זה הוא איחודו המוסרי של העולם היהודי שבו צריכים הענינים של אישים בודדים וחשובים לפנות מקום למטרות הכלל ובעיותיו".

אולם מן הדין הוא להוסיף, כי גם למתנגדי בקשת הרשיון מן הממשלה לכונן „ועד מרכזי יהודי להגירה" היו נימוקים כבדי־משקל. הם טענו, כי הם אינם מתנגדים להגירה, אבל אינם רוצים ב„ועד מרכזי", מאושר על ידי הממשלה. הנימוק הרשמי היה אמנם חשש להחשדה בחוסר נאמנות, אבל למעשה היה זה בעיקר חוסר אמון לממשלה. הם חשדו בממשלה שתשתמש בועדים אלה כבמוסדות שיטפלו במשלוחם של יהודים מגורשים. לילינבלום, למשל, סבור היה כי יתכן שהתנגדות אנשי פטרבורג היא משום „שהם יודעים שועדים אלה יזיקו יותר ממה שיועילו" [107]. לילינבלום עצמו חשב, כי יש מקום לחשוד בממשלה הרוסית „שאם יהיו לנו ועדים, ובבתי־הועד יהיה מפקד האנשים הנכונים להשליך משכנותיהם, אז יוקחו משם כל האנשים הנ"ל ובעל כרחם יושלחו לטורקעסטאן, כי אין לך דבר שאינו אפשר בימינו, ומי יוכל לדון עם שתקיף ממנו" [108].

וחילוקי דעות היו גם בין ה„גדולים" בעיר־הבירה ובין העסקנים בערי השדה גם בדבר דרך ההשתדלות אצל השלטון. העסקנים המקומיים ברובם לא גרסו את ה„הליכה בגדולות", והדרישה העקרונית לשויון היהודים [109]) נראית היתה לרבים מהם כדבר לא בעתו. סבורים היו שיש שלשה דברים שעלינו לעמוד עליהם: דרכים להפסקת הפרעות — והם הציעו כמה דרכים נבונות בענין זה — ובילומה של ההסתה בעתונות; והם גם חשבו, שלא כל השרים, „כוונתם לשם שמים", ובמקום שלסטים מתנפלים עליך, מותר וראוי לשחד את הלסטים ולשלם כופר לקטנים וגם לגדולים...

התרעומת על הגדולים בעיר־הבירה ועל פעילותם במשך החדשים אחרי הפרעות גדלה; והוועידות של נציגי הקהילות באו לשמש „גשר" בין עסקני ערי השדה ובין גדולי עיר־הבירה, ולשתף אותם „בעבודה". דבר זה היה הכרחי

---

107) השוה מאמרו של פ. לוינסון (עו"ד יהודע בפטרבורג) ב„רוסקי ייברייי" 1882, גל' 11, 12.

108) לילינבלום במכתבו ליהל"ל מ־20.3 תרמ"ב; דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת־ציון ח"ג, עמ' 261—363, המכתב הוא תשובה למאמרו של יהל"ל „יכירו וידעו" („המליץ" 1882 גל' 10), המאמר מצא חן בעיני לילינבלום; אולם הוא מבקר את נימת החירופים והגידופים שבמאמר; הוא גם סבור, שיש נימוקים של טעם להתנגדותם.

109) „זכרון יעקב", ח"ג, עמ' 15—16.

גם משום שהממשלה עמדה לשתף את היהודים במקומות בישיבות הוועדות, והיה מן הצורך „לכוון" את עבודתם של הנציגים היהודיים[110].

יא.

שתי הוועידות אורגנו על ידי ה„גדולים" מפטרבורג: ההזמנות נשלחו על ידי הברון גינצבורג, והמוזמנים לוועידה הראשונה צויינו על ידי הברון גינצבורג מבלי כל התיעצות עם המקומות[111]. ונראה, שההזמנות נשלחו אחרי שנודע דבר הקמתן של הוועדות בערי הפלך של תחום המושב (ושל פלך חרקוב) לדון בשאלת היהודים. אעפ"י שהחוזר המפורסם של שר הפנים[112] עוד לא נשלח, ואף ההודעה הרשמית על הרצאת שר־הפנים לפני הצאר, שבה דובר על „הצדדים בפעולתם הכלכלית של היהודים שיש להם השפעה מזיקה על ההווי של האוכלוסיה העיקרית במקומות הנתונים" ועל „האמצעים התחוקתיים והמנהליים שיהיה צורך לנקוט בהם ביחס לאותם סוגי הפעילות הכלכלית של היהודים שיצויינו בנידון זה על ידי הוועדות" — לא היתה ידועה, הרי השמועה הקדימה את הפרסום. מעניין, שהעתון היהודי־רוסי, שבטא את הלך־הרוחות של ה„עשירים והגדולים" היהודים בעיר־הבירה, קידם את החוזר בברכה, וראה בו „תעודה ממלכתית", מעידה על „צעד קדימה בדרך המוליכה לשינוי במצבו הנוכחי הבלתי־נורמלי של היהודים במדינה", וקיווה לטובות מהן[113]... מכיון, שסבורים שלועדות יוזמנו גם יהודים כצד מעונין[114], הרי נראה היה להכרחי גם להבטיח שבאי־כח היהודים יהיו מתאימים לתפקידם וגם להיענות לדרישותיו של איגנאטייב על „שיתוף פעולה" מצדם של היהודים בנסיונותיו ובתכניותיו „לפתור" את שאלת היהודים. אעפ"י שההזמנות שנשלחו לצירי שתי הוועידות היו אישיות, לא נכונה

---

110) איגנאטייב הצליח לרמות את היהודים ולהשלותם בתקווה שמן ה„וועדות" האלה תצמח להם תועלת. אף כי הוא מראש תכנן את הרכבן ונתן הוראות מפורשות וחשאיות שהן תשמשנה אמצעי יעיל ביותר להגשמת תכניות ה„גירוש" וה„סילוק" שלו אפילו איש כמאנדלשטם סבור היה, כי הפסקא על הנזק של היהודים „לתושבים העיקריים" הוכנסה יותר מתוך חוסר הבנה מאשר בזדון מתוכנן. השוה מאנדלשטם Пережитое כרך ד' עמ' 51. היהודים לא עמדו על כך, כי הוא ראש אויביהם ומשתמש ב„פטפטנות" ובשקרנות כבאמצעים להשגת מטרות מחושבות ומתוכננות יפה, שלפי שעה יש להסוותן.

111) השוה „זכרון יעקב" ח"ג, עמ' 13: הברון גינצבורג „בחר בעצמו את הקרואים לאסיפה ובעצמו, כלומר בשמו, שלח את ההזמנות". אולם השוה „ראזסבייט" 1881, גל' 38 עמ' 1489: „עכשיו לגבינו אחת היא מי הם ומה הם חברי הוועידה, מי בחר אותם וכיצד בחרו אותם". והשוה גם „המליץ" 1881, גל' 36 על בחירת צירים מפלך צ'רניגוב, ויש להניח, כי בדומה לזה או מעין זה היה גם בכמה מקומות אחרים: הוזמנו על ידי חברון גינצבורג וגם נבחרו. לפי מרדכי בן הלל הכהן („עולמי" ח"א, עמ' 168) היו המזמינים „חברון גינצבורג ושמואל פוליאקוב, כל אחד ואחד כתב לבדו לבוא אל האסיפה. כל בחירות לא היו, לא בפטרבורג ולא בערי השדה. נקראו ‚מקורבים', אנשי שלומם של המזמינים, אלה שבמקומותיהם ממלאים שם תפקידים של גינצבורג פוליאקוב בזעיר אנפין".

112) החוזר של איגנאטייב נשלח ב־25 לאוגוסט לשרי הפלך, והוא נתפרסם בעתון „נובוסטי" ב־19 לספטמבר. השגריר הבריטי שלח ב־5.10 (כלומר ב־23 לספטמבר סי' 15/1115) תרגום תמציתו למיניסטר החוץ הבריטי, אגב הערה שהמסקנות של הוועדות נתונות כבר כאן.

113) „רוסקי ייבריי" 1881, גל' 37. והשוה שם, גל' 38 במאמר הראשי: ש„צעד זה (קביעת הוועדות) אינו ראוי אלא לאהדה...".

114) „ראזסווייט" 1881, גל' 37, עמ' 1443.

היא הדעה המקובלת שהאנשים באו על „דעת עצמם" בלבד. יש לנו כמה ידיעות על אספות והתיעצויות מוקדמות, שבהן דנו על הוועידה העתידה ועל העניינים שיעמדו בה לדיון, אף כי לפי המסיבות של הימים נזהרו בכלל מלפרסם על כך בעתונות[115].

ברם, יש להבחין אבחנה יסודית בין הוועידה הראשונה והשניה. הראשונה התכנסה בימים שחילוקי הדעות בציבור היהודי עוד טרם התגלו במלוא חריפותם, וב„ערי השדה" עוד האמינו בכחם ובהשפעתם של „גדולי ישראל" בפטרבורג. ואם כי כבר בוועידה זו עמדה „שאלת ההגירה" כשאלה חשובה[116], עוד טרם תפסה את מקומה כשאלה המרכזית, הרבו לדון על „תיקונים בעניני רבית ואונאה ביחס היהודי אל הנוצרי" ועל הוועדים בענין שאלת היהודים ושיתופם של החברים היהודים בהם.

בוועידה הראשונה השתתפו כששים איש. „נכבדי קהילות יעקב היותר גדולות בארצנו — מווילנא, קאוונא, ויטעבסק, מאהילוב, הוראדנא, קיוב, ז'יטאמיר, יעליסאוועטגראד, חערסאן, סימפעראפאל, חארקוב, יעקאטערינוסלב, מינסק ועוד מקומות אחרים". לרוב באו שני צירים מכל קהילה, ומכמה מהן רק אחד[117]. מן המשתתפים מ„ערי השדה" ידועים לנו בשמותיהם כעשרה (ביניהם הרבנים ר' יצחק אלחנן מקובנה, בנו ר' צבי רבינוביץ מוילנא, ר' אליהו אליעזר גרודזונסקי מוילנא, ר' מתתיהו שטראשון מוילנא, הרבנים מטעם ז. מינור ממוסקבה, י. פייסקר מחרסון, יהושע שטיינברג מוילנא, א. פריידין מצ'רניגוב, ד"ר יצחק אורשנסקי מיקטרינוסלב, ד"ר מאנדלשטם מפולטאבה, י. באלאבאנוב מצ'רניגוב[118]), רובם של האחרים הם אלה שהשתתפו אחרי כן בוועידה השניה. מלבד זאת לקחו חלק באסיפה „בחירי הקהילה" של פטרבורג (כנראה כ־19—20 איש). הוועידה התקיימה בביתו של הברון גינצבורג, והנאספים התרשמו ביותר מן „הסדרים הפרלמנטריים", שלא היו מצויים כל כך ב„אסיפות" של יהודים. התיאור הרשמי (בעתון שהיה למעשה שופרם של החוגים שהזמינוה[119]) היה: „התיעצויות של כמה רבנים ואישים נכבדים מקהילות יהודיות שונות בדרום־רוסיה" שבאו לעיר הבירה „על

---

115) השוה, למשל, המכתב מקובנה מיום 26 במרס 1882 ב„כרוניקה השבועית של הווסחוד" 1882, גל' 14 עמ' 350. והשוה גם חליפת הטלגרמות בין מיניסטריון הפנים ובין שר הפלך ביקטרינוסלב בדבר אספת היהודים ביקטרינוסלב לשם בחירת ציר לוועידה בפטרבורג וב„חומר לתולדות הפרעות" ח"ב (רוסית) עמ' 523.

116) השוה „ראזסווייט" 1881, גל' 38, עמ' 1485.

117) „המליץ" 1881 גל' 35, עמ' 736; „הצפירה" 1881, גל' 37, עמ' 290. ארז מציין בהערה למאמרו שבו הוא מוסר על הערים שמהם באו האנשים: „רק מאדעסא לבדה נפקדו".

118) כמה מן השמות הנזכרים כאן הובאו ב„המליץ" שם; האחרים מובאים במקומות אחרים בעתונות ובספרי־זכרונות; ד"ר מנדלשטם הוא אחיו של הפרופ' מ. מנדלשטם; פריידין (E.) הרב מטעם בצ'רניגוב פרסם גם באותה שנה קול קורא ברוסית ליהודים, והיה יושב ראש הוועידה של הקהילות בפלך צ'רניגוב; יצחק באלאבאנוב היה יהודי עשיר ובעל אחוזה על יד צ'רניגוב (אביה של אנג'ליקה באלאבאנובה), ונבחר לוועידה מצ'רניגוב בוועידת נציגי הקהילות בפלך זה, אף שלא היה נוכח בה. איסידור פייסקר, הרב מטעם של חרסון, פרסם ב־1882 תזכיר בשאלת היהודים שהגיש לשר הפלך בחרסון; יהושע שטיינברג פרסם ביחוון „ווסחוד" 1882 חוב' א—ב מאמר על שאלת היהודים ברוסיה. גם הרב ר' אלי' קרטינגן (לוינסון), שלפי דעתו של ליפשיץ (זכרון יעקב ח"ג עמ' 91) השתתף בוועידה השניה, השתתף בראשונה.

119) „רוסקי ייבריי" 1881, גל' 37, עמ' 1457.

מנת לבקש מהממשלה הגנה בפני הישנותם של מעשי אלימות ועשיית השפטים הפראית ביהודים"; התיעצויות אלה היו בבעיות רבות בחייהם הפנימיים של היהודים שהדאיגו אותם במיוחד: "פיתוח המלאכה והחקלאות אצל היהודים, שיפור שיטת חינוכו של הנוער היהודי וענין מילוי חובת הצבא על ידי היהודים" — בהודעה נאמר גם כי בהתיעצויות אלה התעוררה השאלה בדבר "התקפותיה של העתונות העויינת ליהודים, המסתמכות על עובדות בלתי נכונות ובדויות". מגמת ההודעה היתה לשוות לוועידה זו דמות של התיעצויות לא מתוכננות, אלא של הזדמנות. ואולם מהידיעות בעתונות העברית, היהודית והרוסית־היהודית אנו מקבלים מושג נכון יותר מן הוועידה. היא היתה מוכנה לכל פרטיה. היה, כנראה, "ועד מכין", שלא רק הכין "סדר היום" על כל סעיפיו ועניניו והצעות־החלטות לגבי כל אחד מהם, אלא תכנן גם את ארגונה של הוועידה ואת סדריה, לרבות סדר ישיבתם של צירי הוועידה לפי חשיבותם וערכם[120]).

בישיבה הראשונה, לאחר דברי פתיחה של הברון הורץ גינצבורג, הוא נבחר ליושב־ראש הוועידה, ואחרי ויכוח כללי בתקבל סדר יום בן תשעה סעיפים: (1) דו"ח על המצב בערי הפרעות ועל מצבם של הנפגעים בהן; (2) על הגשת בקשה לצאר להגנת היהודים ושיפור מצבם ועל משלחת מיוחדת של הוועידה להגשת הבקשה לצאר; (3) פיתוח מלאכה וחקלאות בין היהודים; (4) שתוף החברים היהודים בוועדות הפלכיות לדיון בשאלת היהודים והדרכים להבטיח כי נציגי היהודים יהיו מתאימים לתפקידם, "נבונים וזהירים"; (5) השתדלות לשיתופם של יהודים בוועדות של מחלקות הממשלה השונות הדנות בשאלת היהודים[121]); (6) ההסתה בעתונות נגד היהודים והדרכים להילחם בה; (7) משלחת לשר־הפנים, הגרף איגנאטייב; (8) דרכים לדחיית ההאשמות על השתמטות היהודים מעבודת הצבא; (9) דרכים לתיקונים במצבו הדתי והמוסרי של הנוער היהודי.

הוועידה התחלקה לכמה ועדות ולחברי הוועידה ניתנה אפשרות לירשם לכל ועדה וועדה. עניני המשא ומתן עם הממשלה רוכזו בוועדה אחת (בראשותו של שמואל פוליאקוב). בוועדה זו הוחלט לחבר תזכיר מיוחד, שיהא מלווה בקשה להוד־מלכותו, ומכתב ותזכיר מיוחד לשר־הפנים. שלשת הכתבים נקראו, אחרי שהוועדה הסכימה להם, ואושרו גם במליאה[122]).

ויכוחים מרובים עוררה השאלה על דרכי הפצת המלאכה והחקלאות בין היהודים. כידוע, ייסד שמואל פוליאקוב קרן להפצת המלאכה והחקלאות בין היהודים ("אורט") ולפי התקנות מותר היה להשתמש רק ברבית של כספי הקרן. בוועדה דנו על האפשרות להשתמש בכספים אלה, ובכספים אחרים שייאספו במיוחד לשם כך, לרכישת קרקעות ולייסוד מושבות וחוות ליהודים חקלאיים. הויכוחים היו, אם לכונן חוות ומושבים חקלאיים אלה בתחום המושב או מחוץ לתחום, ואם לייסד אותם בכל מקומות היהודים על יד הערים, ולתת ליהודים בכל מקום

---

120) השוה "המליץ", שם, בנוגע להחלטות של הוועד.

121) הכוונה היתה שלא יחליטו על היהודים החלטות שהן מבוססות לרוב על האשמות היהודים, מבלי שישמעו תשובותיהם. בראש וראשונה התכוונו יוזמי הועידה לאותו "ועד על היהודים" שאיגנאטייב תכנן; הם אמנם קבלו הבטחה מאיגנאטייב שהיהודים יוזמנו לועדה זו ושלא יוחלט עליהם מבלי לשמוע אותם, אבל הוא שמר על סודיות גמורה של ההחלטות אפילו מן השרים האחרים. בדו"ח הוועידה שב"המליץ" לא נמסר אף שדבר על סעיף זה.

122) "המליץ" 1881 גל' 35, עמ' 738.

אפשרות להתפרנס ממלאכה ומחקלאות או לייסדם לא בקרבת הערים. היו ויכוחים ממושכים ולא הצליחו לבוא לידי הסכמה. בין הטענות נגד ייסוד מושבות חקלאיות על יד מושבם של היהודים עכשיו, היתה גם שהם יעזבו את החקלאות ויפתחו בתי־מרזח בכפרים. לבסוף הוחלט במשפטים כלליים על כינונם של „ועדים" לצורך זה בכל מקום, מבלי להתוות וליעץ כיצד להגשים את הדבר[123]).

בדבר ההשתמטות של היהודים מעבודת הצבא הסכימה הוועידה בעיקר להצעות שהובאו לפניה על ידי יוזמי הוועידה הבאות להזכיר לרבנים ולראשי הקהילות לבדוק יפה את רשימות הקרואים לצבא, כדי להוציא מהם את המתים או אלה שהם רשומים לערים אחרות וכיוצא בזה, לבקש אפשרות של סידור „מאכל כשר" לחיילים בצבא ומינויים של רבנים ומורי־דת ליהודים בכל „גדודי החיל"[124]).

ביחס למלחמה בעתונות ההסתה ובספרות התעמולה נגד היהודים הוחלט, לשקוד על כך, שיהיו סופרים מיוחדים שמתפקידם יהיה לקרוא את כל „דברי השטנה" ולהשיב עליהם. הוחלט כמו כן, כי יש להודיע לקהילות „אם מעלילים עליהם" באותה עתונות ולשקוד על כך כי תבואנה מצדן הכחשות לעלילות והוכחות לשקר שבהן; כמו כן הוחלט להפיץ חוברות־הסברה לעם על תורת היהודים וסתירת דבריהם של המקטרגים על היהודים והיהדות.

ועדה מיוחדת שבה השתתפו הרבנים (והרבנים „מטעם"), חברי הוועידה, וכמה סופרים (ביניהם צבי רבינוביץ, אלכסנדר צדרבוים, עורך „המליץ", ואחרים) עסקה בבעיית החינוך הדתי. נתקבלו חמש החלטות: 1) לבקש מן הממשלה לקבוע את לימוד דת ישראל כלימוד של חובה לתלמידים; 2) לתת לתלמידים ציונים בכל שנה להישגיהם במקצוע זה כבכל מקצוע אחר; לדרוש מן התלמידים ידיעות במקצוע זה גם בכניסתם לביה"ס; 3) להתקין בכל שבת תפילה חגיגית במנחה בבתי־הכנסת כדי למשוך את לב התלמידים; 4) לכונן בכל קהילה מילגות מיוחדות לתלמידים טובים במקצוע זה; 5) להעמיד את המקצוע הזה תחת השגחתם של הרבנים[125]). הוועידה כולה נכשלה; הן בטיפול בבעיות „התיקון הפנימי",

---

123) אין ספק, כי העדר החלטה מעשית בשאלה זו היה בו משום כשלון חמור. חוסר העבודה והמצוקה הכלכלית בכל ערי תחום המושב הביאו המונים לרעב ממש; והיתה נהירה מרובה לעבודת האדמה. העתונים היהודיים והרוסיים היו מלאים ידיעות על יהודים פועלים חקלאיים, עובדים חרוצים, מסתפקים במועט, המקבלים שכר עבודה אף נמוך מזה של האכרים. וההצעה המעשית לסדר חוות חקלאיות על יד הערים היה בה גם משום עזרה ממשית וגם משום יזמה לאומית־מדינית; והשוה דבריו של ג־ב־ג (גרשון בן גרשון־לֵיפשיץ) ב„ראזסווייט" 1881, גל' 38, בו הוא מביא חומר על תנועה בין היהודים לחקלאות ובקשות לשלטונות על מתן אפשרות להם לעבוד אדמה. טענתו של הסופר היא שעל היהודים בכוחותיהם הם לעשות מה שבידיהם ולספק דרישה זו ולעודד אותה. פעולה עצמית מסוג זה היא בעלת חשיבות מוסרית רבה, ורק בתחום השפעה מוסרית ועזרה עצמית יש לנו אפשרות לפעול.

124) ההצעה היתה שהממשלה תתן לחיילים היהודיים את מנותיהם במזומנים, והעדה תוסיף משלה כדי לתת להם „מאכל כשר"; מעניין, שהוועידה מצאה, כי כדי למנוע השתמטות מעבודת הצבא מן הראוי לתמוך בחיילים ובמשפחותיהם; ואת המקור לתמיכה זו היא מצאה ב... הטלת חובה על אלה „שיצאו נקיים בגורל", — (זכו ב„מספר גדול") לתת סך קצוב „להיות למשען לאלה היוצאים בצבא, להם ולנשיהם"...

125) אגב ההחלטה בדבר השגחת הרבנים על החינוך הדתי התעוררה השאלה על הרבנות „הכפולה" שהיתה קיימת למעשה בקהילות („הרב הרוחני" והרב „מטעם הממשלה"),

הן בבקשת דרכים לבלימת ההסתה הארסית של העתונות העויינת, והן בבקשת ההגנה מפרעות עתידות ומניעת גזירות חדשות. אף בסידור העזרה לנפגעי הפרעות לא נעשה דבר של ממש; לא בלבד שלא הצליחו לבטל את האיסור הפורמלי לסדר מגבית צבורית על ידי ועד מרכזי לאיסוף כספים, אלא אף לא קיבלו כל החלטות על סדור מגבית לטובת הנפגעים וארגון יעיל של העזרה להם. בעניז הרחבת הסקטור החקלאי היהודי — יצאו ידי חובה בקבלת החלטה־משאלה, שהיה בה משום „לעג לרש". ההחלטות על השפור בחינוך הדתי של הנוער — מהן שורה של בקשות מן הממשלה ומהן מעין המלצות לקהילות[126]), ואף לא החלטה אחת שיש בה דבר של ממש. וגם בעניין המאבק השיטתי בעתונות העויינת ובספרות ההסתה — היו שוב „המלצות", וההצעה היחידה המעניינת, שעליה דברי וניהלו משא ומתן כמה עסקנים — רכישת עתון יומי כללי גדול, שבעמדו על רמה עתונאית גבוהה יוכל להיאבק בהצלחה עם ההסתה האנטישמית — גם היא נכשלה... מחוסר אמצעים.

ואולם כשלונה החרוץ של הוועידה היה במשא ומתן שלה עם השלטונות. התכנית היתה, כפי שראינו, משלחת לצאר, שתגיש לו כתב בקשה ותזכיר, ומשלחת אל שר־הפנים. הצאר לא קבל משלחת יהודית, אף שכנראה הובטחה קודם קבלתה. שר־הפנים איגנאטייב התנגד בתוקף לקבלת משלחת יהודית, וגייס לשם כך גם את „דעת הקהל". העתונות פתחה בהתקפה רבתי על עצם הרעיון שהיהודים רוצים להביא את דבריהם לפני הקיסר. מדוע דווקא היהודים? גם מתנגדי היהודים, האכרים, יוכלו בצדק לבקש ראיון מן הקיסר ולהביא לפניו את עצומותיהם. והרי נקבעו ועדות פלכיות לדון בשאלת היהודים, ועל היהודים לחכות לתוצאות הדיונים האלה[127]). שר־הפנים קבל אמנם משלחת יהודית בת שנים עשר איש; ובאותה הודעה שנתפרסמה מטעם יוזמי הוועידה נאמר שהגראף הבטיח למשלחת שהתייצבה לפניו, בין השאר, כי הממשלה רואה ביהודים רוסים אמיתיים והודיע כמו כן שהממשלה עסוקה עתה בבעית פיתוח עבוד האדמה בידי היהודים[128]), אלא שהידיעות שהסתננו בעתונות חוץ־לארץ והעתונות האנטישמית

והחליטו... להשתדל לפני הממשלה להכיר בשניהם, וששני הרבנים ייבחרו לשלש שנים, ואחרי שייבחרו שלש פעמים זו אחר זו הם יהיו קבועים, והרב „מטעם" ייקרא „רב העדה" ויהיה ממונה על עניני החינוך הדתי בביה"ס הכלליים.

126) לשאלות „התיקון הפנימי" שבהן עסקה הוועדה שייכת גם שאלת המלמדים. כנראה, התעוררה השאלה בקשר עם תאורו של פוליאקוב. וההחלטה שנתקבלה היתה להשתדל לבטל את החוק הדורש מכל מלמד לקבל תעודה מאת מפקח הלימודים המחוזי במחיר רובל או חצי רובל, ולהעמיד את המלמדים תחת פיקוחם של שני הרבנים, שעליהם לתת להם תעודות הוראה אחרי בחינה מתאימה, ולפקח על הסדר והנקיון ועל החינוך המוסרי. לא הוחלט, ואף לא הוצע דבר לפעולה מצד הקהילות, הרבנים והעסקנים. — רק הצעה אחת נתקבלה, הצעה שיש לרבנות לפעול בה: על הרבנים לפרסם כרוזים בעתונות ובחוברות מיוחדות להעיר את העם על כמה מחטאי הקהל והיחידים שמחללים שם אמונתנו ועמנו ולהטות לב הרבנים וכל אשר דבריהם נשמעים בעדתם לבקש עצות לתקן את המעוות. ואמנם באותן שנים הופיעו כמה כרוזים, חוברות ודרשות, בעברית ובאידיש וברוסית; ומבחינה היסטורית ראויים הדברים לעיון מיוחד.

127) השוה Allgemeine Zeitung des Judentums, 1881, גל' 41, עמ' 680—681, שהוא מביא בשם העתון Vossische Zeitung על ההשתדלות הרבה של שונאי היהודים למנוע קבלתה של המשלחת היהודית על־ידי הצאר. והשוה גם „הצפירה" 1881, גל' 37, עמ' 290.

128) „רוסקי ייברייי" 1881, גל' 37, עמ' 1458.

הקרובה לאיגנאטייב, מסרה פרטים רבים על אותו ה„שאר" של השיחה בין המשלחת היהודית ובין איגנאטייב. לפי ידיעות אלה, אמר איגנאטייב למשלחת, כי „כל משלחות יהודיות מיוחדות אל הצאר וגם אלין הן לגמרי מיותרות, ואין בהן כל תועלת; כי הממשלה הרוסית בכוחה לפתור בעצמה בלי כל „תיווך" מיותר את שאלת היהודים לטובת כל המדינה, ולא לטובתה של אומה אחת בלבד; וכי משלחת מיוחדת של היהודים הוא בעצם נגד החוק, משום שלפי החוק היהודים אינם מהווים מעמד מיוחד, ואין להם רשות לשלוח נציגים, ואף לא נקבע מי ומי בוחרים בהם. „אם ליהודים ברוסיה נגרם סבל כל שהוא, סיים המיניסטר, הרי הם יכולים להביא תעצומותיהם לממשלה דרך הרשויות הקיימות לפי החוק, ולא על ידי צירים שיבחרו בדרך שרירותית" — המשלחת לא היתה מוכנה לקבלת־פנים קשה זו והיתה כמוכת רעם, והגראף קם והלך לו, והשאיר את המשלחת[129]).

עתוני חוץ־לארץ הסבירו את התנגדותו של איגנאטייב למשלחת יהודית לצאר משום חששותיו שיגוללו לפניו את פרשת חלקה של המשטרה בפרעות, כפי שנתגלתה בימים ההם על ידי שורת בתי־משפט, ואף העתונות האנטישמית גלתה טפח מזה[130]). אין ספק, כי קבלת־פנים זו מצדו של הגראף, שהיה מפורסם ב„נימוסין הנאים" ואף התגנדר בהם, היתה בה משום הפתעה קשה ליוזמי הוועידה ומתכנניה. ברם, זו לא היתה ההפתעה היחידה. יוזמי הוועידה ומתכנניה גם לא עמדו על משמעותן האמיתית של „הוועדות הפלכיות לדיון בשאלת היהודים". אף כי בפקודה על הקמתן, שצורפה אליה הרצאתו של שר־הפנים, נאמר בפירוש כי מטרתן היא לקבוע את „הצדדים המזיקים לתושבים העיקריים בפעולותיהם הכלכליות של היהודים" — כלומר, שתי הנחות־יסוד נקבעו בפקודה על ייסודן של הוועדות: היהודים אינם „תושבים עיקריים" של המדינה ופעילותם הכלכלית היא מזיקה. ולא זו בלבד. עצם מטרתן של הוועדות נקבעה לפי זה כצנור להעברת אשמות נגד היהודים ול„יזמה ציבורית" להצעות של הגבלות וחוקים נגדם. היהודים לא ידעו, כפי שצויין כבר, על החוזר של איגנאטייב בקשר עם הקמתן של ועדות אלה[131]), שנשלח עוד ב־23 לאוגוסט. חוזר חשאי זה הסביר לשרי הפלך, שלידיהם נמסרה הרכבת ה„וועדות הפלכיות לדיון בשאלת היהודים", מה כוונת הממשלה בוועדות אלה וכיצד עליהן לכוון את פעולתן של הוועדות. בחוזר הזה נאמר, ש„הממשלה הקדישה מזמן תשומת לב מיוחדת לאוכלוסיה היהודית המרובה היושבת ברוסיה כשהיא לעצמה וגם מבחינת יחסיה לעמים האחרים של הממלכה", שהיא הכירה גם ב„תוצאותיהם המזיקות לאוכלוסיה הנוצרית של פעולותיהם הכלכליות" ובהפסד הרב של „התבדלותם הלאומית ובקנאותם הדתית". למרות זאת השתדלה הממשלה במשך עשרות השנים האחרונות לקדם את התבוללותם של

---

129) השוה Allg. Z. des Judentums 1881, גל' 41, עמ' 680, שהוא נשען על הידיעות של Vossische Zeitung והשוה „המליץ" 1881, גל' 35, עמ' 547 וכן „הצפירה" גל' 37, עמ' 290; גם בפיליטון של העתון „ראזסבייט" גל' 38, עמ' 1486 1881 היה רמז לקבלה זו ע"י המיניסטר. אחרי שהעתון מביא את הנוסחא הרשמית ומדגיש במיוחד את המלים „בין השאר" הוא מוסיף: „כך מודיעים העתונים"... ובתוספת מלים אלה הוא רוצה לרמז על אי דיוקה של ידיעה זו.

130) השוה Allg. Z. d. Jud. גל' 41, עמ' 680.

131) החוזר שנתפרסם בעתון „נובוסטי" (Новости) גל' 246 הועתק גם לעתונים אחרים (אבל לא בעתונות העברית או הרוסית־היהודית). החוזר תורגם מיד בעתון Vossische Zeitung ומשם הובא בשלמותו ב־Allg. Zeitung des Judentums,1881 גל' 41, עמ' 672—673 במאמר מיוחד „תעודה מרוסיה" (Ein Aktenstück aus Russland).

היהודים בשאר האוכלוסיה של הממלכה על ידי כך שהיא כמעט הישוותה את היהודים בזכויותיהם עם התושבים העיקריים של הממלכה. ואולם הפרעות בדרום־רוסיה הוכיחו, כי היחסים האי־נורמליים שבין השבט היהודי לשאר האוכלוסיה ממשיכים להתקיים. גם הבירור המשפטי של הפרעות, גם עדויות המשתתפים וגם הדינים והחשבונות של השלטונות האדמיניסטרטיביים וגם התזכירים של אנשים פרטיים הוכיחו, כי הגורם העיקרי למעשה הפרעות, שהם נגד טבעו של האדם הרוסי, הוא במסיבות בעלות אופי כלכלי. בעשרים השנים האחרונות תפסו היהודים בידיהם לאט לאט לא את המסחר והמלאכה בלבד, אלא העבירו לעצמם, ברכישה או בחכירה, גם חלק הגון מן הקרקע. והם הוכיחו, כי בדרך כלל, חוץ ממעטים יוצאים מן הכלל, הם משתמשים באחדותם ובשיתוף כוחותיהם לא להרבות את כחות היצירה של הארץ, אלא לנצל את התושבים העיקריים, ביחוד את המעמדות העניים, ועל ידי כך עוררו אותם למחאות, שיש להצטער על כך שמצאו את ביטויין במעשי אלימות". ואחרי שהמיניסטר ציין בחוזר, שהממשלה דכאה במרץ את הפרעות וניסתה להגן על היהודים, היא מוצאת לחובתה לפעול „להגנת האוכלוסיה העיקרית מפני פעולתם המזיקה של היהודים, שהיא היא שגרמה, לפי הדינים והחשבונות של המקומות, לפרעות".

מטרות הוועדות כפי שנוסחו בחוזרו של איגנאטייב הן: להביא הצעות להגנת האוכלוסיה העיקרית מפני היהודים. הצעות אלה, הודגש בחוזר, הן רצויות, והן תשמשנה חומר חשוב לממשלה המרכזית. לבסוף ציין המיניסטר ארבעת הענינים שעליהם בעיקר יש להשיב: „1) הצדדים המזיקים ביותר בפעולתם הכלכלית של היהודים; 2) המכשולים העיקריים המפריעים למעשה את השמוש בחוקים הקיימים בנוגע ליהודים בענין רכישת קרקעות וחכירתם, מסחר במשקאות ובהלוואות ברבית; 3) השינויים הרצויים בתקנות הקיימות, ביטולן או השלמתן הרצויים, כדי למנוע בעד היהודים את עקיפתן, וציון אמצעים חדשים רצויים, אמצעים תחוקתיים ומנהליים, שיש לנקוט בהם כדי לשתק את השפעתם המזיקה של היהודים באותם ענפי הכלכלה שיצויינו על ידי הוועדות; 4) ביחד עם זה ביקש שר־הפנים מן הוועדות למסור לו ידיעות, כל אחת מן הפלך שלה, על האחוזים של האוכלוסיה היהודית ביחס לאוכלוסיה הנוצרית; על מספר בתי־המרזח המוחזקים על ידי יהודים, הן על שמם והן על שמם של נוצרים; על מספר המשרתים בבתי יהודים או מועסקים כעוזרים בבתי־מסחר שלהם; על היקף הקרקעות שבידי היהודים ועל מספר היהודים בעלי האחוזות". ואף כי המיניסטר ציין בסוף החוזר, שאין בכוונתו לצמצם את פעולתן של הוועדות, אלא מותר להן לדון גם בצדדים אחרים של השאלה היהודית, הרי ברור היה מן החוזר מהי כוונתה האמיתית של הממשלה בוועדות אלה. החוזר נתפרסם בשלימותו בחוץ־לארץ, וגם בעתונות הרוסית, אלא שאסרו על העתונות לדון בו[132]). לצירי הוועידה

---

132) ביחוד כנראה על העתונות של היהודים. והשוה „המליץ" גל' 39, עמ' 806; רשימה המתיחסת לחוזר זה של איגנאטייב וזה לשונה: „שמענו מפורש מפי שר גדול אשר לו לדעת זאת כי מכתב גלוי מאת לשכת שר־הפנים לשרי הפלך אודות הועדים לפתור שאלת היהודים נשתנה בנוסחו ונתקלקל ע"י כותב באחת מלשכות הפלך. והוא הדבר אשר העירה את הרשות הגבוהה לאסור על מה"ע לדבר בעבודת הועדים ובכלל בשאלת היהודים מסברא דנפשם, רק מה שנדפס במ"ע להממשלה. יהי איך שיהיה, די לנו אם נדגש כי הנוסח שנתפרסם אינו מרוצה לקהל למושגי הגיון ישר ואיננו מסכים למשפט צדק". אותו „שר גדול אשר לו לדעת זאת" — הוא, כמובן, איגנאטייב עצמו.

נודע, כאמור, על החוזר רק ממכתבים מ„ערי השדה" [133]).

חוסר הידיעה של הגדולים המנהלים „משא ומתן" עם הממשלה על כוונותיה האמיתיות — הוריד את סמכותם של יוזמי הוועידה וראשיה. אמנם העתונים הירבו לדבר על „הסדרים הפרלמנטריים" הנאים של הוועידה. „המליץ" נהנה והתפעל מהם, אולם רבים ורבים בקרו קשה גם את הוועידה כולה, גם את מארגניה. העתון „ראסזווייט" היה להם לפה בטענתו, שבעצם, כל פעולתה של הוועידה היתה בדבורי סרק, והיא הראתה העדר כל כושר פעולה. לדוגמא, הוא הביא את הדיונים על החקלאות: התווכחו והתווכחו — ולא יצרו שום דבר של ממש, שיהיה בו משום תועלת כל שהיא.

גם הרגשתם של חברי הוועידה היתה הרגשה של כשלון, הם נתפזרו במצב רוח של דכאון ויאוש. היה ברור להם, מתוך שיחתם עם שר־הפנים ומכל יחסו, שהם עומדים אובדי עצות מול צרות מתרגשות ובאות.

יב.

בין הוועידה הראשונה והשניה עברו שבעה חדשים. ובחדשים הללו התברר בירור גמור „כיוונה" של הממשלה בשאלת היהודים. לא היה כל צורך בחוזרים חשאיים. איגנאטייב הצליח ליצור „דעת קהל" מוסמכת של וועדות ציבוריות מכל המעמדות, עירונים, אכרים ואצילים, ומאנשי הפקידות שגם יהודים השתתפו בדיוניהן, התובעת מן הממשלה מדיניות חריפה נגד היהודים וחריפה מזו שתוכננה על ידי הממשלה. במשך דיוני הוועדות נאסר על העתונות לדון ב„שאלת היהודים". והצנור היחידי ל„דעת הקהל" היו הוועדות ודיוניהן ומסקנותיהן [134])...

גם בוועדות אלה היתה לו כוונה נוספת: להוכיח לצאר שאפשר וכדאי למשוך אנשים מן הציבור להתיעצויות ולשמוע חוות דעתם בשאלה מסויימת, לשתף בה פקידים ולהשיג את המטרות הרצויות לממשלה — גם לתת לצבור את ההרגשה ש„מעסיקים" אותו בעניני מדינה ממש [135]). אולם אלה הם הישגי־לוואי. ההישג העיקרי הוא ב„הסכמת הרבים" לשיטתו, שיטת ההסתה המאורגנת ביהודים, שחומרתה והתמדתה הפליאה רבים גם מחוגי הממשלה, גם מחוגי הציבור הקרובים לאיגנאטייב ואף את אנשי חו"ל שלא היו חשודים באהבתם לישראל [136]).

המשענת „הציבורית" שאיגנאטייב „רכש" לתכניותיו ל„פתרון שאלת היהודים" נתנה לו אפשרות אף להפגין את יחסו העוין ליהודים. הוא יכול היה להרשות לעצמו גם לשנות את יחסו האישי ליהודים: הדיפלומאט „בעל הנימוסים הנאים". התבלט בגסותו המכוונת ביחסו לנציגים היהודיים. כשהברון גינצבורג בא לפניו בנובמבר להתאונן על ההסתה המאורגנת נגד יהודי פטרבורג וההכנות

---

133) „זכרון יעקב", ח"ג, עמ' 15—16.

134) השוה למעלה הערה 132; כנראה, היה זה חוזר שנשלח לעתונות.

135) כך, למשל, מסביר את דרכיו של איגנאטייב השגריר הגרמני בפטרבורג, בדו"ח שלו מ־5 לנובמבר 1881 (ארכיון מיניסטריון החוץ הגרמני 989 1829 K).

136) השגריר הגרמני בדו"ח שלו מ־29 במאי 1882 (041 — 36 1830 K) תוהה על איגנאטייב ועל שנאתו הבלתי־מרוסנת ליהודים. ובמכתב שנשלח ערב פטוריו של איגנאטייב הוא מציין שה„הסתה נגד היהודים לא הביאה לאיגנאטייב את ההצלחה הרצויה" אגב, גם הוא מציין את הקרבה שבין אקסאקוב ובין איגנאטייב.

הנעשות כמעט בגלוי לפרעות בהם, הרגיע אותו איגנאטייב וציוה... להעמיד חייל על פתח ביתו של הברון[137]...

השמועות על ה„וועד היהודי" ותכניותיו חדרו לציבור. פרעות וארשה היה בהן גם לחץ על הצאר ומקורביו ועל המפקפקים בתכניותיו שיראו תכיפות מיוחדת ב„פתרון שאלת היהודים", וגם „רמז" ליהודים שעליהם לא להשלות את עצמם. ההגירה גברה מיום ליום. וכשד"ר אורשנסקי פרסם את דבריו של איגנאטייב על „גבול המערב הפתוח ליהודים" לא היה שום חידוש בעצם הדברים, אלא בפירסומם המכוון. היה בדבריו גם „חיזוק" לאלה מן היהודים שטענו שאין לפניהם דרך אחרת להצלה, וגם מעין תשובה בעקיפין לתנועת המחאות בחו"ל נגד הפרעות שגברו דוקא בחדשים אלה. דבריו של איגנאטייב היו מכוונים גם לחו"ל, ואמנם, מיניסטר החוץ הרוסי (גירס) הודיע לשגרירות של רוסיה בלונדון, שבתשובה לפניותיהם של וועדים שונים עליו להגיד להם, כי הממשלה הרוסית אינה מתיחסת בשלילה להגירה יהודית מרוסיה ולא תשים כל מעצור בעדה. איגנאטייב מסכים לתשובה זו, אלא שהוא מבקש להוסיף שאף הוא מסכים להגירה זו, אלא שאלה צריכים להיות יהודים „שאינם חייבים בעבודת הצבא, וכשהם יוצאים עם משפחותיהם לא יישארו חייבים לקהילותיהם ולא ישאירו בני משפחות זקנים שיפלו למשא על הציבור"[138].

ברם, הרושם של גילוי־דעת זה עלה על מה ששיער איגנאטייב. הרושם היה מזעזע. היהודים ראו בגילוי־דעת זה מעין הודעה רשמית מוקדמת על גירוש מתוכנן של היהודים מרוסיה. ההזדעזעות היתה עצומה. ביטוי מה להזדעזעות עממית עמוקה זו ניתן ביום הצום שהוכרז כמעט בכל קהילות רוסיה, ושתיאורי תפילות הציבור באותו יום צום מצאו להם הד אף בדפי העתונות הכללית[139]. יום צום זה (י' בשבט) היה ימים אחדים אחרי פרסום השיחה עם איגנאטייב. ולאורה של שיחה זו התגברו עוד השמועות על „הקצב המהיר הבלתי רגיל", שבו עובד „הוועד היהודי" בעבודתו על הכנת „החוקה היהודית" החדשה ועל הסודיות האופפת עבודה זו. לדברים ניתן פרסום רב גם בחוץ־לארץ, והיה להם הד בעתונות ובציבור. גירוש והגירה המונית הם דברים שנגעו ישירות בעניניהם. הנימוק הרשמי להתעוררותם לפניותיהם (שהרוסים ראו אותה כהתערבותם של נציגי המדינות האחרות לממשלה הרוסית לטובת היהודים) היתה טענתם, כי המדיניות הרוסית כלפי היהודים מביאה להצפת ארצותיהם במהגרים יהודים[140]. דבריו של איגנאטייב לא היה בהם איפוא משום ארגעה כלל וכלל. משום כך ראה איגנאטייב צורך בדבר להכניס כמה תיקונים והגהות בדבריו, שכלפי פנים הם השיגו כבר את מטרתם. וכך הופצו שוב, ביחוד בחו"ל, שמועות שהממשלה סבורה, שיש לפזר

---

137) Allg. Z. des Judentums 1881 גל' 49, עמ' 595 הידיעה הובאה בשם עתון מווינא.

138) המכתב של המיניסטר לעניני חוץ הוא מ־30.1.1882.

139) השוה תאור הצום ב„ראזסווייט" 1882, גל' 4; ב„יידישעס פאלקס בלאט", 1882 גל' 3, עמ' 44; „המגיד" 1882 גל' 8, עמ' 61—62 מקיוב; „רוסקי ייברייי" גל' 4, עמ' 137—138; ושם גם על הקשר של הצום עם השמועות על גזירת הגירוש מן הכפרים. על הדי הצום בעתונות הרוסית: השוה „רוסקי ייברייי" גל' 5 עמ' 172—173; וכן בכמה עתונים אחרים; הם לא היו מרובים, אבל מוכיחים שהצומות עשו רושם מה על הציבור הרוסי.

140) השוה התעודות ממיניסטריון־החוץ האוסטרי שנתפרסמו ע"י נ. מ. גלבר במאמרו בי.וו.א. היסטאריש שריפטן II, עמ' 492—496.

את היהודים על פני כל רוסיה, ועל ידי ביטולה של „הצפיפות היהודית" להקל גם על האוכלוסיה הנוצרית בתחום המושב וגם על ביטולה של „התבדלות היהודים"[141]; נפוצו גם שמועות שהממשלה נכונה למצוא דרכים להעמיד את היהודים „על הקרקע באותם חלקי הממלכה, שהאוכלוסיה שלהם היא דלה"; והיו גם כאלה, ביחוד בחו"ל, שמצאו סמוכין בין השיחה עם אורשנסקי ובין תכניותיו של ל. מאנדלשטם על תכנית להתישבות יהודית, ביחוד משום שתכנית זו נתפרסמה בימים ההם בעתונו של קאטקוב[142]; ובאותו זמן, כלומר כשלשה שבועות אחרי השיחה של איגנאטייב עם ד"ר אורשנסקי, היתה לו לאיגנאטייב שיחה גם עם צדרבוים. בשיחה זו שהיתה „ידידותית" ליהודים, סיפר איגנאטייב, שהוא ניסה להשפיע על סובורין עורך „הנובייה וורמה", ש„ירכך" קצת את סגנון התקפותיו על היהודים, אלא שלא הצליח: הלה טען, שאין הוא אלא כמתגונן בפני התקפותיה של העתונות הרוסית־יהודית... וכעבור שבוע אחרי שיחתו עם צדרבוים, הזמין אליו איגנאטייב את רב העדה הד"ר דראבקין ונהל אתו שיחה שניתן לה פירסום רב ברוסיה ומחוצה לה. בידיעה שנתפרסמה מ„מקורות נאמנים בהחלט", נאמר, כי „השיחה היתה ממושכת למדי" וכי נושא השיחה היו „עניינים שונים שהרבו להעסיק ומרבים להעסיק את מחשבותיהם של היהודים". ראשית כל השתדל איגנאטייב בעקיפין להסיר מעליו כל אשמה בפרעות. „במקצת זוהי אשמת השלטון בראשית התפרצותן (כשהוא לא היה בשלטון) ובמקצת זוהי אשמתם של השלטונות המקומיים". אין הוא מעודד כלל את ההגירה היהודית, אבל אם רוצים בכל תוקף לצאת את רוסיה, כפי שהסיק מן השיחה הקודמת לפני זמן מה (עם ד"ר אורשנסקי), אין הוא סבור שיש לעכב בעד הגירה זו: „לא תוכל לכפות על מי שהוא שיאהב אותך"[144]... בכל אופן היא תורשה רק על יסוד מיון חמור... המיניסטר העיר בצער על השתתפותם של בני הנוער היהודי בתעמולה הניהיליסטית ועל ההכרח למנוע בעד הנוער היהודי את ההליכה בדרך זו. זאת ניתן לדעתו להיעשות בעזרת חינוכו הדתי־המוסרי של הנוער היהודי. שר הפנים הביע גם את צערו על הצומות שנערכו ועל כך שהיהודים נותנים אמון לכל מיני שמועות הבל, כגון זו, שהממשלה מתכוננת להעמיד לפני הנוער היהודי את הברירה: להתנצר או להיות מוצאים מבתי־הספר; כמו כן מוגזמות הן השמועות על איזה שהיא הגירה של יהודים מתוך כפיה ואונס. בה בשעה שהמדובר הוא למעשה בסיוע להתישבותם של היהודים באיזורים בהם יבואו בפחות התנגשות עם הרוסים; אולם בשום פנים לא יכריחום לכך. איגנאטייב ביקש את הרב להרגיע את הרוחות, לפעול מיד ביחס

---

141) השוה Allg. Z. des Judentums 1882, גל' 8, עמ' 126. הידיעות על השמועות בדבר ההקלות הקרובות לקוחה מהעתון Vossische Zeitung שבדרך כלל היו ידיעותיו בדוקות ונאמנות.

142) המדובר הוא באריה ליב מאנדלשטם, שהיה עוזרו של ליליינטל, ותפס שנים רבות משרה במיניסטריון להשכלת העם בעניני השכלת היהודים כיהודי מלומד. ופרסם תרגום התורה וכמה ספרים אחרים מעברית לרוסית. בעתונות היהודית־הרוסית לא מצאתי זכר למאמרו של מאנדלשטם וכן לא נזכר גם ב־ Систематический указатель литературы о евреях לפי ה־ Allg. Z. d. Jud. נתפרסם המאמר בעתונו של קאטקוב. צרוף הידיעות מראה בבירור, שכלן מטרתן היתה להטעות את הציבור.

143) הכרוניקה השבועית של ה„ווסחוד", 1882 גל' 8, עמ' 181; וכן ב„המליץ" וב„ידישעס פאלקס בלאט" אותה שנה. גל' 6, עמ' 93—94.

144) פתגם רוסי: На силу мил не будеш

לנוער היהודי ושיפור חינוכו הדתי והמוסרי, ובשאר הדברים אמר שלא יקבל כל החלטה בטרם ישמע עצומותיהם של היהודים" [145]). שיחה זו, שנתפרסמה תיכף גם בעתונות חוץ־לארץ ושהשגרירים שלחו דינים וחשבונות עליה לממשלותיהם, היתה בעיני דראבקין הזמנה לכנס וועידה של נציגי הקהילות ואולי גם הזמנה ל„משא ומתן" מחודש.

אמנם, כעבור ימים אחדים הופיעה בעתון הממשלתי (שאיגנאטייב היה ממונה עליו) הכחשה, שבה נאמר ש„השיחה בין מיניסטר הפנים לבין הרב דראבקין שנמסרה ב„כרוניקה השבועית של הווסחוד' אינה מדוייקת; שהוא נקרא על ידי מיניסטר הפנים לבירור (מצדו של הרב) בקשר עם שמועות־השקר המתפשטות בין היהודים; שהמיניסטר ציין את ההשפעה שאנשי הדת היהודים יכולים וצריכים להפעילה לטובת חינוכם הדתי־המוסרי של בני הנוער היהודים ולמניעתם של שמועות כזב ומצב־רוח מתוח בין היהודים. לא דובר בשיחה על הערכת פעולותיה של האדמיניסטרציה בימי הפרעות ולא על החלטותיו של הוועד לעניני היהודים" [146]). הכחשה זו של מיניסטר הפנים — שאיש לא פקפק בשקר שבה — ואף לא התשובה שנשלחה מלשכת שר־הפנים — לשאלות שהופנו אליה — שהאספה בפטרבורג היא של אנשים פרטיים, לא החלישו את הרושם, שוועידה זו היא לא בלבד שנקראה ברשותו של שר־הפנים „הכל יכול" אלא היא גם רצויה לו.

בינתים הוחש הקצב של עבודת הוועד היהודי. התכנית של החוקים וההגבלות היתה מוכנה, והשאלה שאיגנאטייב היה זקוק בה ל„שתוף פעולה" היא שאלת ההגירה. הוא מעוניין בה מפני הלחץ של חוץ לארץ. „ועד הגירה יהודי מרכזי" שהרשות להקמתו תינתן כהיענות של „רצון טוב" ויחס הוגן ליהודים לא יכול לשמש עילה כל שהיא לטענות מצד מדינות אחרות. ביחוד חשוב, שבתחום פעולותיו של וועד זה תיכנס גם התישבות בכמה איזורים של רוסיה. במקרה זה יש כאן הרחבת זכויות היהודים, אפשרות של החשת „קצב" ההעברה למזרח, שבוודאי תשפיע מצדה על ממדי ההגירה למערב ועל הקצב שלה...

ברם, ההגירה לא היתה בעיה לדיון „עיוני" ולוויכוח עקר בין הממשלה והיהודים. היא היתה תנועת המונים שרק חוסר אמצעים להוצאות הדרך והעדר בטחון ונסיון ב„עשיית דרך ארוכה עד למעבר לים" האיטו את קצב גידולה וממדי התפשטותה. וחילוקי הדעות בציבור היהודי בבעיה החריפו מיום ליום והיו לפירוד לבבות חמור בכיוונים רבים ושונים: בין המונים מחוסרי עבודה, וגבאים ופרנסים עשירים ותקיפים, בין עסקני עיר הבירה, המאזינים בחרדה „לרוחות המנשבות" ממרומי הספירות של הממשלה, ובין אנשי „ערי השדה", החרדים למצוקתם של ההמונים, מצוקה הגוברת מיום ליום, ונחרדים למוראות של מרד רעבים המנסר באויר; בין פרנסים תקיפים וגדולים וגבירים המתמידים בהפגנת־חנופתם ובהכרזות־נאמנותם למולדת הרוסית ולממשלה ומשכיליהם־עוזריהם, נאמניהם ועושי דברם הרואים בזה יסוד מוצק נגד השיטה של „סילוק" היהודים שמסתמנת יותר ויותר, ובין המשכילים הרדיקלים המתקוממים נגד כל ה„כנופיה" של בוני מסילות־ברזל וקבלנים עשירים, של בנקאים וסרסורי בורסא, שהתעשרותם וחלקם „בזלילת עוגת המדינה" [147]) היו, לדעתם, אחד הגורמים המכריעים בתנועה נגד

---

145) ב„כרוניקה השבועית של הווסחוד" 1882, גל' 6, עמ' 137.

146) שם, שם גל' 7, עמ' 153.

147) השוה הפיליטון של W. (ליבנדה) מ„אולם הישיבות". „ראזסווייט" 1882 גל' 20—22, ביחוד הפרק האחרון בגל' 22, עמ' 850—856.

היהודים, ושהתנגדותם להגירה המונית ואירגונה מקורה היא לדעתם במיעוט דאגה לעם וברוב פחד מפני ההכרח להשתתף בעזרה להגירה. ואם ועד ההגירה יהיה מאושר על ידי הממשלה ויוקם בהסכמתה, הרי קשה יהיה להשתמט ולהטיל את כל הדאגה להגירה על ארגוני העזרה של יהודי ארצות אחרות ועל כושר סבלם של המהגרים הנסים מגיא ההפיכה...

לאנשי מערכת ה„ראזסוויט" וחוגי המשכילים הרדיקלים שהתרכזו מסביב להם, נראתה הודעת שר־הפנים כחמורה ביותר. ולא משום שבהכרזה על כך שהיקיפו וגבולותיו של תחום המושב כפי שהם קיימים עכשיו יישארו ללא פגיעה בהם, שלאור בדיקת זכויותיהם של היהודים היושבים מחוץ לתחום, שהמשטרה החלה בשנה האחרונה לטפל בה בקפדנות יתירה, משמעותה היתה גירוש המוני היהודים שהצליחו להתיישב מחוץ לתחום חזרה למקומות שבהם הם רשומים בתעודותיהם; וגם לא בעצם ההכרזה שאם אמנם „הגבול המערבי פתוח ליהודים" והיהודים גם השתמשו בה במדה רבה — הרי למעשה הוא הודיע, כי הממשלה בדעתה להכניס את ההגירה היהודית בתנאים כאלה שלמעשה תהיה כמעט בלתי־אפשרית: הנוער צריך קודם למלא את תפקידו לצבא, על המהגרים לסלק את כל חובותיהם והתחיבויותיהם לעדה (מסים וחובות של מסים), והם צריכים לצאת משפחות משפחות, ולא תנתן להם זכות לשוב לרוסיה...

היה ברור, שאין איגנאטייב רוצה ל„עודד" את ההגירה למערב, אלא להכביד עליה. בוודאי לא נעלם ממנו, כי הגירת משפחות על טפם ונשיהם וזקניהם היא דבר בלתי־אפשרי; שהדרך הטבעית של כל הגירה היא שהצעירים, העובדים של המשפחה, הם המקדימים לצאת, ואחרי שהם מצאו עבודה והסתגלו למקום, הם מביאים משפחותיהם אליהם. נראה, שההגירה דרך „הגבול המערבי" היתה נחוצה לאיגנאטייב רק כדרך הפגנה של ה„תנועה האנטי־רוסית" בין היהודים, כהפגנה של נכונותם לעזוב את „מולדתם"... תכניתו של איגנאטייב היא לפתור את שאלת היהודים „סופית"; יש ל„החניק" את היהודים בתחום המושב, ולהעביר אותם למקומות הרחוקים, לטורקסטאן, ל„פתח" את הגלילות שנספחו לרוסיה. רבים ראו בדברי איגנאטייב אישור לשמועות שנפוצו בעתונות חו"ל, שלפיה הגשה הצעה „להעביר את כל היהודים לטורקסטאן". בעל ההצעה כאילו יצא מתוך ההנחה, שאת היהודים העניים יהיה קל להביאם להגירה לטורקסטאן, על ידי סיוע כספי. ואולם את היהודים העשירים יצטרכו להעביר בדרכי כפיה[149]). משום כך נראה היה להם לאורשנסקי ולאנשי ה„ראזסוויט" ולרדיקלים יסודו של „וועד יהודי מרכזי להגירה" כדבר דחוף וראשון במעלה. על וועד זה יהיה להלחם בכל המכשולים שהממשלה עומדת לשים על דרך ההגירה, ועליו יהיה גם לגייס את החוגים העשירים והאמידים שביהדות הרוסית להשתתף השתתפות רבה בהוצאותיה של ההגירה ובאירגונה; על הוועד יהיה גם ליטול מתנועת ההגירה כל דבר שיש בו לעורר חשדות וחששות למגמות „אנטי־רוסיות" הגלומות בה, לדעת אויבי היהודים והממשלה. והיה עוד גורם שהשפיע על חוגים אלה לראות ב„וועד יהודי מרכזי להגירה" מפתח לפתרון השאלות המסובכות של היהודים ברוסיה: הוא יעורר את פעילותם העצמית של המוני היהודים, שיפעלו כל אחד ואחד בכוחותיו וגם יבטיח עזרה מאורגנת של הציבור להקל על תנאיה הכלליים, והוא גם שינהל משא ומתן עם הממשלה

---

148) השוה המאמר הראשי ב„ראזסוויט" 1882 גל' 4, עמ' 123—125.

149) השוה „הכרוניקה השבועית של הווסחוד" 1882 גל' 5, עמ' 102.

הרוסית על אפשרות התישבותם בפנים רוסיה, וגם בו תיוצר מסגרת אירגונית לפעולתם של המשכילים הרוצים לעשות זאת במסגרות הקיימות, שבהן „השלטון" הוא בידי „גבירים" ובעלי־בתים. ואולם דווקא נימוקים אלה הם שעוררו את התנגדותם הנמרצת של ה„גדולים" וה„נכבדים" וחוגיהם לתכניות אלה.

אמנם, הם אינם מתנגדים, ואינם יכולים להתנגד לכך, שהיהודים כאנשים פרטיים ינסו להגר לארצות אחרות, אבל הם רואים סכנה חמורה בייסודו של „ועד מרכזי להגירת היהודים": היהודים תומכים על ידי כך באנטישמיים הרוסים, שמראשית הפרעות היתה התכנית שלהם בקריאה שקראו ליהודים: קומו צאו מתוך הארץ... אין היהודים צריכים להיות גם מעוניינים בהקלת תנאי ההגירה, וממילא גם לא בהוצאת כספים למימונה, ובוודאי לא בהעלאתם של „משכילים רדיקלים" לדוברי היהדות הרוסית ולמנהיגיה...

הם ניסו להשפיע על מערכת ה„ראזסוייט" שתמנע מהדפיס — ועד בתוספת מיוחדת לעתון — את השיחה של ד"ר אורשנסקי עם הגראף איגנאטייב — ולא הצליחו. יעקב רוזנפלד, עורכו ומוציאו לאור של ה„ראזסוייט", לא שוכנע מנימוקיהם של המתנגדים, וסבור היה שחובתו הראשונה היא לא לכסות מן העם את האמת. הוא לא קיבל גם את הטענות שלא היתה רשות לד"ר אורשנסקי לפנות לאיגנאטייב: שר הפנים פנה אליו, כחבר המשלחת היהודים שביקרה אותו, ובקש ממנו „תזכיר" על מצב היהודים. אולם הם הצליחו להשפיע על אנשי ה„ראזסוייט" והחוג שלהם שלא יגישו בקשה על דבר ייסודי של „וועד הגירה" — עד אשר תתאסף וועידה של נציגי הקהילות ותחליט על כך.

ה„גדולים" בפטרבורג ראו איפוא, כי סמכותם נחלשת והולכת, הסכנה שבקרוב אמנם תוגש בקשה לממשלה בדבר הקמתו של „וועד יהודי להגירה" — היא ריאלית מאד, ומשום כך הם גם ראו דחיפות מרובה בכינוסה של וועידה, שבה תשמע דעתה המוסמכת של היהדות הרוסית, ולשקוד בעוד מועד על כך, שדעה זו תהיה כדעתם של ה„גדולים" והתומכים בהם.

יוזמי הוועידה השניה ומתכנניה עמדו, איפוא, לפני בעיה כפולה ומשולשת: (א) עליהם לכנס וועידה בעלת סמכות ניכרת שתסכל כל נסיון של הסכמה צבורית יהודית בכל צורה שהיא להגירת המוני יהודים מן הארץ; (ב) לנסות לבוא בדברים עם הממשלה בדבר הצעותיה ל„העמיד את היהודים על הקרקע" בגלילות מסויימים ברוסיה הפנימית; (ג) לפעול במשותף נגד הגזירות המתוכננות של ה„וועד היהודי" שהקים איגנאטייב, ואולם בין ההזמנה לוועידה ובין התכנסותה התרחשו פרעות באלטה, וגאו גם גלי ההגירה. היתה ברורה חריפותן ודחיפותן של שתי בעיות: דרכים להפסקת הפרעות ועניני ההגירה.

יג.

הבעיה של בקשת רשות הממשלה להקים וועד יהודי לעניני הגירה נדחתה לוועידת נציגי הקהילות, ונדחתה זו הפעם השניה. בעצם עוררו את השאלה כבר חברי המשלחת מקיוב, שבאה במיוחד לפטרבורג עוד באוגוסט 1881. אחת ממטרותיה של משלחת זו היתה בקשה להרשות הגירה של יהודים. לא ידוע אם הם הסתפקו בזאת שאמרו להם, כי לא יפריעו להגירה. הם לא הגישו כל בקשה וגם לא דברו על הקמת „וועד מרכזי לעניני הגירה". לא ברור, אם השפיעה עליהם הידיעה הסודית, שנמסרה כאילו לברון גינצבורג ולא. זק, ש„הקיסר מבקש שישתמשו בכל השפעתם לעצור בעד הגירת היהודים מכיון שהמצב יוטב

בעתיד״[150]) — או שהם נרתעו מלפעול בנגוד לדעתם של ה״גדולים״ בפטרבורג, עובדה היא שהמשלחת לא המשיכה בפעולתה בכוון זה. וגם כאשר ההגירה גדלה והתקוות לשיפור מצבם של היהודים התבדו, והקולות לטובת ההגירה, להקמת וועד מרכזי וסניפים לסידורה של ההגירה גברו בכל ערי התחום — החריפה גם התנגדותם של ה״גדולים״ להגירה ונחושה היתה החלטתם להכשיל את דבר הקמתו של וועד מרכזי יהודי לעניני הגירה. אנשי ה״ראזסוייט״ והחוגים הקרובים אליהם טענו, שאין זה בסמכותם של ״אנשי פטרבורג״ לכפות את רצונם בשאלה גורלית זו, ודרשו התיעצות עם נציגי הקהילות בתחום המושב על הבעיה[151]). אמנם, היו אצלם כמה פקפוקים רציניים. ״רבים מלומדי הנסיון של הוועידה הקודמת מתיחסים באי־אמון למועצות״, אולם מערכת ה״ראזסוייט״ מצאה כי ״פסימיות כזו אינה במקומה לגמרי ברגע זה״. אי־הצלחתה של הוועידה הראשונה היתה, לדעתה, גם בזה שהיא לא הוכנה כראוי הן מבחינת התכנית והן מבחינת ארגונה והרכבה. מה שאין כן עכשיו. ה״מטרה היא ברורה — החלטה בשאלת ועד ההגירה, התכנית — הדיון בבעיה זו״. אולם העיקר הוא ההרכב האישי: ״יש צורך באנשים בלתי־תלויים״[152]).

ואמנם, מארגני הוועידה שהרבו לשקוד על הכשלת דבר הקמתו של ״וועד ההגירה״ הרבו גם לשקול את התאמת הרכבה האישי של הוועידה למטרתם זו. השיקולים על המועמדים הרצויים היו הכרחיים גם מטעם אחר: הפקידות הגבילה את מספר חברי הוועידה[153]). מתכנני הוועידה תכננו יפה את תכניתה מבחינת מטרתם זו, אלא שהבעיה לא קלה היתה כלל וכלל: לקרוא לוועידה מיוחדת שבה יהיו רוב הנציגים מערי התחום, שגלי ההגירה גואים בהן ולחץ כמהי־ההגירה הוא עצום, ולהביא אותה להכשלת כל פעולה לטובת ההגירה ולמניעת הקמתו של וועד מרכזי לעניני ההגירה היהודית.

חברי הוועידה השניה היו חברים נבחרים. יש לנו על כך עדויות מרובות. הם נבחרו על ידי הקהילות ועל ידי חברות ואגודות. גם חבריה מפטרבורג היו צירים נבחרים: על ידי הקהילות ועל ידי החברות השונות בעיר הבירה[154]). לא היו טענות שהם מינו את עצמם, אלא שאלו: מי ומי היו הבוחרים ומי ומי היו הנבחרים. טענו, כנראה, כי ה״בוחרים״ סומנו לפי הנבחרים, כי המזמינים הרבו לבדוק ולדון על כל מועמד ומועמד של כל קהילה וחברה בטרם שכתבו להם שהם מזמינים את פלוני ואלמוני והיו רוצים שיהיה לו יפוי כח מן הקהילה או מן החברה... והאנשים במקומות, כשנודע להם, פרסמו לעתים מחאות וטענות

---

150) השוה הדו״ח של הקונסול האוסטרי מקיוב (מ־24 ביולי 1881) גלבר, י.ו.א. היסטאריש שריפטן, עמ׳ 487. והשוה גם צדרבוים ב״המליץ״ 1881 גל׳ 45 (15 בדצמבר 1881) עמ׳ 901; ״שמענו ממקור נאמן כי יש תקוה לאחריתנו ולא תקום עלינו חלילה צרה כאשר גבר הפחד בקרב אחינו״.

151) השוה המאמר הראשי ב״ראזסוייט״ 1882 גל׳ 5 (מן ה־1 בפברואר) עמ׳ 163—167.

152) שם, שם, עמ׳ 165.

153) השוה הודעתו של הברון גינצבורג, בישיבה הראשונה של הועידה; להלן בנספח עמ׳ 65.

154) השוה רוזנטל, ״תולדות חברת מרבי השכלה בישראל״ ח״א, פטרבורג תרמ״ו, עמ׳ 180. היו״ר הציע בשם ״ראשי עדת ישראל בפטרסבורג לבחור מהועד שלשה נבחרים אשר יקחו חלק בהאספה העתידה להתאסף משליחי כל הקהילות״.

בעתונות[155]), שלרוב לא היתה להם כל השפעה: הרשות ניתנה לראשי היהודים בעיר הבירה להיוועץ עם נציגי הקהילות, וברור היה שהנציגים צריכים להבחר בעיקר מלמעלה, מתוך התיעצות עם ה„נכבדים" במקום, כמנהג המדינה ברוסיה.

ההרכב האישי של הוועידה השניה ידוע לנו מן הפרוטוקולים: השתתפו בוועידה ארבעים ושמונה איש, מהם עשרים ושתים חברים מערי השדה[156]) ושבעה עשר חברים מפטרבורג. מערי השדה באו נציגים מברדיצ'ב, מגרודנה, מויטבסק, מוילנא, מחארקוב ומחרסון, מיליסאבטגראד ומיקאטרינוסלאב, ממוהילוב וממוסקבה, ממינסק ומפולטאבה, מצ'רניגוב, מקובנה ומקיוב[157]). נציגי עיר הבירה גם הם היו נבחרים: חברי הנהלת הקהילה, חברי הנהלת ה„קרן למלאכה ולחקלאות" מיסודו של ש. פוליאקוב, שליחי „חברת מפיצי השכלה"[158]). מלבד זאת השתתפו בישיבות האחרונות גם ארבעה מומחים מעיר הבירה[159]).

לפי עמדתם הסוציאלית של חברי הוועידה היו כעשרה מהם אנשים בעלי מעמד עליון ביותר בחיי הכלכלה ובעולם הכספים במדינה, כעשרה מהם קבלנים מפורסמים, סוחרים עשירים ו„גבירים" בעלי עמדה מכובדת ביותר בקהילותיהם, וכחמשה עשר משכילים, פקידי ממשלה, פרופסורים, רופאים ועורכי־דין. אין ספק, הוועידה הורכבה מ„פני" הקהילות היהודיות ומראשי המדברים בהן, וחבריה נראו בעיני מארגני הוועידה ל„סלתה ושמנה" של היהדות הרוסית. כבר בישיבה הראשונה הוכח, כי „ראשי עדת ישראל בעיר הבירה" שתכננו את הוועידה

---

155) השוה מחאה גלויה מביאליסטוק: אחדים מראשי הקהל „הנבחרים יושבי הוועד לא כלם באי כוחנו המה" (המגיד תרמ"ב, גל' ה) וכן המכתב מברדיצ'ב ב„ראזסווייט" 1882 גל' 9, עמ' 343—344. מענין, שמביאליסטוק לא באו נציגים לוועידה, ונציג קהילת ברדיצ'ב בוועידה היה אחר: ד"ר רוטנבורג, מעסקני ההשכלה הידועים.

156) בפרוטוקולים לא ציינו על יד שמות המשתתפים שמות המקומות שמהם באו. את רשימת הצירים לפי המקומות ערכתי לפי מקורות שונים (העתונות ודו"חים שונים); ביחס לשמות שלשה מהם (גורביץ או הורוביץ, ד. רפפורט וג. ארנבורג) איני בטוח בנכונות השערתי.

157) מברדיצ'ב (ד"ר רוטנבורג), מגרודנה (בנימין אשכנזי), מוילנא (רב העדה יהושע שטיינברג), מויטבסק (ו. כהן וח. לוריא), מחרסון (רב העדה פייסקר ומי שהיה רב המושבות היהודיות, בלומנפלד), מחארקוב (רב העדה נ. י. סגל, ד"ר מ. ב. גינצבורג וא. ר. רובינשטיין), מיליסאוטגראד (הרב שפירא ומ. שפולנסקי), מיקאטרינוסלאב (גורוביץ), ממוהילוב (י. רטנר וש. שמרלינג), ממוסקבה (ל. פוליאקוב), ממינסק (ד"ר לונץ וו. רפפורט), מפולטבה (י. אייזנשטיין וג. ק. גורביץ), מצ'רניגוב (י. ברוק וא. י. באלאבאנוב), מקובנה (הרב יצחק אלחנן ספקטור וב. מאנאסיביץ), מקיוב (ד"ר מ. מאנדלשטם וב. קצנלסון); חבר אחד (ג. א. ארנבורג) לא ידוע לי בדיוק מאיזה מקום בא: מחרקוב או מקיוב.

158) גם חברי הוועידה מפטרבורג היו נציגים: של הקהילה (ברון ד. גינצבורג, מ. י. ברלין, ש. פוליאקוב ומ. פ. פרידלנד) ורבני הקהילה (ר' יצחק זאב אולשבנגר, ר' יקותיאל זלמן לוריא ורב העדה הד"ר א. דראבקין), של ה„קרן המלאכה ולעבודת האדמה" מיסודו של ש. פוליאקוב (פרופ' נ. באסקט, י. היללפרן, א. מ. וארשבסקי, א. א. קויפמן, ל. רוזנטל), הבנקאי אברהם זק, העו"ד מ. באנק והפרופ' אילאריון קויפמן היו נציגי חברת „מפיצי השכלה"; צבי רבינוביץ (עורך ה„רוסקי ייברייי", מחבר „אוצר החכמה והמדע") הוזמן כסופר, וכשהוועידה החליטה שישיבותיה תהיינה סגורות — קיבל רבינוביץ „מנדט" מקהילת דווינסק (עיר מולדתו) וישב בוועידה כנציגה של קהילה זו.

159) המומחים היו: הד"ר י. ל. קנטור, עורכי הדין פ. י. לוינסון, מ. מיש ומ. פ. שאפיר. מומחים אלו היו נוכחים רק בישיבה האחרונה; בישיבות השתתפו, לפי בחירת הוועידה, גם הברון ד. גינצבורג ומ. לוין סופרו ומזכירו של הברון גינצבורג — כמזכירים.

ו„הזמינו" את ציריה הצליחו להבטיח לעצמם השגת מטרתם: הכשלת פעולה ציבורית מאורגנת לטובת ההגירה.

הוועידה נפתחה על ידי הרב ד"ר דראבקין, שהדגיש שהמיניסטר לעניני פנים „הרשה בעל פה לנציגי היהדות הרוסית מן הפרובינציה לבוא לפטרבורג ולהיוועץ — בדרך של התיעצות פרטית — בשאלות מסויימות שהוא דן בהן בתזכיר שלו". אחרי שהברון גינצבורג נבחר כיושב ראש, ונבחרו מזכירי הוועידה (הברון דוד גינצבורג, עמנואל לוין, סופר ומזכירו של הברון גינצבורג לענייניים יהודיים, ונ.י. סגל, רב העדה בחרקוב) נקבעו סדרי הדיון שלפיהם ידונו בראשונה על כל סעיף וסעיף במליאה, ואחרי כן יימסר הדיון לוועדה מיוחדת שתבחר לה יושב־ראש ומזכיר.

לכאורה, הצעה נבונה, הבאה להבטיח יעילות לוועידה שמתכנני הוועידה הסיקוה מנסיון הוועידה הראשונה. אבל זו היתה גם הצעה שכוונתה היתה למנוע בחירת וועדה לעניני הגירה, שתביא הצעות מעשיות של עזרה למהגרים, שקשה יהיה להתנגד להם. מה שאין כן, אם יהיה דיון כללי בוועידה, אפשר יהיה לדחות את כל הדיון „עקרונית" ולא לתת כלל שהוועידה תבוא לדיונים מעשיים[160]).

מן ההצעה לסדר־היום שהובאה על ידי היושב ראש היה ברור, שבמרכז כל דיוני הוועידה תעמוד שאלת ההגירה, ושאין בדעת מזמיני הוועידה ויוזמיה לעזור להגירה או לעודד את ההגירה, אלא להפריע לה, להחלישה. שלושת הסעיפים הראשונים שדנו ישירות בהגירה היו: (1) סיבות תנועת ההגירה; (2) סיכויי תנועת ההגירה כשהיא לעצמה („אחרי שהן הממשלה והן הקהילה היהודית יניחו תנועה זו לנפשה"); (3) באילו אמצעים של השלטונות או של הקהילות היהודיות ניתן להחליש תנועה זו. שני הסעיפים האחרים של סדר־היום היו: (4) מה הן התופעות בחיים היהודיים הנותנות יסוד לטענותיהם של שונאי היהודים על קיום „הקהל" ואגודות חשאיות בין היהודים?; (5) באיזו מדה ניתן להנהיג במדינה את החוק הפרוסי בדבר אחריותו של הצבור לנזקים והפסדים שנגרמו ע"י ההמון. כבר בוויכוחים לסדר היום הובלטו חילוקי דעות יסודיים בין חברי הוועידה, הד"ר מ. מאנדלשטם טען נגד הכללת הסעיף הראשון על סיבותיה של תנועת ההגירה. ההגירה היא עובדה קיימת ויש מקום לדון רק על השאלה אם ההגירה הקיימת היא רצויה ויש לתמוך בה או היא בלתי־רצויה ויש להחליש אותה. הד"ר מאנדלשטם דחה גם את שאר הסעיפים בסדר היום: „הגשת הצעות לממשלה יש בה מחד משום עלבון לה, כאילו היא זקוקה להוראותינו, מאידך אין בה כל תועלת. לא פעם כבר היבענו לממשלה את דעתנו על סיבותיו של מצבנו האומלל, אולם דברינו זכו לתשומת לב מועטה ביותר. אנחנו צריכים לבדנו לדאוג לעצמנו. ואם אמנם גם במקרה זה זקוקים אנו לאישור הממשלה, אבל בדרך זו היינו ממלאים את חובתנו לעמנו". ואם כי לדבריו של הד"ר מאנדלשטם היה משקל מיוחד — משום שזכה לפרסום רב על פעולתו המסורה והיעילה כראש הועד הקיובי לנפגעי הפרעות ועל עמדתו הגאה והנבונה במלחמתו בשונאי ישראל המרובים בוועדת־הפלך הקיובית לדיון בשאלת היהודים, — הרי רק חמשה צירים תמכו בעמדתו של מנדלשטם: שלשה מצירי הפרעות וסביבותיהן (מ. שפולנסקי והרב שפירא מיליסאבטגראד וד"ר גינצבורג מחארקוב) ושנים מנציגיה של „חברת מפיצי השכלה": אברהם זק, איש פיננסים מזהיר ורב כשרונות מעיר הבירה, ואילאריון

160) מסקנה זו יש להסיק מן העיון בכל הדיון בשאלת ההגירה.

קויפמן, שהתפרסם כאחד המומחים למשק הפיננסי של רוסיה, השתתף בעתון „ראזסבייט" והיה קרוב לחוגו. הרוב דחה את הצעתו של מאנדלשטם לא משום שקבל את דעתם של נ. באקסט ושל צבי הירש רבינוביץ, נאמניו ודיבריו של שמואל פוליאקוב, כי „בצמצום הדיון על ארגונה של ההגירה הרי אנו כאילו מאשרים, שהיהודים מתכוננים לדרך ונכונים להגר מרוסיה". הוועידה היתה מודאגת מהמשכת הפרעות, ונראה היה להם דעתו של רבי יצחק אלחנן, שאמר כי אמנם „על ההגירה גם כן מן הצורך לדבר, אולם יש לחשוב על כל העם, לחפש את כל האמצעים לרפא את חוליינו", והתאונן כי „שנה שלמה ישבנו בחיבוק ידיים", וקרא לפעולה משותפת, ו„לראות את השאלה היהודית בכל חלקיה". — ואעפ"י שהתכנית נתקבלה בשלימותה, הראו גם הוויכוחים על שאר הסעיפים של סדר היום, שאין חברי הוועידה מאמינים כלל ביעילותה. גם ההחלטה שנתקבלה אחרי וויכוחים ערים בישיבה הראשונה שלפיה ישיבות הוועידה הן סגורות[161]) בפני באי־כח העתונות היה בה בחלקה משום סיוע למתנגדי ההגירה: דעת הקהל היהודית היתה עויינת להם, והעדר העתונות הקל עליהם את ההתנגדות. הוויכוחים גם הוכיחו, שאין רוב חברי הוועידה תולה תקוות כל שהן בהשתדלויות אצל הממשלה ואף לא בנסיונות להוכיח שאין „קהל" אצל היהודים. הוחלט לא להתוכח על הענין, אלא להכריז חגיגית שאין קהל, ולהביע אף נכונות להישבע על כך.

הישיבה השניה של הוועידה (ב־9 באפריל) היתה דרמטית מאד. גם בה המשיכו לדון בשאלת ההגירה, אלא שבה מסרו הרב דראבקין ושמואל פוליאקוב דו"ח על פגישותיהם עם שר־הפנים, פגישות שהתקיימו אותו יום, ושבהם התגלתה ברורות דרכו של הגראף איגנאטייב בפתרון שאלת היהודים. הוויכוח עד שמיעת הדו"ח היה בעיקר בשאלה, אם סיבת ההגירה היא באי־שוויונם המשפטי של היהודים, בהפליות לרעת היהודים הקיימות לפי החוק או בפרעות, או באי־נקיטת אמצעים מצד הממשלה כדי למנוע את הפרעות ולהעניש את הפורעים. פרופ' נ. י. באקסט טען, שאין הפרעות כשהן לעצמן יכולות להיות הגורם להגירה, וכראיה לכך הוא הביא שיקול דעת זה: הפרעות הן אסון, אבל האם היו יושבי אחד המחוזות ברוסיה הפנימית מהגרים אחרי אסון כזה? ומכאן הוא מסיק, שהגירת היהודים גורמיה הם בזה, שהפרעות הן תוצאה ישירה של מצבם המשפטי המיוחד, שמצא לו גם ביטוי ביחסה של הפקידות לפרעות. בוויכוחים מצאו הרבה צירים מקום להאשים בכל תנועת ההגירה את ההוספה לעתון „ראזסוייט" שבה פורסמה השיחה עם איגנאטייב והושמעו גם דעות שהאשימו בתנועה זו את אלה הצועקים על ה„הגירה לפלשתינא", שהם אינם דווקא מנפגעי הפרעות, וכי התנועה כולה היא מלאכותית, ואין לייחס לה תשומת לב מיוחדת... מדברי המתווכחים ראויים לתשומת לב דבריהם של אלה (אי. אי. קויפמן) שהזהירו מפני היחס לפרעות כל„תופעה של מקרה" („אסון"־בלשונו של באקסט) וכאל „תופעה בעלת חשיבות מועטת". מ„היקף הפרעות ומאופין" יהיה נכון להסיק ש„בתנאינו הנוכחים אין אנו מובטחים מהן בכל זמן שהוא ובכל מקום שהוא"; ודבריהם של אלה שעמדו על כך שמשמעותן האמיתית של המונחים שאנו משתמשים בהן היא למעשה הרבה יותר

---

161) עיין זה על סגירת הישיבות בפני הסופרים, שבפרוטוקול נרשם כהחלטה פשוטה של הוועידה. לא היה פשוט כל כך. לפי ה„ראזסוויט" היו החרון והזעם מכוונים כלפי צדדים, ולפי „המליץ" כלפי ה„ראזסוויט"; ברור, שפוליאקוב הכניס כאן את כל משקל אישיותו והשפעתו למנוע את נוכחות העתונות. והשוה „ראזסוויט" 1882, גל' 20; ו„המליץ" 1882, גל' 15.

רחבה מהוראתן המילולית: „פרעות" הן גם פרעות על ידי החוק, ו„הגירה" — זו בעצם „גירוש", וגירוש זה הוא מכמה בחינות יותר קשה מגירוש ספרד (רבינוביץ, מנוסביץ).

ברם, מפנה אחר ניתן לוויכוחים על ידי הדינים והחשבונות על הפגישות עם איגנאטייב. ד"ר דראבקין מסר חמש נקודות חשובות מדבריו של המיניסטר: (1) על בקשת היהודים ל„דבר הקיסר על דיכוי הפרעות ולמשאלתם להרחבת זכויותיהם" — ענה המיניסטר: „אלה הם דברים כללים ועל בני אמונתך להתבטא ביתר בהירות"; (2) את הפרעות בבאלטה הוא הסביר בשמועת־שוא, שכאילו יהודים חפרו מחתרת תחת הכנסיה; (3) השתתפות היהודים בתנועה הניהיליסטית שוללת מן הממשלה את האפשרות להגן עליהם מפני מעשי אלימות; (4) השתתפות האכרים בתנועה נגד היהודים יסודה היא בדעתם שהיהודים עוקפים תמיד את החוק ולבסוף הם יוצאים תמיד זכאים בדין; (5) היהודים הם כפויי טובה: הוא פעל שינתן לרוקחים היהודים זמן של שנה למכור בתי־המרקחת שלהם במקום שנאסרה עליהם הישיבה, והם ממשיכים לקבול על שנאסרה עליהם הישיבה, שזהו לפי החוק, והוא רוצה לשמור על החוקים ולא לסור מהם...

הד"ר דראבקין שוחח עם המיניסטר באותם הסעיפים של „סדר היום" על מניעת פרעות וזכויות היהודים, ותשובת המיניסטר היתה בעצם ברורה ולא היתה זקוקה לכל הסברה נוספת. שאלת ההגירה, היתה נושא שיחתו של פוליאקוב. הדו"ח של פוליאקוב הוא בעל חשיבות מרובה: הוא מוסר לנו בעצם את תכניתו של אחד מיוזמי הוועידה השניה ומתכנניה, שלא מעטים היו בה נאמניו ועושי דברו (בעיקר נ. י. באקסט וצבי רבינוביץ, שהיו גם כנראה פקידים ב„קרן המלאכה והחקלאות" מיסודו של פוליאקוב[162]). פוליאקוב הודיע ראשית כל למיניסטר, שהוועידה הראשונה של נציגי הקהילות לא הצליחה, משום שלא היו לפניה שום הוראות מן השלטונות. הוועידה המתקיימת מחכה איפוא להוראות הממשלה, ואז יש תקוה שתצליח. — אין הוועידה יכולה להציע דבר נגד הפרעות, משום שהאמצעי היעיל ביותר נגדם הוא „אויר חפשי לנשימה", וזה לא ניתן להם, והדבר אינו בידם. — וביחס להגירה, הרי הוא, פוליאקוב, הודיע לשר, כי בתנאים הקיימים הוא רואה בהסתה להגירה הסתה למרד. לגבי אזרחים רוסיים אין ההגירה קיימת, ואם יווסד ועד הגירה, הרי יוכרו היהודים על ידי כך לא כאזרחים רוסיים, ועל רבים יהיה אז לעזוב את רוסיה[163]). הוא הסכים לדעת המיניסטר כי מן הצורך הוא להפחית את מספר היהודים בתחום המושב, אלא יש לעשות זאת על ידי התישבות על פני רוסיה, שהיא ארץ רחבת ידים ופיזור היהודים יביא תועלת לשני הצדדים, לרוסים וליהודים. בתשובה על כך ביקש איגנאטייב להביא לפני הוועידה את „דעותיו" על התישבות היהודים בטאשקנט ואחל־טקה[164]): „היהודים היו מפתחים באסיה את המסחר והתעשיה והיו יכולים לשמש שווי משקל כנגד אנגליה". ופוליאקוב הודיע לוועידה שהוא רואה הצעה זו כהצעה רצינית והוא, פוליאקוב, מוכן בכל יכולתו לסייע להגשמתה או להצעה אחרת בכיוון זה:

---

162) השוה „רוסקי ייברייי" 1881, גל' 30 עמ' 1183 (באקסט, מנהל העניינים של הקרן); צבי רבינוביץ פרסם חודש חודש את חשבונות הכנסותיה של הקרן; השוה, למשל, שם, שם גל' 1, עמ' 21, גל' 7, עמ' 255.

163) יש בזה רמז, שגם היהודים העשירים, וגם הוא, ייאלצו לעזוב את רוסיה.

164) כוונתו של איגנאטייב היתה לגלילות טורקסטאן המערבית (בסביבת טשקנט) שנכבשו על ידי הרוסים בסוף שנות הששים ובראשית שנות השבעים.

„לפנינו שתי דרכים: וועדים להגירה לאמריקה או וועדים להגירה לפנים רוסיה, אולי לקאוקז, לטורקסטאן — זה כבר בעיה ממדרגה שניה שעליה יש לדון". — ופוליאקוב המשיך לפתח את הצעתו: „יש לכונן וועדים בכל מקום לשם הגירה לפנים רוסיה על פי הסכמת השלטונות. ויש לנהוג לפי הכלל: אם לתת למהגר רובל, הרי למתישב בפנים רוסיה — מאה רובלים. לאן להגר — כל אחד יבחר, והממשלה תחליט"... היה ברור, שההצעה היא באמת גירוש של כל יהודי רוסיה למחוזות־ספר של רוסיה האסיאתית, מחוזות־ספר שנכבשו זה עתה, ולמסור התישבות זו לפיקוחה של הממשלה... אם כי הוועידה לא הביעה את מלוא הערכתה להצעתם של „איגנאטייב־פוליאקוב", הרי אפילו נאמניו של פוליאקוב נרתעו. נ. י. באקסט אמר בפירוש, ש„הרחבה כזו של תחום המושב היא עוד יותר הרת סכנות מאשר השארת תחום המושב כמו שהוא, מכיון שבעצם אין זו אלא הכרזה רשמית עלינו כעל פושעים שמסיעים אותם קרוב למקומות שמדורי דורות הם משמשים להגלייתם של פושעים". הוא גם שאל על הערובה במקומות שילוחנו אלה. „סוף כל סוף גם לרוסיה החדשה הזמינו אותנו כשהיתה ארץ־ערבות, ועכשיו מבקשים אותנו לצאת, לפנות מקום. מהי הערובה שכעבור מאה שנה לא ינהגו אתנו כך גם באחל־טקה,[165]) „עמנו כבר די מדוכא ומושפל — אל תשפילו אותו בתכניות על בתי־כלא מרוחקים יותר". אף רבינוביץ, שהתנגד קודם להגירה, אמר שבהשפעת הודעתו של פוליאקוב הוא שינה את דעתו: „אם יהיה צורך להגר, הרי כל יהודי ילך למקום שלכל הפחות בניו יוכלו לחיות חיי תרבות, ולא למקומות באסיה שמשם אף לא יתנו לנו לחזור".

חברי הוועידה האחרים היו נסערים מהתנהגותו של ש. פוליאקוב, שבא למיניסטר בהצעות שלא דובר עליהם כלל. מאנדלשטם אמר: „אין לנו הזכויות שיש לכל בעל חי, ופתאם מרשים לנו לנסוע לטשקנט! אין זאת, אלא כדי לכלותנו שם".

הביטוי היותר שקול להרגשת הוועידה היה בדברי אי. אי. קויפמן שטען ש„איש לא ייפה את כוחו של פוליאקוב להודיע לגראף איגנאטייב, שהפיזור יביא למי שהוא תועלת". „אין הבדל בכך אם מי שהוא מחברי הוועידה רוצה או לא רוצה לעזוב את רוסיה, ובאיזה תנאים הוא רוצה לעשות זאת; העיקר הוא: האנשים נסים ונמלטים. והוועידה הלא נתכנסה לדון בבעיית ההגירה, והנימוס עצמו דורש מאתנו להגדיר את יחסינו להגירה". — למעשה הוסרה מעל סדר היום של הוועידה כל הצעתו של איגנאטייב והדיון בדעותיו; נבחרה וועדה שתדון בסעיף השלישי, כלומר „באיזה אמצעים של השלטונות או הקהילות היהודיות אפשר היה להחליש תנועת ההגירה". במלים אחרות: הוועידה למעשה החליטה על תנועת הגירה שהיא תנועה בלתי־רצוייה ויש להחליש אותה[166]). משמעותה של

---

165) הצעתו „ההומנית" של אנדרייבסקי היתה בפירוש (הסן, מכתב־יד, באינציק־לופדיה הרוסית־יהודית כרך ב', עמ' 568): „אולי לכמה עשרות שנים לא תהיה סכנה להעביר תחום מושב זה למחוזות־הספר הדרומי־מזרחי הרחוק, למשל, בחבל טורקסטן". פרופ' אנדרייבסקי, היה ה„ליברלי" „בועד יהודי" זה של שונאי ישראל מובהקים, פרופ' אחר שמונה לאותו וועד (גריגורייב, השוה „המליץ" 1881, גל' 48, עמ' 968) האמין אמונה שלמה בעלילת הדם, וכעס על יהודים שטענו שאין כת כזו קיימת אצל יהודים, ונימוקו היה ש„אצלנו הרוסים קיימות כתות כאלה, ולא יעלה על דעתו לכפור בזה".

166) עוד בסיומה של הישיבה הרביעית (ב־20 באפריל) הציע היו"ר (פוליאקוב) שמן הצורך הוא „לסכם בכתב את הוויכוחים" ובחרו בשני חברים „לערוך הצעה של סיכום". בחרו בנ. באקסט ובי. היילפרין. עליהם היה להגיש את ההצעה לישיבה הבאה.

החלטה זו היתה שעל הוועידה להציע הצעות כלליות לתיקון מצבם של היהודים ברוסיה, שיביא ממילא להחלשת תנועת ההגירה. ואמנם בישיבת הוועידה, שכיושב ראש שלה נבחר שמואל פוליאקוב ושכחברים בה נרשמו רובם של חברי הוועידה, הוכנסה על ידי אי. אי. קויפמן הצעה בת אחד עשר הנחות קובעות עובדות, ובת ארבע דרישות־השתדלויות. ההנחות־העובדות הן: (1) „מעשי השוד, הרצח וההשתוללות נגד היהודים — הנמשכים זו השנה השניה — מאיימים להיהפך לתופעה כרונית בחיי היהודים"; (2) „הפוגרומים" שוללים למעשה מן היהודים בטחון בחייהם, מחריבים רכושם ונוטלים מהם אפשרות להמשיך בעבודה כל שהיא; (3) הפרעות העמידו למעשה את כל היהודים\ברוסיה מחוץ לכל חוק; (4) שיטת ההגבלות הנוספות כלפי היהודים היא אחד הגורמים לתסיסת העם נגד היהודים, כי היא מפגינה הזדהותה של הממשלה עם השנאה ליהודים; (5) תנועת ההגירה של היהודים היא תוצאה של יחס הממשלה ליהודים, שהשאירה אותם ללא כל הגנה ולמעשה כאילו מגרשת אותם; (6) פחד קיומם בעתיד שנפל על היהודים הוא שגרם שההגירה הקיפה גם המונים שלא נפגעו ישירות מן הפרעות; (7) ההמון הגדול של הנפגעים בפרעות אין להם אמונה באפשרות של שיקום, אם לא יחול שינוי במצבם המשפטי; (8) ההגירה ניזונה גם מן השמועות על פעולות קיצוניות ביותר שהממשלה מתכננת נגד היהודים; (9) העדר כל ארגון לאסוף תרומות לנפגעים ולחלוקתו אינו מאפשר את שיקומם ומגביר גם הוא את ההגירה; (10) ריכוז המוני יהודים גדולים מתרוששים לא יכול להיות רצוי משום בחינה לממשלה, שהרי גלומים בו כל מיני סכנות; (11) לשם הסדרת השאיפה לברוח לחו"ל, שהתעוררה בין היהודים ברשותו של מיניסטר הפנים — נועדה וועידה של חברי הקהילות היהודיות ברוסיה. על יסוד הנחות־עובדות אלה באו אחרי־כן ארבע המסקנות של וועידה זו שנתקבלו בה פה אחד.

(א) להשתדל לפני הממשלה על השוואת היהודים בזכויותיהם עם שאר האוכלוסיה, ושהצעד הראשון להשוואת זכויותיהם יהיה מתן זכות הישיבה ליהודים בכל הקיסרות, בלי הגבלות ובלי יוצא מן הכלל; (ב) הפסקת תיכנונן של הגבלות חדשות ושל שימוש קפדני בהגבלות ישנות; (ג) רשות לייסד וועדים לאוסף תרומות לטובת היהודים הנפגעים ולחלוקתם; (ד) להתיר הגירתם לחו"ל של יהודים שסבלו מן הפרעות.

הוויכוחים שהתעוררו בקשר עם הצעותיו של אי. אי. קויפמן הראו שעל אף הפסימיות הרבה שהתגלתה בישיבה הקודמת עם שמיעת הדינים והחשבונות של דראבקין ופוליאקוב עוד לא פגה האמונה בכוונותיה הטובות של הממשלה. אף על פי שבהצעותיו של אי. אי. קויפמן נאמר רק על היתר הגירה, יותר נכון על כך, ש„הממשלה לא תראה בהגירתם של יהודים מרוסיה כל חטא ועוון, מכיוון שהם נאלצים לכך בעטיין של הפרעות והמצב שנוצר על ידיהן" — מצאו עוד שמונה נואמים הכרח בדבר להזהיר ולחזור ולהזהיר על הסכנות הכרוכות בוועדי הגירה ואף בעזרה כל שהיא למהגרים ובעידודם. לעומת זאת הרבו חברי הוועידה להוסיף סעיפי־השתדלות: הבאתה לדין של הפקידות במקומות הפרעות, ייסוד מושבות

הפרוטוקולים נתפרסמו רק כעבור ארבעה חדשים אחרי כן. נראה הדבר, שה„עריכה" היתה מדינית־תכסיסית. על הכיוון של עריכה זו אפשר לעמוד אם נשוה את נאומיו המלאים של באקסט, רבינוביץ, פוליאקוב, ארנבורג ושל מתנגדי ההגירה האחרים. ואולם מדבריו של מאנדלשטם נמסרו משפטים קצרים וחיוורים. ויש לגו עדותו של מאנדלשטם (Пережитое כרך ד', עמ' 49) שהרבה לטעון בוועידה לטובת ההגירה.

חקלאיות בתחום המושב וביטול האיסור ליהודים לרכוש קרקעות; ערובה הדדית של כל התושבים בכל מקום שאירעו בו פרעות ונזקים שנגרמו ליהודים ע"י אותן הפרעות; העמדתם לרשות היהודים — לעזרת הנפגעים — של הסכומים החפשיים שברשות הממשלה ממכס הבשר וממס הנרות; שחרור הקהילות מכל המסים וההתחייבויות שהיו צריכים להיות מוטלים על המהגרים; חיוב הפורעים בתשלום נזקי הפרעות; מתן קרקעות ליהודים בתנאים נוחים בגלילות הספר, כדי להתישב שם ולעסוק בחקלאות; ייסודה של קרן ליסוד מושבות בפנים רוסיה, ביטול האיסור על קנית קרקעות וחכירתן... רק שלוש הצעות של „השתדלות" היו חדורות קצת בהכרת המצב של היהודים כמו שהוא לאמיתו של דבר: ל ה ש ת ד ל שלא תבאנה גזירות חדשות, ל ה ש ת ד ל בענין זכותם של היהודים להגנה עצמית בימי הפרעות, ולארגן משלחת או משלחות של חברי הוועידה לכל אחד משרי הממשלה, לתאר להם את מצב היהודים במדינה, מצב שנוצר בעצם על ידי המיניסטריון לעניני פנים ושר הפנים.

יד.

ישיבה זו של ההתיעצויות התקיימה ב־10 באפריל. הישיבה הסתיימה במות טרגי של אחד מחברי הוועידה: שלמה שמרלינג, נציג מוהליב, סוחר נכבד, אשר לרגל מסחרו היתה ישיבתו בסמולנסק, נאם האחרון וסיכם את דבריו בשלוש דרישות: זכות להגנה עצמית בימי פרעות, להיאבק על שמירת הזכויות שיש לנו ולהשתדל לבטל את האיסור לקניית קרקעות בחבל המערבי. שמרלינג התרגש ומת באותו ערב מהתקפת לב שפקדה אותו בשעת נאומו. לפי הפרוטוקול נקבעה הישיבה הבאה אותו ערב. פטירתו של שלמה שמרלינג והלוויתו למחרת היום גרמה לדחייתה של הישיבה הבאה.[167]) אולם היא התקיימה רק כעבור עשרה ימים, ב־20 באפריל, והפרוטוקול מתחיל בדברים אחדים לזכרו של שמרלינג ובהמשך הוויכוח לפי אותו סדר... כידוע, החליטה הוועידה על ישיבותיה שהן סגורות בפני העתונות, ולכן אין לנו כמעט כל ידיעות על פעולותיה באותם הימים. והרי הימים ההם היו חשובים ומכריעים. הגראף איגנאטייב העביר עוד בראשית מרס לוועד המיניסטרים את תכנית החוקים וההגבלות ליהודים שהציע „הוועד היהודי" שהוא הקימו. הוא גם צרף להצעת החוקים והתקנות לפי שעה את תמצית הפרוטוקולים (הז'ורנל) של הוועד הזה לעניני היהודים. איגנאטייב השתדל להשפיע על יושב ראש וועד המיניסטרים שלא יראה את טופס הצעותיו לשר הכספים ולשר המשפטים אלא בשעת ישיבת המיניסטרים: ההצעות אינן חדשות ויש בהן רק אישור חוקים קיימים והחרפתם.[168]) אולם יושב ראש המיניסטרים לא הסכים לגמרי לדעתו זו, והעתק הצעותיו של איגנאטייב הגיע להם, והם שלחו תזכירים מיוחדים שבהם הם דחו את ההצעות ונימקו את ההדחה בנימוקים משפטיים, מדיניים וכספיים־מדיניים.

---

167) השוה הכרוניקה השבועית של ה„ווסחוד" 1882, גל' 16, עמ' 420—421. העתון מביא מדברי ההספד של ר' יצחק אלחנן, כמה משפטים אופייניים להרגשתם של משתתפי הוועידה. „לכאורה, הקשה הרב, יש במותו של ר' שלמה שמרלינג סתירה למאמר חז"ל „שליחי מצוה אינם ניזוקין" והאם יכולה להיות שליחות לדבר מצוה יותר גדולה מזו שעשה בה המנוח, אלא שבימינו אלה אין יהודי ניזוק במותו, שהרי המות טוב לו מחייו". כל העתונים היהודיים העתיקו את הידיעה על מותו והלוייתו של שמרלינג מן העתונות הכללית („נובוסטי").

168) השוה Право 1908, גל' 30, עמ' 1637.

בוועד המיניסטרים בא הדבר לוויכוח סוער, ואף שאיגנאטייב טען שההצעות זכו כבר לאישורו של הצאר, והוא מדבר בשמו[169]) — לא אושרו החוקים. ו„התקנות לפי שעה" אושרו בסיבת איומיו של איגנאטייב בפרעות אכזריות שתתפרצנה, אם לא יאשרו אותן. והמיניסטרים היו בטוחים שהוא יכול לקיים איום[170]) זה...

ועד המיניסטרים אישר בעצם רק הצעה אחת של איגנאטייב: „להפסיק מעכשיו עד לבדיקת כלל החוקים על היהודים את עשייתם של שטרי־מכר על קרקעות נחכרים על ידי יהודים"[171]) — ונוסח התקנות היה עוד בידי ועד המיניסטרים. נראה לי, כי באותם עשרת הימים ביצעו חברי הוועידה את הצעתו של נ. י. באקסט, וביקרו במשלחות מיוחדות את כל אחד מן השרים והסבירו לו את מצב הדברים. על כך מספר לנו בפירוש א. צדרבוים: „דבר אחד עשו הצירים, שאפשר שתהיינה לו תוצאות טובות, אם הם לא אחרו את המועד. הם מסרו תזכירים כמעט לכל השרים. לכל שר הלכה משלחת מיוחדת של צירים. השרים קבלו יפה את המשלחות, הקשיבו לכל מה שספרו להם, וכל אחד הבטיח לעשות את אשר ביכלתו לעשות"[172]). כנראה, היתה יכלתם מוגבלת או צדק צדרבוים, שהם אחרו: בשלישי למאי הופיעו „התקנות לפי שעה", והנוסח היה כנראה חמור יותר מאשר זה שנתקבל בוועד המיניסטרים. צירי הוועידה המשיכו כעבור עשרה ימים את דיוניהם — באותו קו של התנגדות להגירה וטענות לטובתה. החידוש בדיונים ביום זה היה בכמה מוטיבים חדשים שהמשותף בהם היה „חזות קשה" לעתיד היהודים ברוסיה. אחד הצירים (י. רטנר ממוהליב) הגיש תזכיר ליושב ראש (פוליאקוב), בו הוכיח שאין מוצא אחר ליהודים ברוסיה, אלא „התישבות בפלשתינא" ומציע כ„מקור לאמצעים" הדרושים: מסים מיוחדים אשר יגבו מן היהודים — ברשות השלטונות — מעל למסיהם הכלליים. אחד הצירים (מ. שפולנסקי מיליסאבטגראד) מוצא, ש„בעלי הבתים שלנו רוצים, שאנחנו, שהם רואים אותנו כדיירים, נפנה את הדירה"; אבל הדרישה לפנות כל הדירה ובבת אחת נראית לו אכזרית יותר מדי, והציע כאמצעי למניעת הפרעות, הודעה על נכונותנו לעזוב בזמן מסויים למשל, בשבעים שנה את רוסיה, ושבמשך הזמן הזה יתנו לנו מנוחה...

בין המוטיבים בוויכוחים היתה גם האזהרה מפני זעם ההמונים היהודיים על ההתנגדות להגירה. ל. קנטור הזהיר מפני „אכזבה במצב רוחו של העם" ואף כי גם הוא מתנגד לוועדי־הגירה, הרי הוא חשב לנכון להזהיר מפני זלזול במהגרים. אחד הצירים (בלומנפלד) טען, ש„אם לא נוח להקים וועדים רשמיים להגירה יש לארגן את ההגירה בדרך בלתי־רשמית על ידי מגבית עממית גדולה של פרוטות, שיש לצפות ממנה יותר מאשר מנדבותיהם של עשירים יחידים". דומה במקצת לדעה זו היתה דעתו של רבי יצחק אלחנן: סבור היה, שההגירה היא ענין פנימי של היהודים. „על ההגירה לא צריך לבקש ולא לדבר... הוא תבע רק שני דברים: ארגון מגבית לטובת הנפגעים ומניעת גזירות חדשות"... רוח של אזלת יד ואימת

---

169) לפי הדו"ח של השגריר הגרמני מפטרבורג.

170) השוה „הכרוניקה השבועית של הווסחוד" 1882, גל' 14, מיום השני לאפריל עמ' 346.

171) פרץ ביומנו (ברשימה מ־20 לאפריל) עמ' 132—133; ואולם אפשר שידיעותיו של פרץ אינן מדוייקות. ועד המיניסטרים קיבל גם החלטה מיוחדת שלפיה הוא רואה כהכרחי ביותר להודיע לשרי הפלך על ידי פרסום בעתון הממשלתי שהם אישית אחראים לנקיטת בעוד מועד אמצעים למניעת פרעות. 1908 Право גל' 31, עמ' 1685.

172) „יידישעס פאלקס בלאט" 1882, גל' 17, עמ' 259.

הבאות אפפה ישיבה זו של הוועידה. עם תום הישיבה הודיע היו"ר שבישיבה הבאה יסוכמו הוויכוחים.

הפרוטוקול של הישיבה האחרונה לא נתפרסם. ב־23 לאפריל נתפרסמה הידיעה על נעילת הוועידה,[173] על כך שנאספו בה 55 אלף רובל לטובת הנפגעים, והוחלט לפנות לאישי ממשלה ולציבור הרוסי בהודעה דלקמן החתומה על ידי כל חברי הוועידה, שבעה רבנים ועל ידי חברים רבים בהנהגת הקהילות:

„לשם סידור המסים ולשם פקוח על מילוי החובות הממלכתיות על ידי היהודים ברוסיה צווה הסינאט המושל בפקודתו מיום 21 במאי 1786 שבכל חברה יהודית יהיו מורשים במספר משלשה עד חמשה אנשים, שיקראו בשם המקראי — „קהל", כלומר אסיפת הצבור. בפקודת הרוממות מ־19 בדצמבר 1844 בוטל מוסד הקהל והוא נשמר רק בשביל היהודים בעיר ריגא ובכמה ערים אחרות של פלך קורלנד וכן בשביל הקראים.

אולם, גם בזמן הזה דיבה מרושעת משתדלת בעקשנות להאשים את היהודים ברוסיה בכך שקיים ביניהם מוסד חשאי של „קהל" התומך באמצעים בלתי חוקיים שונים בהסתגרותם ובהתבדלותם של היהודים, וכמו־כן הוא מסייע ליהודים להשיג לעצמם מטרות שונות שהן להפסדן של שכבות אחרות באוכלוסיה. מתוך תקוה לשים קץ לדיבה זו, המשוללת כל יסוד והנשענת אך ורק על תעודות מזויפות שנתחברו על ידי מומרים מן היהודים, חושבים החתומים מטה באי־כח מרכזים שונים של תחום המושב ברוסיה, רבנים, חברי הנהלות בתי־כנסת ובתי־מדרש, לחובתם הקדושה, בקראם לעדות את אלהים היודע הכל, להכריז בפני כל העם, בפני כל רוסיה, שאין שום הנהלה של קהל, לא בגלוי ולא בסתר בין היהודים ברוסיה, שחיי היהודים הם זרים בהחלט לארגון כלשהו, דומה לזה ולכל אותם הסימנים המיחסים בכונה רעה לארגון כזה".

זה היה סיומה של הוועידה. שמות החתומים לא נתפרסמו. ובעתונות הכללית לא היה לה הד, וכשנתפרסמו הפרוטוקולים של הוועידה — כעבור ארבעה חדשים — לא נמצא אף עתון כללי אחד שהזכיר אותם או ציין את עובדת פרסומם[174]...

משפטו של דובנוב על הוועידה „שלא היו לה כל תוצאות" הוא נכון רק ביחס להשתדלויותיה להטיב את מצבם של היהודים ברוסיה. אבל מבחינת ההיסטוריה הפנימית של יהודי רוסיה היו לה תוצאות רבות ומשמעות היסטורית, בעלת חשיבות לא מועטה כלל. משמעותה ההיסטורית של הוועידה השניה היא בשלש עובדות יסוד: (א) גם הוועידה השניה — עוד יותר מהראשונה — הבליטה את משטר ה„גבירוקרטיה" שהשתלט ביהדות הרוסית, הראתה את רפיון־רוחו וחולשת דעתו, צרות־ראייתו ואזלת ידו של „משטר" זה, והשמיטה מתחתיו כל בסיס של סמכות מוסרית בעיני העם. נימת היסוד בדברי הבקרת על וועידה זו היתה אי השתתפותם של ראשיה ומתכנניה בסבל העם, התנכרותם להמונים הסובלים ודאגה מופרזת לענייניהם, לכבודם ולמעמדם שלהם בעיני הגויים ושריהם[175]; (ב)

---

173) ה„כרוניקה השבועית של הווסחוד", 1882, גל' 18, עמ' 481—482.

174) שם, שם, גל' 39, עמ' 1051.

175 המוטיבים בבקורת הם סוציאליים ולאומיים; „ידוע, כותב W. (ליבנדה), שה־בורגנים שלנו מתענינים ביהודים ובגורלם כמו שהם מתענינים במניותיה של חברת מניות שפשטה את הרגל... ואם הם מזמן לזמן מתראים כמתענינים, הרי זה רק כדי „לטהר את מצפונם", במדה שיש מן הטוב הזה אצל גלאדיאטורים אלה של הבורסה" („ראזסווייט", גל' 20 עמ' 769); ולהלן: „מכמה מסיבות שקדמו ל„וועידה", מן הדרכים,

הוועידה הצליחה גם לגלות את כוונותיו האמיתיות של איגנאטייב וגם הכשילה את נסיונו של פוליאקוב „לשתף פעולה" אתו; (ג) הוועידה סתמה את הגולל על נסיונותיה של חבורת המשכילים הרדיקלים שהתרכזה מסביב ל„ראזסווייט"[176] לעורר תנועת־עם יהודית גדולה כתשובה לתנועת הפרעות, האיבה והרדיפות ברוסיה. חלק גדול של חבורת המשכילים האלה, מהם מוכשרים ביותר, שחזרו בשנים ההם לעמם, התייאש ונטש את עניני היהודים וההתעסקות בהם[177] וחלק מהם אף עזב את היהדות[178]). ואם התנועה הלאומית בשנות השמונים כל כך מועטים בה מן המשכילים, שהופיעו בימי המשבר, ואם כל כך גדולה בשנים אלה בחוגים הרחבים של האינטלגנציה היהודית־רוסית האדישות לעם ולסבלו, לתקוותיו ולחזון גאולתו — במדה לא מועטה האשמה היא באותה וועידה שניה, שבה הכריעו בגורל האומה ה„גבירים" ונושאי כליהם, שהבריחו משדות ישראל רבים „מן החוזרים בתשובה".

ה„המצאות" והתחבולות שבאמצעותם הוזמנו מערי השדה דוקא צירים אלה ולא אחרים, אזה היה כבר ברור, שהמדובר יהיה לא על גורלו של העם כולו, אלא על עניניה של חבורה, חוג או כנופיה שהרגישה בסכנה המאיימת עליה או הנראית כמאיימת". וליבנדה ממשיך להמטיר „אש וגפרית" על העשירים והראשים, שהתעשרו בדרכים לא כשרות ורוצים „לשם נוחיותם" לשלוח את אחיהם לערבות־טורקסטן. הוא גם מביא בלעג את נדבנותו של שמואל פוליאקוב שנכון היה, לדבריו, לתרום 50 אלף רובל לטובת ההתישבות בטורקסטאן, (והוא משוה הבטחתו לתרומה זו עם תרומותיו לבי"ס, שאין מקבלים בו יהודים). והוא גם מביא את תגובת הבינים של אחד (אברהם זאק) שאמר, שהוא נכון לתת מליון רובל למטרה אחרת (בנין בית המקדש...), ביחוד עשו רושם בהתקפתו זו של ליבנדה, דבריו על „אנטישמי יהודי" (פוליאקוב) שאינו מעסיק יהודים והועמד בראשותה של וועידה יהודית. — צדרבוים (יידישעס פאלקס בלאט, גל' 17, עמ' 951) טוען, ש„אנשינו הגדולים מרחמים אמנם על אחיהם האומללים אבל הם תודה לאל לא קבלו מכות, לא נשארו חלילה בלי דלת וחלון, בלי רהיטים, בלי מטות וכלי מטה, אינם צריכים לדאוג למחיתם ולפרנסתם; את רוסיה לעזוב אינם צריכים ואינם רוצים, מפני שהם עושים כאן עסקים טובים — ולא נאה להם לבקש שיתנו רשות ליהודים להגר, „יחשדו עוד בהם שאינם פטריוטים רוסים"... מעניינת היא הקובלנה של סופר „הלבנון" („הלבנון", תרמ"א, גל' 18, עמ' 141) על אשר בוועידה זו „לא דברו יהודית בלשון שהם וכל היהודים שומעים, כי אם בלשון אשר מכינו, מנדינו וצוררינו מדברים".

176) למערכת ה„ראזסווייט" היו שייכים מיכאל קולישר, יעקב רוזנפלד, ג. בהרב, מ. וארשבסקי, ג. איטלסון, נ. וילנקין (מינסקי), ד"ר י. אורשנסקי, ס. ונגרוב, פ. י. לוינסון. אבל מסביב לעתון התרכז חוג יותר רחב של משכילים; כגון אי. אי. קויפמן, ל. ז. סלוי־נימסקי, ש. ז. לוריא, מ. מיש, ג. מ. גרצנשטיין, ג. ליפשיץ ואחרים.

177) החשובים ביניהם: שמעון ונגרוב („בן־הגרי", ב„נקם ברית" של סמולנסקין), פרופ' אילאריון קויפמן, נ. וילנקין (המשורר מינסקי), ד"ר י. אורשנסקי, ל. ז. סלונימסקי.

178) אחרי הוועידה השניה נעשה נסיון לקרוא לוועידה מיוחדת את מצדדי ההגירה, אבל הדיון בבעיה זו חורג מתחום הנושא שאני דן בו כאן.

נ ס פ ח

ועידת נציגי הקהילות היהודיות - 1882

פרוטוקול הישיבה הראשונה של ועידת נציגי הקהילות היהודיות ב־6 לאפריל 1882

ישב ראש בארון הוראצי בן יוסף גינצבורג, נכחו חברי הועידה: ב. ג. אשכנזי, נ. י. באקסט, י. ל. באלאבאנוב, מ. או. ברלין, י. נ. ברוק, א. מ. וארשבסקי, י. מ. הלפרין, ב. מ. גינצבורג, ג. ק. הורביץ, י. י. הורביץ, א. נ. דראבקין, א. י. זאק, א. א. קויפמן, ו. כהן, ז. י. לנדו, א. ל. לונץ, ע. ח. מאנדלשטם, ב. י. מאנאסביץ, א. ס. אולשונגר, ג. מ. רבינוביץ, ו. א. רפפורט, י. י. רטנר, ל. מ. רוזנטל, ד. רוטנברג, נ. י. סגל, י. א. ספקטור (ר' יצחק אלחנן), ל. פ. פרידלנד, מ. פ. פרידלנד, מ. מ. שפולנסקי, א. נ. שטיינברג.

הישיבה נפתחה בשעה 2 אחרי הצהרים.

ד"ר א. נ. דראבקין — רב קהילת פטרבורג, הזכיר לאסיפה כי המיניסטר לעניני פנים הרשה בעל־פה לנציגי היהדות הרוסית מן הפרובינציה לבוא לפטרבורג כדי להיוועץ בדרך של התיעצות פרטית עם נציגי יהודי פטרבורג בשאלות אשר בהן, הוא דראבקין, דן בתזכיר שהעתק ממנו צורף למכתבו של ד"ר דראבקין, מיום 10.2.82. לאחר שהכריז על פתיחת הועידה — הציע לבחור בישוב־ראש.

כיושב־ראש נבחר פה אחד הבארון ה. גינצבורג. בהודותו על הכבוד שהוענק לו, הציע היושב־ראש לאסיפה לגשת להרכבת הלשכה. בהתאם לכך נבחרו למזכירי הועידה: הבארון ד. גינצבורג, ע. לוין, הרב נ. א. סגל.

אחרי־כן הגיש היושב־ראש לעיון האסיפה כללים לעבודת הועידה, שנתקבלו אחרי ויכוחים ערים. לפי הכללים האלה, כל סעיף של התכנית, אחרי שידונו עליו במליאת הועידה יימסר לדיון נוסף ולעיבוד בועדה מיוחדת, שתבחר לה יושב־ראש ומזכיר, ותביא את הרצאתה לפני המליאה של הועידה.

לאחר ההחרות מוקדמות אלו, הוקראה ע"י היושב־ראש ההצעה הבאה לסדר יומה של התיעצות הועידה.

1) סיבות תנועת ההגירה הנוכחית שבין יהודי רוסיה.

2) לאחר שהן הממשלה והן הקהלות היהודיות יניחו תנועה זו לנפשה, האם יש לחכות בעתיד להחלשתה של תנועה זו או התגברותה?

3) באילו אמצעים של השלטונות או הקהלות היהודיות אפשר היה להחליש תנועה זו.

4) איזה תופעות בחיים היהודיים נותנות פתחון פה לשונאי ישראל לחשוב על קיום „הקהל" ואגודות סתר בקרב היהודים?

5) החוק הפרוסי בנידון אחריות הציבור על הנזק וההפסדים שגגרמו ע"י המון משתולל.

ד"ר ע. ח. מאנדלשטם טוען נגד חקירתן ובירורן של הסיבות שעוררו את ההגירה. הוא מניח, שהיות שעובדת ההגירה היא לפנינו, יש להוריד את כל תכנית הועידה ולעמוד רק על השאלה: האם רצויה היא התמיכה בתנועת ההגירה הקיימת למעשה או יש להחליש אותה.

א. ר. רובינשטיין סבור, כי המשימה העיקרית של הועידה אינה כלל בדיון בשאלה זו, אלא בעיקרו של דבר בדיון על האמצעים להפסקת הפרעות ובהרחקת גורמיהן ובהבאת

הדברים לפני הממשלה. ההגירה אינה אלא שאלה ממדרגה שניה, שיש לדון עליה בין שאר האמצעים להקלת מצבם של היהודים הרוסיים.

י. נ. ברוק: לא בלבד שאין לצמצם, אלא יש עוד להרחיב את התכנית, והעיקר, יש לעורר תשומת־הלב להפסקת הפרעות, דבר שהוא חשוב יותר משאלת ההגירה, כי תנועת ההגירה אין לה בכלל אותו הצביון, שאחרים מיחסים לה.

נ. י. באקסט: חקר סיבות תנועת ההגירה הוא הכרחי, מבלי לברר ביסודיות את סיבות התופעה הזאת אין לברר לעצמנו את התופעה עצמה, ומכאן שאין גם לעמוד אליה ביחס נכון. מן ההכרח הוא, לקבל כאן לדיון את כל השאלות הקשורות עם תנועת ההגירה. בהתאם להודעה על ועידתנו, שניתנה לאדון השר לעניני הפנים על ידי נציגי היהודים בפטרבורג. אולם, נ. י. באקסט אינו מסכים לסעיף החמישי של התכנית, המציע אמצעי — ורק אחד — נגד הפרעות. ושעליו יש לדון באסיפה, ביחד עם אמצעים אחרים, שיכולים עוד להציע.

ד"ר א. דראבקין, בהסבירו את תולדות הועידה, הודיע, כי האדון חבר המיניסטר לעניני פנים בשיחתו אתו על תנועת ההגירה אמר, כי הוא עצמו היה בדעתו לקרוא את יהודי פטרבורג להתיעצות, ולהסברתו של ד"ר דראבקין, שיהודי פטרבורג תלושים הם מן הפרובינציה, ומשום כך נראה להכרחי לצרף להתיעצות גם את נציגי הקהלות היהודיות בערי־השדה, הביע חבר המיניסטר את דעתו כי ביסוד ההתיעצויות של הועידה שהורשתה צריכה להיות השקפת הממשלה על ההכרח לדלל את האוכלוסיה היהודית ב„תחום המושב" שלה, בהתחשב כי היהודים לא יורשו להכנס לפלכים הפנימיים של רוסיה.

מ. מ. שפוליאנסקי, בהסכימו לדעתו של האדון מאנדלשטם, הוסיף, כי הפרעות מאלצות אותנו ישירות לחשוב על הגירה לארצות אחרות. בחיי היהודים עצמם אין יסודות שיכלו לגרום לפרעות. חקר סיבות ההגירה דבר מיותר לגמרי, היות והן ברורות. אם אין שיקולים מיוחדים, הדורשים חקר הסיבות האלה, הרי הוא עומד על דיון מידי בשאלת ההגירה עצמה.

נ. י. סגל, השאלה על ההגירה הבשילה מאוד. סיבות התופעה נמצאות בלי ספק מעבר לאוכלוסיה היהודית ואף על פי שהן כולן ידועות לכל, הרי בירורה של שאלה זו הכרחי הוא כדי למנוע חילוקי דעות בסביבה היהודית גופה. אין איש יכול, כמובן, לטעון נגד הצעת אמצעים לשיפור מצבם של היהודים, שתובא לממשלה. אולם לפני זה צריך לבוא הדיון בשאלת ההגירה. מה שנוגע לסעיף החמישי של התכנית, אם כי בספר החוקים הרוסיים שלנו אין חוק כזה, אין זה בלתי־אפשרי להציע לממשלה את האמצעי הזה בין שאר האמצעים, היות שכל האמצעים צריכים יהיו לעבור בדרך התחיקה.

ג. מ. רבינוביץ, עומד בתוקף על הסעיף הראשון של התכנית. מן ההכרח לנו להסביר לממשלה וגם לנו לעצמנו סיבותיה של תנועת ההגירה, שהן, בודאי, נמצאות מחוצה לנו. לו היו הסיבות נראות לעין, הרי היינו כולנו בדעה אחת עליהן בייחוד, אחרי שעצם העובדה אינה מוטלת בספק. אולם באחדות־דעות כזו אין אנו יכולים להתפאר. מה שנוגע לשאלת ה„קהל", הרי היא יותר מדי חשובה, שנסתלק מדיון בה.

נ. י. באקסט: אם סיבות ההגירה הן באמת כל כך ברורות, כמו שרבים כאן טוענים, הרי לא יהיה כל קושי לנסח אותן כאן, כדי להביען לפני הממשלה. אולם לדון כאן אך ורק — ובמובן צר — על ארגונה של ההגירה, הרי אנו כאילו מאשרים, שהיהודים מתכוננים לדרך והם נכונים לנסיעה מכאן. ומה שנוגע לסעיף 5 הוא יכול להיכלל במספר האמצעים (סעיף 3) שיש בהם להחליש את תנועת ההגירה.

ע. ח. מאנדלשטם: הצעת אמצעים לממשלה מצד אחד יש בה עלבון לממשלה, כאילו היא זקוקה להוראותינו, ומאידך — אין בה תועלת. אנחנו לא פעם הצבענו לממשלה על

הסיבות למצבנו האומלל. אולם להודעותינו אלה ניתנה תשומת לב מועטה ביותר. אנחנו נעזבנו לעצמנו, ועלינו לדאוג לעצמנו. כמובן, גם במקרה זה אישור הצעותינו תלוי בממשלה. אולם בכל אופן, היינו ממלאים את חובתנו.

י. נ. שטיינברג: לדילול האוכלוסיה היהודית דאגו כבר פורעי הפרעות. מה יחסנו לזה, מה שנגיד על כך — אויבינו ימצאו אפשרות להשתמש בזה לרעתנו. אולם אם אפשר להרחיב את התכנית, יש להשתמש בזה.

י. מ. היילפרין: ההגירה — שאלה חשובה ביותר, אולם את הסיבות יש לחקור. האחד לא מפריע לשני. ה„קהל" והסעיף החמישי הן שאלות בעלות חשיבות משנית.

י. י. רטנר: החשוב ביותר, לבקש את הממשלה לנקוט אמצעים לשיפור קיום היהודים כי אם אפילו יאפשרו את ההגירה, הרי מספרם של היהודים שישארו ברוסיה יהיה בהרבה גדול ממספר המהגרים, אולם יש לבקש מן הממשלה לתת אמצעים להגירה, אם היא עקרונית בעד הגירת היהודים מרוסיה.

מ. מ. שפולנסקי: תנועת ההגירה החלה אחרי הפרעות, בסיבת העדר הגנה ליהודים. הסיבות נראות לעין; אולם אם מותר להראות לממשלה על אמצעים למנוע פרעות, היה זה רצוי ביותר.

י. י. גורביץ: יש צורך לחקור את הסיבות ואחרי כן לגשת לפתרון השאלה על ההגירה.

י. א. ספקטור: על ההגירה יש גם כן צורך לדבר. אולם יש לחשוב על כל העם, לחפש כל האמצעים לרפא את חולייו. שנה שלמה ישבנו בחיבוק ידיים, יש לפעול ביחד ולראות את השאלה היהודית בכל חלקיה.

א. א. קוייפמן, מצטרף לדעתו של י. א. ספקטור.

היושב ראש מציע לאסיפה שאלה: האם היא רוצה לקבל את התכנית בצורה שהציע נ. י. באקסט, או היא מסכימה להצעתו של ד"ר מאנדלשטם.

רוב החברים דוחים את התכנית שהוצעה ע"י ד"ר מאנדלשטם והוועידה נגשת לדיון בהצעת התכנית שנקראה ע"י היושב ראש. שלשת הסעיפים הראשונים נתקבלו בלי שינוי. בדיון על הסעיף הרביעי של התכנית הביע הפרופסור נ. י. באקסט את דעתו, כי השאלה על ה„קהל", אם כי היא תיאורטית, הרי היא מהוה את הנקודה החריפה ביותר בשאלת היהודים. ההמון בעצם לא שמע מעולם דבר על ה„קהל", אולם עליו תוקעים כל העתונים והמסיתים לפרעות. ומה שנוגע לחששות, שהודות לשאלה זו ימשכו הוויכוחים, וכמה מן הצירים מערי־השדה, שברשותם זמן מועט ביותר, יכולים לעזוב את הבירה, לפני שיסתיימו הדיונים בכמה שאלות חשובות במיוחד, הרי אפשר להעמיד את שאלת ה„קהל" אחרונה בסדר היום, ומי שלא ירצה או לא יוכל להשתתף בפתרונה, יכול יהיה לנסוע. לחיבורו של איש פרטי על ה„קהל" לא יכול להיות אותו משקל, כמו לדבר שייאמר בענין זה על ידי הועידה של נציגי היהדות הרוסית כולה.

א. י. זאק: הועידה אינה אקדמיה שתעסוק בעיבודן של שאלות דומות. הועידה יכולה למסור זאת לאנשים יודעי־דבר.

נ. י. סגל: הוא מסכים לגמרי לדעתו של פרופיסור באקסט. משום שלדעת אויבינו אנחנו חומסים את הסביבה הזרה על ידי ארגון ה„קהל" שלנו. מיחסים לנו סולידריות גדולה, אולם לדאבוננו הסולידריות שלנו היא כמעט מיתוס ובמדה שהיא קיימת אצלנו היא נשענת על הלחץ החיצוני, על מאמצי הדורות להחזיק אותנו בשפל המדרגה.

ג. מ. רבינוביץ: בספירות העליונות קיימת דעה, שאם אנשים פרטיים מן היהודים אינם נופלים מבחינה מוסרית מן הנוצרים, הרי כקיבוץ היהודים הם מסוכנים.

נ. י. באקסט: בתשובה לטענה, כי שאלת הקהל היא בתחומה של הפובליציסטיקה,

העיר, כי אין אפשרות להעביר גבול בין תחום דיוניה של הועידה ובין תחומיה של הפובליציסטיקה. כל שאלה שהיא ניתנת להחלטת הועידה, יכלה היתה להיות באותו זמן גם נושא לפובליציסטיקה.

ע. ח. מאנדלשטם: שאלת ה„קהל" תיעלם רק אז, כשהחוליגאנים שלנו יהיו יותר בעלי תרבות.

א. זק, בטענו נגד כל התכנית, מביע את דעתו, כי יש להצטמצם רק בשאלה: ההגירה רצויה או לא רצויה — מה לעשות ומה לא לעשות. כל השאר אינו ענין לועידה.

א. ר. רובינשטיין: יש לברר, כי ה„קהל" הוטל עלינו על ידי הממשלה עצמה, ומשום כך מיותר הוא להכנס לוויכוחים מופשטים בשאלה זו.

היושב ראש העיר, כי בעיקר יש לרכז את תשומת לבנו לזאת, כי בזמן הזה „קהל" אינו קיים בכלל.

מ. מ. שפוליאנסקי: יש לסלק שאלה זו מן התכנית. מאותו נימוק, שאם נניח כי דיוני הממשלה על היהודים מבוססים על ההכרה, שקיים „קהל", אין לנו כח להתווכח אתה; אם כל עובדות החיים, ההתחרות המסחרית וכיוצא בזה אינן יכולות להוכיח לשום איש היפוכו של הדבר, הרי שבודאי לא יתנו כל ערך להודעותינו. ועוד אם אנו סבורים, שיש מן ההכרח לגגוע בהאשמה זו, הרי שנצטרך לדבר גם על ההאשמות האחרות, דבר שיוליך אותנו רחוק מאד. ועוד אם לא יעלה בידנו לשכנע בחוסר השחר של האשמה זו, הרי שוחרי רעתנו ישתמשו במצב זה כבמכשיר נגדנו.

נ. י. סגל: יש לפקפק בדבר אם התפתחות התרבות תביא להורדתה של שאלת ה„קהל". בשאלה זו עסוקים רק אנשי תרבות, שהם לבדם קוראים את בראפמן. אין לחשוש לאי־הצלחה — מי יכול לערוב להצלחתה של כל עבודותינו? עלינו, משום כך, להגיד את כל אשר אנחנו חושבים לנחוץ. „קהל" — האשמה איומה, אבל מסוכנה מאד. ומתוך ההנחה שהוועידה יש לה ערך כל שהוא בעיני הפקידות הגבוהה, אין אנו יכולים להסתלק מדיון על סעיף 4. ברוב עצום נתקבל הסעיף הרביעי בלא שינויים.

היושב ראש הראה על ערכו של סעיף 5 כאמצעי יעיל ביותר למניעת פרעות.

א. פ. רובינשטיין מוצא בתכנית השמטה חשובה מאד: העדר ניסוח ברור של האמצעים למנוע פרעות.

נ. י. באקסט העיר על כך, כי בתכנית אפשר היה להעמיד רק בקווים כלליים את השאלה על אמצעים נגד ההגירה, וממילא גם נגד הפרעות. ניסוחם של אמצעים אלה זהו ענינה של הועידה. יש צורך לעבד עיבוד מעשי את התכנית הנתונה.

א. א. קוֹפמן: אנחנו הננו נתינים נאמנים כמו העמים האחרים ברוסיה, ולהודיע לממשלה על צרכינו ולמחות נגד הפרעות זוהי זכותנו המלאה.

ג. מ. רבינוביץ: הסעיף החמישי של התכנית הוא כלול בסעיפים האחרים, משום כך אין צורך לייחד אותו.

היושב ראש מציע לצרף את הסעיף החמישי לסעיף השלישי ומטעים שוב את חשיבותה של ההשתדלות אצל הממשלה בדבר האמצעי שצויין בסעיף 5.

הועידה באה למסקנה, שהענין הזה יובהר בוועדות.

היושב ראש מודיע, כי יש לנקוט בבחירה קפדנית ביחס למתן רשות להיות נוכחים בוויכוחי הוועידה. לוועדות יש לתת זכות להזמין מומחים. מה שנוגע לעתונות, שהודיעה על רצונה שבאי־כחה יהיו נוכחים בוויכוחים, הרי על הועידה להחליט: אם יש להודיע לעתונות רק מסקנותיה האחרונות של הוועידה, או להרשות נוכחות העתונות על ידי באי כחה, במהלך הוויכוחים.

לשאלת היושב ראש, אם הוועדות יכולות בדיוניהן להזמין מומחים באה הסכמתה

החיובית של הוועידה, שנתקבלה פה אחד. השאלה על נוכחותם הכללית של באי־כוח העתונות בוועידה נפתרה לשלילה אחרי ויכוחים ערים.

היושב ראש הודיע, כי הקהלה של נובו־אלכסנדרובסק, בלי כל הזמנה ובלי כל הסכמה מוקדמת, שלחה לוועידה את בא כוחה; הוא מניח, שאי־אפשר לכלול אותו במספר החברים, שהוא, כידוע, מוגבל על ידי הפקידות. ביחד עם זה הוא מוצא, כי אפשר להזמין אותו לוועידה בזכות דעה מייעצת. ההצעה נתקבלה.

היושב ראש הציע לחברי הוועידה, להירשם לוועדה ולגשת לעבודה בהן.

נ. י. באקסט סבור, שההצעה היא לא בזמנה, מכיוון שמספר הוועדות וכן ניסוחן של השאלות העומדות לדיון בוועדה עוד טרם הוגדרו בשלימותן.

א. י. זק, הוועידה צריכה להצטמצם בהצהרה חגיגית כי אצל היהודים לא קיים שום „קהל".

היושב ראש, בהציעו את הודעתו של א. י. זק להחלטת הוועידה, מניח, כי העיבוד המדעי של שאלת ה„קהל" יש למסור לוועידה.

מ. א. ברלין: יש לחזק את ההודעה על העדרו של „קהל" על ידי הבעת נכונות להישבע על כך.

האספה קיבלה הצעתו של א. י. זק עם תיקונו של מ. א. ברלין.

הישיבה נגעלה בשעה 5 ו־45 רגעים בערב. הישיבה הבאה נקבעה ל־9 באפריל בשעה אחת בצהרים.

(הכרוניקה השבועית של ה„ווסחוד" 1882, גל' 31)

פרוטוקול הישיבה השניה של ועידת נציגי הקהילות היהודיות
9 לאפריל 1882

ישב ראש הבארון ה. א. גינצבורג, נוכחו חברי הוועידה: פ. ל. אייזנשטיין, נ. י. באקסט, י. ל. באלאבאנוב, ע. ב. באנק, מ. א. ברלין, י. נ. ברוק, א. מ. ורשבסקי, י. מ. היילפרין, ב. מ. גינצבורג, נ. ק. גורביץ, ו. י. גורוביץ, א. נ. דראבקין, ו. כהן, א. א. קויפמן, אי. אי. קויפמן, ז. ו. לאנדו, פ. ל. לונץ, ח. לוריה, ב. ו. מאנאסביץ, ע. ח. מאנדלשטם, ס. ס. פוליאקוב, נ. מ. רבינוביץ, ו. א. רפפורט, י. י. רטנר, ל. מ. רוזנטל, א. ד. רוטנברג, א. ר. רובינשטיין, נ. י. סגל, הרב י. א. ספקטור (ר' יצחק אלחנן), ל. פ. פרידלנד, מ. פ. פרידלנד, נ. ב. שפירא, ש. ל. שמרלינג, מ. מ. שפוליאנסקי, א. נ. שטיינברג, נ. א. ארנבורג.

הישיבה נפתחה בשעה 1, ו־50 דקות בצהרים. אחרי שקראו את הפרוטוקול של הישיבה הקודמת, התעוררו דין ודברים על סידור הפרוטוקולים של ישיבת הוועידה בכלל.

נ. י. באקסט: היות שאי־אפשר לקבוע סופית את נוסח הפרוטוקולים באסיפה רבת משתתפים הציע למסור עריכת הפרוטוקולים לאנשים אחדים שיבחרו לשם כך מתוך חברי הוועידה.

אחרי וויכוחים לא מרובים מצאה האסיפה למועיל לברר את הכיוון שלפיו על הוועדות לעבד את הסעיפים המיוחדים של הוועידה ומשום כך נגשה לדיון בתכנית לפי הסעיפים.

סעיף ראשון: סבותיה של תנועת ההגירה עכשיו בין היהודים ברוסיה.

אי. אי. קויפמן מבאר, כי קיימת אך סיבה אחת עיקרית להגירה — הפרעות, וממנה באות האחרות.

ב. ו. מאנאסביץ' מוסיף עוד סיבה עיקרית — אי נקיטת אמצעים מתאימים על ידי הפקידות.

ג. י. באקסט אינו מסכים עם אי. אי. קויפמן. לדעתו הסיבה העיקרית לתנועת ההגירה הנוכחית של היהודים היא אי־שוויונם לפני החוק. אי־שוויונם זה לפני החוק הוא שהביא בעיקרו של דבר לפרעות כעילה הקרובה ביותר לתנועת ההגירה. אסון יכול לקרות לכל שכבה באוכלוסיה של הממלכה; אולם מכאן עוד לא יוצא כי שכבת האוכלוסיה שקרה לה האסון תגש תיכף להגירה מן המולדת. היא נגשת להגירה מן המולדת, רק אם היא רואה, שהאסון שקרה לה הוא תוצאה ישירה של החוקים הקיימים בנוגע אליו. כך, באלטה השדודה נוטה להגר, אולם האם הסרפוחובים היו מהגרים במצבים דומים? בוודאי לא, ואם כן, הגירת היהודים מותנית בעיקר בזאת, שהפרעות הן תוצאה ישירה ממצבם המשפטי המיוחד של היהודים וכן גם מאותו יחס של הפקידות לפרעות, שגילה ישירות שהיהודים ברוסיה עומדים כאילו מחוץ לכל חוק.

י. נ. ברוק רואה את הסיבה העיקרית לתנועת ההגירה בנספח הידוע לגליון 3 של ה„ראזסווייט".

אי. אי. קויפמן מסביר, כי הוא לגמרי מסכים להוכחותיו של נ. י. באקסט. הוא היה אומר אותו הדבר, לולי המסגרות הצרות של התכנית. עכשיו הוא חושב לנחוץ להוסיף, שאין הוא חושב שהפרעות הן מקרה, כמו שאין הוא חושב אותן לתופעה בעלת חשיבות מועטת: הפרעות קבלו היקף ואופי כאלה, כי בתנאינו הנוכחיים אין אנו לעולם ובכל מקום שהוא מובטחים מהם.

י. ד. רוטנברג: גם הוא רואה את סיבת הפרעות בזאת שבעיני החוק היהודים הם ירודים מן האחרים.

היושב ראש מעיר תשומת לב לאותו מצב, כי רק במקום שהיהודים נקטו בעצמם אמצעים להגנתם העצמית, כמו למשל, בברדיצ'ב, לא היו פרעות.

נ. י. סגל מוצא, כי ההוספה לגליון 3 של העתון „ראזסווייט" היה לה ערך רב מבחינה זו, שהגראף איגנאטייב הביע בה באופן גלוי לגמרי את השקפתו על מצב היהודים בממלכה. היהודים הנעלבים ראו את עצמם כשהם נדחים על ידי מולדתם, מכאן התסיסה החזקה והמסקנה, שאין ליהודים לצפות לכלום וכי הם צריכים להסתלק מרוסיה.

מ. מ. שפוליאנסקי: מסכים לדעותיהם של נ. י. באקסט ושל י. נ. ברוק על סיבות הפרעות ועל יחסה של הפקידות למאורעות אלה, יחס שמצא לו, אגב ביטוי גם במסירת המשפטים על הפרעות לשופטי שלום.

ג. מ. רבינוביץ מוצא, שאין זה הגיוני לרכז את כל תשומת־לבה של הוועידה לפרעות עצמן במובנן המילולי. כשאנחנו מראים למי שנחוץ על הפרעות, אומרים לנו, שכדי למנוע אותן, יש צורך לגרש את היהודים מן הישובים והכפרים. ואולם גרוש זה שמתכננים אותו הרי הוא פוגרום אמתי. היה זה טוב מאד, אילו בירורן של הסיבות האמתיות לפרעות היה מוליך לביטולן של ההגבלות הישנות. אולם היות שמסופקני מאד, אם מותר לקוות לזאת, הרי יש לכל הפחות לחשוב על מניעתם של אמצעי־לחץ חדשים.

ב. ו. מאנאסיביץ העיר, כי הרעיון על ההגירה אינו חדש בעצם, וכי מפולין ומזאמוט היגרו רבים מזמן לאמריקה. אולם הגירת המונים לא היתה קיימת עד הזמן הזה, כי האהבה הטבעית למולדת עכבה מן הצעד הזה אף את האומנים, אשר מעבר לגבול מחכים להם ללא ספק יתרונות. רק עכשיו, כשראינו את עצמנו פתאום מחוסרי כל מגן, מחוץ להגנת החוק, כשאלה אשר אצלם אנו מחפשים מחסה, התיאשו מאתנו, החלה ההגירה בהמונים. (יש שבועות שבהם עוברות דרך קובנה חמשים משפחה). אולם אין זאת כבר הגירה אלא גירוש מזוועה, שהוא מבחינות רבות קשה מגירוש ספרד. וכאן באה עוד הפקודה על הרוקחים, על משפחות החיילים וכן הלאה. בקיצור הגיע לידי כך, שהפוב־ליציסטים ששמרו קודם על נייטרליות קפדנית, מצאו לנחוץ, סוף כל סוף, להגיד דבר

נמרץ לטובתנו. חובתנו כלפי אלה שאנחנו מייצגים אותם דורשת כי נפנה למי שנחוץ בהודעה ישירה: או שתגרשו אותנו מבלי כל כרכורים או תנו לנו אפשרות לחיות.

ח. לוריא, מסכים לי. נ. ברוק, שתנועת ההגירה בין היהודים עוררה בדרך מלאכותית. בויטבסק, למשל, צועקים על ההגירה. אולם לא אלה אשר סבלו מן הפרעות, או אלה שחוששים להם, אלא אלה שרואים בה מראש אי־אלה יתרונות אישיים לעצמם, או אלה המעוניינים בהעברת היהודים לפלשתינה. אולם מספרם של אלה לא רב הוא, ואין עלינו לרכז תשומת לבנו עליהם, ביחוד אחרי שידוע לנו יפה שבצעקות על ההגירה לא נפחיד איש.

ב. מ. גינצבורג מעיר, כי בפרעות אין לשלול חלק מסויים של השפעה מצדם של אותם החוגים, שמהם היה עלינו לצפות להגנה. הרי אין זה לגמרי מקרה, שלשמועות על אמצעים של הגבלות חדשות, נתנו מהלך דווקא לפני חג הפסחא, כשההמון גם בלא זאת נמצא במצב של התרגשות.

י. נ. ברוק מסביר, שהוא רואה את ההפסד הרב מאד, שהביאה ההוספה להגליון 3 של ה„ראזסווייט" באותה פעולה מזיקה שהיה לה על המסחר ומהלך הרוחות. על היהודים כבר מביטים כעל זרים, כעל אנשים המתכוננים לדרך, והיהודים עצמם כתוצאה מכך אבד להם כל מרץ.

ע. ב. באנק מציע לאסיפה למסור לוועדה את חקר סיבותיה של תנועת ההגירה וערכה היחסי. אחרי שהוועדה תדון בשאלה זו, ישאר למליאה להגיד את דברה האחרון בזה.

מ. מ. שפוליאנסקי דוחה את ההשפעה שמייחסים להוספה לגליון 3 של ה„ראזסווייט". אין הוא מוצא שום דמיון בין תנועת ההגירה הנוכחית ובין זו שהיתה קיימת לפני הפרעות. בכלל אין להשוות כל הגירה מרצון לבריחת היהודים, שהתעוררה מחמת ההכרח הקשה.

א. ל. לונץ רואה בהגירה מחאה נגד חוסר־הזכויות של היהודים. מהגרים גם כאלה שלא סבלו מן הפרעות. הוא מסכים לדעתו של ע. ב. באנק על מסירת הסעיף הראשון של התכנית לוועדה.

הפסקה לחצי שעה.

לאחר פתיחת הישיבה מסר הרב דראבקין על ראיונו באותו יום עם המיניסטר לעניני פנים. המיניסטר ביקש מדראבקין למסור לחברי הכנס שהם יכולים להיוען באין מפריע; לאחר סיום הכנס עליהם למסור לו על החלטותיהם. אחר כך פנה לדראבקין בשאלה: „מה לעשות"? על כך השיב דראבקין: „הוד מעלתו יודע יותר טוב מה צריך לעשות. ומה ששייך ליהודים הרי הם מתפללים לדבר הקיסר על דיכוי המהומות ורוצים בהרחבת זכויותיהם". „אלה דברים כלליים, השיב המיניסטר, יתבטאו נא בני אמונתך ביתר בהירות". את הפוגרום בבאלטה ייחס המיניסטר בראיון זה לשמועות שוא בקשר למחתרת שנעשתה כביכול על ידי היהודים מתחת לכנסיה. בכלל, לדברי המיניסטר, אשמים היהודים עצמם בפרעות. בדבקם בניהיליסטים הם נוטלים מן השלטונות את האפשרות להגן עליהם ממעשי האלמות. על כך השיב דראבקין, שאם איזה יחידים מן הנוער היהודי הצטרפו לתנועה הניהיליסטית, הרי זה דוקא בגלל כך שהיהודים בשום פנים אינם מהוים יוצא מן הכלל במדינה, וכתוצאה מכך יכולים לסבול מאותן חולשות שסובלים מהן שאר העמים תושבי רוסיה. אח"כ הביע המיניסטר דעה כאילו התעוררות האיכרים נגד היהודים מבוססת בעיקר על האמונה כי היהודים עוקפים בהתמדה את החוק, וכשהם מובאים לדין יוצאים הם בכל־זאת זכאים. לכן הוא, המיניסטר, רוצה לבסס מעשיו על חוקיות ללא תנאי. בסיכום נזף המיניסטר ביהודים על צרות־עינם המתגלה מצדם בקשר להוראה בנוגע לרוקחים היהודים, אם כי היהודים חייבים לו תודה על ההקלה שניתנה להם למכור תוך שנה את בתי־המרקחת שלהם.

יושב הראש לאחר שהידה לדראבקין על הודעתו, הודיע שלא יורשה דיון בקשר להודעה זו.

אחר כך, החליטו לפי הצעתו של נ. באקסט למסור את הסעיף השני בתכנית הקובע: „אם יניחו לתנועת ההגירה לנפשה, הן הממשלה והן הקהילות היהודיות, אם יש לצפות בעתיד להחלשתה או להתחזקותה של תנועה זו?" לוועדה הדנה בסעיף הראשון, שתדון בשני הסעיפים ביחד.

היושב ראש, ש. פוליאקוב רוצה להודיע לנו על תוצאות פגישתו היום עם מיניסטר הפנים.

ש. פוליאקוב, העיר בשיחתו עם המיניסטר כי הכינוס של היהודים בשנה שעברה, שעבד ללא כל הוראות מוקדמות מן השלטונות, לא הביא כל תועלת, וכי יש הכרח למסור הוראות כאלו לכינוס הנוכחי למען תושג איזו מטרה שהיא. לדעת פוליאקוב הכנס חסר אונים במציאת אמצעים נגד הפורענויות הנוכחיות, יען כי קיים רק אמצעי אחד — והוא אויר חפשי ליהודי בשוה לכולם. בנוגע להגירה, בתנאים הקיימים, הביע פוליאקוב דעתו למיניסטר, כי ההסתה להגירה צריכה להיות מוחלפת בבטוי: „הסתה למרד". לגבי האזרחים הרוסיים לא קיימת הגירה. „אם ייוסד ועד הגירה, אם היהודים יוכרו ע"י כך לא כאזרחים רוסיים, יהיה על רבים להגר". המיניסטר העיר לכך, כי מן ההכרח להמעיט את הישוב היהודי בתחום מושבו הקבוע. „כן, השיב פוליאקוב, אולם רק על ידי התישבות על פני רוסיה. מולדתנו רחבת ידים ופיזור היהודים יביא תועלת לשני הצדדים: לרוסיה וליהודים. אך אם הוד מעלתו יעמוד על בסיס ההגירה הרי אני איני שותף לענין ובתור מכרך הותיק חייב אני לאמור, כי לוקח אתה עליך אחריות כבדה". בהשיבו על כך אמר המיניסטר בין השאר: „הרשיתי לכנס לדון בבעית ההגירה אם כי איני בעדה. הייתי מישב את היהודים בטאשקנט ואחל־טקי. היהודים היו מפתחים באסיה את המסחר והתעשיה והיו יכולים לשמש שווי משקל כנגד אנגליה. מסור־נא דעותי אלה לדיון בועידה".

א. א. קאופמן: ומה השבת אתה, שמואל בן שלמה?

ש. פוליאקוב: אני רואה אותה, מכל מקום, כהצעה רצינית ובכל יכולתי מוכן אני לעזור בהגשמתה של איזו הצעה שהיא בנידון זה. איני מבדיל עצמי מן הישוב העיקרי. לפנינו שתי דרכים: וועדים להגירה לאמריקה או וועדים להגירה לפנים רוסיה, אולי לקאוקאז, לתורכסטן — זו כבר בעיה ממדרגה שניה שעליה נדון כאן.

מ. מאנדלשטם: על בסיס זה לא נוכל לעמוד. לטאשקנט לא יהגר איש. אחת מן השתים: להגר או לקבל זכויות. רומסים ברגלים כבודנו האנושי, שודדים אותנו, מחללים כבוד נשותינו ובנותינו, אין אנו עבדים: או זכויות אדם או שנלך לאן שיובילונו עינינו.

א. א. קופמאן: האם רבים ימצאו עוז בנפשם להגר?

מ. מאנדלשטם, (בהמשיכו) המדובר הוא לא בפיזור אלא בהגירה לפנים אסיה. כיצד נתוכח בשאלה זו?

ב. מ. גינצבורג: (באירוניה) האם שאלה זו חדשה? והאם אנחנו לאמיתו של דבר איננו יכולים לחיות בטשקנט?

קולות: לא, לא, לחיות מחוץ לתחום המושב, אך לא שם.

היושב ראש מציע לאסיפה להתיחס לשאלה בקור־רוח, דעתו של כל אחד חייבת להשמע.

מ. מאנדלשטם: אין לנו הזכויות שיש לכל בעל־חי, ופתאום מרשים לנו לנסוע לטאשקנט. כנראה רק כדי לכלותנו שם.

ב. מ. גינצבורג: על איזה פשעים?

היושב ראש: הודעתו של פוליאקוב עדיין אינה עומדת לדיון. הועדה תדון בה.

מ. מאנדלשטם: אין צורך לנתק חוט דיונינו: הודעת פוליאקוב אינה יכולה לשמש לנו חוט מנחה.

היושב ראש: כל אחד רשאי להציע אמצעי.

מ. מאנדלשטם: הגיעה עת לגשת לענינים העומדים על סדר היום.

מ. מ. שפוליאנסקי: להודעתו של ס. ס. פוליאקוב יש חשיבות מכרעת. כנראה לא רוצים לעשות למענו מאומה כל עוד לא נהגר לאסיה התיכונה; אך אם לא הבנו כך, אם ההצעה חדורה למעשה רצון להקל על מצבנו, הרי אנו יכולים לאמור לממשלה, כי המעטת הישוב בתחום המושב — רצויה, כי נביא זאת לתשומת לבנו ושיסע לאסיה התיכונה מי שירצה בכך.

היושב ראש מאשר שוב כי להודעתו של פוליאקוב יש חשיבות צדדית בלבד.

י. מ. הלפרין: אמש אישר הכנס סדר־יום, היום מקבלים אנו הודעת הממשלה על הכוון הרצוי לדיונינו. אך מאחר וסדר היום אושר אין אנו יכולים להסוג ממנו. נביא את ההודעה לתשומת־לבנו ונדון בה. אך היא אינה יכולה לנהל אותנו בעבוד התכנית.

ב. ו. מאנאסביץ': הודעתו של פוליאקוב נותנת למהלך הענינים מפנה כזה, שקשה מיד להתמצא בו ולכן יש להמשיך בדיונים.

היושב ראש: מזכיר מיד לאור הלך הרוח הסוער שנוצר אצל משתתפי האסיפה, כי כל אחד יש לו הרשות לחוות דעתו.

ס. ס. פוליאקוב: מוסיף כי הוא יביע דעתו המוחלטת נגד ההגירה אשר באי־אפשרותה הצליח לשכנע רבים. לאחר שאנו נשארים ברוסיה, יהיה זה פשע להסית אחרים להגירה. אין לסמוך על תרומות: הן תכנסנה איזה מאות אלפים. מוטב לכונן ועדים בכל מקום לשם הגירה לפנים רוסיה על פי הסכמת השלטונות. אז לאט לאט, צעד אחר צעד, יתקרבו היהודים למטרתם. לעצור בעד המהגרים בלתי־אפשרי וגם בלתי־רצוי; אך אם לתת למהגר רובל, הרי למתישב בפנים רוסיה — מאה רובלים. לאן להגר — שיבחר כל אחד והממשלה תחליט. לענין כה חשוב יש לגשת בזהירות, לעסוק בגוף הענין בהשאירנו בצד את הפורמליות של ועדות ותת־ועדות.

יושב הראש: ההגירה אינה אמצעי יחיד, שהוצע על ידי הועדה. לפנינו שלשה סעיפים הדנים בבעיה ביתר הרחבה. הכנס אישר סדר־יום זה. אנו נשמע כל אחד, אך נזכור, כי ההגירה אינה מטרתנו אלא רק אחד האמצעים להשגת מטרה זו.

הרב ספקטור (רבי יצחק אלחנן): עוברות עלינו תלאות נוראות. עד כה רק נבחרים מעטים דאגו לטובת הכלל; הרוב העצום ישב בחיבוק ידים. כבר נוכחנו עד כמה רעועים תקוותינו לצדק ומשפט אמת. אנו חייבים לחשוב בעצמנו על הצלתנו. אנו צריכים להפיל תחנונינו לפני כסא המלכות, לבקש את המיניסטר ואנשי המעלה על אמצעים לדיכוי המהומות ולהפסקת השיסוי וההסתה. אח"כ חובתנו העיקרית — לתמוך בנפגעים ולאסוף לשם כך סכומים ניכרים. אני חוזר שוב: תפקידנו העיקרי — להגיש עזרה לאחינו הנפגעים ולהתחנן על אמצעים להפסקת הפרעות. איש לא יכול לשלול מאתנו את הזכות לבקש זאת. הרגע — מאד קריטי ואנו צריכים להקריב את כל אמצעינו ושלותנו (בוכה). — בנידון הגירה אי־אפשר להשתדל.

היושב ראש: אך לדון צריך.

ב. ו. מאנאסביץ': שתדלנות בנוגע להגירה, באיזו צורה שלא תהיה דרושה לשם כך שתהיה לנו זכות לתמוך במהגרים.

נ. י. באקסט: אני רואה את הודעתו של פוליאקוב כחשובה מאד, ראשית, מפני שנמצא סוף־סוף אדם אשר היה לו העוז להראות למיניסטר לעניני פנים, כי ההסתה להגירה מצד השלטונות שוה להסתה למרד; שנית, מפני שבצורה זו נוכחנו לאיזה כוון

רוצה המיניסטר לכוון את שאיפותינו ודיונינו. הגירה או יותר נכון, בריחת יהודים מרוסיה קיימת, ללא־ספק, ואנו עסקנו כעת בדיון בגורמי תופעה זו. גורמים אלה, כפי שהובהר כאן בבירור, נובעים קודם כל ממצבם החוקי הנוכחי של היהודים ברוסיה, — מצב אשר הביא גם לפרעות שחלו על ראשינו וכסיבה הקרובה ביותר לבריחת היהודים מרוסיה. תנופה לא פחות ממשית להגירה זו יכולה להיות ע"י גילוי השקפותיו של המיניסטר לעניני־פנים, הנוטה להגירת היהודים לגבולות הדרום מזרחיים של הקיסרות, ביחוד לטאשקנט, אחל טיקי, וכד'. הרחבה כזו של תחום מושבנו היתה עוד יותר הרת אסון מאשר להשאיר את תחום המושב הנוכחי ללא שנוי, כיון שהרחבה כזו היתה גם הכרה חדשה ורשמית שאנו פושעים, אשר מייחדים להם גם מקום גלות מיוחד — ובמקרה זה השוואת תחום המושב של היהודים למקום ההגליה תהיה עוד יותר בולטת, היות ואיזורי הקיסרות, אשר פורטו על ידי המיניסטר לעניני פנים, קרובים מאד למקום הגליה לפושעים מזה דורות. בדוננו בהצעה זו של המיניסטר אנו חייבים לקחת לתשומת לבנו גם את הלך הרוח הממשי של עמנו. תחום המושב הקיים כעת מדכא אותנו רוחנית לא רק בחוסר האפשרות החפשית להתישב במקומות שונים בקיסרות, אלא גם בהכרה של חוסר־אפשרות זו. כך, למשל, יהודים רבים בז'יטומיר אין להם כל צורך לעבור לגור בריאזאן, אך מדכאה אותם מבחינה מוסרית ההכרה של חוסר אפשרות זו, במלים אחרות ההכרה שרק בשבילם מצאו לנחוץ לקבוע מקומות מגורים מיוחדים. הצעתו של המיניסטר לעניני פנים על ישוב חלק יהודים באחל־טיקי אינה יכולה, אגב, להיות בעלת משמעות מעשית לגבינו. אם גם לא ניקח בחשבון, כי מוזר מאד להטיל רק עלינו לתרבת ארץ פראית אשר נספחה זה עתה לרוסיה, — ונשאלת השאלה, היכן הערובה, כי באחל־טיקי נחייה במנוחה? מאה שנה לפני כן הזמינו אותנו לאכלס את רוסיה החדשה אשר היתה אז מעוטת אוכלוסין. הלכנו במשך עשרות שנים רבות בעקבות הזמנה כזו. מקומות רבים, רבים מאד, ברוסיה החדשה נוסדו על ידי מאמצינו ועמלנו. כל חבל ארץ של רוסיה החדשה הגיע למצבו הנוכחי למעשה הודות לפעילותנו. וכעת אומרים לנו: לכו מפה, כבר עשיתם כאן את שלכם — לכו כעת לתרבת את אחל־טיקי. ומה הפלא, אם בהשקפה כזו לאחר מאה שנה, כשנביא למצב תרבותי ידוע את ערבות אחל־טיקי יאמרו לנו מיד: די לכם כאן, לכו עכשיו לתרבת איזה ארצות פראיות אחרות.

איני מיחס כעת חשיבות מיוחדת לפתרון שאלת היהודים ברוסיה בדרך הגירה, כיון שההגירה נראית לי כפתרון מצומצם וגם בלתי־אפשרי לשאלה מורכבת זו, ואת השתדלנות אצל הממשלה לכונן ועדי־הגירה הייתי חושב עדיין גם כמזיקה. אך לו נגמרו כל תלאותינו עתה בהוראה להתישב באחל־טיקי, הייתי רואה ראשון כחובתי למצפוני לעזור בכל כוחותי להגירת יהודים מרוסיה, מפני שאני זושב שאם כבר להגר הרי מוטב להגר לאירופה ואמריקה הנאורות, ולא לאסיה האפלה. ולכן חושב אני שאין לנו כל רשות לקבל את ההצעה שנמסרה לנו היום ע"י המיניסטר לעניני פנים ולהכנס לדיון יותר מפורט בה. עמנו כבר די מדוכא ומשפל, הוא נפל עכשיו ברוחו ואינו יכול לשאת כבליו. אל תשפילו אותו אפוא בתכניות על בתי־כלא מרוחקים יותר. עוד פחות מזה יש לנו רשות להתעלם מהלך הרוח הנוכחי והמצב הנוכחי של מאות אלפי אחים שדודים. רק במקרה נעשו קרבנות שיסוי כללי שהיה מכוון נגד כלנו. במקרה נפלו מתחת לפטיש, מתחתיו יכול היה ליפול כל אחד מאתנו. וכך נעשו קרבנות מקריים של המתיחות הכללית של כוחות עוינים שכוונו נגד כולנו.

בדחותי אפוא בהחלט את הצעת המיניסטר לעניני פנים, אני חושב כי התפקיד הנוכחי של הכנס צריך להסתכם במציאת אמצעים לפתרון כל שאלת היהודים ברוסיה ברוח ההולמת כל מדינה תרבותית. מי יודע, יתכן, המאורעות הרעים שהשיגונו עתה

מהווים שביל צר, עליו נדרך לקראת האור של שווי־הזכויות עם האזרחים הרוסים? יתכן שהרס רכושנו ורמיסת כבודנו מהוים תופעה שלאחריה, עם הסברותינו ומאמצינו תבוא השוואה מלאה של זכויותינו? ההיסטוריה אינה נותנת לנו עובדות יחד עם פרשנות, היא לעתים קרובות מדברת אלינו בכתב סתר ותפקידנו — לפענח אותו בצורה הנכונה: „מי חכם ויבן אלה נבון וידעם כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם".

למצוא בתוך האסונות שפקדונו אותן דרכים, אשר יגולות להובילנו לטובת עמנו, להאיר על סמך העבר את הדרך לעתיד, לא במובן צר וחלקי, אלא במובן פתרון רחב וכללי של כל השאלה היהודית ברוסיה — זה, לדעתי, התפקיד הממשי של הכנס הנוכחי!

י. נ. סגל: אין ספק, כי המניע לפעולתו של שמואל בן שלמה פוליאקוב היה רצונו לעזור לאחיו האומללים. אולם אסיה התיכונה — זהו „תחום מושב" חדש ויותר מסוכן, מקום שלא נוכל לגמרי להתקיים בו. מסתבר, יודעים יפה, שאין להגר לשם, ומשום כך מציעים. אין לנו להתפרנס מהבטחות שונות ומ„פרוייקטים", ועלינו להביא את צרכינו לרגלי כסא המלכות.

י. נ. ברוק: בצ'רניגוב התקיימה אספה, שהחליטה ברוב קולות מוחלט לדחות את ההגירה, אם לא יצומצמו זכויותינו. אולם אם מצפות לנו הגבלות חדשות ואם הצעתו הנידונה של הגראף איגנאטייב יש בה הסימן הקטן ביותר של כפיה, אז אין לנו דרך אחרת, אלא ללכת.

א. א. קוריפמן: אינו מבין על מה הוא הוויכוח.

היושב ראש: הוויכוחים המתנהלים הם בהתאם לתכניתנו, שבה נכנס בירור השאלה על אמצעים להחלשתה של ההגירה.

אי. אי. קוריפמן: נראה לעין, שנפלה אי־הבנה בהעמדת השאלה. הרי איש לא ייפה את כחו של שמואל סאלומונוביץ להודיע לגראף איגנאטייב, שהפיזור יביא תועלת למי שהוא, ביחוד אחרי שהמדובר הוא בדבר תיאוריטי בלבד. בשבילי אין הבדל אם מי שהוא מחברי הוועידה רוצה או לא רוצה לעזוב את רוסיה, ובאיזו תנאים הוא רוצה לעשות זאת. האנשים נסים מכאן, אין אנו שואלים כאן כמה ישארו. הבורחים הם שגרמו לוועידתנו ועליהם אנו צריכים לדבר.

היושב ראש: ההגירה היא רק אחד האמצעים.

אי. אי. קוריפמן: זוהי לא אמצעי, כל מהותה של הוועידה צריכה להיות מרוכזת בהגירה. הנימוס עצמו דורש, שעלינו להגדיר את יחסנו להגירה, שהיא שמשה עילה לקריאת הוועידה.

היושב ראש: מכיוון שאושרה התכנית על ידי האסיפה, יש לדון בכל חלקיה.

נ. ד. רוטנברג: ההגירה תעורר פרעות אחרי פרעות, אם תיוודע כוונתינו ללכת מכאן, יבוזו את רכושנו כרכוש שאינו שייך כבר לנו. יותר טוב להתפזר ברוסיה, אם אפילו נצטרך להכנע, ביחס לבחירת המקום, להוראות הממשלה. הרי באמריקה עוד יותר רע מאשר באסיה וללכת שם יותר רחוק.

ב. א. כצנלסון: עלינו למהר ולגמור בוויכוחים הבלתי־פוריים ולגשת לעניין. במצוקתנו ובזהירותנו המופרזת אנחנו מסייעים בידי אויבינו.

ג. מ. רבינוביץ: עד הודעתו של ס. ס. פוליאקוב הוא לא ייחס חשיבות מרובה להגירה. הוא ראה בה תוצאה של הפרעות, והיה בטוח שעם הפסקתן של הפרעות תיעלם ההגירה. אולם עכשיו הוא מייחס להגירה משמעות חשובה. אם יהיה צורך להגר, הרי כל יהודי יסע למקום שלכל הפחות בניו יוכלו לחיות בו חיי תרבות. מהיאוק־טפה לא יתנו לחזור. לא מובן על איזו זכיות מדובר כאן. אם כך הולך הענין — נצא לחפש מנוחה ובטחון בארצות נכר.

ע. ב. באנק: אם גם לצמצם את תכנית הוועידה בהצעתו של ס. ס. פוליאקוב הרי

גם אז אין לשלול חשיבות ממה שהוגד כאן. כי, נראה לעין, שבדברנו על הבורחים, אין לעבור בשתיקה על נשארים. לא הכל ברוסיה אבד ליהודים. גורלו של עם בן שלשה מיליונים אינו תלוי בשגעונותיו של נושא משרה זה או אחר. שום אמצעים אינם יכולים לגזול מאתנו זכות למולדת. אף על פי שאנו ניהנים רק מחלק עשירי שלה, הרי אנחנו מוקירים אותה ונאחזים בה. מרצונם לא ילכו היהודים מכאן. אפשר רק להכריחם לברוח. נודיע על כך חגיגית. הודעתו של האדון המיניסטר לגבי העתיד הקרוב היא בוודאי עגומה. ומראה, כי טעינו בהניחנו שהפרעות הוכיחו את ההכרה בהרחבת זכויותינו. אולם, נראה, היו עוד מעט פרעות, אם, במקום זכיות, אנחנו מקבלים הצעה רבת־חסד להיות נושאים לנסיונות התישבות בארצות פראיות, מצדנו עלינו להשתדל בדבר הרחבת זכויותינו האזרחיות, או לכל הפחות לשמירת Status quo ולא להכנס למשא ומתן פרטי. טוב בוודאי, שמדברים אתנו, ואולם אם מדברים רק כדי לסמא את העינים, הרי היה יותר טוב בשבילנו, לו היו שותקים לגמרי. נעמוד איפוא על תכניתנו. אין הגירה; יש בריחה, מה שיהיה השם שיקראו לה, ולו אפילו „מרד". להסדיר תנועה זו אי אפשר. היום התור לבאלטה, מחר אלהים יודע למי. כיצד לעזור לצרה? כל אחד חייב לעשות למען הנתונים במצוקה, כל אשר הוא יכול.

מ. מ. שפוליאנסקי מביע תודה לס. ס. פוליאקוב על הודעתו. יכול היות, כי בשאיפה לדלל את האוכלוסיה היהודית בתחום, בעזרה לישב את גלילות הספר המזרחיים של רוסיה יש להסביר את „אריכות הימים" של הפרעות. לכל הפחות אפשר לנחש זאת לפי אותו מקום בנאומו של ס. ס. פוליאקוב, שהמדובר בו על התפתחות המסחר. הוא מציע להכניס לוועדה את השאלה בדבר ההעברה לאסיה. מי יודע אולי אפשר לחיות שם, אנשים היו וחיים באסיה התיכונה.

ב. ו. מאנאסיביץ' מסכים לדעתו של ע. ב. באנק.

ס. ס. פוליאקוב: אני מצטער, שדברי שמשו פתחון פה לאי־הבנות. סליחה, כנראה לא הרציתי בבהירות את הענין. גראף איגנאטייב, באשר הוא אינו אוהד את ההגירה, אינו יכול להרשות וועדי הגירה, שאפילו אם היו נוסדים, היו מביאים נזק לנשארים. הצעתו מועילה הן לממשלה, והן לאותם היהודים, שהיו רוצים לעבור לחבל־ארץ, השופע נפט ושיש בו קרקע להתפתחות המסחר. כך, לפחות, אמר לי האדון המיניסטר. אזכיר לאסיפה: מהות השאלה היא בזכות להתפזר בפלכים הפנימיים. הרשות להתישב באסיה היא, בבל אופן, צעד קדימה.

אחרי וויכוחים לא ממושכים על חלוקתו של הסעיף 3 של התכנית לסעיפים מיוחדים, החליטה האסיפה פה אחד: למסור סעיף 3 בלי שינויים לוועדה מיוחדת.

היו"ר מציע בסיום לרוצים בכך להרשם לוועדה.

האסיפה נגעלה ב־5.30 בערב. הישיבה הראשונה של הוועדה לסעיף השלישי נועדה ליום 10 באפריל. (הכרוניקה השבועית של ה„ווסחוד"; 1882, גל' 33)

פרוטוקול הישיבה השלישית של נציגי הקהילות היהודיות
10 באפריל 1882

הישיבה הראשונה של הועדה בדבר הסעיף השלישי של תכנית הוועידה, 10 באפריל.

ישב ראש: ס. ס. פוליאקוב. נוכחו חברי הוועדה: ב. ג. אשכנזי, א. ל. באלאבאנוב, נ. י. באקסט, א. מ. וארשבסקי, י. מ. היילפרין, ב. מ. גינצבורג, ג. ב. גורביץ, י. י. גורוביץ, א. נ. דראבקין, א. א. קויפמן, אי. אי. קויפמן, ו. כהן, ב. נ. כצנלסון, ז. י. לאנדו, א. ל. לונץ, ח. לוריה, ב. ו. מאנאסביץ', ע. ח. מאנדלשטם, י. ס. אולשונגר, ל. ס. פוליאקוב, ג. מ. רבינוביץ, ו. א. רפפורט, י. י. רטנר, ל. מ. רוזנטל, א. ר. רובינשטיין, נ. י. סיגל, הרב

ספקטור (רבי יצחק אלחנן), מ. פ. פרידלנד, ל. פ. פרידלנד, ש. ל. שמרלינג, מ. מ. שפוליאנסקי, א. נ. שטייגברג, ג. ג. ארנבורג.

הישיבה נפתחה בשעה 9 אחרי הצהרים, ליו"ר הוועדה נבחר ברוב דעות ס. ס. פוליאקוב, שבנאומו, בו הודה על הכבוד שהראו לו בבחירה זו, ציין בקווים כלליים את המשימה שהוטלה על הוועדה.

אי. אי. קוֹפמן הציע לדיון הוועדה תכנית להחלטה דלקמן:

אנחנו החתומים מטה, מבקשים בהכנעה, את וועידת הקהילות היהודיות ברוסיה לקבלת החלטה בתוכן דלקמן:

בקבלנו לתשומת לב (1) כי מעשי השוד, הרצח וההשתוללות המכוונים נגד היהודים נמשכו השנה באותה האכזריות כמו בשנה הקודמת, והם מאיימים ליהפך לתופעה כרונית בחיי היהודים ברוסיה;

(2) כי מה שמכנים בשם „פוגרומים" שוללים מן היהודים בטחון בחוסר סכנה לחייהם, מחריבים לגמרי את רכושם ונוטלים מהם כל אפשרות להמשיך בעבודה כל שהיא ובהתעסקות לכלכלת קיומם;

(3) כי מצב ללא מוצא זה יש לו השפעה חזקה ומעיקה על מהלך הרוחות המוסרי של כל האוכלוסיה היהודית ברוסיה, בחתרו תחת כל אמונה בהגנת החוק ובהחדירו בה את ההכרה, כי למעשה היהודי ברוסיה נמצא כאילו מחוץ לחוק;

(4) כי האמצעים הממשלתיים הקשים להגבלת יתר של היהודים, שתכפו וגברו מן השנה שעברה נותנים מזון להתמרמרות ההמון בהראותו לו, כי גם על יסוד החוק הממשלה עצמה רואה ביהודים רק את החלק המסוכן של האוכלוסיה;

(5) מכיון שאינם רואים משום צד הגנה לעצמם ומשען, מוכרחים היהודים בהדרגה להשלים עם הרעיון שמגרשים אותם, אם לא ישירות, הרי בעקיפין, ומכריחים אותם לברוח מרדיפות ומעשי אונס;

(6) כי כתוצאה מכך התעוררה למעשה שאיפה לברוח לחוץ־לארץ, לראשונה במקומות ההרוסים, אולם אחרי כן אף במקומות אחרים, שלעת־עתה עוד לא סבלו ממעשי האלימות, מה שהופיע כתוצאה מן הפחד לקיומם שנפל על כל היהודים;

(7) כי השאיפה הזאת לבריחה לחוץ־לארץ ניזונה רבות במיוחד מן ההמון הגדול של היהודים הנהרסים, שלא בלבד שאבדו להם כל אמצעי הקיום שהיו להם קודם, אלא שנתערערה אצלם האמונה באפשרות של שיקום, אם לא יחול שינוי מהותי במצבם המשפטי של היהודים ברוסיה;

(8) כי השאיפה לברוח לחו"ל, נתמכת מלבד זאת על ידי השמועות בדבר הפעולות הממשלתיות העתידות נגד היהודים, פעולות קיצוניות ביותר, שצריכות להעמיד את האוכלוסיה היהודית הרבה במצב של יאוש וחסר תקוה, שבפני הצרה החדשה הזאת יחוורו אף כל האימים של הפרעות;

(9) כי גם העדר כל ארגון לאוסף תרומות לטובת הנפגעים ולחלוקתו התקינה גם הוא מאלץ את החלק של האוכלוסיה היהודית הנמצא במצוקה רבה ביותר לברוח לחוץ־לארץ;

(10) כי ריכוז פתאומי, הגדל במהירות, של המונים יהודים גדולים מתרוששים הסובלים לאין שיעור במצוקתם, במקומות של תחום המושב היהודי, לא יכול להיות במגמותיה של הממשלה, היות והוא מאיים בתוצאות בלתי רצויות מכל המינים.

(11) ושמשום כך נראה כהכרח נמרץ ביותר להסדיר את השאיפה לברוח לחו"ל, שהתעוררה וקמה בין היהודים — באו חברי קהילות יהודיות שונות ברוסיה שהתאספו

ברשותו של המיניסטר לעניני פנים, להתיעצות בעניינים של שיקולי הדעת שצויינו למעלה.

פה אחד למסקנה דלקמן:

א. להשתדל לפני הממשלה על השוואתם של היהודים בזכויותיהם עם שאר האוכלוסיה של הממלכה והצעד הראשון לכך לתת ליהודים את זכות הישיבה מעבר לתחום מושבם בכל הקיסרות, בלי הגבלות ובלי יוצא מן הכלל;

ב. על הפסקתה של אותה תמיכה מלאכותית ומסוכנת ביותר אשר ההתעוררות נגד היהודים מקבלת עכשיו, אם לא ישירות הרי בעקיפין, מאותן החומרות הממשלתיות המוגברות המכוונות נגד היהודים, מההגבלות החדשות המתוכננות ומאותו שימוש קפדני בהגבלות הישנות, המפיץ יאוש בין היהודים, ומחדיר לשאר האוכלוסיה את הרעיון, כי היהודי אינו ראוי לשום דבר מחוץ לרדיפות ולעושק;

ג. על הרשות ליסד ועדים לאסוף ולחלק תרומות לטובת חלק האוכלוסיה היהודית הנתון במצוקה;

ד. על הקביעה, שבמקומות שסבלו מן הפרעות, לא כחטא תחשב העזרה שתוגש לאותו חלק אשר חומרת מצבם מאלצת אותם לבריחה לחוץ־לארץ, וכן אלה אשר ההכרח הקשה אילץ אותם לברוח לחוץ־לארץ, לא יחשבו כעוברים על החוקים הרוסיים.

מ. ח. מאנדלשטם מסכים לתכניתו של קויפמן.

היושב ראש הציע שכל אחד הנוכחים לפי סדר ישיבתם על יד השולחן, יביע את דעתו לענין הנידון.

א. ל. לונץ: הפרעות תהיינה כל זמן שהיהודים ישארו פאריאים (= מגודים). אם אין עכשיו להשיג מלא זכיות, יש לפחות לבקש מתן זכות ישיבה בכל מקום, או לבסוף להצטמצם בהשתדלות ליסד מושבות חקלאיות בתחום המושב, ולשם כך, יהיה דרוש, כמובן, ביטול האיסור ליהודים לרכוש קרקעות. ואם גם זה לא יעלה, לא ישאר לנו אלא לצאת את רוסיה כי לא ימצאו בעלונים לעבור לאסיה התיכונה.

ב. ג. אשכנזי: בשם היהודים מפלך גרודנה אני, בהתאם ליפוי הכח, מביע את דעתי נגד ההגירה, משום שהיא בלתי־אפשרית. נשאר לנו רק אחת לעשות: לבקש על השוואת היהודים בזכויותיהם עם שאר האוכלוסיה.

ו. א. רפפורט מצטרף לדעתו של ד"ר לונץ, ומציע נוסף לכך, להשתדל לפני הממשלה בדבר הבאתה לדין של הפקידות במקומות הפרעות. על היהודים מצדם באופן פרטי לעזור למהגרים, וכן להקל על האחרונים לשוב לרוסיה אם הם ירצו בכך.

ב. ג. כצנלסון הביע את השקפתו בששה סעיפים דלקמן:

1) ליסד קרן מתרומות מתנדבים ומסכומי „מכס הבשר" לשם מתן עזרה לנפגעים;

2) אסונות היהודים מקורם הוא בזה, שהממשלה בעצמה, למרות כל הקרבנות שהיהודים מביאים כאזרחי הארץ, ממשיכה לראות אותם כ„בני עם זר". כל עוד תשרור השקפה זו, לא תחדלנה צרות היהודים. מן ההכרח לשאוף להשיג את ההכרה בנו כבאזרחי רוסיה, שיש לנו זכות לכך, היות ואנו נושאים זה ימים רבים בכל החובות בשוה עם האזרחים האחרים, ותכופות מאד אף במדה יותר גדולה, מאשר האחרים;

3) אמצעי חשוב למניעת פרעות — ערובה הדדית של כל תושבי המקום על הנזקים שנגרמו ליהודים;

4) להשתדל לתבוע לדין את השלטונות המקומיים על הפרעות ביהודים;

5) ההגירה היהודית רצויה. בורחים אלה, שאין להם אפשרות להישאר, מפני קשי־גורל ועניות מרודה. יש ליסד מושבות חקלאיות אם רוצים שקשי־גורל אלה ישארו ברוסיה; אחרת — יש להקל עליהם את האפשרות להגר לחוץ־לארץ.

י. מ. היילפרין, מסכים לסעיף ראשון ושני של ד"ר קויפמן. אחרי כן הוא מביע את

דעתו נגד ייסודם של ועדי הגירה, שיש לצפות מהם לצרות גדולות, היות וועדים אלה רק יסעירו את הרוחות, אולם בשום פנים לא יהיה בכחם לספק את הדרישות החמריות שיתבעו מהם. יותר מועיל יהיה ליסד קרן להגשת עזרה לנצרכים, ולהשאיר להם בעצמם את דרך השימוש בעזרה לפי ראות עיניהם. להקמתה של קרן כזאת, יהיה צורך להתקין דבר מה מעין מס־הכנסה.

אי. אי. קוריפמן, אנחנו אזרחי רוסיה, ולא גרים. מעשי האלימות הנעשים ביהודים הם ראשית להתרגשות כללית, העלולה להיות בעלת ממדים נרחבים יותר, מאשר סבורים אלה אשר בסתר הם אוהדי הפרעות. מן ההכרח להשתדל בדבר מתן זכות הישיבה ליהודים בכל מקום בקיסרות. ביחס לעזרה לנצרכים, אין להצטמצם בקרן המתוכננת על ידי מר הלפרין. יש צורך לבקש את הממשלה שתעמיד למטרות אלה לרשות היהודים את הסכומים החפשיים ממכס הבשר וממס הנרות.

נ. י. באקסט — אין אני יכול להבטיח לעצמי רבות מן הבקשה מהמיניסטר לעניני פנים על נקיטת אמצעים נגד הפרעות, משום שלו היה רצון טוב, היה יכול המיניסטריון — ואף היה מחויב — לנקוט בהן גם בלעדי הוראותינו. הסיבות האמתיות של הפרעות ידועות בלי ספק יפה למיניסטריון... משום כך עלינו להופיע לפני כל אישי הממשלה במחאה נמרצת על האופי הכללי של יחסיו של המיניסטריון ליהודים בשנה האחרונה. באותו זמן מן ההכרח להודיע לאישים ממשלתיים אלה, כי מצב היהודים החריף בזמן האחרון במדה כזאת, שדבר תקיף כשהוא לעצמו לא יהיה בו להביא להרגעת הרוחות, ומן הצורך שדבר תקיף זה יהיה מלווה באיזו הרחבה ממשית של זכויות היהודים. אחרת, כל הבטחה תקיפה על שויון היהודים לפני החוק תעורר אי־הבנות חמורות, היות ואי־שויון זה למעשה של היהודי לפי החוקים הקיימים נראה לעיין. משום כך הרגעת הרוחות ממש ניתנת להשיג עכשיו רק על ידי הסרתו החשובה של אי־שויון זה בפני התחוקה, הקיים למעשה.

מה שנוגע לאלה שנפגעו ע"י הפרעות, הרי אני לגמרי שותף לדעתו של ידידי הנכבד י. מ. הלפרין על הנזק הנורא, שכינונם של משרדי־הגירה רשמיים יכול לגרום לנו — מוסד שיוכל רק להביא לנצחון יתר של אויבינו הרעים ביותר. מאידך גיסא הייתי רוצה לקבוע באסיפה זו, כי עזרה לאומללים אלה היא בשבילנו לא חובה של אהבת האדם בלבד אלא חובה ישירה ממש. כמו שהוברר כאן במדה מספיקה. הפרעות התפרצו כתוצאה של הסתה כללית נגד היהודים ושל אי שויונם לפני החוק, אולם מובן מאליו, שהפרעות האלה לא יכלו להתפרץ בבת אחת בכל המקומות — משום כך קרבנות ההתעסקויות האלה נשאו על כתפיהם אם אפשר לומר כך את כל פרי ההסתה הכללית הזאת. מה שקרה ביליסאבטגראד ובבאלטה, יכול היה להתרחש במקומות רבים אחרים. ושוב, אני חוזר, העזרה לנפגעי הפרעות היא חובה ישירה עלינו. מן ההכרח לקבוע, בצורה זו או אחרת אסף־כספים כללי לטובת הנפגעים על ידי הפרעות, אולם אוסף זה אינו צריך להיות אוסף של נדבה, אלא של צדקה. לפנות מבחינה זו לסכומי מכס הבשר, כמו שיכולים למצוא — ובאמת מוצאים בהם שימוש למעשי חסד אחרים זה רק יאריך את הענין, ומסופקני אם זה יביא למה שהוא. רבים ירגישו את עצמם משוחררים (מדאגה) ביחס לסובלים האומללים. מלבד זאת, יש צורך לציין לממשלה, שמכיון שהיא לא עכבה הגירה מסויימת של היהודים הרי, לפי הישור, היא חייבת לשחרר את ההקהלות, שמהן באה הגירה זו, מכל ההתחיבויות והמסים שהיו צריכים להיות מוטלים על המהגרים. אחרת הרי זה יהיה קשה מאד ולא צודק, לשאת בהתחייבויות ובמסים בעד אנשים שאינם.

ב. ו. מאנאסביץ': היהודים הראו למעשה, כי הם פטריוטים רוסיים. ואם למי שהוא נגרמת הנאה נראית לעין, לקרוא להם בכל מקרה מתאים או לא מתאים, בשם גרים, אין זה שולל את זכותנו לפנות לממשלה בבקשת עזרה לאלה שנפגעו כה קשה. בשאלת אוסף

הכספים הוא מסכים לדעתם של הלפרין ובאקסט. יש הכרח להשתדל להשיג זכות של הגנה עצמית במקרה של התנפלות.

ג. מ. רבינוביץ: עקרונית הוא מצטרף לדעתו של מר הלפרין ביחס להקמתה של הקרן. אולם המס ההכרחי כאמצעי לכך הוא דבר מסופק מבחינת ביצועו. דבר זה הוא יותר מדי חשוב, שאפשר יהיה להעבירו בדרך פרטית, וכדבר בלתי מחייב, לא יביא את התוצאות שמצפים להם. להשיג אישור רשמי לדבר זה לא נצליח. מן הצורך להסביר לבני אמונתנו האמידים כי לתמוך בנפגעים זהו מעניניהם הם, כי למנוע מהם עזרה, משמעות הדבר: להכין תנועות בסביבתנו אנו. מה שנוגע להשתדלות המוצעת על ידי נ. י. באקסט בדבר שחרור המהגרים מן ההתחייבויות המוטלות עליהם, זה לא יביא לכלום: אויבינו ישתמשו בהשתדלות זאת כדי לדרוש בשבילנו גזירות חדשות יוצאות מן הכלל.

הפסקה לרבע שעה.

הישיבה נפתחה מחדש בשעה 11.40.

מ. פ. פרידלנד: עומד על ההכרח בהשתדלות לפני הממשלה על הרחבת הזכיות ועל פתיחת אוסף תרומות בכל מקום לטובת הנפגעים.

ז. י. לאנדו: מסכים עם מ. פ. פרידלנד; להלן הוא מביע דעתו, שאם אי־אפשר להשיג ע"י השתדלות פרסום חוק על תשלום הנזקין, שנגרמו ליהודים בימי הפרעות, ע"י תושבי המקום, בתוקף ערבותם ההדדית, האחד בעד השני, הרי תשלום הנזקים האלה צריך לחול, לכל הפחות, על השודדים עצמם, בהתאם למצבו של כל אחד מהם.

י. ס. אולשואנגר: מצטרף לדעתו של מ. פ. פרידלנד על הצורך להשתדל בדבר הרחבת הזכויות: למטרה זו עלינו לשאוף מבלי לסטות ממנה. זוהי חובתנו לפני כל עמנו. ההגיון עצמו אומר: חובות שוות מניחות זכויות שוות.

א. ל. באלאבאנוב: מסכים לדעתם של הלפרין ובאקסט, הוא עומד על ייסודן של מושבות חקלאיות בתחום המושב, ועל חיזוקה של הקרן לזכרו של ה־16 בפברואר, במטרה להשיג העברה יותר נרחבת של האומנים לפלכים הפנימיים.

ג. א. ארנבורג: סיבת הפרעות היא באותו מצב מובדל שבו הועמדו היהודים על ידי החוק. על ידי ביטולה של התבדלות זו תושמט הקרקע מאויבינו וימנע המשכם של מעשי האלימות נגדנו. מצבנו בזמן הזה הוא כזה, שעלינו להתיחס אליו ברצינות יתירה. התקוות שהגינו בשנה שעברה נופצו עכשיו, נהרסו. אולם אין אנו צריכים מתוך יאוש לפנות לאמצעים בלתי מחושבים. הקו האחרון של תקוה עוד לא כבה. רק במקרה שיהיה לנו ברור לעינים שאין לנו לבטוח על שיפור כל שהוא במצבנו, רק אז ישאר לנו האמצעי האחרון, ההגירה. אולם חטא הוא לעודד עכשיו את ההגירה, כמה שתהיה השאיפה אליה בכמה מקומות. יש מקרים כשהאדם מבקש את מותו, אולם לעזור לו להגשים רצונו זה — הוא דבר פשע.

ח. לוריה: עוד יותר מן הפרעות מסוכנות הן אותן ההגבלות המתוכננות עכשיו על ידי הממשלה. ביחוד הגירוש מן הכפרים והישובים. היהודים בכפרים ובישובים חיים כמעט חיי דלות. הם חיים בתנאים עלובים כאלה, שאין כל אפשרות לחיות בהם בערים. הוצאות גירוש זה תהיה דלות ללא גבול, הכבדה מעבר לכל מדה על האוכלוסיה העירונית, ואז יתגלה הכרח ליסודות האמידים להגר, כדי להציל את רכושם מן ההמון הרעב. עלינו להראות במיוחד על כל זאת לממשלה, כדי להשיג את שמירתן של הזכיות שניתנו פעם, ומלבד זאת רשות לרכוש קרקעות בתחום המושב בשביל מושבות חקלאיות, דבר שתמצא לו ללא ספק תמיכה מצדם של השלטונות המקומיים. ומה שנוגע לפרעות הרי אנו חסרי אונים לעשות מה שהוא להפסקתן, מכיוון שאין היהודים אשמים בפרעות. הדיבורים על ניצול היהודים כסיבת הפרעות אינם ראויים לתשומת־לב רצינית. היהודים ביחסיהם עם

האכרים פועלים לעיני השלטונות המקומיים ומכאן שכל מעשיהם נתונים לענשו של החוק, השומר על עניני האכרים כמו של האחרים. לו היו היהודים עושים דברים נגד החוק הם לא היו נמלטים מחומרתם של החוקים. אין ספק בדבר, כי אנשים בני עמים אחרים נוהגים ביחסיהם עם מעמד האיכרים כמו היהודים. אמצעי יעיל נגד הפרעות יכולה לשמש הודעה בכל מחוזי הכפרים על ערבות הדדית בעד הנזקים ועל כך, כי במקרה שיפרצו פרעות ישתמשו בנשק. אני מסכים עם מר ארנבורג בשאלת ההגירה. אין זה נוהג של יהודי לשכב בבקר מיד כשחלה. אני מוצא גם לנחוץ לאסוף תרומות לטובת הנפגעים, מבלי לגעוע בשאלה כיצד ולאיזה צרכים ישתמשו בעזרה זו. אני סבור, שאין מקום לרעיון — אם היה למי שהוא רעיון כזה — להשתמש בהגירה כבאיום כלפי הממשלה.

ג. מ. ארנבורג: הגורל עשה אותנו מזמנים קדומים לבניה החורגים של רוסיה. אולם כאשר התאוננו בזמנים קודמים על מצבנו אמרו לנו: אתם לא רוסים, כל דבר רוסי זר לכם, אתם אפילו לא מכירים את לשון המולדת, אתם אף נבדלים בחיצוניותכם מכל האחרים. הניחו את התבדלותכם העמוקה, וגם החוק יראה אתכם אחרת. והנה, עשינו את הויתורים שנדרשו מאתנו. הלכנו להשכלה, והחילונו להצמד לממלכתיות הרוסית. אפילו שונאינו אינם יכולים להכחיש זאת. והנה מה השגנו? האם מצבנו המשפטי נעשה במדת מה יציב יותר? לא. ולא די בזה. כרגע מתנהלות שיחות בחוגים בעלי ההשפעה שיש לנו זכויות יותר מדי, כך שעכשיו התפרצו פרעות, והם לא יעברו בלי טבח. סופו של דבר כל מרכז הכובד הוא במצבנו המשפטי.

א. מ. ורשבסקי: מסכים לאי. אי. קויפמן, הוא עומד על הכרח במחאה נמרצת מצדם של היהודים ובהשתדלות לביטולם של החוקים ההגבלות; הוא עומד בתוקף נגד ההגירה שאין אפילו להזכיר אותה בהשתדלויות.

א. ר. רובינשטיין: אין לנו בהחלט להשלות את עצמנו בתקוות, שעל ידי דרכי הפעולה הפרטיות שנוקטים בהן עכשיו ייפסקו הפרעות. הפקידות הגבוהה אינה אוהדת מה שהתבטא בין השאר גם בעידודה של ההגירה. יחסה של הפקידות ליהודים הביא בעקיפין לפרעות חדשות, בעלי צביון אכזרי עוד יותר. מה שנוגע להגירה, הרי תופעה זו רחוקה מהיות כל־מקומית. בחארקוב, בצ'רניגוב ובויטבסק אין הגירה. בכל אופן, אין להעלות אותה על הדעת, משום חוסר אמצעים שיידרשו לה, שהם לאין ערוך מרובים מאלה שאפשר להשיג בדרכי פעולה כל שהן. לדעת מר א. ר. רובינשטיין יש:

א) לבקש על זכות הישיבה בכל מקום ועל מתן קרקעות בתנאים נוחים בגלילות הספר ליהודים שירצו לעסוק שם בחקלאות;

ב) ליסד קרן לכנון מושבות חקלאיות בפנים רוסיה. יש לחכות, כי הממשלה תתיחס ברצון טוב לרעיון זה, עלינו להראות במיוחד לממשלה, שאנחנו משתדלים להחזיק בבית את אלה, אשר מתוך הכרח עוזבים עכשיו את מולדתם. לא יכול להיות, שהממשלה תרצה בעצמה להיפטר מנתיניה;

ל. פ. פרידלנד מציע: 1) להשתדל בדבר ריסונה של ההסתה; 2) לפרש לממשלה בביטויים קצרים ונמרצים מה גדולה תהיה הסכנה בהגבלות חדשות או בשימוש מחמיר שלא היה נהוג עד עכשיו, של ההגבלות הישנות. לא תהיינה הגבלות, יחדלו גם להכות. 3) להשתדל בדבר כינונן של מושבות חקלאיות במקומות שזה נראה לאפשרי ונוח ליהודים, הרוצים לעסוק בעבודת האדמה; 4) הרעיון על חבל הארץ מעבר לים הכספי לעזוב; היאוק־טיפי טובה לנוודים בלבד.

ו. כהן, בשם יהודי ויטבסק מביע את דעתו, 1) נגד ההגירה; 2) להשתדל בדבר שמירת הזכויות הקיימות; 3) בדבר ביטול האיסור על חכירת קרקעות ורכישתן; 4) בעד כינונן של מושבות חקלאיות; 5) והוא סבור, כי לממשלה, אם יהיה לה רצוי טוב, יש

דרכי פעולה במדה מספיקה כדי לשים קץ לפרעות, ומשום כך יש רק להשתדל בדבר השימוש בדרכי־פעולה אלה.

ג. י. סגל: מסכים למר באקסט ביחס לחוסר התועלת שבדבר לציין לממשלה דרכי פעולה נגד פרעות. הפקידות הגבוהה עצמה רוצה בהגירה, למען תהיה לה האפשרות לנזוף בפנינו ולטעון שאנו כאילו ראויים לפרעות ולאותן הגבלות שהם מתכוננים לנקוט נגד אלה מאתנו שנשארו ברוסיה. מסורים ומופקרים לאספסוף הגועש, עלינו מלבד זאת גם לחשוש לתגובות אחינו העניים, מושחת על ידי צרותיו עמנו יפסיד בעיני אירופה גם אותה אהדה שממנה הוא נהנה עכשיו. ההגירה בהמונים היא בלתי אפשרית, ולעזור לבורחים צריך, מכיון שהממשלה, כנראה, רוצה להפטר ממשא מיותר. ג. י. סגל מסכים לדעתו של מר הלפרין שאין להשלות את עצמנו בתקוות, ויש להציג משאלות צנועות ביותר, ויש ביחד עם זה לציין, כי רכשנו לנו במחיר יקר את הזכות למצוא מגן מצדה של מולדתנו. מעמדם של אחינו הנסער על ידי מצוקות, כבודם המחולל של נשינו ובנותינו קוראים להכרח בפתרונה הדחוף של השאלה. לפי דעתו של י. סגל נדרש: 1) לארגן עזרה לנפגעים; 2) להשיג את הנהגת החוק הפרוסי על אחריותן של הקהילות; 3) להביא תחנונינו לרגלי כסא המלכות על ידי משלחת מכל יהודי רוסיה. דברו יציל אותנו.

ע. ח. מאנדלשטם: מגוחך לבקש שלא יכי אותנו, אין גם תועלת בבקשה להרחיב את זכויותינו. דבר אחד חשוב: לכונן קרן וועדים לעזרת הנפגעים. בשאר הדברים הוא מסכים לדעתו של אי. אי. קויפמן.

ש. ל. שמרלינג סבור כהכרחי: 1) לבקש רשות להגנה עצמית; 2) לעמוד על זכויותינו הקיימות; 3) להשתדל בדבר ביטול האיסור על קניית קרקעות בחבל המערבי. מה שנוגע להגירה אף עצם המלה הזאת נראה לו כמעורפל. עלינו לדאוג ל־97%, שבכל מקרה ישארו ברוסיה. כי אין אדם יכול לקבל מושג די בהיר על מצב המצוקה של ההמון, מצב שאינו ניתן לתיאור. בפלך מוהליב תנועת ההגירה אינה חשובה — תנועת ההגירה גם לא תביא לשום דבר, ותשפיע לרעה בכל המובנים על מצבה של היהדות הרוסית.

הישיבה נגעלה בשעה $1\frac{1}{2}$ בלילה. הישיבה הבאה שנקבעה לשעה אחת בצהרים ביום ראשון לא נתקיימה לרגל פטירתו הפתאומית של אחד מחברי הוועידה, ש. ל. שמרלינג.* הישיבה נדחתה ל־12 שעות לשעה 8 בערב.

(הכרוניקה השבועית של ה„ווסחוד", 1882, גל' 34)

פרוטוקול הישיבה הרביעית של וועידת נציגי הקהילות
20 באפריל 1882

ישב ראש ס. ס. פוליאקוב. נוכחו חברי הוועידה: נ. י. באקסט, א. ל. באלאבאנוב, ע. ב. באנק, פ. ג. בלומנפלד, י. נ. ברוק, י. מ. הלפרין, א. י. הרכבי, ב. מ. גינצבורג, ג. י. גורביץ, א. י. גורוביץ, א. נ. דראבקין, א. י. זק, ו. כהן, א. א. קויפמן, ג. מ. כצנלסון, א. ל. לונץ, ב. ו. מאנאסביץ', א. ס. אולשונגר, ל. ס. פוליאקוב, א. ס. פיסקר, ג. מ. רבינוביץ, א. ד. רוטנברג, א. ר. רובינשטיין, א. י. סגל, ספקטור (רבי יצחק אלחנן), ל. פ. פרידלנד. מ. מ. שפוליאנסקי, ג. ארנבורג.

המומחים: ל. א. קנטור, פ. י. לוינסון, מ. א. מיש, מ. פ. שאפיר.

הישיבה נפתחה בשעה 9 ו־20 רגעים בערך. היושב ראש פתח את הישיבה בהודעה על מותו של חבר הוועידה ש. ל. שמרלינג ואחרי שהקדיש לו כמה מלים נרגשות, ביקש

---

* זמן לא רב אחרי נאום זה שבו מחה צירה הנכבד של מוהליב נמרצות נגד ההגירה, הוא הרגיש עצמו ברע, ושבץ הלב תקף אותו, וממנו נפטר כעבור ארבע שעות.

לכבד את זכרו של המנוח בקימה ממקומותיהם. אחרי כן הוא הציע לחברים להביע את דעתם לפי סדר של תור כמו שהיה הדבר בישיבה הקודמת.

י. י. רטנר, מוסר ליושב ראש (פוליאקוב) תזכיר בו הוא מוכיח כי המוצא היחיד מן המצב הנוכחי של היהודים ברוסיה הוא — התישבות בפלשתינה, במקום שהיהודים ימצאו כל התנאים הנוחים להתפתחות חקלאית. כמקור לאמצעים ההכרחיים להגשמת תכנית זו יוכלו לשמש בהרשאת השלטונות, מסים מיוחדים אשר יגבו מן היהודים מעל למסיהם הכלליים.

מ. מ. שפוליאנסקי: חושב בדומה לנ. באקסט כבלתי הגיוני לרכז את כל ההשתדלויות אך ורק על אמצעים לדכוי הפרעות, מבלי לצפות בכלל לתועלת כל שהיא מהשתדלויות שונות. צריכים אנו בכל זאת, להשתדל להבהיר לשלטון העליון את מצבנו בדרך חוקית — על ידי ראיון. יתכן שכתוצאה מזה אפשר יהיה לקדם פני ההגבלות החדשות המתוכננות לגבינו. כך יש להשתדל גם לפני נושאי המשרה הגבוהים. בהתעכבו על השאלה אם היהודים אשמים בפרעות ובהשיבו על שאלה זו בשלילה, הוא מסיק, כי ברור, שרוצים מאתנו דבר־מה, רוצים, כנראה, שהדיירים יבינו את הרמז, שבעלי־הבית דורשים פינוי הדירה. כמובן, לא את כל הדירה ובבת אחת, — דרישה כזאת היתה יותר מדי אכזרית — אלא לאט, לאט, חלקים, חלקים. מה נשאר לנו, איפוא, לעשות? כשלפנינו רצון זה של בעלי הבית שלנו? לא נשאר לנו אלא לבקש שירשו לדיירים הבלתי־רצויים והשדודים ל„סדר" את עצמם לפי ראות עינם, ובכלל זה גם לצאת לחוץ־לארץ. ואם לפתור את שאלת ההגירה בחיוב, האם לא יהיה האמצעי היעיל ביותר נגד הפרעות בהודעה, שאנו נכונים ללכת, אולם לשם כך אנו דורשים זמן מסויים, למשל שבעים שנה. מ. שפוליאנסקי גמר את דבריו בשתי הנחות: 1) יש צורך להשתדל בדבר ראיון אצל הקיסר, 2) לחבר מחאה נגד כל מה שנעשה אתנו ולהגיש את המחאה למקום הדרוש, 3) לנקוט אמצעים נגד ההגבלות שמתכננים כלפינו.

א. זאק: מביע את דעתו נגד ההגירה שאינה יכולה בשום פנים לשמש מוצא מן המצב הנוכחי.

א. ו. גורוביץ: אנו יכולים לצפות לחסד רק ממנהיגו העליון של כל העם הרוסי, ומשום כך הדבר היחיד שאנו יכולים לעשות הוא להגיש תזכיר אישית לקיסר, ולהרצות בה על כל העוולות שנעשו לנו; ואם יעלה על דעתם של שוחרי רעתנו לנעול לפנינו את הגישה לכסא אשר לכל נתין רוסי הזכות לבקש חסותו, לא ישאר לנו אלא לבקש את הממשלה: 1) כי מצבנו לפחות לא יורע על ידי נגישות חדשות, כי הגירוש מן הכפרים והישובים יחרוץ דינם לכליה; 2) להרשות כינונם של וועדים לאוסף תרומות, ובשים לב להבדל הקיים בין אוסף תרומות מאורגן ובין בלתי מאורגן, ובמיוחד לאהבה הידועה של היהודים למעשי צדקה וחסד, אין לנו לחשוש לכשלון.

ל. קנטור: ההגירה עובדה שאינה מוטלת בספק, אם כי ביחד עם זאת עובדה מעציבה. אופיה הוא פרטי, ולגמרי לא עממי כללי. בכל אופן יש להתחשב בעובדה זו. תוצאות הועידה יעשו רושם קשה על ההמונים, אם הועידה תעקף את שאלת ההגירה או תתיחס אליה בזלזול גמור. ההמון מחכה מן הועידה לצעד נמרץ בשאלה זו, ואכזבה במצב־רוחו של העם עכשיו תעורר „מבוכה במוחות", בשעה שבעת צרה ואסון אנו זקוקים ראשית כל לאחדות ולהסכמה הדדית. בודאי, צירי הועידה לא היו ראויים להקרא בשם באי־כח העם, לו היו מתחשבים בפעולתם בנימוקים אחרים, מחוץ לדעותיהם שהם משוכנעים בהן. אולם אין ספק, כי הלך הרוח של העם צריך לשמש גורם לא בעל חשיבות מועטה בהתהוותן של דעות אלה. בנוגע לועדי הגירה, הרי אין לצפות מהם אלא לנזק בלבד. תשומת לבנו צריכה להיות נתונה למהגרים, ולא להגירה.

ג. ק. גורביץ: מודיע, שאם כי בפלך פולטבה קיימת הגירה יהודית, ובכן אין אפשרות לשלול קיומה ולזלזל בה, הרי הוא בכל זאת חושב אותה למזיקה, ויש לאחוז בה, רק כשנהיה משוכנעים כי אין הממשלה רוצה להגן עלינו. לבירור מצבנו מן ההכרח הוא איפוא להגיש אותו תזכיר, שעליו דבר קודם.

פ. בלומנפלד: מצפה שהועידה תתן אישורה להגירה. אם לא נוח להקים ועדים הרי צריך לארגן את הענין בדרך בלתי רשמית — בדרך אוסף של קופיקות. מהם יש לצפות ליותר מאשר מפניה ליחידים עשירים. עזרה יש להגיש לכל אחד. מי שירצה — זה יסע; ומי שלא ירצה — ישאר. לא יהיה צודק למנוע עזרה מן המהגרים ולו אך בשל כך שהעזרה שתוגש להם כבר לא תביא לבטח למעשי אלימות חדשים. אותה שעה, לאחר שקוממנו במידת האפשר את מצבם החמרי של הנפגעים שישארו במדינה, אין אנו יכולים להיות בטוחים שלא ימצאו מתנדבים חדשים לפרוטות החדשות שנתגלו פתאום אצל היהודים. ההגירה זה לא מוצא אך עובדה. מסופקני אם צריך להמליץ עליה, אך לחשוש ממנה גם לא צריך. בשחררנו את הישוב היהודי ברוסיה מן העודף, אין לנו מה לחשוש שמצבם של הנשארים יורע.

בארון ה. א. גינצבורג: מבלי לנגוע לעצם הוויכוחים מוצא לנחוץ לציין, כי משימת הוועדה הזאת היא בדיון על כל הכלול בסעיף השלישי של התכנית; ולמעשה דנה הועדה בשאלת ההגירה בלבד. ומה שנוגע לדעה כאילו החובה עלינו יהיה מה שיהיה, להתאים את החלטותינו למשאלותיו של ההמון, ולהתחשב בכך עם הפחד מן התוצאות, שבהן מאיימים עלינו הרי דעה זו היא לא נכונה. אנחנו חייבים לעשות רק מה שמכתיב לנו מצפוננו ורק אז נעמוד על רמת משימתנו.

י. א. ברוק: כאן הרבו לדבר על השתדלויות רבות. אולם אין צורך לבקש רבות, כי אז לא נקבל כלום. מן הצורך הוא השתדלויות על פעולות נגד הפרעות. אולם אין לציין איזו. להשתדל על ביצוע של פעולה כפי שהורצה עליה בסעיף 5 אין בזה תועלת, אפילו אם היינו יכולים לקוות לביצועה של פעולה זו. בפרוסיה יש מובן לחוק זה, משום שאזרח שאין לו מכסה כל שהיא של רכוש הוא שם דבר לא שכיח, אולם אצלנו שודדת „חבורת יחפנים". להלן הוא מסכים עם ב. ו. מאנאסביץ' ביחס לזכות של הגנה עצמית; בתוך השתדלותנו צריכה להכלל בקשה על אישורן של הזכויות שנתנו לנו פעם. היה טוב, לו יכלנו להשיג הודעת הממשלה, המכחישה את השמועות על הגבלות חדשות. הוא חייב להביע את דעתו בהחלטיות נגד ההגירה. אם אפילו נותנים לנו רמזים על גירוש, אין לנו לקחת אותם כלל בקו מנחה בשבילנו. הוא רואה כדבר במקומו אוספי תרומות שאושרו חוקית לטובת הנפגעים, אבל בשום אופן לא לטובת העוזבים. למה להוציא כספים על נסיעות לא פוריות? האנשים האלה עוד אפשר ישובו אלינו, וגם אחרי כן נצטרך לתת להם תמיכה. מחוץ להשתדלויות עלינו להראות לממשלה במיוחד על כך, שעכשיו כל מעשי אלימות כלפי היהודים נשארים בלי כל עונש ועל עובדות של הבאתם של יהודים לדין על שניסו להגן על רכושם.

ו. ס. פיסקר אומר, כי מוטלת עלינו החובה לעזור ליוצאים, ועוד יותר לנשארים. ל־סד וועדים מיוחדים נראה לו לא־נחוץ, היות ואפשר לבוא לעזרת הזקוקים לכך בלי כל וועדים. לאסוף תרומות מתנדבים קיימים אצלנו מוסדות חסד על יד ההנהלות של בתי הכנסת. לעקוב איך משתמש הנפגע בעזרה בכספים שהוגשה לו — זהו לא ענייננו.

י. נ. ברוק: אגמור מה שאמרתי בהודעה דלקמן: אני מצטרף לדעתו של רבי יצחק אלחנן, כי יש להשתדל בכל מקום, וכן שאין לדרוש רבות בבת־אחת, וכי זוהי דעתם של אנשי צ'רניגוב ששלחו אותי.

ג. ה. רבינוביץ: הגירה טבעית אינה קיימת, לדאבוננו, מעוררים אותה בדרך מלאכותית. ונגד ההתעוררות המלאכותית הזאת עלינו למחות בכל תוקף. מצדדי ההגירה בהשפעתם המדכאת של הצרות שעברו עלינו, שוכחים, כנראה, כי העם העברי עובר בדרכו ההיסטורית זה ארבעת אלפים שנה, ואלפיים השנה האחרונות סבל העם רדיפות אכזריות לא מעטות. ואולם תמיד בילה את רודפיו ולוחציו. הם שוכחים, כי אחרי רדיפות כאלה הגיעו כרגיל ימים שקטים יותר, וכי אף ברוסיה הדרומית עצמה עברה על היהודים סערה איומה ונוראה בימי בוגדן חמילניצקי, שלא חזרה עוד אחרי כן. ומשום כך אין לנו ל„אבד את הראש" בעטיין של הרדיפות הזמניות שהתעוררו עכשיו. אין זה לפי כבוד העבר ההיסטורי שלנו, כלומר של התחשלותנו ההיסטורית. כמה ממצדדי ההגירה מאיימים עלינו בתסיסות פנימיות, אם נסתלק מעידודה של ההגירה. ואולם רבותי, לאשרנו, אין אצלנו „עם" במובנה של ה„אופנה" של ימינו, במובן של ניגוד והפך לאינטליגנציה. אם כי, לחרפתנו, החלו להופיע אצלנו „עממיים" שהיו רוצים מאד לעורר בעם אי־אמון לאינטליגנציה. ואולם אנו יכולים להיות בטוחים כי הצלחתם של האדונים האלה אצל ההמון שלנו תהיה מועטת מאד, כי בהמון שלנו נעדרים שני הגורמים העיקריים, המכשירים את ההמון לתנועות בלתי־תכליתיות. ההמון שלנו פיכח והוא כולו יודע קרוא וכתוב. משום כך אין ההמון שלנו חומר נוח למבוכות ופרעות.

א. ד. רוטנברג: אני אקצר, ואציג את ההנחות דלקמן: א) הגנה נמרצת של היהודים מצד השלטונות; ב) זכות להגנה עצמית; ג) זכות לקנות קרקעות להתישבותם של עובדי־אדמה; ד) השתדלות למניעתם של אמצעי־הגבלה.

י. נ. שטיינברג: המכשול העיקרי לפעולות נמרצות מצד השלטון נגד הערד־חוק הנוהג כלפינו הוא ראשית בהשקפה שהשתרשה בחוגי הממשלה, שאנחנו מהוים יסוד מזיק ושנית, הפקרותה של העתונות העויינת לנו העוסקת בהסתה. התקוה היחידה שלנו היא על הצאר שלנו, ואנחנו צריכים להשיג בכל הדרכים דבר ממרומי הכסא, שהוא בלבד יכול לפזר את השמועות האיומות על הצו של הצאר: הכה בז'ידים! סיבת הפרעות נתונה מצד אחד ביצרים הפראיים של האספסוף הגס, ומאידך במצבנו המושפל. היו כבר שמים קץ למעשי הגבורה של ההמון השואן לו היה קיים חוק של ערבות הדדית, בדומה לזו שקיימת בחוץ־לארץ, במקום שדואגים לא פחות מאשר אצלנו לרכושו של האזרח. דרך פעולה אחרת חשובה נגד הפרעות, הוא השוואתנו בזכויות עם שאר האוכלוסיה. כל עוד תחום המושב ישאר בשלימותו שאין לגעוע בה אין בעצם לדבר על חוקיות ובכלל על מצבנו כמצב של אזרחים במולדתם; בצעדים מהירים מתקדמת בהשפעתם של החוקים המיוחדים השחתת המדות גם של היהודים וגם של אותה סביבה, המנצלת את חוסר הזכויות שלהם. מתן זכות הישיבה בכל מקום הוא הכרח שאין לדחותו. מן ההגירה אין לצפות לשום דבר טוב. היא הופיעה כתוצאה בלתי נמנעת של מצב רוחות יותר מדי מסוער. בשם קהילת וילנה הנני מביע דעתי נגד ההגירה, אולם אין אני רוצה להגיד בזאת, שאלה האומללים הבורחים מרוסיה למען הציל את עצמם, נשותיהם ובנותיהם ואת רכושם העלוב אינם ראויים לעזרתנו.

י. א. ספקטור: על ההגירה אין אנו צריכים לבקש ולא לדבר. לאסוף אמצעים כדי לתת עזרה לשדודים, למנוע את ששת הסעיפים האומללים שינחילו מכת מות למסחר — הנה בכוון זה אנו חייבים לפעול. אנו ראויים לשווי זכויות, אולם אין עלינו להעמיד לעצמנו תכניות רחבות מאד. לעת עתה יאסרו גא באמת להכות אותנו ובזאת יראו, שאין אנו מחוץ לחוק, ועוד פעם משימתנו החשובה ביותר — לאסוף כספים בשביל האומללים. בשם אלהים, לא נתפזר כל עוד שלא מלאנו את חובתנו.

לפי הצעת היו"ר קוראים את התזכיר של ד"ר אורשנסקי. בתזכיר זה עובר הרעיון,

כי ההגירה היא תוצאה ישירה של הפרעות, שהן עוד תתגברנה, וכי איש לא יהיה בכוחו להעמיד את התפתחותן, אם על ידי הממשלה לא ינתנו ערובות איתנות לסדר ולבטחון. חובת הוועידה להסדיר את תנועת הגירה זו בדרך כינונן של קרונות, בעזרת הממשלה, לעזרתם של המהגרים. סיבת הפרעות רואה ד"ר אורשנסקי, בתעמולת העתונות המשתקפת בכל המוסדות המקומיים, הן האדמיניסטרטיביים והן הנבחרים. כתוצאה מן הוויכוחים שהתעוררו לרגלי קריאת תזכירו של ד"ר אורשנסקי, הוחלט, שבהודעותיהם של אישים מן החוץ האסיפה תדון רק באלה שתמצא לנחוץ ולנוח.

ל. מ. רוזנטל: אנו זקוקים לדבר אחד — לאסוף כספים. כל מה שמצב היהודים הוא רע יותר, אוסף הכספים מצליח יותר. בחוץ־לארץ אוספים מזמן. כל השתדלויות אצל הממשלה, סבור הוא, אין זמנן עכשיו.

הי"ר: בישיבה הבאה שתתקיים מחר יסוכמו הוויכוחים שנתקיימו.

נתקבלה הצעתו של נ. י. באקסט לבחור שני אנשים לעריכת התכנית לסיכום. נבחרו נ. י. באקסט וי. מ. הלפרין. הישיבה ננעלה ב־2 בלילה.

לשואלים לאסירי ציון בעבר

מי יתן ויראו בגאולתכם בעתיד

„דן" האגף להסברה וליחסי־ציבור

„קול מבאלטע"

(מספרות הפרעות)

דברי המלבה"ד: המחברת „קול מבאלטע" נמסרה למערכת „העבר" על־ידי מר מ. בית־דוד (דודזון) מגנזי ארכיונו, „הארכיון לזכר קדושי ביסרביה". לפי עדותו של מר בית־דוד *מצאה לפני למעלה משלושים שנה בגל של „שמות" בחצרו של מוכר ספרים בקישינוב. העתק אחר של חוברת זו הגיע לש. דובנוב והוא פרסם את תמציתה באידיש ב„די אידישע וועלט", פטרבורג 1912, חוב' ב'. מ. בית־דוד מציין כי ראה העתק נוסף של החוברת בידי ד"ר א. ש. לוברסקי בתל־אביב, ולפי עדותו של לוברסקי, היה מחברה נחום שליטא, ממשכילי באלטה בני הדור הישן. יש לשער, איפוא, כי החוברת, שנכתבה מיד לאחר הפרעות ואי־אפשר היה לפרסמה בדפוס מפאת הצנזורה, הועתקה בכתב־יד ועברה מיד ליד.

החוברת כתובה בסגנון מליצי כמנהג הימים ההם, ולעתים משפטיה כבדים ומעורפלים, ופה ושם אי־אפשר היה לפענח מספר מלים, אולם תכנה של החוברת בכללותה ברור ומובן לכל קורא. כוונתו של המחבר היתה לא רק לתאר את התלאות שעברו על יהודי באלטה, אלא להחדיר בלב קוראיו את ההכרה כי אין ליהודים כל עתיד ברוסיה ועליהם לצאת ממנה לארצות אחרות. הכותב פונה במיוחד ל„עשירים ומשכילים היושבים בפטרבורג, מוסקבה ואודיסה ויתר הערים" (ראש פרק 21), שיעמדו בראש תנועת „יציאת רוסיה" זו. „קחו עמכם — כותב הוא בסיום החוברת — את כספכם וזהבכם, אך חלק ממנו הרימו קודש לנו, למען נצא אחריכם גם אנו".

הבאנו את החוברת כמו שהיא, והרי תוכן פרקיה בקצרה:

1—2: פתיחה, תאור העיר באלטה, היהודים וה„קאצאפים" (יוצאי מרכז רוסיה) היושבים בה**

3—5: תאור יום הפרעות הראשון.

6—7: 600 אכרים מסביבות העיר הוזמנו ע"י השלטונות ל„הגנת" היהודים.

8—10: התחדשות הפרעות, הצטרפות האכרים אל הפורעים, אפיזודות מימי הפרעות.

11—12: תאור הלך רוחם של היהודים לאחר הפרעות.

13—14: ביקורו של שר־הפלך מילוראַדוביץ מעודד את היהודים.

15—17: משפטי הפורעים הפכו להתעללות מחודשת ביהודים (דוגמה: משפט הנערה האנוסה). היהודים מלאים יאוש.

18—19: מקור הפרעות — הסתת הסוציאליסטים והאנטישמיים. הממשלה אינה יכולה ואינה רוצה לצאת נגד בני עמה.

20—25: המוצא היחיד — יציאה מרוסיה. קריאה לעשירי ישראל לעמוד בראש תנועת היציאה.

---

* ר' הערותיו של מ. בית־דוד למכתבו של ש. דובנוב אליו, „העבר", חוב' ח', עמ' 123—124.

** השווה תאור זה לתאורו של מ אלטמן, „העבר", חוב' ג', עמ' 61—62.

1.

קול דמי עשוקים רבים שואג מרחוק: הקיפוני צרי! צעקות שבר, מגור מסביב; הקול קול בני יעקב מרודים ונדכאים, והידים האלה פרושות השמימה, ידי אלפי יהודי באלטע, אשר יניעו כעת ברחובות, יחבקו צור ואבן, מהריסות בתיהם הנשמות, מבקיעי קיר וקרת; הן פתאום חרבה כל העיר הזאת, היתה למשואות נצח; לא מחמת אויב אשר בא עליה מלחמה ויתפשנה, כי אם מזעף תושביה הרוסים, עם קרובינו, אשר יום אחד קמו ויתועדו לשום שמות בנו ולהשבית שמינו מתחת שמי אלהים חיים.

ואתם החרישו אלי אנשי אייראפא, עמי סגולה, הן צדקות כמעיל תלבושו, ואמונת עתיכם חסד ורחמים, האספו נא ואגידה אתכם את אשר עשו לנו אחיכם הנוצרים, נוצרי אמת ותורת שלום על שפתותיהם; המעט שהכוני, הלמוני התמימים האלה ביאליסאוויעס, קיעוו, ווארשוי, הנה קמו הפעם ויפשטו גם על באלטע ובנותיה, ויערו ויהפכו משורש, שבור ואבוד, כתות וכלה; ארור זדונם וארורה עברתם כי קשתה עלינו זאת הפעם יתר עז ויתר השמד מכל מה שהיה לפנים. אי לך עיר באלטע, בת פורת ותפארת! רבתי בעושר היית וכל הון יקר מלאת במכלוליך. ועתה לשדה־הריגה נהפכת, לגיא התופת מלא גויות; הישבת בעמק, איך רבו הריך הפעם, הרי נחשלים וחולים וכובד נופלים וחלל, לא חללי חצים, ולא מטועני חרב כי אם חללי רעב ורצוצי דלים, אטרי יד, שבורי רגל ופיק ברכים, ממחץ מכות שודדי יום, מחדודי אבני צור ההיו בידיהם. על זה חליתי השברתי, על הישנות הצרות האלה, רעה שלישיה הדביקתני מסביב; על אלה יפרץ נחל דם מעם עיני, על כי הרחיב אבדון את פיהו, ידיו מלא ברזל, עדי חלילה יכחיד קימנו, שארית עם יה יכלה ואין.

לכן שובי שבי לארץ, בת ציון, אלמנה שחורה ושכולה, אשר גחלתה עוממה מעם ועם, מגוי אל גוי גולה ומגוללה! שובי שאי תמרורי יללתך עלי השבר עוגבך, עלי נבלי נבל וכנור! מהרי פשוטי את כתונת הפסים אשר על גזרת גויתך, ולבשי בלויי סחבות על מול קרעי לבבך, חשפי, גלי הפעם את רוב מכותיך, אשר שמת חיתול עליהן, אשר חבשת בטמון מעיני הרואים, והתפלשי בדמי דמעותיך, התבוססי! הן גאו היום נחלי בליעל אלה מכל משברי מות אשר עברו ראשך בדור דורים שנותיך, הן על קצך ואל המיתן יחרוצו המונים ומושליהם, לכלותך נוסדו בסוד עריצים רבה — על מי תנוסי לעזרה, אן תחבאי לברוח, אן על נפשך תמלטי, עת יגדל חבר רשעים יום יום, ויכסה עין הארץ עד אפס מקום לך וליתומיך; ראי איפוא הן כל רעיך מרעים, רפאים כל רופאיך; ראי נא את משלחת מלאכי משחית אלה, את כל אורב למינהו, כי יקיפו עליך את מצודת מלכדותם, למען בכף תתפשי, תפלי — קום לא תוסיפי, ואכלו את יתר בתרי בשרך, את שברי עצמיך היבשות יגרמו כולמו — אהה אלהי הצבאות, עד מתי עון ואון, עד אן תעלים לבך מהביט כל אלה?

2.

העיר באלטע עיר תהלה, יושבת בשפלה, ורוכסי הרים סביב לה, רובה בנוי במקצוע פאדאליען, וירכתה נשען על שפת מחוז חערסאן הקיצונה, בדרך העולה בגבה קדמת אדעסא המעטירה והרחוקה ממנה ח"י פרסאות במדה רוסית; אורך העיר מהלך שעות שתים, ורחבה כשעה אחת, מלבד הכפרים הנספחים אליה ימינה ושמאלה לשתי פאותיה. נהר קטן, היא הקאדעמע, הולך ונסב דרך העיר, יחצה לשני ראשים; הראש האחד יכונה בשם פולנאי, לזכר הפולנאים אשר ישבו שם מלפנים, ולראש השני קורא טורקי, כי שם היה גבול תוגרמא לפנים, מאה שנה ועשר שנים בטרם כבוש פאטעמקין הגבור את כל חבל מדינה הזאת

ברבות ערי רוסלאנד החדשה (ניירוסלאנד). תושבי העיר הזאת כעשרים אלף איש, שלש הידות יהודים והרביעית — נוצרים, רוסים ופאלאקין; היהודים נאחזו בעיר הזאת מקדמתה, ויסחרוה סחר כל תבואה היוצאה מן השדה, גם מקנת מקנה שור וצאן וסוס; רובם פועלים ואנשי מלאכת עבודה, ומקצתם נושאים ונותנים בכל משלח יד, ובתי מרכלת להם כחמש מאות, וכחמישים ביניהם יקרי הערך, יען בעליהם נכבדים ועשירים, ישלחו סחרם אל הערים הקרובות והרחוקות ושמם יצא לתהלה עד קצוי המדינה.

הקצפים בבאלטע כשלשת אלפים איש, הבדלו מיתר העם, ויבנו להם רחובות אחדים וארוכים מגיעים עד הסאלאמנעס, הם בתי שחיטה לשור וצאן אשר ירעו במגרשי העיר, ובימי הסתו ישחטן להכין חלבים למאור או למכור חוץ לארץ.

העיר הזאת אם כי קטנה היא, הומיה תמיד ומלאה שאון ורעש, אף כי אין רצפות אבנים בחוצותיה, אין סדרים לרוב הבתים. אחת בשנה בימי יריד „גרינזאנטאג", ינהרו הנה המונים סוחרים מכל הארץ ומארצות רחוקות לקנות שור וסוס, כבש ואיל, בהמה ועתודי שפאניען, גם צמר ופשתים ושאר כל מקנת כסף הרבה מאוד. שתי בתי תפלות לנוצרים בעיר. בניינים לתלפיות בשני צדיה אין. מעט המה הרוסים הלומדים את בניהם כתב ולשון ובין בספר, כי אין פה שכיות חכמה ודעת להאיר לחשכים; זה שנים לא רבות נבנה בית ספר אחד קטן לעוללים זכר ונקבה, אכן פריו בוסר ואין תבואות בראשית הזרע, הן גם דפוס אין במקום הזה, ואם אין ספרים היש סופרים?!

לעומת זה אמנם רבו כמו רבו פה מרחפי היין, ויותר מהמה בתי־שכר ויי״ש, גם בית עשיית היי״ש בנוי על אפניו במבוא העיר, ורבים בתי מרזח יכוננו בכל מסבי העיר ואגפיה; שמה ישבו הרוסים כסאות למשתה, ושתו ולעו מבוקר לערב, ממסך יחקורו; הנה כל שקל ושקל אשר ישיג האיש בזיעת אפים, יביאה אל אחד מבתי המשתה, ומשם אחור לא ישוב אל אמתחתו; ויש אשר יפשוט הרוסי את בגדו, ונתנו ערבון למוכר היי״ש למען ספות המשתה במסבת שכורי תמיד, השוקדים על דלתי בתי חמדה אלה גם בלילות, וכוס המשקה לא ימוש מפיהם ומפי זרעיהם גם הם.

לא כאלה מעשי היהודי, עם נזיר לאלפיו ולרבבותיו, ויין ושכר לא ירבה לו. איש איש קובץ על ידו את שכרו בעמלו אשר יעמול, ישים גרה אל גרה, בקע אל בקע, עד כי בטפחות ימים יאסוף הון לא כביר וחדרו יימלא ברכת עובד ויגע. האומנם בעד הדבר הזה הגלוי והנראה לעיני כול, הלוך וגדול תלך משטימת הרוסים אלינו ונהיה כולנו סילון ממאיר בעיני רוב העמים. כולם יענו ויאמרו, רק עם נוכל העם הרע הזה; הוא כעלוקה ימוץ את דמי הגויים, ומחלב קרביהם עשה לו את כל הכבוד הזה, יען מה כל אלה, יען כמעט כולנו אוהבי דת ודעת, ירושת שימורים לנו מדור דור, אין נפרץ בנו, גם שיכור גם נואף חסר לב, כולנו נשמור הוננו, נוצרי זהב לאכול פריו, ואת מי עשקנו, את שלל מי לקחנו חינם, ואם עברנו אליכם לרעה את הגבול אשר גבלו אבותינו זה אל״ף שנה פעמים מיום גולים אנחנו אל ארצות שונות, ונפזרו עצמינו עד אפסי ארץ וימים; איש ישׂראל טרם יעשיר וטרם ירים ונשא, עד רק יחסר את נפשו מכל, בשעלי שעורים ישביע נפש בניו, במלוא כף ארוחת ירק, ואכלו וברכו ושלחו את ידיהם אל כל עבודה קשה. ואתם, הביטו נא וראו את רוב הקצפים האלה, את זרועי פחדם, ואת עבי מצוקי בטנם, פניהם פני פרא העורק ציה, ושורש חכמתם דעת רוח ושטי קדם, לכן ייטיבם לבם תמיד, גם בים דאגות לא ידעו הוות, בלע כל יגון מפני כוס יין, דם ענב תמסוך בכל רע, נועם הוא לכל מוצאיו, צרי ורפאות לחלי ומכאובים, הן אלה מוסדות מחקרי הקאצאפ, וזה פרי כל מחשבותיו עד היום הזה.

3.

עתה האזינה איש אייראפא, אלפי הערים שמענה קולי. בואו ואספרה לכם בלהות באלטע ואת כל הרעות אשר עברו עלינו, חוברות אשה אל רעותה. לא אבחרה מלין ומתק שפתים, כי אם ערום אציגה את האמת כיום היוולדו. שבור לב כמוני היום, ההוא ירדף אמרים, אם שקר תטפול שפה נאנחה.

הנה בשביעי לחג הפסח בערב בו — יום השלישי היה לחג הנוצרים — ותהום שיר באלטע ותיפתח עלינו הרעה, בשמועה הנשמעת מסביב, לאמור: אסוף התאספו רוסים במעלה העיר מזה ומזה אל משטחי השוק הגדול ומעלה, ממול פני בית התפלה לנוצרים בעבר הפאלנאי, המקום רבוע כפול ורחב ידים מוקף מבתי יהודים לשלוש רבעותיו, הנה קפצו קצפים קוצפים, רובם איש מצוק ומר נפש צמאים ליין, ולימינם פרחח בחורים בעקבי נערות משקרות עינים, כולם מרעים בשפתותיהם כמחללים בחלילים והשלך אבני קלע אל בתי ישראל סביבותם. ישברו מגעולים ובריח, חלון ודלת פרוק יפרוקון *. עברי כי ייקרה לפניהם בדרך, ושסעו אותו בקללות נמרצות, ורטשו את בשרו עד דכא, זה באגרוף רשע וזה בסבכי עץ, יכו לא יחמולו. — ויהי כראות ישראל כי פרץ הנגף, הלוך וגדול ילך קול הצעקה, וצעק גם הוא, ויתעשת גם הוא לעמוד על נפשו, וכטבח, כפועל, כשכיר כאיש מלאכה, כולם נקבצו, התבוללו, כולם ידיהם אמונה, וזרועם משלה למו לעשות בשונאיהם ולהפיצם מפנינו.

הקצפים ראו כן נבהלו, הן פתאום הפכה המהומה את פניה והיה הנרדף לרודף עצום ורב, ושב המוכה והפך את ידיו על מכהו, והתנקם בו עדי אובד. אז התנכלו אלופי הקצפים לעשות כמעשי אבותיהם, להמציא תואנה על ישראל, הן זאת עצת כל משטינינו בארצות שונות, ומי ימנה אלפי צאן יעקב ומספר רבוא רבבותיהם אשר נשחטו ואשר הורגו בחוצות מחיצי עלילות חינם!

מיהרו העבירו הרשעים האלה קול שקר לאמור: נקהלו יהודים עזי נפש בעבר הטורקי, הרסו את בית תפלותינו שמה וימותתו רבים רוסים אשר התקוממו נגדם. למען הבאיש אותנו בעיני העם המציאו את העלילה הזאת, ולמען הסב אליהם את המוני הרוסים, בטרם באו בקהל להם. הן רחוק בית התפלה האמור, נצב בקצה העיר, מעבר לנהר הקאדעמע ומי ילך לו, מי יחיש במבוכה כזאת לברר מה נעשה שמה ומה היה הדבר? קסם על שפתי שקר, וכאשר יעבור מפה אל פה כן יגדל וכן יפרוץ, לכן עד מהרה נפוצה הדבה הרעה הזאת ותעש לה כנפים, האמינו העם בשוא נתעה כי יזיד תולעת יעקב לשלוח יד בעם הרוסי עם גבורים, אף כי להרוס בית תפלתם, מקום משכן כבוד אלהים בקודש!

4.

מקור העלילה הזאת נודע אחרי כן ברור כשמש, וזה הוא: יום יום הלוך וגדול תלך משטמת רוכלי הרוסים, אשר משכנם בעבר הטורקי, אל שכניהם היהודים בעלי חנויות, באשר ישפיל ויגרע ישראל מדי שנה בשנה מקח כל הסחורות הנמכרים, ובכל זאת יגדיל הון וירב עשרו לעיני כל, — מאת יגיעת העברי היתה זאת נפלאת היא, ורק יד חרוץ ומשכיל

---

* רבים יעידו כי לפני שחת העיר, עוד בחודש יאנואר, אסף הדוקטאר קאסטאוו בביתו אסיפות, ויבואו אליו רבים מחורי הרוסים ויתלחשו בלילות להשמיד את היהודים בבאלטע; ויהי אח"כ כבוא האנטיסמיטן והמה מתלבשים בלבושי פקידי המלך, למען ישמעו להם ההם, וימצאו בבאלטע אורח סלולה לכל עצתם. הן בטרם דברו דברם וקאסטאוו ומרעיו הראו כי כבר הכינו את כל מערכת השערוריה. מי לא ידע כי אבי האנטיסעמיטן הוא ביסמארק הנוכל, אשר כל ישעו וכל חפצו לסכסך איש באיש ומדינה במדינה, למען יניח רוסיא הוא חורש רעות. הוא הוליד את כל המהומות על ישראל. אין צדק ואין אמת כל מזימותיו.

על דבר, היא תעשיר ותרומם, לכן אין עצה כי אם להכריח כל קנינם השמד וכלה; ולמען מצוא סבה נכונה להפעיל זממם, ויבחרו נערים פוחזים ויורום את המעשה אשר יעשון לאמור: הלוך ונחבאתם אל תחת גדר בית תפלתכם, והשלכתם משם אבנים גדולות; וניפצתם את חלוני מקום קדוש זה, רק לעיני עובר ושב אל תראו; והיתה מלאכתם בסתר החל וכלה. כאשר צוו לנערים, כן מלאו בידיהם, עשו וגם ברחו ואין רואה. והנה אבותיהם הבאים מנגד קוראים בלב נשבר: ראו נא מה עשו לנו היהודים המתפרצים, הנה נגשו להרוס את בית תפלתינו עד היסוד בה, עת לעשות לד' ולנקום נקמתו ונקמת ביתו!

והנה גם מעט אנשי הצבא אשר בעיר להגן עליה ולא יגוננו, הפטירו בשפת רשע כי באים המה מעבר הטורקי, ולעיניהם היתה וגם נעשתה התועבה הזאת!

ובראשם נציב העיר — הפאליצמייסטר טאמאשעווסקי — בהקשיבו על דבר שקר הזה, שנה ויעמד פניו, ואם כי שפתו לא ברור מללה, הלא בעינינו הוא מתלחש אל הרוסים: רדוף את העברים וכתיתם אותם! עד מתי תתראו, תחבקו ידים, הן עוד מעט וגבר ישראל, ואתם — כלימה תאוכלו ובושת!

5.

כקדוח אש את פתיל הנעורת, כן הציתו הנוכל הזה באחד מדבריו את השנאה העצורה בלב הקצפים מנעוריהם. כולם הריחו מלחמת תנופה ויכו כף: אויה מה נוראה נהמת ים זועף בהתחולל עליו רוח סועה וסער; אלפי חשופי שת וחמוצי בגדים [חולצות אדומות] פרצו אל בתי המשתה ותדבקנה שפתותיהם אל כלי היין, כהידבק לשון חיה רעה אל שוקת המים בחרבוני קיץ; והיה אחרי מילא האיש את גרונו וייניו עברו אל פיו, והיכה את הכלי שבור והפוך על פיה ובנותר מן היין ישכיר ארץ, עינו לא תשבע לראות את משבתי היהודי כי יבולע הונו חינם ואבד קנינו ואין. רבים קצפים באשר שתו שם נפלו, והנה מרעיהם העומדים עליהם קוראים קול גדול, אבל מתים אלה התמימים, אשר המיתו היהודים רוצחי נפש, אז תרחיב המהומה את פיה, פחד כים נגרש תלך הלוך וסעור, זה קאצאפ הולם פעם; וזה — הורס בית יהודי; זה קורע בגדי חמודות, וזה ברגלים ירמוס כלי שיר. אלה ישליכו כרים ואלה כסתות יפזרו, ותהי הנוצה בכל מתהלכת, בחוצות לרוח הערב. גמוטו חלון וארובה, שער ודלתים פור יתפוררו; מסביב רעם ורעש, צרה על צרה ומבוכה על בוקה; מזה — קול ענות מכים, ומזה — נהי עוללי טפוחים. גיל ויגון נפגשו, לא ניכר הידד מאנחה; שמה הרה צועקת בציריה, ופה — רשע מתרונן והיתולים עמו; עד כה וכה אנשי החיל חוצות ינקופו, יתופפו תוף הקריאה, וקול רעמם הומה בגלגל באזני העברים לאמור: מטעם נציב העיר ושוטריה, אל בתיך, ישראל, שבה תחתיך, אַל תצא החוצה, פן בהמרותך ונסחבת אל בית הסוהר, עוש תעוש כחושא! שמע איש ישראל ויחרד, נסב לאחור ויתחבא בנקרות שדה ועמק; ועיני השר קאפאחין רואים את הקולות קול אובדים, וידים אין בהם להינצל כולם נושקים את כפות רגליו: הצילה, אדון ורם, הבה עצה ועשה תשועה. אכן, קשה האיש הזה ולא ייפסֵ האבן מעל לבו. גם בדמעות נשים כושלות עם בכי עולליהן! אַל גמולות שלם לאיש בליעל הזה לרעה תחת היום הזה אשר עשה על עמך ישראל, הן הוא הופיע על עצת הגלוזים, הוא היה זרוע למו ועינים, לכן ייבחן נא המעול הזה בכל מכאובים עדי ידעך נר חיתו באסון, יגון וצרה, אמן ואמן.

כחצות — ותשקוט כל העיר, המהומה קמה לדממה, עיפו עולפו השודדים בדי עבודה ויין *, גויותיהם מושלכות עלי אשפתות ודומן, ותעבום בלוי שלמותיהם בגללי קיאם,

---

* אכן הצעירים אשר ביניהם התעיבו עלילה עד אור הבוקר, כי אנסו ששים נשי ישראל, ואת בעליהן הכו מכות רצח לאמור: „אם הגד תגידון מכל הנעשה, ערום שאול נגדכם ונגד נשיכם אלה. גם י"ג בתולות עונו בלילה ההוא, ארבע מהנה עמדו אחרי כן בפני הגוברנטור ויכירו את מעניהן לעיני השרים, הארוסות בושו לגלות קלון בשער, והפוליציה לא דרשה את הרשעים וכל חפצה הסתר דבר והכחש את כל הנעשה.

מי יקום קאצאפ נשכר כי ישכב ארצה וירדם בראש חוצות, או בין מצרי נתיבות, מקום עוברים ושבים אין מספר?

6.

בלילה ההוא גם שוטרי באלטע לא ראו שינה בעיניהם, ויריצו דעפעשן... אל שר הפלך — הגוברנטור מילאראדאוויץ, לאמור: היהודים ייגצו עם הרוסים והמריבה הולכת וקשה!*

בזדון הכחידו תחת לשונם ויקראו מריבה למהומה נוראה, ויענה להם השר מענה רך ויאמר אליהם בכתב דעפעשע קצרה: הבו לכם עצה לשכך ריב ומדון, אחר אשלח לכם אנשי חיל לתת חתיתם על כל מורד ופושע.

וישבו האנשים לאכול ולשתות ויוועצו גם יחד להביא העירה מספר אכרים מן הכפרים הקרובים לבאלטע לשמור את משמרתה ולהגן על תושביה היהודים. מי בא בכסל סעיפי איש, עד תכלית מחשבות אוזי מי זה יודע? מי יוכיח אם לא במרד הורו ויולידו עצה נבערה כזאת למען הרבות שוסים שוסים; ארור זדון שוטרים כאלה וארורה איבתם לישראל, איבה נצחת, אוחזת בעקב רעותה. היא אהבת הבצע, הן שתים אלה יעכורונו מאלפי שנים. ראשית חטאת היא לרבים וכן גדולים, הכי למען כבה מדורת אש גדולה, יוסיף איש אגודות עץ יבש, וקושש קש והשליך עליה עם פחם וגחלי רתמים? הכי הסתתרה בינת המושלים האלה? הטרם ידעו כי בהביאם עלינו מחנה אכרים נבערי לב, והיה כי תקרינה מהומה ונוספו גם הם על מכינו, ותחת להחיש ישע לנו יפול האכר אל הקאצאפ איש בריתו, ויחדיו המה על ישראל, אשר הושיבוהו יחידים ביתה ולא יצא החוצה. לו באמת ובתמים היה חפץ מושלינו להגן בעדינו, הכי אל עדת פראים יפנו פניהם להביאם הנה? היאמר לכפיר שמרה בעדי, „הצילו" אל נמר ובני ליש?!

7.

בעצם הלילה ההוא ודבר שוטרינו חזק על פקידי העיר לאמור: הלוך והבאתם הנה אכרים באשר תמצאו בכל כפר הקרוב אל באלטע, ולקחו איש איש שוכת עץ ונשוא על שכמו והיתה בידו ככלי נשק ללחום בשודדים, אם יוספים הם לבוז ולשלול שלל. הדבר יצא מפי השוטרים והשליחים מהרו לעשות את כל המצווה עליהם, וכמו הבקעו עפעפי שחר, והנה כשש מאות בני אכר שם פעמיו לבאלטע, איש איש בשוכת עצו הולך נגדו, כל האספסוף הזה סר וזעף, מתעצב ומר נפש, יען נגזלה שנתו המתוקה מקץ אשמורות הלילה, וגם בקומו גם בלכתו בדרך, והנה יין אין להשביעו רצון, אין עסיס ענבים להחיות נפש ורוח, כי כן הפקודה על כל בעלי המשקים להיות בתי המשתה סגורים ומסוגרים גם בסביבות העיר, ואין פותח דלת לדופק עד חצי היום בכל שמונת ימי החג הזה**.

---

* מפורש כתב הנציב הזה אל הגוברנטור בדעפעשע השלישית כי ימהר לבוא על כנפי נשר לבאלטע, בשכבר הרסו היהודים כל בתי תפלות הנוצרים. הנה ימים שנים בטרם החל הנגף, לב העברים התנבא כי תבוא צרה ולא תאחר, ויחלו את ראש הנציב הזה כי ימצא תחבולות להצילם. ויאמר האיש: כדבריכם אעשה רק שחדו בעדי מכוחכם הון עתק. ויענו היהודים: הן זה ימים חמשה דעז 11 מערץ עת היו השודדים בעיר האצעלע הקרובה אלינו וניתן לך רב כסף להציל את עירנו מרעה כזאת, ורק כמזכירים באנו אליך היום, ואיככה תבקש שנית מתן, ותשת נוספות לתת לך כפלים כבראשונה? ויימלא האיש חימה ויגרשם מפניו, ואל הקצפים דיבר השכם ודבר: חושו השמידו כל רכוש יהודה בטרם בוא הגוברנטור. פן בבואו לא תעלה בידכם לעשות כלה.

** הפקודה הזאת יצאה מאת המושלים למען קצר את עתותי השתיה בימי חגיהם בשבות העם מכל מלאכה ושותה מרדף ריקים ונוטה לפרוע פרעות, בגלל זה ניתנה ג"כ רת לאסור שחוק הקאצ'עליעס הנאהבים מאוד על עם הרוסים, אכן לא טובות היו מפעלות מושלים אלה, הרעו את אשר עשו, יען הכעיסו בזה את לב המון העם גם כעס, את ימי

האכרים עם העיר ואנחנו נבהלנו מראות, חרדות נפלו עלינו. דמיונם כמשחרי לטרף, במראיהם יתנכר יצר לבם, בעיניהם ברקים יברוקו, סתר רעם עמד בקירבתם הנה, ויבואו העירה, לקחה אזנינו אמרות כל אכר: שאו קצפים ראשיכם, עד מתי אתם נרדמים אנשים אחים! הלא לבכם — לבנו, דתנו — דתכם, גבורים אנחנו ככם למשוך בשרנו ביינות חנם, אף כי להכות ביהודים, עם סורר הזה, המסתיר יין מצמא ודם ענב ממכבדיו; כדברים ההם דברי בלע מגיעים אלינו מפי המחרפים האלה, אוררי אם ואמות אמותינו מארה נמרצה **.

ונדע כי כפלים לצרותינו: קצף ואכר תאומי שנאה ואויב לנו. אז יקומו זקנינו מלאי רוח עצה, ובהשכל יטיפו מלים אלינו: עורה ישראל, אתה ובחירי עוזך, באלהים נדלג שור, חזקו ונתחזקה! נחנו — רב מספרינו והקמים בנו מתי מעט, אולת קשורה בלב איש המריבה, לא חלק לקצף בתחבולות, היכונו מפעלות שכור, הלומי יין היערכו מערכה; ואתם זכרו כי אנשים אובדים אנחנו כולנו, היום כלתה אלינו רעת השעה, ומי גבור כאובד, עם נואש מי יתיצב? הן באפס תקוה לישועה גם החלש יחליף כח, וכושל ראה כי אין עוזר ויקום ויגבור חיל, או אז נעשה יקר לחיים אלה, חיי לקוחים למות, וקבר פתוח על כל ארחות דרכיהם.

אלה דברי החכמים לפנינו, השומרים את פיהם, וכרוחם — רוח כל עניי העיר. אכן חלק לב ישורון מאז, לב תהפוכות מקדם קדמתה; שחתך ישראל בך ובקרבך, מחשבות יועציך שונים, ושנאה תפריד עצה וישועה. מי ייסד עוז מפי יחידים בודדים, ידי נפרדים ההנה תעשינה דברי גבורות!

שועי עשירי באלטע לא אבו שמוע בקול חכמינו, מיאנו לקשור עם אחיהם הדלים. אמרו: חומה לנו הוננו, רב ישע בכח הכסף, נחנו ניקח לנו אנשי חיל, והקציעו את בתינו מבתי היהודים, אלה יהיו למרמס, ולנו — רווח במחיר יבוא, הצלה בזהב נקנה; הלא ייקש דבר העשירים מדברי עניים רבים, ויתרון כבדים בהון בכול הוא. ונעמוד ברפיון ידים אין עושה דבר מכלנו.

עודנו נצבים והנה קול אנשי הצבא מיירא אותנו שנית במורא גדול: — „איש מכם אל יצא מביתו ואל ירב איש". והנה לרגליהם תוכו שוטרי העיר, מחזיקים גם הם בדבריהם, לנו הם אומרים: אל תרגזו ובחוצות אל תבואו, שבו לבטח בבית, בצל ידינו נכסה עליכם, הלא תראו את עמודי הברזל אשר כוננו ידינו, הלא עדת האכרים אשר באו למושעות לכם, עדים שמים, שומעים בנינו אם תוסיף הרעה ואם תקדם לנגוע בכם שנית.

מי לא יבטח בשבועה כזאת, אף כי אנחנו בני יעקב האמונים עלי אמונה, על ברכי תקוה נולדנו, גודלנו, הה, פרי מגדים מהול ברעל, הה, לענה משוחה בגופת צופים! נחנו שמרנו את פתחי בתינו ובדרך הזה מוקשים; כשלו רגלינו ואין מקים! הן רק להונות אותנו דברו לנו שוטרינו דברים נחמים, דברי שלום ושקר, למען תת אותנו בידי מכינו. ואין מרים ידו מכלנו, יחידים יושבי תחתיהם ההמה יאבקו עם מחנה פוחזים? שה פזורה היצא לריב עם מקהלות זאבי ערבות?

חשקו שמו לו לזועה, הן כל מתאוה ואין ימלא עצבת, ולפי גודל מחסורו כן יכאב לבו עליו וכן יתרגז, מה יעשה איפוא איש נבוב וריק באפס מלאכה, אין יין בכוס עד עצם צהרים, וירד ערב והנה גם במות משחק לא היו, שבתו סרו שעשועים יום יום! לכן התקצף כל העם הזה, אף כי נשיו ובנותיו, וקרא זה אל זה: בשל היהודים היתה זאת לנו ומאתם נסבה עלינו, לכו והכינום וכחדנום מן הארץ, יין להם ולא יתנו, שכר — ולא ימכורו, הימעטו חטאיהם אלה בעינינו?!

** כי יקום הרוסי ויזעום את רעהו בריבו אליו ישפוך עליו נחלי נאצות בזויות, וראשיתן קללה אחת מ י ו פ ה בעדי דברי נבלה, בדברי ערוה מפורש בפה מלא, היא ערות אם איש ריבו; דברי הנבלה הזאת ישנה וישלש המקלל פנים ואחור פעמים אין מספר, ובכל פעם ישוב יהפוך את קללתו בסלף לשון לשית נוספות ולהעדיף עליה בוז וקלון, חרפה לאדם לשאת אותה על שפתיו, כל שומע תצילנה אזניו.

8.

הה ליום צרה ותוכחה, ואין לילה חשכה כאופל יום מנודח ההוא!

כמעט שהפנו השוטרים והלכו מאתנו, והנה התכנסו אכר וקצף, נפש בנפש נקשרו, ויפרצו ביעקב וישטפו בישראל, כהרי פרצים חוצבי להבות, כנחלי זפת בוערה, היהודי ראה וייסגר, נדחה עצה מנו ודעת; בטרם יחלו הקצפים לקצות בעיר, יסורו גם היום אל בתי המשתה, ישברו כלים אל כלים, שתה יין מספל אדירים, ספל על ספל, וכפל על כפל, משם הלוך ונמוט יצעדו, יגיעו אל בתי היהודים, והנה חודש רוחם בקרבם, גבורה ועוז התאזרו, ידושו בריחי ברזל, נחושת כדוק יטולו, גם אל נבכי עליות הפנה בידים יתפשו, למען בצוע והשמד; גם בתחתית חורי הבתים, בתהומות סעיפי כל מרתף ירדו, יעמיקו, וישחיתו. אם ימעטו האנשים מהחרים בית, כי גדול וחזק הוא למאוד, והכו כף אל כף, ושרקו שריקות, ונגשו אליהם אספות המחנים, אלה יחלצו אבני מוסדות, ואלה ימישו והסיעו את העמודים, לרעש מפלתם תחרד, תרגז ארץ, והנה נשים שרות באות ללקט עוללות ושכחה, וחברי בחורים סובאים יזנבו, יכחדו הנשארים, חולה ועולל, איש שיבה ויונק, למען העלמות, למען הראותן כח מעשיהם, ינפצו מטות ומשכב, מרבדי ערש ינתחו, יקרעו, ותשלג הנוצה גם היום, יתאבכו עמודים כעשן מארובה. מחוץ אימים יהלכו, מסביב — משחית ואבדון; ונקלה כל זאת בעיני הרשעים, ויטושו אל עצם חיק העיר, שם מקום החנויות היקרות, שם אוצרי כל חמדת ישראל. אי קסת וסופר, איה משל ומליצה להגיד את שוממות הרבים, את צעקת היהודים עולה עד עצם לב שמים. היכיל גליון או לוח את הנוראות האלה, גם בעט ברזל אם תכתב כל זאת?! כל מלאכי בלע, לילית וכל צבאיה יקבצו באו הנה, התחפשו בלבושי נוצרים רחמנים, עשו מעשיהם ע"י רוסים מתהללים בחסדיהם — צמר ופשתים, משי עם תולעת השני, שש משזר ומכלולי רקמותים, כל זה קרוע לאלפי קרעים, השחת, השלך ארצה. אלי באלטע ובנותיה, שפכי לבך אל תוך דמעתך עלי הריסות מעמדך, על ציוני שוממותיך הרבים, שבת עזבך עזבונך, עמל שנים רבות בילע ואין, אכן מתלעות ברזל לרשעים האלה, אכן בטנם תהום לעומק, ארס — אבקות רוכל, למו מטעמי אוכל, סמים רפואות וקנמון — בושם, יבלעו מבלתי שבעתם, ואשר לא יבוא אל פיהו, יקלקל השודד ושיחת ארצה; עלי דבשי עדנים, יזרו מרורות פתנים, יזרעו מלח עלי מרקחות, בזדון השחיתו סחורות יקרות, בארגזי טיי וקאפע שפכו שמן זית, בכלים מלאי דבש שמו קטורת טאבאק, באורז ודוחן השליכו נטף ושחלת.

מי אלה הבאים עלי עגלות צב, רוכבי הרכב ולבושי הדר הוד, עשירי נדיבי הרוסים בבאים, ישלחו יד לקחת שלל, לבוז ביזה לא יבושו*. השוטרים אין בעיר הזאת? אם ספו תמו כל עושי משפט?! איכה יועילו, איך יצילו אלה, ומהם — דליו רגלים, נשכרו מן היינות, נבלעו, ומעט אנשי החיל לא עיפה נפשם לחלק רכוש וקנין; כבדו ידיהם חבולים עלי שלל רב — שתה והשתכר, גם נאוף וירצחו, גנב וגזל, וגם טרוף והשמד, אוי נא לנו, עלינו היו כולנה.

9.

ואיש אחד מאצילי יהודי באלטע, פאזנאני שמו, עשיר ונשוא פנים, ויתחכם האיש ביום ההוא, וישחד בעד נציב העיר — טאמאשעווסקי — לשמור עליו ועל ביתו. ויאות לו הנציב ויביא עשרת חלוצי צבא ואת שר העשרות הביא גם אותו עליהם ויציגם

* כן היה, כי גם נכבדי הרוסים כרתו ברית עם השודדים, ויטמינו בכליהם את הסחורות היקרות. כן נסעו למחרת היום ההוא אנשים ונשים ממקומות שונות, לקנות סחורה ולא במחיר. ויהי בשמעם כי בא הגוברנטור ועמו חיל קוזקים, וישובו לביתם הלוך וקלל את היהודים אשר הביאו להם שומרים, ולא יתנו לנוצרים תמימים וישרים לקחת חלקם גם הם.

על שערי בית פאזן, ויצוום לאמור — „רק מן השער הזה לא תסורו ימינה או שמאלה, ורגל כל שודד לא תעברנהו, משמרת היא לכם!" — הנציב חמק עבר, והנה חבל שודדים נסבו על הבית, מתדפקים על השער, ויעצרו בם חלוצי הצבא, ויתנו חתיתם עליהם ויגרשום; ויתעשתו האנשים ויטו עקלקלותם, ויתגנבו מאחורי מקלעי החצר, דרך מגרעות הבית נדחקו ויבואו פנימה, וימהרו לעקור ולהחריב את כל הנמצא בבית, ואנשי הצבא נגשים גם הם ומחזיקים עפ"יהם, נפוץ דלת וכירים, וכל בגד וכל כלי יקרעו, ישברו, רק סגולות החמדה אותם יחטפו וחלקו ביניהם, אשר כסף כסף, ואשר אבני חן יאסוף אליו ושם בטמון; והנה הנציב נקרה שנית, משוט בעיר הגיע הנה, ויצעק פאזן זעקה מרה ויקרא אליו: „אהה, נציב העיר! הכן דברך יצב אמת?! איה לשונך, איה שבועותיך? על אשר יחלתני! הן בשחדי בעדך פי שנים מכוחי! אמור האמרתיך להגן עלי גנון ושמור, ותשלח אלה להצילני וינצלוני גם המה; את כספי לקחת וגם עכור עכרתני, איש הדמים! ויענו את אשר עשו הרעה הזאת, וידברו אנשי הצבא אל הנציב: דברת אליך, אדוננו הנציב, לשונך בחכך, לשמור את שער הבית הזה, ונעש כדבריך, קודש היה לנו מוצא שפתיך, הנה השער מוצל, סגור הוא כאז כן עתה, ואתה לא פקדת עלינו לשמור גם את צלעי הבית, ודבר אין לנו אל כל הנעשה בתוכו! וישא שר העשרות את קולו ויוסף: כן האנשים דוברים, צדקו אמרותיהם ופעולתם גם יחד! פקודה כי תינתן לנו, הלא במתכונתה תהיה, ככל אשר הוצבו גבולותיה, איש לא יזיד לנטות ממנה, ועליה אין להוסיף גדולה או קטנה. מי חכם ויבין אלה נכלי העם הזה ואת מעשי מושליו, לתוקף משפטיהם ולכל היד החזקה.

.10

ויברח עברי אחד וינס מתחת מחבואי ביתו השמם, ועמו כשש מאות דר"ג, זה שארית הפליטה אשר העלים מחמת החומסים ביום ההוא, והנה ששה שודדים אחרים ירטו הדרך לנגדו, ויוסיפו להכותו גם המה, עברי הוא ונשא עוונו. ויהי בשלחם את ידיהם לקחת בגדיו מעליו, כאשר יעשון שודדי יער, והנה שש מאות הרו"כ נופלים מאחד הבגדים אשר חטפו ואשר קרעו בחפזם; וישמחו האנשים ויחלקו איש איש למאת הכסף, ויפנו ללכת מלאי גילת שחוק, והעברי ישפוק כפים ומורט שערות ראש וזקן, ויפגע בלאפין, הוא ראש העיר,* בחור מעם, וישתחוה לאפיו ויחין קולו אליו: הביטה, אדוני, וראה את אשר עשו עמדי, המעט מהרוצחים האלה כי הכוני מכות לא אדם, ויקחו עם לבושי גם את נפשי, הוא כספי, כי הכסף הוא נפש העני והוא חייהו. וירעם לאפין בקולו ויגער באנשים האלה וירא את הכסף בידם, ויאמר: תנו ולכו! ויתנו וילכו! הם כמו הרחיקו והיהודי בוכה ויפצר באיש בלאפין: את הכסף המושב לך הבה לי, אדוני, למה תעכרני זה פעמים?! ויפן לאפין והנה אנשי צבא עוברים עליו, וירם קולו ויקרא אליהם, על אודית אשר השתגע היהודי הזה, תפשוהו נא ושמטוהו שמוט, הן חינם יתעשק עמי, ראש העיר משחק לו. ולא אחרו אנשי הצבא ויתנפלו על היהודי האומלל וקללתם על לשונם: ארור עברי וביתו, וארור מרחמו לחומלה עליו! ויהפכו את קני הברזל אשר עמהם הפוך ושוב והכות אותו בעבי עץ היד אשר בקנה, עד כי חדל האיש לצעוק, כי אזלת נפשו והדיבור אין בו. ולאפין הלך לדרכו טוב לב, עם צרור הכסף אשר שדד מידי שודדים, ואין שם על נפשו, אין דובר אליו דבר. ויתר דברי לאפין ופרשת משפטי צדקו הלא הם כתובים עלי לוחות לבותינו בדמעות יתומים עשוקים ונטפי דמי אלמנות ישראל.

כמוהו כן גם גיסו ביעלאגראדעצקי. לאיש הזה בית גדול באמצע העיר חלק בחלק

---

* ראש העיר, הגאלאווא, יבוחר אחת לשלוש שנים ע"י תושבי העיר.

עם זודו — ארטום שמו — בחצי הבית אשר לביעלאגראדעצקי שתי חנויות אשר ליהודים ובחצי השני אשר לארטום כעשרים חנויות לישראל. ויהי בהגיע השודרים אל הבית הזה ויואיל ארטום ויציל את כל עשרים החנויות, בדברו אליהם דברים נכוחים בהשכל ודעת. אכן ביעלאגראדעצקי קוצף הוא על היהודים הרעים אשר הלוו לו זה ד׳ שנים כסף וכעת יתחננו אליו לתת להם חצי קרן, ואינגו נותן אף פרוטה אחת, ויקרא האיש הזה וידבר באזני השודדים: קומו השמידו ועשו כאוות נפשכם בשתי החנויות אשר בביתי, רק אל עצם הבית לא תגע ידכם, הסחורות ליהודים והבית לי הוא. אח״כ כאשר נגשו אל בית הארניק אשר מעבר מרחוב מזה, ושם חנויות רבות והון יקר לישראל, ויהי כראות ביעלאגראדעצקי כי יאבידו וישמידו שמה את כל, וימלא שחוק פיו ויאמר: הודו לקצפים כי אך הן שעשועים עשו לנו בימי חגים אלה.

„מה לעשות באשה הזאת, במה ניסר על יתר ארורה אחת והיתה משל לרבים״ כן קראה להקת שודדים במקום אחר, כולם שמחי לב ומתופפים בהמון חוגג; ראו זה מצאנו אלמנה יהודית ותחת מראשותה כלי מלא ארס, אין זה כי אם ברוב כשפיה הכינה את המות הזה, למען השלך בבורות המים ובא בפינו ומתנו גם אנו גם בנינו, ושתה הבקר והצאן ומתו גם הם. בימינו חידשו העלילות הנושנות כי היהודים ישליכו ארס בבורות, ובדבר הזה ישם העם מכת בלתי סרה, והרואים אומרים: אשרי מכה יהודי ומצא חן בעיני אלהים ושופט צדק. האשה מוצאת החוצה, והיא אלמנה חולה ועניה, ויפילוה לארץ, ויסחבוה סחוב והכות אל אחד השופטים, ואת כלי התרעלה ישאו ביד רמה. ויבוקש הדבר והנה בכלי סמים למרפא אשר נתן לה רופא נוצרי, ככתוב על התעודה הקשורה בצלע הכלי מזה. אכן הפראים האלה הכי ידעו קרוא מקרא ושום שכל. חינם תקוה האלמנה המדוכאה כי תחיינה המכות אש רהכוה, מאסו הרופאים להעלות ארוכה לה. ואת הזדים אשר הכוה לא הענישו ונסלח לעוונם ולכל עברם, יען גדלו רחמי השופטים על כל איש, אף כי על ישרי לב, מיטיבי הרבים

וגם אשה אחת מנשי היהודים האנוסות ביום ההוא צעקה אל הקצף אשר עינה אותה, למה תכני רשע, ואתה זה רגע נשקתני מנשיקות פיך, גם חיבקתני זה רגע, איככה תהלמני ראשי? וישתומם האיש ויען ויאמר לה: מה תליני עלי ידידת נפשי ולמה תמעיטי אור פניך אלה, הן כל מכותי, כל מחץ וכל חבורה, אותות נאמנים המה כי יקרת גם נחנת לי, וכלתה נפשי לדבקה בך בכל מאודי. הן כאשר יאהב הקצף את האשה כן יניפף ידו עליה, וכן יוסיף להכותה דבר יום ביומו, ככה עושים אנחנו היום לעמך, עם רע ואח לנו, למען הראותו את עוז אהבתנו, מלחמה בשלום לנו עם היהודים. ישומו אנשים על עקב זאת, מה רמו מחשבות הקצף, ואת חקרי לבו אל מה אדמה וישוו?

.11

הנה חמת היום ההוא הנורא, יום אבדן כבד, יום אבל ובכי רב בכה, אחרון היה למועד חג הפסח ואחרית עושר וחיים ערבים לישראל. הלילה השליך הס ותנח באלטע מן בלהות, רעש ושאון שאננו. רק לעתים קול ענות אנחה יגונב לאזנים או חרב עושים במלאכה יישמע ממרחקים. קול חללי נפצעים כי ינשאו על צד, או הלמות חוצבי קברים למומתים ביד רשע. אימה ופחד שכנו על ההרים החדשים ועלי גבעות מקרוב יילדו, הרי עץ ואבן וגבעות כלי ובגד משוממות העשוקים, שמה מבעד לתכלת שמים נשקפו עפעפי ירח הולך לאטו, ועל קצותיו כמעשה חגורה מתאדמת, מתחת לרקיע פרש ערפל מטפחת, ועינה תחתם בעד כוכבי נשף; פני העיר על חוצותיה כמהפיכת שאול מתחת, כחבר גולמי רפאים חברי צללים ואפלות, ספתה תשואות והמולה, אבל אומללו מסילה ודרך; גם בתי נתיבות רמים ונשאים השמו בזדונם, לא חמלו רשעים שכיות חמדה

ונפש יקרה, שמה תתחלחל הרה נגפה, קדמוה מוקשי לידה, וקול בתולות נחבאו, מעפר תשח יללתן, ונהו נהי סתרים, עלי עתידות יבואו יחרד לבבן, תספוקנה כף על ירך, פן לא יכוסה קלונן במשאון, פן תהרינה לזנונים ממעניהן; מה נאנחו הנשים השרות האלה, חשכו פנים משחור הלילה, איך דבקו בשפתים דולקות אלי עפרות בית, בלהטי דמע איך תמסינה שברי שער ודלתים; חינם דבקה לשון היונק אלי האשכולות היבשות, חינם חלצה שד אם רחמניה, נאדות הריקים הכי יזולו נוזלים, אם משדים צמוקים יצא לשד החלב? את אשת מכאובים וחולי הנשכבת בדד מנגד, את הנאלמה ומיללת על לבך, עד אן תחממי את בנך יחידך, עד אן תשאי אותו בקרב חיקך, הן בעיני הילד אכלוהו רעב וצמא, כעת הלא קפאו עצמותיו בין חמוקי זרועיך, חיק ילדו היה לו גם קבר*.

אין שביל ומסילה בעת בעיר הזאת, מי ימצא לו אורח לעבור ברגל, הן על כל דרך, גם בין המצרים, נחתים פזורי השודדים, כולם חשופי שת, ערום ועריה, כולם מתהפכים בגללי גאולם, וגם בתרדמה ותנומות יחרקו שיניים, יקראו למהלומות, הם גם יקללו ישראל, יחרצו לשונם לשפוך מארתם — בכל זאת מתקה להם שנתם, מחזות נעימות תחזינה עיניהם בחלומם, והנה מלמד הבקר או חריצי ברזל בידיהם, בם ידמו להכות את היהודים, את היהודים, לדוש ולסרוק את בשרם, יקום נא ויפתח את אוצרו, בריחי המרתף יגדע, הן שמה מעיני ישע, שם אגמי יין הרקח, ישתה הרוסי ורוח לו, יסעד לבו, ימלא את נפשו ישתה ויוסיף עוד.

12.

עלי נפוצות ביתו, בית ההרס, על קברי רכושו מכל עמלו, שמה ניצב היהודי אבל ודומם, משומם ועירירי; צעיר עודנו לשנים, נפשו מלאה עלומיו, ותקמטנו זקנה בלא עת, ותטחן פניו ותאכל בשרו, כמה אסון ופגע קרהו, הפיצוהו לרגליהם; כמה אבידות עברו עליו ברגעי מעשקות אלה, פתאום יום אחד השבר כחרש ויבקע לבו, השלג שלג בכל שערותיו; אתמול אלפי כסף התלונגו באוצרו, כבד היה בהון, בכל עושר וקנין, היום דל הוא, כפרץ נחל בא רישו, ומחר יסובבו הוא ובניו על פתחי נדיבים, יפרשו כף אל מתנת גרה נחושת, או ישתחוו אפים אל מחמצת לחם נקודים, לכן הכיף האומלל הזה את ראשו, מכובד דאגות ועמל מטה ישוח, לכן עיניו מלאי מי דמעה, המה למרום דבקו, עיניו יגביהו לראות מעלה מעלה, גם כל מערכי עשתונותיו סעיפי סרעפיו ומורשי לבו, כולם חליפות ירומו אל קצבי שחקים צללו, טבעו בתהומות רקיעים ושמי שמים. למי אתה אחי ומה ארצך? מה לך פה, מי לך בכל מרחבי תבל ומלואה? הן מדור דורים ידוע מכאובים אתה, מאלפי שנים נגדעת, השפלת, מגוי אל גוי התעוך אלהים, ממדינה למדינה גורשת ותנוס, במקלך עברת ארצות אין מספר, על גנה רצוץ, על סירות דוגה נשענת ותשוט עד אפסי ארץ וימים, אכן עוד לא נחו כפות רגליך ועוד תליך עמך יום יום, ומתניך חגורים לנוד ולנוע, הן בך עמים גדולים התכבדו, לאום מלאום העשרת בחיל בינתך, והמה — מה שלמו לך? אתה דלה דלית מים עמוקים עצת אמת, ומה הגמול אשר גמלו עליך? ותשק כל חיתו גוי משוקת תבונה ודעת; ראשון אדם אתה פוררת נחל קדומים, נחלת עובדי פסל וחטאת קסם, ותתעופף על כנפי רוחך לקרוע חלוני ולחצוב דלתות בשמים ממעל, על כל מדרך כף פעמיך זרעת אור יקרות, ותשכיל את ידיך לנטוע אל שתילי נעמנים, אשר שרשם חכמה וצדק, ופרים פרי זהב ועושר — אכן, למענך מה אספת, מה עוללת עד כה? קציר קוצים, עוללות כחש, אך שמיר, אך שית, ותחת הנחל לך ברכה אף מלוא חפנים,

---

* בלילה הזה מתו כמה ילדים ברעב וצמא, שני ימים ושתי לילות לא ניתן אל פיהם אוכל, יען חרבו תנור וכירים וגם מים אין לשתות כי שיברו כל דלי וכל כלי, וכמעט כל היהודים מעבר הפולנאי לא אכלו ולא שתו משקה מאומה מקטן ועד גדול.

הלא הותירך כל עם בעבני סורי הגפן, במרורות נשילי זית, ועתה אנה פניך מועדות? אומלל וקשה רוח אנה הולך לבך הפעם, אי מנוס לך כי אנחמך? לכן, דום אחי, אח לכל צרה, עמוד על עמדך, אל תפן מזה, אל תסוב עיניך מהבט שמימה, הן רק מעם שם, מעם אלהים, קרובים, יבוא לך עזר ומפלט, שם צור ישראל ומחוננו, עוזי ועזרת יה. שם עליון נורא עלי מלכים ושרים, אדוני האדונים ואלהי הצבאות, אשר לו מחקרי ארץ ותושביהן, וידו רוממה להחיש ישועות ותנחומים, חי חי הוא יגדל חסד נפלאות בימינו. לו עוז וכח, לו אביב וטל אורות לחדש נעורי אלה נובלת, ולהפריח מערומי מצבתה מצבת הקודש, אליך נקרא בכל לב: ה' אלהים, ה' אחד!!!

13.

אחר הדברים הרעים האלה, למחרת יום תוכחה ההוא, בהיות הבוקר, וקול צופים מגיד נחמה, מבשר ישע, כי בא שר הפלך, הגוברנטור מילאראדוביץ, ועמו חיל כשלוש מאות איש רגלי, ומאת קוזאקים רוכבים, בני הרמחים, כל אלה יחנו ברחובות התיכוניות, עד קצה העיר יצא קום. זאת לפנים בבאלטע, שר או נשיא כי יבוא העירה, יארח בבית וואקס, איש תם, כי נעים נאוה נוהו, וכליל הוא ביפיו, בקרב גן נחמד טוב לעינים; זאת הפעם אמנם התיעצו שוטרינו ויאמרו, עם לבדד בליעל, הלא עברי וואקס, ביתו פתוח לעמו, והיה כי יסור השר הנה, ויבואו אליו בתחילה אצילי היהודים, וצדקו הם הראשונים במשפט, ואנחנו נבוא אחריהם, והיינו הטמאים בעיני השר, לכן סבבו את פני הדבר, ויביאו את השר מילאראדוביץ ביתה לאפין הידוע, שמה השכימו קום אל פתחו, ויקדמו איש את רעהו להקדים ולהציע לפניו מחברת שוא ועלילה, כי מאת היהודים יצאה כל הרעה הזאת; השמן לב העברי ויבעט ברוסים, ויזד להרוס את בית תפלתם בעצם העיר, הקצפים ראו ויקנאו באלהיהם, וירדפו אחרי היהודים ויגרשום. הן ישר הקצף ותכלית צדק צדקו, ומעשה ידהו, אם קם ויך את היהודי, הלא על מחרחר הריב להצטדק ולא על המתיצב לנגדו להשיג מכה תחת פצע, ונקמה תחת רעה נהיה. ואולם שוא עמלו הערומים האלה, חינם ירו חיצים באופל, וילטשו לשונם־חרבם, הנה הכן התנהלו אל השר חולי היהודים, כל מעונה, כל איש מחולל, או נכתה ידו או נשברה רגלו, ואין מהם דובר דבר אליו, כאבם בל יעבור פיהם, רק אנחתם על לשונם, ועיניהם נוטפות דמע על כפות השר, ולא יכול להתאפק גם הוא, ויקרא אליהם בלשון רכה, רב לך, אחי! האנח דומו, הנה נא ידעתי מי המה העוררים, הכרת פניהם תגיד מאחרית ראשית, הן כאשר יחשה המדוכא ויותר אשר תאלמנה שפתותיו, כן ימהר צדקו להיגלות, וכן מוכחת דמעתו מכל עמל שפתי מרשיעו, דעו נא כי לא אותכם לבד טבעו הרשעים האלה בשחת, כי אם כל ארץ רוסיה השפילו בעיני כל, שמו שמה מנואץ, אשר מחר יאמרו השומעים: הלא מלך אחד לכולנו, עמנו — עמכם הדל הזה, אחיכם — אחינו, ובננו — בן אמכם; מה יאמרו הרוסים ומה ידברו, ואם יש מענה בפינו?!

כה ידבר לנו השר הישר הזה, תנחומיו יחבש לעצבותינו. ויבואו גם רבים מקציני הרוסים לקדם פניו בברכה, ויוכיחו לו במישור כי לא ינסה היהודי לא־עז להתגרה מלחמה ברוסי, ונהפוך הוא, ובדבר הזה הסכילו שוטרינו את כל אשר עשו, לפחת את אש שנאת הדת העצורה בלב הקצפים מגוער, ותחת ישועה הביאו שאיה, וצרה! * שמע השר ויתעצב אל לבו, וילך הלוך ודרוש בכל רחובות העיר ודמעתו על עיניו לראות את שוממות

* ראש המדברים האדווק, קעניגספעטס, מפיו התמלטו כידודי ברק לערוך לפני השר את זדון שוטרינו, זכרה זאת אלוה לטובה, גם לו גם ליתר האדונים: לאזינסקי, אפאנאסיוויטש, ווישעפאלסקי, ובראשם הכומר רדזינובסקי, אל נא תימח צדקתם, כי הצילו בעת המהומה את כל רחוב הפאצ'טאווא מכל אסון ופגע, וגם כעת יחזקו לבות רפות, ואת העניים ינהלו בלחם לפי הטף דבר יום ביומו, יהי נועם ה' על כל התמימים האלה.

העיר ואת רוב אסונה, ויצו וילקחו שוקקים רבים אל בית הכלא, ונשלח אנשי חיל אל סביב העיר, בדבר שלוחי היהודים המגיעים יום יום, כי גם בעירות הקטנות יסובבו שודדים רבים; ואת נציב העיר טאמאשעווסקי העביר, וישם אחר תחתיו, איש מלא עצה וישר דרך, פן ישים הוא מעצור למהומה, והגין עליו בצדקו ובאמת ישרו*.

14.

איש רוסי ישנו בבאלטע, יושב על הנהר, אחרי דרך קצות העיר, סקאלסקי שמו, **ראש הפועלים הוא****, איש קשה וחבר לכל בעל משחית, ויבואו אליו שודדים בעת השערוריה, ומתחת למדיהם כלי כסף וזהב וגם אבן יקרה גנובתי יום וגזילות לילה אשר גזלו מאת היהודים. ויקח סקאלסקי מהם וישם בארגז ויצפנו ויאמר: עד יעבור זעם ומכרנו וחילקנו. ויהי כי לקחה אוזן העברים שמץ מנהו ויגלו את הדבר לפני השר, וישמע ויאות להם, וילכו עם הפקיד אשר הפקיד עמהם, וגם אנשי חיל הולכים על ידו, ויפלו יומם על בית סקאלסקי, בהיסגר כל מוצאיו ודלתותיו, ויחפש וימצא הפקיד מחתרת מתחת רצפת אחד החדרים, ויפתח ויראהו את הארגז מלא כסף וזהב ורוב אבן יקרה תחתה. ויכירו היהודים ויקחו איש איש את אשר לו לעיני הפקיד — חלקו, ולעיני העדים הנצבים בזה. וירא סקאלסקי ויצר לו ויפלו פניו ויאמר: האף כי אמרתם כי כסף בביתי? ויענו היהודים: לא אמור אמרנו כי אם מצאנו וגם לקחנו בפני הפקיד. ויאמר סקאלסקי: לא מצאתם כי אם השלכתם את הארגז הזה למען להבאיש ולמען השפיל כבודי, ויבזו היהודים על דבריו ויפנו וישובו העירה וכליהם בידיהם. אז יעשן אף סקאלסקי וישא את ידיו וישבע לאמור: אם לא אשיב גמולו בראשו, נקם אחת אנקמה בעד הרע הזה אשר הערים עלי סוד לפני שר וגדול, ויפיל פני וחני בעיניו, ועשה לו סקאלסקי מקלות ברזל לאמור: באלה אכה את יהודי באלטע הכות זכלה.

ויהי באחרון לחגיהם, בשמיני בו, ויעש האיש משתה לכל הפועלים, וגם ערב רב קרוא אליו, בזויי נפש ומרעים איש עמו בבית; וישם לפניהם תופיני לחם ורקיקים, ומגדנות ומרקחות, בשמן ונופת מרובכות, גם בשר ויין לרוב, כיד עשיר ונדיב ורחב לב; ואשר לא יכיל אותם הבית, והישענו תחת העצים אשר בתוך גינת החצר, וצפה הצפית, ונתן גם להם מאכל לרוב ויינות ממחיים. אכלו דודים וייטיבכם לבבכם, שתו כוס רוויה אל תמעיטו, אחר בתחזקה, ולקחתם את מקלות הברזל המוכנים, והלכו פני ולבי לפניכם, והכינו שנית ביהודים והקיצונום; לעיני השמש נעשה מלאכתנו ולעיני השר, ויכפר לכל עדתנו, כי נדחה ידינו בשגגה, הן במשתה שגינו ביום חגנו, ולץ היין לא ידע עונש ונסלח לו כל פשע; והנה יהודים עוברים על פאת חלק העיר הזה, ויראו את הקולות בבית סקאלסקי ואת אספסוף האנשים נותני זמירות ומתהוללים כשעירי ליל, ויפול לב היהודים עליהם,

---

* הנזק בבאלטע עולה באמת עד ג' מיליאן רו"כ לפי מכסת העורכים אשר הציב השר, וכך ישער להקטין עולה הנזק עד ב' מיליאן, מלבד אבדן בגדים וכלי יקר אשר לא יבואו בספר; אלף בתים נהרסו וכעשרת אלפים אנשים נשארו בעירום ובחוסר־כל, לולא חסדי הערים הקרובות, ומתנו ברעב, ויתר על כולם ברוך יהי פועל נדיבי אודסא, הם שולחים יום יום לחם חם וגם כסף לרוב לחזק עני ואביון. מספר הנפצעים עולה על ד' מאות, מלבד המתים, חולים רבים יגועון יום יום ואין רואה בזה. השר נתן דת כי יביאו השודדים את גזילתם אל הפאליציע וכל העושה ככה ונסלח לו, אכן אין עושה דבר, ואם ישיב איש סחורה הלא אין שוה לקחת אותה, מיטב הסחורות שללו אנשי הצבא, רבים ישרפו שללם בשדות לבל יודע; ששים נשים עונו בעיר ובתולות בגיל 15, אחת מהנה בת י"א ותמת ביום השני. זה ימים הציתו הקצפים אש גדולה בעיר וישרפו גם ג' בתי נוצרים, בזדון עשו זאת, וברצונם היה להציח גם את בית תפילתם, למען גולל עלינו עלילה חדשה וגוראה, אכן נציב העיר החדש הוציא לאור את האמת, וישימם בבית הסוהר.

** הפועלים גם הם יבחרו להם אחת ל־ג' שנים ראש, וישימו המשרה עליו בכל הדברים הנוגעים אליהם.

ויודיעו לאחיהם ויאמרו: על אודות הבושת האוכלת אותם, מעת לקחנו את כלינו בהמצאם בביתו, מתנחם סקאלסקי לחדש את המהומה, ויאסף לו מושיעים.

וימהרו היהודים אל השר, וידברו על לבו בדעת ובהשכל, ולא אחר אף רגע, וימהר אל בית סקאלסקי, הוא ואנשיו עמו, רגלי ורוכב, ויפץ השר עברות אפו על סקאלסקי, ואת הארגז לפניו נפתח, ויפן אל הפועלים וידבר קשות עמהם, והמה החלו להשתגע לפניו לאמור: נוצרים ישרים אנחנו ואוהב אלהיו ישתה וישמח בהגהו. ויען השר ויאמר: דעו נא איפוא וקשרתם דברי אלה על לבכם, איש מכם כי יזיד לשלוח יד בעברי, לשלול שלל או לקחת כל משאת יד, ועשה אחת מהנה, חי אני כי מות יומת האיש ההוא, עד אשר יימצא גזלת היהודים אעשה שפטים ונקה לא אנקה!

ויפול פחד השר על כל העדה כי ראו כי נגע אליהם מחנה אנשי חיל, ועקבו חונה בעיר, וגם קאזאקין עוטרים לראש השר, נכונים למלא דברו גם כי ימולל באחת מרגליו. ויברחו האנשים לביתם עד אחד לא נשאר כרגע, וסקאלסקי נס ואיננו עד היום הזה. אכן רבים דוברי אמת יוליכו את הקול כי מתחבא הוא בבית מושלינו חדר בחדר, בית איש יומו.

כנוח העיר מזעפה בתחבולות מילאראדאוויץ, ויקרא לקהל היהודים, וינחמם ויאמר להם: אתם ראיתם רק את ראשית בכורי מעשי, וידעתם היום כי הוסף אוסיף להתנקם בעושי רשעה, ואת משפטכם לאור אוציאה, כיד ה' הטובה עלי. וימלא שבעת הימים, ויצא את העיר ביום 8 באפריל, ועם היהודים משתחוה ומברכו לשלום. הוא הפך לקיעות, והעיר באלטע שוממה, יגונה ירב יום יום.

.15

כי יש לגזול שארית נחמה ורפאות מעט אל מכאובי לבו, אם המצא יימצא השודד והתנקם בו, והגיש את המרשיע אל השופטים וייסרו אותו כדי עוונו, את הגזל ישיב לבעליו, וגם עונש יענשוהו כמכסת וכערך העושק, ואם בן הכות החוטא ונתן מום ברעהו, אף פצע או חבורה, והכהו מוכיח העיר, הוא נפש חיבל ויחובל גם הוא, וכן כל מעוה אשה או נערה בתולה, הרשע ירשיעוהו אלהים, ועשו בו משפט כתוב, תוכחת היא באנשים לבל ימרו גם הם לעשות הרע, אף כי שופך דם אדם ורוצח נפש, במו יעשו שפטים נוראים ויומת האיש ההוא, או ישתלח אל קצוי ארץ מושב, לעבוד עבודת פרך, ולחפור ברזל ונחושת בתחתיות האדמה, עד ימצא קבר. כן תורת עם רוסיה ופקודי כל עם ועם מני שום חוק ולדת משפט מקדמי ארץ. ועתה, צאו נא וראו מה עשו שופטינו בבאלטע לכל השודדים אשר הכרנו ואשר הצגנום לפניהם יום יום מאז נסע מילראדוביץ וילך. אם העיד העידה כל עדתנו באיש כי הקשה לחטוא, ניאף ועינה נשים, או גנב וגזל, הן לא יאמינו מושלינו לכל השבועה ולכל האלות, וידון רוחם אשר אלפי עדי ישראל לא ישוו בעד אחד נוצרי, כי ליץ יושר בעד רעהו הרשע. כל פקידי נציבי האמת (מיראוואי סודיא) יחתרו למצוא עצה לכסות על החוטאים, יעקשו את הישרה או הכחש יכחישון, פיח הכבשן שלג בעיניהם, דם הוא ויאמרו מים טהורים המה, ויש אשר יתאמצו להסיר מן הרשעים ולגולל עליהם באמרם: ערומים באתם הנה, מאת הרוסים עשיתם לכם הון ועושר, והנה הרוסים לוקחים את אשר להם. היעמוד לבם או יקום איש במשפטים כאלה? אם זה עונש השודד בעוד קול דמינו צועקים והיה כל מכה יהודי היום מאה, מחר יכו אלפים, וכל מוצאו בין הערבים ורצחו נפש עם כלבי השדה, ומי יעצור בעד הזדים, אם קום יקומון יום אחד, כאשר נשבעו לנו לא אחת ושתים, והכינו מטבח לנו, וכרתו ברית לכרות שם ישראל. ישומו ישרים על זאת ויאחזו שער. עצרת שופכי דמים, יקראו שופטינו בשם תעלולים, משביתי השלום (בעזפאריאדקי), וכדי חסד ורחמים, הושב יושיבם בבית הסוהר שבועות אחדים, חדשי ימים,

או ישימום במשמר יום או יומים, הכי באלה וכאלה לא יתנו מושלים חרב ביד ההורג, היא הוכנה וגם מורטה להוסיף גזל על גזל, או אים איפוא מבטחות שר הפלך, איה נקמתו זאת קוינו לה? הגם הוא ילעג למסת אומללים כמונו, והנה כגנב כצדיק, ורוצח על נקי יתעורר.

16.

ונערה בתולה אחת, בת ברוך והוא מבעלי מלאכת עבודה, בזיעת אפים יביא לחמו, לחם עוני, ויולד ברוך את חנה, כי כן שמה לאמור: בחנה, כי חנני ה' וישמע תחינתי, ויהי אומן אותה באמונה, יספור כל צעדיה, כי טובת שכל הילדה, חכמת בנות עם יפת עינים, והנה כל הרואה אותה ואשרה, ואמר בת נדיבים היא ביקרתה, ויאהב ברוך גם את אשתו, עזרת בעלה בכל אשר יפנה, ותהינה חנה ואמה כל נחמתו וישעו בלכתו נגד החיים, ובעונות נפשו בכל עבודה קשה.

ויקנא השטן, אבי כל פגע, במשפחה העניה הזאת, ויחרוש רעות על ברוך, יען שלום יתלונן בביתם ושקט נוהו לא ידע קנאה. ויקרא השטן לעושי רצונו ויאמר: מי ילך להפגיעו, ומי ירגיז את ברוך, כי שמח הוא בעמלו, ומשחק לו כל אסון ופגע. ויאמר מלאך אחד משחית: אני אלך ואני אתנכל אותם לכלותם! ויאמר השטן: במה? ויען המשחית: באש! הנני מצית אש בלב איש רוסי, ואכלה האש ההיא סביבותיה, ונפלה חנה, וכשלו אביה ואמה גם יחד.

ויפן המלאך השליח וילך, ויסת איש רוסי מרשיע, איוואן שמו, ויראהו את חנה עוברת עליו בהדר כלולותיה, ויחם לב הרוסי, אש צורבת בערה בעצמותיו. הן מצחה צח מלבנת הספיר, אדומה לחיה משושנים, וקווצות תלתלי זהב לוית חן אל אור פניה, ופיה עגול כמעשה שפת גביע. ויואיל איוואן והלך לימים מימים לראות את חנה, גם בחלום ישבע תמונתה, בכל זאת לא מצא את לבו לקרוב אל הנערה, ולהגיד לה את חצי מרבית אהבתו. יען מפניה נשקף ענוות צדק, תומת ישרה תשמור כל דרכיה.

ולא ארכו הימים, והנה השודדים, המהומה, נפוצות בבאלטע, וישמח איוואן ויאמר: יום ישועתי בא! אלך, אבקש, אמצא את חנה, תקוה נהיה תערב לנפש מתאוה. וימהר הסכל ויצא ויקשור עם בחורי החומסים, ויקח בידו חלוקי אבנים, וגם כלי ברזל גדולה, עביה טפחים, ואיוואן חורש היה ועושה במעצד.

ויבואו החומסים אל ברוך, ויעשו שמות בכל הבית, והאיש מתחלחל, צרה בעתתו, לא מאשר החרימו הרשעים את חילו המעט, כי אם מפני עקת הנערים השואפים אל בתו, והיא עולה על כל, יקרה לו מבבת עינו, ויבך, ויתנפל לפניהם, ויזעק זעקה מרה: עשו עמדי כטוב בעיניכם, הנני קרבן אשם לכל עוונותי, רק שמרו לי בנערה, ביחידתי, כבשה טהורה, ואין בה דופי אשר חטא. והנה איוואן מתנכל ומתהפך מסבות לתפוש את חנה בבגדה, ולהכריעה, ותרא הנערה ותפעם, ותרץ החוצה ותנוס. ויצעק ברוך: איה חנה, בתי, בתי! אז ירעמו פני איוואן, חמתו תחצוב להבות, וינהם כדוב, ויחרוק שניו לברוך, המתלהלה אתה בי, ותזרה גפרית בוערה על פצעי לבי, כי ברחה חנה ואיננה, הנה בתך בראשך, אכן, לא אשנה לך. ויגף את הברזל אשר בידו ויך, והנה ברוך מת. וימהר איוואן אחרי חנה הנרדפת על צוארה משודדים אחרים, ויעבור את כולם, ויבקש ולא מצא, חתר ואיננה.

ותקרא אליו אשה נוצרית, ניצבת על פתח ביתה, ותאמר: למה תיגע לריק, איוואן, ולמה ירגז לבך. הנה נשים רבות מישראל נחבאו בגן אשר בביתי, רדה הנה, וראה לך את אשר תבחר נפשך, רק אַל נא אבואה בשכרי, את עמי אנכי אוהבת, ותחס עיני גם עליך. ויחרד איוואן וימהר הגינה, וירא והנה חנה שוכבת בקצה גדר הדחויה, כי מת לבה, כי אין ישועה מוצאת, ותפול ארצה — ותתעלף. ותתגבר עליה חיה משכלת, היא איוואן המרשיע,

ויאבק עם הנחשלה, ויוכל לה ויענה. לקול צעקתה רגשו ארץ אף שמים נטפו; אכן — ברזל הכי ישחקו נטפי גשם? וכי מרביבי דמעות יימס לב חזק מחלמיש צור? ומעט זאת בעיני האכזר. ויסחוב אותה אל בית אביה, שמה כבשו השודדים את אמה, ולעיני ברוך ההרוג, לעיני איש אחיו, טמאו אם ובתה, מי יעצור לשונות אש פלדות, אל גנוני סוסים למודי מדבר — מי ישים גבולות?!

.17

ויהי כי עברו ימים שנים עשר מעת נסוע מילארדוביץ שר הפלך, ויקרא איוואן אל בית המשפט, אחוז אחד מאלפי השודדים. ויבואו יהודים רבים אל מקום האסיפה, וגם חנה ואמה קוראו הנה, שתיהן ידיהן על ראשיהן, ועל פניהן יכס פצע ומכה, ותתצב חנה מרחוק, בעד החלון שאפה רוח, כי מעדו ברכיה, שארית כחה כשל ואין, ויהס השופט את כל העדה, ויקרא לנערה ויאמר: עני בי יהודית המרדות, איך מלאך לבך ותפתחי פה להרשיע את איוואן החרש, והוא איש נודע, הולך בתום וישר דרך, היש עמך עד נוצרי, יקום נא והעיד, אם כנים בדיך אלה לעומת איוואן הניצב בזה, וענה כחשך בפיך, כי את קראתיו אליך, והבאתיו אל ביתך, יען עזה אהבתך אליו מאז ימים, מנוער חיתך, את פרי תאותך אכלת ותשבעי מלא, ותאמרי „עוניתי", חוללתי?! ותאמר חנה ותען: (ולבה נתר ממקומו, הולם פעם): ולמה קראתם לי לבוא הנה, למה אשא גם את החרפה הזאת, והבושת לנערה רקב בעצמות ומשנה שבר ברוח? ראו נא כי חולה אני, סוערה ומדוכאה, הן הורג אבי מות הרוגים, ואת המעט אשר לנו החריבו השודדים, האם ילדתני נחרפה, חוללה, ומצרי מות יקדמוני גם אותי. ותעמוד הנערה מדבריה, נדמה מלתה על לשונה, ותפול על צוארי אמה, ותרבינה נהי ובכי, רק חנה הגדילה, אין מעצור לדמעתה. וירם השופט את ידו, ותמחה הנערה את עיניה, ותדרוך עוז ותוסיף ותאמר: אולם באשר אלהינו שופטנו שומע השמים ואזנו תבחן כל זעקת שברי הלב, לכן תדבר נא אמתכם לפניכם, וראו נא את קול אמתכם האומללה, אם יש רמיה, אם סלף בלשונה. לו כדברי איוואן כן היה, לו אהבתיו מתמול שלשום, הכי שומרים גדרו דרכי, אם נוצרים סבבוני בכל עת, כי בחרתי לי את עצם יום המהומה לשבוע רצון עם איוואן, נטע שעשועים, עת חמס ושוד הגיעו רחוב ובית, בהיפרד נפש אבי, ותצא רוחו, ותצק דם מכות אמי לנוכח עיני, אז קראתי את האדם האדום הזה: בוא רעי, בואה דודי, הן את פעמיך רחצת בדם אבותי, לכה אשלמה לך על יתר, אחבק לך, אשקך, אריוך אהבתי, אהבה נצחת; ענו בי שופטי צדק, הן אתם נמלאתם את החכמה, ולבכם יבין לשמוע את האמת, הן היתה כזאת? הן נשמעה גם בין חיתו יער? לכן אנשי לב, אם יראתם אלהים חיים, ולא מלון רשע הבית הזה, הואילו שפטו את איוואן בנפש אבי אשר הקציר ימיו, וילקקו הכלבים את דמו, ריבו ריב אמי הנדכאה, ואת כלימת חרפת אלמנותה, וגם את אשר טרף נפשי, נפש אמתכם זאת, רחל נקיה ונאלמה. וכל הנצבים פה בוכים, כל הלבבות תלכנה מים, רק אוזן השופטים סוגה משמוע, לא תחליפנה זעקה ויללה, כי ערוך מתמול משפטם, שם נוכח עמם לאמור: על בלי הודה איוואן את חטאו, חכה יחכו מועד מועדים, עד יבואו עדים נוצרים והעידו בו, אז יצא משפטו אם לחסד אם לשבט*, עד כה וכה ישב בבית המשמר, ידיו ורגליו לא יוגשו לנחשתים, וארוחתו תינתן לו יום יום, כל מחסוריו על פקידי העיר, כי איש תככים הוא

---

* כתונת חנה ולבושה הובאו לפני שר הדרישה (השופט החוקר) חתומים בתעודת רופאים נוצרים, כי אונסה בעצם היום הזה, וכן העידו גם על אמה, אכן שר הדרישה רודף שלמונים גם הוא, ויצדיק או ירשיע לפי מכסת השוחד הניתן לו... הדיינים בבאלטע שלחו שו"ת אל רוב גאוני זמננו, לשאול על אודות הנשים האלה, ככל התובעות אשר השודדים עינו אותן, כמו: רייזל אשת החייט מאליס, ובתו איידה, ג"כ אם ובתה המחוללות יום אחד; אכן הנשים מאצילי העם, בוש תיבושנה להודיע מכל הנעשה, ורבות הנה.

ומחרחר ריב, אכן לא יכחד עוונו, אולי ירחץ כפיו בנקיון, והטהרו לעיני כל. עד הנה משפט איוואן.

.18

ואני אשיחה עם לבבי בעטוף נפשי, מדי תשוטט רוח מבינתי בין נבכי דאגותי. שאול ישאלוני שרעפי מה זה? ועל מה זאת? איזה מקבת מקור מושחת הזה? ומדוע אין מעצור אל סחף הזרם? כל שופטי השלום בכל מושבות ישראל הכי מלבם יוציאו משפטים כאלה? המבינתם יוליכו וישקרו עלינו חוקים אין שחר למו? אף כי האיש מילאראדוביץ יקר הרוח ושומר האמונים, אשר גברו רחמיו על עמנו בשבתו עמנו, זכר כי בצרה גדולה אנחנו, ההוא דיבר ויתנחם? נשבע לעשות בשונאינו, ושקר יפצה פיהו?!

ויהי מה, אודיע נא ברבים את פשר הנפלאות האלה. אודיע פתרונם המר, אף כי הוסף יוסיף המסי גפרית בוערה עלי חבורות מכותינו. אגלה הפעם את אזני אצילי עמי גם הם, לקול הרעש הנורא ההוא, יקיצו ויקומו נדיבי ישראל, וראה לבבם איך התגוששו המים הזידונים האלה. עד מה ירומו, ירתחו דכים סביבות אנייתנו הקטנה, העשויה קנים, והמלאה נקב ובקע על כל צלעותיה, התעמוד רפסודת עץ רקבון הזאת, לקראת מרקחת גלים על גלים, אם תחזקנה יתדי יסודה ההרוס, אל מול גדודי גלי מגור וחרבות חלמיש צור, הנצבים מנגד לנפצה לרסיסים בכל רגע. הכי לא אעירה את החובלים ומלחי האניה לעת כזאת? ואין טח טיח ותפל, אין מחזיק בדק, אין גם אחד?...

דעו נא איפוא ושימו על לב, כי ממרומי פטרבורג היתה זאת לנו; מצפון יצפנו לנו עתותי עמל וצרה גם לימים הבאים. הנה כפקיד כשופט, כשר הפלך כשרי המחוזות גם הם, לכולם נצבו גבולות בל יעברון, כל ארחות דרכיהם שמורות, יד המשפט הם ולא פיו ולבו. רק אל שרי הפנים, אל אלה המדינות ייחלון, רבי המלך בפטרבורג, הם יפלסו נתיבות לכל דת ודין, הם המה הראו הפעם אצבע אל מילאראדוביץ, לחשו באזניו דבר סתר ועוצם: אל תרגיז המוני השודדים. במחריבי יהודה אל תתחרחר, בחן משפטיהם, אך שפטים אל תעשה במו; הניפה שבט מוסר ויסר אל תייסר; בין נא לבבך לשמוע, לתת עור בעד בשר והריסות ישראל בעד נפשות אחיך, אדוני הארץ.

.19

לאמור: לבוש לבשה רוח חדשה את ילדי רוסיה הענפה בארצות, רוח גדולה וחזקה בימים האלה. הלוך הולך וסוער, רוח הסאציאליסטים חזקי לב ועזי נפש. הם ברודנים יתקלסו, מלכים יניעו מכסאותם, אחי ערמה, עצה ותחבולה המה, בני כליון ושמה; ידם החזיקה בכנפי איירופא, להכריע סגנים ופחות, ויגערו כל השרים ממנה, ויהי כי התהפכו במזימת זו חשבו, לירות חציהם באופל, ולשום תהפוכות בארץ הזאת, והנה כל עם הרוסים שלם לבבו עם מלכו ודבק בו בכל מאודו, ויבחרו האנשים האלה, ויסולו להם דרך אחרת, עצרת אנשי בוגדות אשר נולדה גם היא בעתותינו. צפעוני היעזואיטין הם אלה, חוגרי אזור האמונה והצדק, ככל הנחשים עוטי יפי צבעים ריקמה, למען הונות עיני האנשים, ולא אחרו האנטיסימיטין ויחצבו להבות בלב המוני הרוסים, וקל היה להם להעיר חמתם נגד יהודה ורב חילו; שפתותיהם נופת תטופנה אל חשוכי דעת אלה: הביטו וראו למי עוש", למי הון עתק אם לא לישראל, אתם עבודת פרך עבודתכם, ושכרכם הבל ורעות רוח, מרי נפש אתם מעוני וממחסור, וישראל אוכל לשובע משמני ודבש ארצכם, לכן קומו רשו את העם הזה, עם מפורד ביניכם, עם השומר את שמריו עד היום הזה, הטו מטיכם עליו, צאו התנקמו בו, אז רפאות תמצאו לכל מכאוב, וכוסכם רויה, ביין מגדים תרחצו רגליכם. מי לא ידע כי המון עם ועם, סוס למוד מדבר, אם ישכל רוכב את ידיו להלביש

TOURO COLLEGE LIBRARY

את צוארי הסוס רעמה ומצלתים, אז תצלח לו לשום מתג ורסן בלחיו, למען הטותו אל כל אשר יהיה רוח הרוכב להוליכו. ואיה רעמה נבחרת לעניי הקצפים משלל ישראל ואוצרותיו; איה קול מצלתים ערב מקול כספי ישורון! במנעמים כאלה לקחו האנטי־סמיטין את נפשות המוני הרוסים. אמרו: הכו את היהודים — ויכו, חללו את מקדשיו — ויחללו. והיה כי ישנה העם וישלש באלה וכאלה, הלא יכין לבו לשובב מוסר, לפרוע פרעות, אם קרב יקרבו הסאציאליסטין להתקומם נגד אדוניו, להכריע שופט ומושל, היהודים היו העצים, והשרים יהיו הקרבן להעלות על מזבח החדש, ואם לא זאת היא מגמת פני הסאציאליסטין ואל תכלית זו הטו עקלקלותיהם *.

אכן, הלא צבא אין מספר, ורבבות אנשי חיל לרוסיה, הכי קצור קצרו ידיהם להכרית גם את השודדים, גם את מנהיגיהם עמם? יצוה נא שר הפנים אל אחד שרי הצבאות, כמה אלפי חרבות יצאו לרגעים מנדנם, כמה ברקים ומות, בנחושת כלי תותח אלה, הקצובות בכל עיר ועיר במרחבי רוסיה? אם כזה ישאל השואל, הלא בלי השכל דיבר האיש, וכל אמרותיו חסרי טעם ודעת. כי הנה מאין באו הצבאות האלה וממי לוקחו כולמו? אם לא מבטן העם הזה יצאו גם הם, על ברכיו נולדו, גודלו, ואליו ישובון ככלות מספר שנים; והיה כי יצוה עליהם שר או מושל לריב נגד השודדים, הכי יאבו לעשות, אם ישמעו, אם ימלאו פקודה כזאת? הייסר אח את אחיו על אודות שכן השנוא על שניהם, בן אם מכה אבותיו עת יחלקו שלל גם לו? הפסק אחי השואל! כי תחת הגף ידו על אביו ואחיו, הלא יכרות איש החיל ברית עמהם גם יחד, והתקוממו על השרים נותני פקודות כאלה. מי ינצל מקבר מבין כל אלה, את מי לא יעצמו בתעצומות עוזם?

זאת איפוא ממגרת אלופי פטרבורג, ואלה צפוני לבותיהם, לכן ציוו על שרי המחוזות לאטום אוזן לקול צעקותינו; שה יהודה יהיה נא השעיר המשתלח וכיפר בדמו בעד נפש בעליו, הם שרי רוסלאנד, ואדירי — כל ישעי בם.

.20

ואם כן איפוא למה זה אנחנו נרדף צאלי צללים, עד מתי נחבק ריקים. אם אזלת יד מגיני ארץ, לבם לא ילך להושיע לנו בקום עלינו מתפרצים, גוי ואדם יחד, הכי נשכבה בעצלתים ולא נחוש לנו מפלט ומחסה? ואתם מה לכם נדיבי עמי כי התנבאתם, רואים בעבים אתם כולכם! אמרתם כוכבים ונגוהות מהרה יגלו במרום, והנה אך עיני אור מתעה ומוליך שולל, אך קשתות ברקים ראתה עיננו, רגע יקרעו שמים, ואחריהם משנה אימה ומחשכים, לכן שובו שובו אסירי התקוה, השליכו מכם את תקות חוט השוא, אַל תבטחו מבטח בוגד אל צרור נקוב, ממושכות קורי עכביש, הכי תבנו לנו חומה בצורה! קומה עמי ונצאה מפה יום אחד! נפזרה דרכינו ונבקש מחיה לנו בארצות רחוקות; ראו נא כי גם בלחם חרפה אשר אוכלים אנחנו יום, החלו לשים בו מרורות וארסי מות, מעטה אבלים אשר לבשנו, גם עליו ידביקו עש ותולעה לכלותו כלה.

דרשו נא מעל ספרי רוסיה בעתותינו אנו, ומגילונות הימים חדשים לבקרים יבואו, מה רבו מליצי דעת רוח, מכתבי עמל ונפוחי כזבים, איך התמכרו כולמו לכתוב עלינו מרורות; יספו עלינו עלילות חדשות עלי ישן נושן, יגרו גירה, שקדמת שנים העלתה צחנה; בזיעת אפיהם יחיו את יבושת מטעי קדם, את שרשי שנאת הדת, אשר מריח מים

---

* מראות בימין האנטיסמיטין: הנה למען גנוב את לב הרוסים, התחפשו בלבושי פקידי הממלכה, ויביאו אל נציבי כפרים וערים, אגרות פתוחות כתוב וחתום עליהן, מטעם השרים היושבים ראשונה במלכות, להשמיד ולהכרית את ישראל בכל מושבותיו. ויבקשו הסתר דבר עד יעלה בידם לבצע ? ? ? המלך גם הוא. בערמתם זאת נטו הרוסים להאמין בם, ואין בוחן כי לבושי שקר על שכמם, וחותמת כזבים על תעודותיהם.

יצמיחו פורה רוש, יעשו באושים, ושרי גם המה — לאטו עמהם דבר, אחריהם בעצתם ירצו, יענו אמן. הירעפו שמי נחושת אלה אגלי טל אורות, מבין צחיחי סלע, הכי תפרח לנו עלה זית, עלה חסד וישע ? !

21.

לכן שמעה אלי יעקב ואדברה, בני יהודה תנו לבבכם אל יושר מלי. אליכם נכבדי עמי, עשירים ומשכילים היושבים בפטרבורג, מוסקוי ואודססא, ויתר הערים, אליכם נישא עינינו וכפינו ! עד כמה פעמים דרשנו אתכם לנוכח ה' ! בימי ענות נפשותינו בצום, בבכי, ואתם תכבידו אוזן, ברית כרתם ללבכם, לא יאבה ולא יפנה אלינו. עורי עטי, עט סופר אומלל, סובי ערים והקיפין, אַל תיעפי בדרך ואַל תיגעי ; הלוך וקראת באזני אפרתי ישורון לאמור : כה אמר אחיכם, בן אמכם, וכל אמרותיו בלולות בדמעות, דמע דמעותים לראש כל מלה, עד מתי אתם הרוחצים במי זהב, ותשבו עלי מלאת, עד אן תשימו סתר פנים, בצל כספיכם תתחבאו לבטח ; הן כביר מצאה ידכם לעשות, רבבות שקלי כסף חתומים באוצריכם, הטוב כי החרש תחרישו הפעם, תתיצבו מנגד ותתעלמו ? עת מעדו מתני כושלים, עת גם רמי תקומה נמוטו ! נשוע ואין עוזר, אליכם — ולא תענונו ! ואם מימים לימים תתנו כסף מנות, אל אחת הערים ההרוסות, כאשר ישליך האיש פתותי לחם, שתים שלוש אל עדת כלבים רעבים, הבזה תנערו חצניכם ותאמרו רב לנו, דיינו היתה המלאכה ? !

ואולי שאלו נא לדורות הראשונים, יגידוכם ימי אופל וחשיכה, את אשר עשה יוסף אביכם, בטרם זרחה שמש חכמה עלי ארץ, בבארות חימר השליכוהו אחיו, ממכרת עבד מכרוהו לנכרים, ויהי כי הוקם על נבכי ארץ רחוקה, ויזכור את מולדתו ואת אחיו, וישכח את כל רעתם אליו, וימשכם בחבלי אהבה, בצל ידו כסה — ויחיינו. או קראו נא מעל ספר מעשי ה', ואת כל הכתוב שם ברשפי אש לוהט, את תפארת רום איש האלהים, השר דון יצחק אברבנאל, וכל רוחב בינתו וענות צדק, הוא האיש המתיק סוד עם מלכים, ופרדינגד רק את הכסא הגדיל ממנו, וישליך האיש הזה את מקומו, מקום שר הפנים, וגם את נפשו השליך מגגד, ויכהן צדקות כשלמה, איזור האמונה תחבקנו, ויצא לנוד עם צאן עמו, וינחם אחרי ארצות אחרות לרגל עמוד אשו, אש דת ודעת, לבו רחם על כל אסון, ודגלו עליו תשועת ישראל. ידו לא רפתה מלהחזיק נופלים, ועצתו גם כספו יקימון ברכי נחשלים. מה אעידך, מה אדמך שר וישר אשר נתת הודך על עמך לדור דורים, תנוהו לנצח בגאון צבי תפארתך, מי כמוך קדוש יה, ואם יש בין אישים משלך ? ואתם שימו נא על לב, כי מגולי רוסיה, טובים היו יוצאי ספרד, שהם הצילו הונם ורכושם, ואנחנו — מה ניקח עמנו ? מה נשאר בידינו אחרי ביזת החומסים ? ! העל כל זאת תתאפקו ? וימעטו צורינו אלה בעיניכם ! עת יחסר בטן ישראל, עת בדמי שליש יטבול את לחמו, אתם תקיפו ימי משתה שמנים,* תשאפו רוח על מרבדי דודאי מנוחות ותשקדו עלי שולחנות משוקדים זהב, ואמרתם מה נעשה לאחינו ומאין נביא להם עזרה בצר ? !

22

וכי תהפכו בלשונכם ואמרתם אלי לאמור : מה שהיה לפנים לא יוסיף להיות הפעם, ואין בימינו אנשי שם כאלה, יקרי רוח ומגדילי ישועות, כי לעומת אשר צערו ומעטו כחות בני תמותה מדור לדור, כן הלוך וחסור יהיו מפליאי לעשות ומיטיבי הרבים. הנה נא

---

* בלעדיך, האלוף, הר־החסד (גינצבערג) רב פעלים וגדל העלילה ! הן אתה הראית את כח מעשיך לעמך בימים האלה, אתה לבדך נושא טרחם ויגונם, וידך פתוחה לפזר הון עתק פן תעלה ארוכה למכותינו. אתה שמת לילה ליום לעבוד את עבודת הקודש, להושיע לנדכאים, עניים אין מספר תחיה נדבתך, גם שועי ארץ ישתחוו לך, ומעשי ידיך יגמלך אל גמולות, לך ולבניך עמך, אמן.

ידעתי כי בזה ובזה תבקשו להצדיק את נפשיכם המבישות. אך האמת יהגה חיככם, ואת מי תגידו מלים בלי טעם! הכי תנקרו את עינינו אשר חזו בדורינו זה מאורות גדולים ונפלאים, את כרעמיע ואת מונטיפיורי, אשר ממערב שמש הופיעו קרני ישעם אל אחיהם במזרח, שמה בערבות הערבים מוסדי אלפי יהודה הוגשו לנחושתים, יען רשעי הטורקים העלילו עליהם תואנות שקר גם הם, מוג התמוגגו נפשות ישראל במחשכי בתי־כלא, וצור חרב תוגרמה נטויה על ראשיהם לרגעים, עד שקמת השר מונטיפיורי, עד ששמת נפשך בכפך לצאת לעזר נואשים האלה. בן חמשים שנה אתה בצעדך מפאריז, וכוחך חדש עמך, טל ילדות יחיה עצמותיך, כעול ימים נערת השנים, ותחש רגלך ללכת ארצות רחוקות, אז ירדת אניה במים עזים, ויתבקעו על ראשך משברי ים עוטי צלמות, קברי תהומות נערמו נגד עיניך, ותדרוך יבשת, והנה הררי חול וצחיחי סלע, תלאות מדבר וחרבוני ציה. בכל זאת לא אחרו פעמיך, תבוז להמון אסון ופגע, כי עבודת הקודש עבודתך, במלאכות אלהים אתה הולך, דברת וגם יכולת! טעמו רוזני המוסלמנים את מתק שפתיך, מאורך ואמתך נפקחו עיניהם, כרגע נדמו מלשיני ישראל, חרפת כלימתם תבלעמו, לקול מליך טבעו שערי בתי הסוהר, נמסו כבלי הברזל מעל ידי לקוחים למות, והנה גילה ושמחה, שפתי רננות באהלי קדר. סבבוך המונים, השר, מהמוני חפשים תבורך נפשך, גם נשים גם טף ילחכו עפרך, ברכות יעטו ראש מושיע ורב, כוס תנחומים בידיך, אתה נושא הודה ותפארה, ועיניך תיטופנה רביבי גיל, כי רבבות עמך הצלת וגם החיית; מה רב טרחך זה, איש רם ונעלה, ומי באנשים יערוך לך גדל עצה ועליליה; ואחיך כרעמיע גם הוא לא רפתה ידו להחזיק במעוז עמו, שמו ושמעו יצאו בגויים, ומעשה טובו יודיעו לדור יקום.

האף אין זאת, אחי! האינכם שומעים כי אשא דעי מקרוב, לכן, כאשר גדלה נפש האלופים האלה, כן ירהיבכם גא לבכם גם אתם, לעשות הטוב, להמציא ארוכה לצרותינו, קומו ותנו ידים לנו, ידי אחוה וחסד, תמכו אשורינו ללכת אל אחת הארצות, אזיען, אמעריקע, באשר תוליכונו גבואה אחריכם. בלעדיכם — איך נצא. אנחנו צאן אובדות, אשר גזזו גוזזים משנים; ודפקונו קור ורעב גם יחד, היחזקו מועדי רגל, ההרחק נרחיק ללכת?! היש מענה בפיכם על דברים אלה? אם לא תעתיקו מכם מלין? בכל זאת ידוע אדע כי עוד לא נחה רוחכם. על סעיף אחד אתם פוסחים, וכעצת עשירי באלטע כן גם אתם תאמרו עם לבכם לאמור: מה לנו ולעניי ישראל? ייחתו הם מקאצאפ, כי גדול עוונם, כי דלים המה, לנו הלא ניתן חופשינו להתגורר ברוסלאנד לארכה ולרחבה. אמנם כשרים אנחנו, תמימים אנחנו, יען העושר הוא אבי הצדק, וכופר חוטא — הוגו, הכי עזוב נעזוב את גנזי חילינו, את היכלי ארמון ומשגב, ואת שדמותינו שמנים ורעננים, והלכנו לנוע עם מקהלות ערומים ויחפים האלה?! התבוננתי, אחי, ואדע כי זאת עמכם, כמוס הוא במשכיות לבכם; אכן, הכי צדקתם בשפטכם, ואם משוגתכם לא תעוור עיניכם, והיה לכם מעשה באלטע לאות, וגורל כל העשירים בערים רבות, הן אם פרץ הנחל ויצא מעם גדותיו, הברצי כסף תעצרו בעדו, אם בעמודי ענן כי תצפו אותם זהב מופז? הפככם, ראי! במקום המעצור שם כפל הרעה, והחזיקו זרועות השטף את כל הניצב לעומתם, וסחבוהו סחוב עמהם גם יחד; אשר אם ישים איש מבטחו במשוכת חדק, והיה כי ישען עליה, ודבקו הקוצים אל בדי עורו, חריצי הברקנים יאכלו את בשר ידיו, והיה מבטחו מחתה לו, ותחת הצלה הנח מכאובים ומפח נפש.

עוד אחת אוסיפה נא, והיא שאירית נחמתי בצרותינו אלה, אם יעוצה תהיה העצה כי תצאו עמנו גם אתם גם כספכם, ישמעו שרי רוסיה כי נכונים אתם להרים פעמיכם, אולי ישיבו, יתבוננו, אולי יזכרו איך ירדה ארץ שפאניען פלאים, מיום גורש יהודה ויצא ממנה, והתנחמו שרינו אלה, בטרם לכתם, יקראו דרור לנו לכולנו, ושם יעקב לא יחולל ולא יקולל, אמן.

23

כהתימי לדבר דברי אל הגדולים, עמודי יהודה הימנים, אסורה נא אל הנעלמים והמתכחשים בעמנו, אביע רוחי אל הולכי שחוח, אילי הצדק האלה, אשר אזור האמונה עזר למו להרבות הון ולהסתירם, אקרעה נא מעליהם את כתנת עור הזה אשר ילבושו, וייראו במערומיהם, מומם ומשחתם ייגלה לעיני כל מבין. אליכם חסידי פולין וקציני ליטא אורה חצי הפעם, בואו ונדברנו איש את רעהו, ריב שפתים לי עמכם היום, אחרית פי אמת ותוכחת מגולה, וגם אתם ברור ענו לי ולא בלשון סתר, ראו נא איפוא מצווה עלי מצוות העמדתם עליכם ככוכבי אמש אין מספר, לבבכם חם בקרבכם לתורה ולתעודה, יום יום אחרי טבלכם במקוה מים תלבשו תולע ובלויי קדם, תישרו לכת בענוה וצדק, ואושר שמור לכם לכל אשוריכם; אמנם, מה עשיתם לאחיכם העברים, אמרו נא, מה פעולתכם עד הנה? הלא שבע ביום נשבעים אתם, כי עזה אהבתכם לעמכם, גדלה מעל שמים, כעת בצאת ישראל גולה מרוסלאנד ודמעתו כבדה מחול ימים, במי איפוא תמכה ימין צדקתכם, במה הושעתם ללא כח ואין אונים! אשר ישאלון אתכם בניכם מחר, מה האבנים האלה בין חרבות בתים נשמות, מה תענו למו?! ומה דבר תמצאו? יען מה לא החייתם את החרבות האלה, מדוע לא תקשר על ידכם חומת ישורון הפרוצה ואין רופא שברה! עד מתי תאמרו באזני כל כי צמאה נפשכם לאלהים, ואתם אך לכסף נכספתם, תקראו: ה' סלח לנו! ועיניכם אל סלעי הזהב ושקלי הקודש, איך לא תכלמו ולא תבושו לעומת יהודי אשכנז, צרפת ועגלאנד, והמה קצוצי בגד וחסרי פיאות ראש, עם שרפים לא יארחו לחברה, חיות ואופנים לא יחיו ברוח פיהם, ובכל זאת מה נדיבות משכנותיהם לאסוף את גולי רוסיה, כמה מטרות זהב ימטירו להולכים ועוברים, או, איך לא יככם לבכם, לא ייסרוכם כליותיכם לנוכח צעירי עמנו, הסטודנטין ברוסלאנד, הם גם המה לא ירחצו בשרם במים עכורים כמוכם, טהורי לב טבולי סרוחים, והנה כולם הרגיזו ממלכה וחכמיה, עם סופרים ושרי המדינות ידברו משפטים, בהשכל ודעה ידרכו עטם קשרים, לירות זיקים אל מלשני בסתר, להראות צדקתנו ונקיון כפינו, ויותר מזה, הנה רבים מהם יעזבו את האוניוורסיטעטן, ישליכו אחרי גו את כל הטוב הצפון להם עלי אדמת החיים, ויבחרו לנוד עם אחיהם, וללכת עד אפסי ארץ למען היות לעינים לכושלים, ופה לתועים בדרך מרחוק. ראו נא ישרי לב התמימים, כמה נר כבודינו ידעך ברוע לבביכם, כמה יועם זהב הדרו, ולעומת זה כמה אבני חן יוסיפון אלה ברוב רחמיהם, אל עטרת יקרת ישראל, אשר על חסדים יוסדו קרני הודה, ועל נדיבות יקום אורה, ילך ואור לנצח נצחים.

24

הטו נא למשל לבבכם, אשירה לכם שירת דודי לשארו, כי עושר גדול היה לידידי, בתים, שדות ואוצרי זהב, וגם איש חסיד הוא, שומר מצוה, הולך בדרכי התורה, וכל ימיו ישיח בחוקי אלוהים ואבותיו; מכל משמר אמנם יצור רצי כספו, כילי הוא ולא בגים, לכן קודר יתהלך, נכה רוח ושח עינים, נפשו דלפה תמיד מיגון ועצבת, אך בצפוני קרביו מוקדי תבערה, אש אהבת הבצע תיבש עצמותיו, תרתיח מצולות לבו, ולא אדונים הוא לכל הונו ורכושו, לא תשליטו חילו לאכול בטובה, כי אם עבד נאמן הוא לאסוף ולבנס, כשכיר יגטור פקדון מפני זרים, אך לא יקח ממנו מאומה.

ויהי היום והקול נשמע כי בוא יבוא אליו איש חכם אחד מבני קרוביו אשר פלאים מטה ידו, ויבוא לבקש ממנו עזר בצר לו. הקדים אותו ידידי ויצא לקראת שארו זה, ויפגוש אותו, ויחבקהו וינשק לו, וגם הפצר הפציר בו ללכת עמו יחד לביתו, ויביאהו חדר בחדר, ויערוך לפניו את כל מערכי לבו בדברי תורה, כי לשונו גם לשון למודים ומחשבותיו כתהום לעומק. עד כה ועד כה והנה מועד הערבים הגיע, אך אין כל מאכל ניתן, אין שולחן

ערוך, ושארו מת מרעב, ורפה כח נפשו, כי כל אוכל לא בא אל פיו כל היום, וידידי מלעיטו בתורותיו ושפתו תהלך בגדולות ונסתרות, כנחל שוטף דברו, ואל רוח פיו אין מעצור, וכבר ינטו הצללים, היום רד וכבר בא הערב, ושארו ואביון משתאה ומתעצב, כי קומטו כבר שרירי בטנו, אין ארוחה ואין כל מסעד לב; אכן בוש יבוש האומלל כי לא נאה לאורח לבקש אוכל, ויפן אל דודו ויאמר: נפלאת היא בעיני, וכי מה מצאת בי כי קרבתני עד הלום, ותעש לי כל הכבוד הזה באמרי קודש ודברי תורה תאלפני, ואני קטונתי מכל זה, דל אני וערכי כאין נגדך?!....

ויוסף ידידי אמרתו וימתיק שפתו ויען לו: והלא עצמי ובשרי אתה, האנכי לא אתכבד אתך בבואך אלי?! הנה נא שמעתי שמעך הטוב, רבים יהללוך ויודו חכמתך, והנה אני רואה כי הלא עברת על עיר מושבי אך ורק למען ראות את פני, ורגליך הובילוך הנה רק לדרוש בשלום דודך, אוהבך, ואמנם הלוך לא ילך לבך לשאול גדול או קטנה ממני, אף כי זהב או כסף, וידוע אדע כי אם גם תרד חלילה עשר מעלות מטה מאשר ירדת, בכל זאת לא יטך עמלך ויגיעך לעשות תועבה, כאשר יעשון קרובי ומיודעי, הן המה יכעיסוני יום יום בהבלי תחנוניהם ועשו כנושים לקחת שארית חילי המעט, אשר חנן ה' לאיש תם ושפל רוח, מעונה ומדוכא בדבר אלהים ותורתו, היבוקש עזר מנופל ארצה, לחם ומאכל ממתפלל וצם גם הוא, ואתה כי לא כן עשית עמדי, לכן נעלית ויקרת בעיני, קחה נא איפוא את נדבות פי כמתנת יד, אשלמה מנחה — שפתי, ומשאת דודך היא — בריתי אתך ברכה וברכה...

וכמוהו המה אלפי המתחסדים, ולא מהם תיושע יהודה!.. כי אביטה אל מעמקי כהנים וגבירים האלה, אשר צדקות יעטו כשלמה לעיני כל, ובסתר יעבדו אלהים אחרים, אלילי כסף וזהב!! זה עני קרא אל אחד קדוש; היה נא עזר לי, כי הלמוני המכים, אנא, הושיעה נא כי גולה אני למרחקים, והנה הקדוש מתחבא אל הספרים, ישים עיניו ב"כסף משנה", ב"טורי זהב". חנם נצב הדל יחיל ודומם ויצא חנם אין עזר, האת אנחותיו לא הקשיב יה, ולא ידרוש דמעתו מכם, אלהי גמולות ונקמה?!

.25

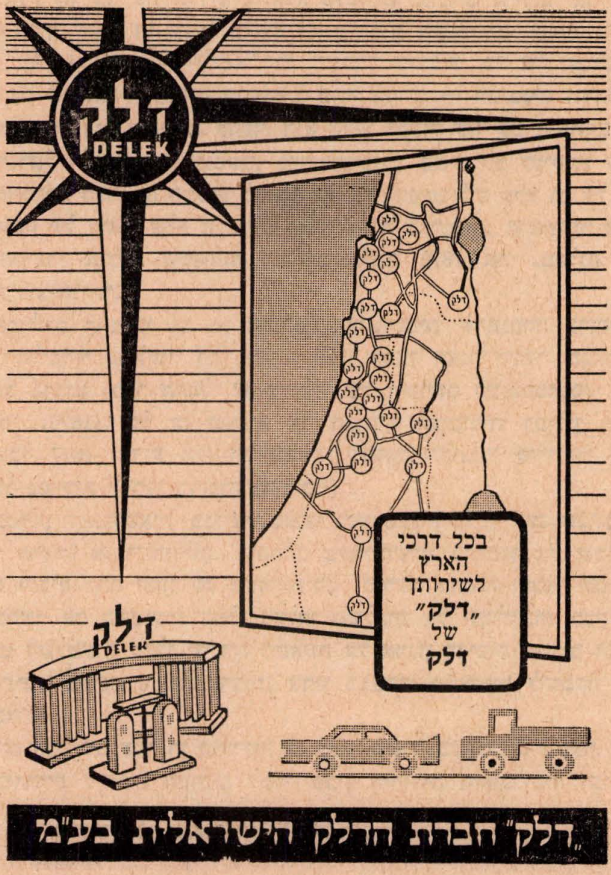
סוף דברי: איככה תעבירו עין מהביט אל כל הנעשה סביב! צאו, לכו, שוטטו בערי איראפא, ודעו נא וראו: כמה רגשו לאומים זרים, כמה נוצרים נועדו, שגבו ישע לנו! עלי שפיים בקצוי אשכנז וצרפת, עלי מבואות ימים רחוקים, שמה יתעו נפוצי יהודה, נדחי רוסיה, שמה ניצבו עצובי רוח על אדמת נכר, ודמעתם ניגרה עם בכי נהרות, והנה לקראתם בני דת אחרת, נדיבי עמי מעם לועז, אלה יקדמום בלחם, ואלה בוס רויה יגישו מנחה, זה יפזר מאשר ידבנו לבו, וזה יאסוף מאחיו ויביא מלוא חפנים, למלא חית דאבה, לאמץ שבור לב, ויגיע כח.

ועל כולם מי לא יכרע ברך מול תפארת רום השר אליפאנט, מי לא ישתחוה לפניו אפים ארצה, בגודל עצתו אשר יעץ לחדש נעורי בת ציון אחרי בלותה, ואחרי אשר כהתה עינה מעוני ומזוקן, הן הוא האיש אשר הערה נפשו אל כל אסון ואלפי פגעים, למלא עצתו בכל מאודו, ולהחיש עתידות לנו לעיני כל הארץ; אין קץ, אין ערוך אל צדקת פזרונו, שמו נאדר עד אפסי תבל; הנה מה נעים נזר אלהיו על ראשו, נזר חסד ורחמים, ומה יפו הצמידים על ידיו, צמידי שלום ואמת! דרך כוכב בוקר מענגלאנד, מחביון הודו יצא שמש צדקה להמטיר מטר אורות עלי חבצלת השרון, אשר תרמסנה רגל חית הארץ בחדודי פרסותיה, כמלאך מבשר טוב קרב הנה האנגלי הזה, כמשיח עליון תעטרהו על גס גאולה — ישא בידיו, לאמור: סולו המסילות — העמים! ישרו הדורים בזהבכם, דרכים ייסדו בספירים, ויבוא גוי צדיק אל ציון אחוזת אבותיו, ולירושלים מקדשי הקודש; יודוך שרפי מעל, אלוף

אליפאנט, כל צבאי מרום ישאו ברכות לך, כולם יחרתו מעשיך אלה עלי לוחות נצח, יקשרום על אצבעותיהם לזכרון עולמים, ואתם עשירי עמי, מה תענו אחרימו, ואם יש מלה ואומר — בלשונכם היבשה?!

למען שכך את המלינים, למען הסר מעליכם את צעקת הרבים, זאת איפוא עשו וחיו: קחו עמכם את כספכם וזהבכם, אך חלק ממנו הרימו קודש לנו, למען נצא אחריכם גם אנו; תנו יד לנואש ואובד, הבו משען למועדי רגל, הן אם עד אלה לא תשמעו לנו, לא תחישו רפאות תעלה, הלא פשה תפשה המכה, ובערה בעצמותיכם ואכלה את כל הנוגע בה, ותולעתה תדבק גם בכם, גם בכל אשר לכם.

אכן, אם ידכם עשה תעשה את חפץ לבבותינו, אז יצוא תצאו עמנו גם יחד, ונתן ה' לכם עושר אחר, להטיבכם גם בארץ נכריה, שמכם יצא לתהילה, וכבודכם ינון עד בלתי ירח; ברכת מגד שמים, ברכת שלום וחסד תבאנה לראשכם, ועל קדקד נדיבי ישורון, אמן ואמן.

ד״ר נ.מ. גלבר

הפרעות בוארשה 1881

א.

הפרעות באביב 1881 בדרום רוסיה הביאו לכלל זעזוע בכל תחום המושב היהודי. מתיחות השתררה בערים ובעיירות בכל פינות התחום. די היה בניצוץ קטן שיביא להתפרצות גדולה. חוגים מסוימים ברוסיה ראו בפרעות ביהודים תופעה רצויה להפנית זעם ההמונים ומבוכתם לאפיק צדדי. הם קיוו שגם בפולין, כמו באוקרינה, ימצא שטח נוח להתעוררות התנועה הפוגרומית.

מסוף שנות השבעים התחוללה בפולין תנועה אנטישמית בעלת סיסמאות „מודרניות", לא על יסודות דתיים, אלא כלכליים־לאומיים גרידא. יאן יאלאנסקי, שיעמוד בסוף שנות השמונים בראש האנטישמים הקיצוניים, פרסם ב־1870 את ספרו "Zydzi, Niemcy i My" ובו השתדל להוכיח, כי על הפולנים לקחת לידיהם את המסחר והתעשיה הנמצאים בידי הזרים — הגרמנים והיהודים. הוא לא דיבר קשות נגד היהודים, להפך, הוא הציע לפעול יחד עם היהודים להשכלת המוני ישראל ולהפנותם למקצועות פרודוקטיביים, בשים לב לעיקרון שהם בני־הארץ ואזרחיה. ספרו זה השפיע לא רק על חוגי המשכילים אלא גם על ההמונים. כן השפיעה על חוגים אלה התנועה האנטישמית בגרמניה, בראשותו של מטיף־החצר הקיסרי אדולף שטאקאר, שהקים בשנת 1878 את „מפלגת הפועלים הנוצרית־סוציאלית".

הפולנים הושפעו גם מן התנועה האנטישמית שהתגברה ברוסיה, אחרי שהעתון הליברלי „גולוס" עבר בשנת 1872 לכוון האנטי־יהודי, מכתב־הפלסתר של יעקב ברפמן „ספר הקהל" [1]) ומספרו של היפולוט ליוטוסטאנסקי „התלמוד והיהודים" (1879). כל זה השפיע על האוירה הציבורית בפולין ואין פלא, שבספטמבר 1877 הודיע הקונסול הראשי האוסטרי־הונגרי פרייהאר פון ברנר לוינה על נסיונות לארגן רדיפות יהודים.[2]) .

בפולין הקונגרסאית ובגליציה נפוצו בספטמבר 1877 ידיעות, שביום כיפורים יתקיימו פרעות אנטי־יהודיות. היהודים בערי־השדה התיחסו אל שמועות אלו ברצינות ורבים מהם יצאו עם משפחותיהם לוארשה בהנחה, שכאן ימצאו מחסה.

בקשר עם השמועות האלו נשלחו משלחות אל השלטונות בבקשה למתן הגנה. גם השלטונות קבלו ידיעות חשאיות על ארגון רדיפות יהודים והיות שלא היו מעונינים בעונה זו בהתפרצותן אחזו בצעדים מתאימים להחנקת כל נסיון שהוא באיבו.

יום הכפורים עבר הן בוארשה הן בערי השדה בשקט. יש לשער, לפי דברי ברנר, שהודות ליחסים הטובים למדי שבין היהודים והאוכלוסיה הנוצרית לא

1) יצא בתרגום פולני, 1874 „Żydzi i Kahały".
2) ר׳ נספח 1.

היתה שום סיבה לאיזו התנגשות שהיא. בציבוריות הפולנית השתררה הדעה, שבארגון מהומות כאלו מעונינת אך ורק פרוסיה. ברנר אינו נמנע מלחשוב, שפעולה כזו אורגנה ע"י מפלגה, המעונינית להסית את הפולנים למהומות. למרות כל המאמצים מצד השלטונות והעתונות הוחזקה הציבוריות הפולנית עוד חדשים באוירה של אי־שקט והתרגזות, אף על פי שביום הרדיפות האנטי־יהודיות לא הצליח לגמרי. הודות למשמעת הפולנים לא נסחבו המוניהם לשום הרפתקה שהיתה יכולה להביא תועלת אך ורק לרוסיה ולהביא נזק רב לענין פולין בפנים הארץ ועוד יותר בחוץ־לארץ.

כאשר התחוללו הפרעות ברוסיה באפריל 1881 הגיעו, כמובן, הידיעות על המתרחש ברחבי רוסיה גם לפולין, והעתונות הפולנית בחלקה הגדול פרסמה אותן עד כמה שהצנזורה לא רסנה אותה.

היו גם עתונים כגון "Gazeta Polska" (גליון מ־26 באפריל) שכתבו באופן גלוי שבהשפעת גל־הפרעות ישנם בפולין גורמים שהיו רוצים בשנאה ואיבה דתית־גזעית כדי להרעיל את היחסים ההדדיים בין יהודים ופולנים ולעורר תנועה אנטי־יהודית כדוגמת ייליסאבטגראד וקיוב.

כמובן שהמאורעות ברוסיה הסעירו והחרידו את היהודים בפולין ובפרט במרכזם האוכלוסיתי — וארשה. „הצפירה" לא הרבתה אמנם לכתוב על כך, מטעמי הצנזורה, שהכבידה עולה על העתונות היהודית.

בראשית מאי 1881 — בזמן שחוסר העבודה בין הפועלים התגבר מיום ליום — הופיעו לפתע ברחובות, וביחוד ברובעי הפועלים, אלמונים שהתחילו בעבודת הסתה נגד היהודים. אלוף העתונות הפולנית Kurjer Warszawski כתב ב־15 במאי על הפצת עלונים בעלי תוכן אנטי־יהודי ברחובות וארשה, בהם נקראו הנוצרים לעריכת פרעות ממש.

ידיעה זו הטילה פחד גדול על האוכלוסיה היהודית, ביחוד כשהעתון היהודי בשפה הפולנית "Izraelita" שאליו התיחסו ברצינות, הודיע ב־20 במאי, כי בעקבות המאורעות שהתרחשו ברחבי הקיסרות, נפוצות שמועות בלתי־בדוקות שגם בוארשה יתרחשו דברים דומים.

העתונות הפולנית, עם "Gazeta Polska" בראש, יצאה במרץ נגד הסתה זו, הואיל והעם הפולני הוא בעל־מצפון ואינו מחוסר תבונה איתנה.

המשטרה החרימה והשמידה את הכרוזים והמודעות, אולם לא חקרה מי הם המחברים ומי עומד מאחורי התנועה הזאת. היה ברור ליהודים, שענין זה אורגן מלמעלה ביזמת ה„אוחראנא". מפקד המשטרה של וארשה ידע, כי היחסים בין הפולנים והיהודים היו מימי המרד 1863 יציבים למדי ושני העמים השתדלו לקיים באיזו מידה שהיא את סיסמת האחוה ולכן לא קל להסית את ההמונים כמו ברוסיה הדרומית. לשלטונות הרוסיים היה ברור שלא קל יהיה לעורר פרעות בפולין. מסיבה זו עשה מפקד המשטרה הכל כדי לעכב את התפרצות הפרעות. מצד שני השתדל לעורר את הרושם, במקרה של התפרצות פרעות, כאילו היהודים באשמתם הם שגרמו להתפרצות הפרעות עקב יחסם החוצפני לפולנים.

כלפי חוץ השתדלו השלטונות — לפי דברי משקיף נויטראלי — הקונסול הראשי של הקיסרות האוסטרי־הונגרית בוארשה — ברון ברנר, ששרת שנים רבות בפולין והכיר יפה את המצב, להשפיע על התעשיינים לעזור להם במאמציהם

למנוע את פועליהם מכל השתתפותם בהפרעת הסדר העלולה לבוא.[3]) מצד שני עשו השלטונות חיפושים בבתי היהודים ומצאו כלי־נשק, עפ"י רוב סכינים ארוכים, שנאספו, לפי הצהרת היהודים, לשם הגנה עצמית. כל זה נעשה כדי לעורר בקרב האוכלוסיה הפולנית את הרושם, שהיהודים הם הם המתכוננים לדבר. אולם היחס מצד הפולנים הצדיק — כותב ברנר — את התקוה, שבפולין אין מקום לרדיפות יהודים ולמאורעות כאלו, שהתרחשו ברוסיה, שגם שם אורגנו לא ע"י האוכלוסיה המקומית אלא ע"י אנשים, שבאו מפנים רוסיה.

ראש המשטרה שלח בינתים ב־14 במאי 1881 להנהלת הקהלה הורשאית הודעה, שנוכח המאורעות, שהיו ברוסיה הדרומית, אחז באמצעים חריפים ביותר לשם מניעתם בורשה. אולם עקב הנסיונות שנעשו בורשה להפריע את הסדר והשקט דורש הוא מראש הקהלה להשפיע על בני עדתו להתנהג בצניעות ובשקט ולמנוע כל סיבה להתפרצות סכסוכים וכו'.

ראש הקהלה, ד"ר לודביק נתנזון[4]) החליט לפרסם, אחרי התיעצות עם חברי ההנהלה, כרוז עברי, באמצעות הרבנות, ולהסביר בו את מצב הענינים ולקרוא לשקט ברוח עקרונות הדת. ביחוד הצביעה הרבנות על העובדה, ששונאי השלום, שבאו מרחוק, משתדלים לסכסך בין היהודים לבין הפולנים. בכרוז הנהלת הקהילה שפורסם בפולנית וברוסית מזכירים ליהודים שעליהם להתנהג בשקט ולמנוע כל דבר שיוכל להביא לידי סכסוך כל שהוא עם האוכלוסיה הנוצרית. כרוזים אלו הודבקו בכל העיר והוקראו גם בבתי־הכנסת בזמן תפילת השבת.

כדי לחסל לגמרי את תכסיסיו של ראש המשטרה השפיע ד"ר נתנזון על חוגי הפולנים שגם הם מצידם יעשו כל מאמץ כדי לקיים את השקט. העתונות הפולנית, מתוך הנחה, שפרעות בפולין יוכלו רק להזיק לעניני הפולנים ב ח ו ץ ל א ר ץ, פרסמה מאמרים ובהם השתדלה להצביע על אינטרסי הפולנים המעונינים בשקט מוחלט ובמניעת כל הפרעת הסדר. האינטליגנציה הפולנית פנתה בכרוז אל האוכלוסיה הפולנית ובו גינתה את ההסתה לפרעות, שיביאו רק חרפה על הפולנים.

ראש הכנסיה בוארשה בזמן ההוא, אדמיניסטרטור הארכידיצזיה הורשאית סובוטקיאֶביץ פרסם גם הוא כרוז, שהוקרא בשעת התפילה בכל הכנסיות ובו הוזהרה האוכלוסיה מפני מסיתים אנטי־יהודיים ונאמניה נדרשו לקיים יחסי אחוה ושלום עם בני הדתות השונות[5]).

את מניעתם ייחס ברנר[6]) לכמורה הקטולית, שעשתה הכל כדי להשפיע על ההמונים בכיוון שמירת השקט. לדעתו השפיע גם כרוז הרבנות הראשית בקראו אל היהודים לענותנות ואחדות עם הנוצרים, ובדרשו מהיהודים להמנע מכל אונאה. לעת עתה הצליחו למנוע כל אינצידנט והיתה תקוה שמצב זה ימשך.

בוארשה נפוצו גם שמועות כי פעולות ההסתה נעשו לא ע"י ניהיליסטים,

---

3) ראה נספח II.

4) ד"ר לודביק נתנזוהן (1821—1897) היה רופא ידוע. 1847—1864 הוציא לאור כתב־עת לרפואה "Tygodnik lekarski". היה מקובל על חוגי האצילים הפולניים. מחשובי המתבוללים, מ־1861 חבר הנהלת הקהלה ומשנת 1871 עד 1896 נשיא הקהלה, עשה רבות לשיפור הקהלה ומוסדותיה.

5) ב־20 במאי 1881 הופיעה אצל סובוטקיאֶביץ משלחת הקהלה מורכבת מד"ר נתנזוהן, לסר לוי ושלמה לונטאל והביעה לו את תודת היהודים.

6) נספח III.

היות ובפולין לא היו להם אוהדים, אלא ע"י שליחי המפלגה הנוצרית־סוציאלית בגרמניה ובאמצעות חסידי התנועה האנטישמית בפרוסיה. נפוצה גם ידיעה שאחד ושמו פרנץ פיטשמאן נאסר באשמת הדבקת כרוזים בפולנית לקויה, שקראו להשמדת היהודים. כעבור ימים פרסם פיטשמן בעצמו בעתונים הכחשת השמועות האלה. פיטשמאן היה אמנם בעל בית־חרושת בוארשה אולם היה חשש, שבגלל מצבו החמרי הרע נמצא בשרות פרוסיה, אחיו היה כומר פרוטסטנטי ואמרו עליו שהוא אוהד לתנועתו של שטקר[7]).

בניגוד לשקט, ששרר בוארשה היו ב־21 במאי התנגשויות בז'יראדוב. הפורעים ניפצו שמשות בבתי היהודים והיה צורך לקרוא לעזרת הצבא.[8]) בינתיים החלה בכפרים על־יד גבול הפלכים הרוסיים תסיסה ניכרת בין האיכרים, שהתחילו לקחת בעצמם מאדמות בעלי־האחוזות במדה כזו, שהאחרונים, שגרו ברובם בחורף בוארשה, פחדו לחזור לאחוזותיהם, אחרי שקבלו אזהרות מפקידיהם.

בסביבות לובלין סייר אחד ששמו מארקובסקי ב־20 כפרים וניסה להסית את האיכרים נגד היהודים. הוא נאסר והודה בפני השופט שלפעולתו גורמת שנאתו ליהודים. מרקובסקי זה בא מפרוסיה ויש לשער, שהוא היה חבר הליגה האנטי־שמית בפרוסיה[9]).

בחודש יוני שרר בוארשה שקט. אך כשהתחדשו הפרעות בסוף יוני 1881 בפלכי פולטאבה וצ'רניגוב הופחדה שוב האוכלוסיה היהודית בפולין. הפעם אורגנה בקרב היהודים — בעזרת סבלים, קצבים, עגלונים — הגנה חשאית. ברחובות אירעו, כנראה ביזמת פרובוקטורים, כמה התנגשויות בין יהודים ונוצרים בלי שום תוצאות רציניות. היהודים הגיבו מיד ויוזמי המריבות הנוצרים נסוגו אחרי שקבלו את שלהם. הקולונל פולאַנוב, סגנו של ראש־המשטרה, החליט, אחרי שקיבל הודעות על תגרות אלו, לנצל אותן כדי שברגע המתאים יוכל להטיל את האשמה על היהודים. לשם כך הודיע ב־12 ביולי 1881 לנשיא הקהילה,[10]) שבהתנגשויות, שקרו בימים האחרונים אשמים היהודים, המגלים חוצפה, שתגרום עקב סכסוך הקטן ביותר למהומות. פולאַנוב איים שאם לא ישימו קץ לכך, יש סכנה שהתנגשויות אלו תקבלנה היקף רציני. לשם מניעת סכנה זו מבקש הוא, שד"ר נתנזון בעצמו ישפיע על היהודים שלא יגרמו למהומות אלא יעשו הכל לדכא כל אי־הבנה. במקרה שלא יצליחו, עליהם לפנות אל השלטונות, שלא ירשו להפריע את הסדר.

אחרי שד"ר נתנזון קבל את ההודעה הזאת קרא לישיבת הנהלת הקהלה, שהחליטה להודיע לקולונל פולאַנוב, שנשיא הקהלה וחברי ההנהלה עושים, באמצעות הרבנים ובעלי השפעה, מאמצים בלתי־פוסקים להרגיע את היהודים ולהשפיע עליהם שיתנהגו בשקט. למטרה זו הוחלט להקריא שוב בבתי־הכנסת כרוז מיוחד. בנוגע להאשמתו על חוצפת היהודים צויין, שכאן יכולים רק לדבר על מקרים בודדים ולא על תופעה כללית, כי ידוע, שהאוכלוסיה היהודית חיה מני אז בשלום עם אזרחים בני דתות אחרות ובהתנהגותה אינה גורמת לעולם תגרות והפרת סדר.

---

7) שם.
8) שם.
9) נספח IV.
10) נספח V.

ב־20 ביולי הודבקו בבתי־הכנסת ובמנינים פרטיים כרוזים ובהם נדרשו היהודים להשפיע על השכבות הנמוכות להמנע מכל קטטה ותגרה. בוארשה השתרר שוב שקט מוחלט. ההמונים הפולניים לא נסחפו הפעם בגל הפרעות. אמנם העתונות הפולנית הביעה כמעט בשלמותה את דעתה שמאורעות דומים לאלה שברוסיה הם דבר בלתי־אפשרי בפולין וכל השמועות שנפוצו בנידון זה הן דברי־שטות ומחוסרות כל יסוד.

בניגוד לעמדה זו נקט הסופר אלכסנדר שויאַנטוכובסקי, המנהיג הרוחני של התנועה הפוזיטיביסטית, עמדה אחרת לגמרי. הוא ראה בפרעות לא הסתה אנטישמית אלא את התוצאה של סכסוך בין היהודים לבין החברה הנוצרית. בידי היהודים עצמם לגשור את התהום שביניהם והנוצרים. הוא רואה את התרופה היחידה בהתבוללות שלמה של היהודים בעם הפולני.

הגם שהעם הפולני והעתונות הפולנית, אף שהיהודים בלתי־רצויים להם, אינם אוהדים את הפרעות, אין לשכוח שהניצוץ יוכל להתלקח פעם, כי מי יוכל לערוב, שאותו העם הפולני, שאינו מגיב היום להסתה הפושעת, ישמע לה ביום בהיר אחד, ברגע חלש, ויתנקם[11]).

ב

והנה כעבור מספר חדשים פרצו בורשה ב־25 בדצמבר 1881 פרעות. כרגיל התחיל הענין באינצידנט קטן למראית עין.

בלילה מ־10 ל־11 בדצמבר פרצו גנבים לכנסיה הפרבוסלבית על־יד הסובור (Sobor) הראשי בוארשה וגנבו שם כלי כסף שונים, צלמים ותשמישי הפולחן. הגנבה עשתה רושם כביר בעיר, בחוגים נוצריים דובר הרבה על גנבה חצופה זו. אולם המשטרה לא תפסה איש מקבוצת הגנבים. ולאט לאט חדרה ההכרה, שגנבה זו הוזמנה על־ידי השלטונות למטרות פרובוקציה לשם הסתה אנטי־יהודית. העובדה שראש המשטרה פנה למחרת הגנבה אל הנהלת הקהילה בפקודה לפרסם כרוז, שיהודים אשר קנו או יקנו את החפצים הגנובים, עליהם למסרם לשלטונות, עוררה לא מעט חששות והצביעה על הכוונה אליה שאפו המסיתים. הנהלת הקהילה פנתה מיד בהודעה בפולנית וברוסית,[12]) שפורסמה ב־14 בדצמבר בכל בתי־הכנסת והמנינים הפרטיים בדרישה, שאם מי שהוא קנה דבר מכלי כסף הנ"ל עליו למוסרם מיד ללשכת מפקדת המשטרה. פחד השתרר בקרב היהודים. אולם המסיתים שראו שהגנבה לא נתקבלה באותה התרגזות כפי שציפו לה לא הסתפקו בכך. הפצצה שהיתה דרושה להם כדי לעורר את ההמון למעשי פרעות באה שוב ב־25 בדצמבר 1881 בזמן תפילת הניטל בכנסיה[13]) התעלפה אשה אחת. מישהו התחיל לקרוא „מים". הקהל חשב שפרצה דליקה. נשמעו צעקות וכל הקהל התפרץ ליציאה. בתוך הצפיפות וההסתערות

---

11) Prawda 1881, Nr. 21.

12) ראה נספח VI.

13) Kościół Św. Krzyski. באותו יום חזר מסיביר, אחרי גלות של 17 שנים, גוסטב פאפרוצקי שהשתתף במרד 1863 והוגלה לסיביר. בספר זכרונותיו כותב הוא: „אחדים שהוגלו אתו חזרו לאחר 17 שנים בסיביר בניטל 1881, כדי להיות עדים ולראות במו עינינו את „מלחמת היהודים" כביכול "Sunt lacrimae rerum". זכרונותיו נדפסו בנספחים לספרו של ד"ר יעקב שאצקי: „יודישע בילדונגס פאַליטיק אין פוילן פון 1806 ביז 1866", ניו־יורק 1943, ע' 246—250.

נחנקו 29 איש ו־23 נפצעו. למראה הנעשה נשמעו ברחוב קריאות: „יהודים עשו זאת". אף על פי שפולנים ניסו להרגיע את ההמון ולשכנעו שאין יסוד להאשים את היהודים, התחיל הקהל להתנפל על עוברים ושבים יהודים. מיד אורגנו קבוצות, שהתפזרו העירה בכוונים שונים, ושם התחילו להרוס חנויות יהודיות כמעט בכל רובעי העיר. התפרצו גם לבתי כנסת ולבתי מדרש, הוציאו ספרי תורה, ספרי ש"ס ופוסקים וקרעו אותם. וכאשר בחור אחד ניסה להתיצב לנגד הפורעים, היכוהו מכות רצח. התפרצויות אלו נמשכו משעה אחת ביום א' (XII 25) עד יום ג' (XII 27) בצהרים לא רק ברובעים היהודיים אלא גם ברחובות הראשיים כגון קרולאֶבסקה, מארשאלקובסקה, זלוטא, זיאֶלונה, פאנסקה, ששם היה מספר גדול של חנויות ומחסנים יהודיים. הפורעים הסתפקו רק בשוד וגנבה ולא הרגו או פגעו בנשים, כפי שקרה בפרעות ברוסיה. ברובעי היהודים התקוממו היהודים נגד הפורעים והתגוננו בעוז במוטות ברזל, בקרדומים, פצעו פורעים רבים אולם הוכרחו להכנע, כי יד הפורעים היתה על העליונה. וכאשר הגיעו חיילים אסרו את היהודים. רק בנאלאֶבקי וגרזיבובה התגברה ההגנה היהודית על הפורעים, שהוכרחו לסגת. ברחוב קרוחמאלנה הקימו הקצבים והסבלים היהודיים מיתרסים, חסמו לפורעים את הדרך והנחילו להם תבוסה רבה. העתון היהודי הפולני „Izraelita" מציין במיוחד, שהפועלים הפולניים לא השתתפו בהתנפלויות אלו והודיעו שאין להם שום ענין עם הפורעים. במקרים אחדים עמדו פועלים פולניים, כגון הקצבים ברובאקי, לצד היהודים והגנו עליהם.

האריסטוקרטיה הפולנית עם הגרף זאמויסקי בראשה פנתה מיד אל הגנרל־גוברנטור בבקשה, שיאחז בצעדים מתאימים. אולם הגנרל־גוברנטור ענה שאין צורך בשום אינטרבנציה צבאית, כי ההמון ירגע מעצמו. חוגי האזרחים הפולניים ביקשו את הגנרל־גוברנטור להרשות להם להקים משמר אזרחי, אך הוא סרב להרשות זאת.

למחרת הגיעו שני גדודי צבא מלודז ופיוטרקוב, שתפסו עמדות בכל הרחובות. אולם במקום שהמהומות תפסקנה הן התגברו עוד יותר. כאשר דרשו ממפקדי החיילים, שיגינו על היהודים ענו שאין להם שום הוראה לכך. להפך, החיילים התערבות בהמון הפורעים ועשו אתם יד אחת[14]).

האינטליגנציה והכמורה הפולנית עשו כל מאמץ כדי לשים קץ לפורענות. הכמרים יצאו לרחובות בצלבים ביד ודרשו מההמון לחזור ממעשיהם אולם בלי תוצאות. ביחוד הצטיינו ד"ר פאֶרקובסקי ויבאשקיאֶביץ, שהפקירו ממש את חייהם כדי להציל יהודים.[15]) בראש קבוצות הפורעים נראו פושעים וגנבים ידועים למשטרה, זונות, שוליות. מכל הנעשה והמתרחש היה ניכר שהכל הוכן ואורגן באופן שיטתי ונוהל ביעילות ע"י יד אלמונית.

ראוי לציין שערב החג יצא מפקד המשטרה בוטורלין לחופשה וחזר לורשה רק לאחר תום הפרעות.

הפרעות נמשכו שני ימים שלמים ואך ביום השלישי הביא הגנרל־גוברנטור

---

14) „נובויה וראֶמיה" הודיעה מורשה שהפולנים הראו יחס ידידותי לגבי הפורעים, קצינים וחיילים רוסיים. כנגד זה קבעו הפולנים את שנאת הפולנים לרוסים, ובפרט לאנשי הצבא הרוסי ולפקידות. העתונות הפולנית הצביעה על העובדה שבין הפורעים היו רבים שדברו רק רוסית.

15) ד"ר פרקובסקי אף נפצע ע"י הפורעים.

גדוד חיילים, חילק את העיר לארבעה מחוזות ופקד למפקדי הגדוד לדכא את המהומות. לפתע פתאום השתרר בעיר שקט וסדר.

כיצד הגיבו הציבוריות והעתונות הפולנית, הגם שעליה הוטלה צנזורה חמורה? מיד אחרי המקרה בכנסיה הוציא „קוריאר וארשאבסקי" הוצאה מיוחדת ובה הוסבר בפירוש שהשמועה כאילו יהודי היה נוכח בכנסיה וגרם למהומה בקריאתו: „דליקה" שקר וכזב היא, מעשה בדוי בהחלט. נשיא העיר, גנרל סטארינקיאביץ, פולני, פרסם כרוז אל האוכלוסיה ובו הצביע שהאסון נגרם עקב שמועת שוא, שיהודים היו נוכחים בכנסיה, מה שלא נכון בהחלט. אמנם רופאים יהודים באו מיד לתת עזרה ראשונה לפצועים ובאותו הזמן הלכו נוצרים אחרים לשדוד את היהודים ובתוך זה גם את בתי הרופאים. ב„נוביני" מיום 27 XII פרסם ראש בית המשפט הגלילי הודעה רשמית, שאחרי החקירה והדרישה הוכח, כי השמועה על יהודי שהסב את האסון בכנסיה בשקר יסודה.

ביזמתו של נשיא העיר הוקם ועד עזרה יהודי־נוצרי בן 20 חברים ובראשו מטעם הפולנים: הארכיהגמון, גרף זאמויסקי, יאן בלוך, מו"ל העתון האנטישמי, גורסקי וקאניג (הידוע מהופעותיו האנטישמיות ערב המרד 1863) ומו"ל ה„קוריאר ורשבסקי" שימאנובסקי; מטעם היהודים: ד"ר לודביק נתנזון, מתתיהו באַרסון, מיכאל לנדא, ישעיה פריבאַס. פולנים, אצילים, סוחרים, בעלי־מלאכה, פועלים וחברי האינטליגנציה שלחו תרומות. התיאטרון הפולני תרם לטובת הניזוקים הצגה מיוחדת. הסופר בולסלב פרוס יצא בחריפות נגד התפשטות התפרצויות כאלו, וטען כי על הפולנים לדכא כל רגש טינה ושנאה לגבי היהודים.

היחס של האוכלוסיה הפולנית היה אחר לגמרי מאשר יחס האוכלוסין הרוסיים במקומות הפרעות ברוסיה. נכונותם לעזור ליהודים הרגיעה את היהודים ויצרה את ההרגשה, שהיה כאן רק מקרה חד־פעמי ולא גל התפרצויות כמו באפריל—מאי 1881 ברוסיה. עד כמה השפיע היחס הזה על מצב הרוח בקרב היהודים, מוכיח מכתבו של הרב ר' שמואל מוהילאַבאַר שהיה בשנים אלו רב בראדום ושלח את התרומות, שאסף בקהלתו לטובת הניזוקים (1.173 רובל) אל מערכת העתון הפרוגרסיבי „נוביני", ובו הביע את שמחתו, שהעתונות הפולנית גינתה את מעשי הפורעים.

העתונות הפולנית, שגינתה את מעשי ההרס של הפורעים, השתדלה להקטין את חשיבות הפוגרום ולתארו כמעשי גורמים חשודים וזרים. היא יצאה נגד הדעה המטילה על כל העם הפולני אחריות למעשי קבוצת גנבים ושודדים.[16])

אך כבר ימים מספר לאחר הפוגרום שינתה העתונות ברובה המכריע את אהדתה לגבי היהודים. חלק מהעתונות השתמש בהזדמנות זו לגולל את הבעיה היהודית.

מנהיג החוגים הפרוגרסיביים שביאַנטוחובסקי לא היה מרוצה מעמדתה של העתונות. הוא ראה קשר ישיר בין הפוגרום והאנטישמיות, שהיתה קיימת בחברה הפולנית, כי העם הפולני שונא את היהודים מתוך רגשות דת וגזע. לפי דעתו היה יותר נבון לדון, כיצד לשנות את המצב הקיים. תרופתו שהוא מציע היא ההתבוללות המוחלטת, שתביא למיזוג היהודים עם הפולנים[17]).

ברוח דומה כתב גם עתון השמרנים הצעירים „ניבי" (Niwy), שציין כי

---

(16) Wiek, 1881, 31/XII, Nr. 293.

(17) Prawda 1882, p. 7/I.

אין להתעלם מן העובדה שבחברה הפולנית אינה מושלטת רוח השנאה ליהודים. עתון הקטולים Przeglad Katolicki תאר את הפרעות כמעשי עוזבי אלהים שהוציאו לרחוב את ההמון הנרגז מני אז בגלל ניצולו ע"י היהודים והביאו על העיר חרפת חמס. „סלובו", של הסופר הידוע האַנריק סיאַנקיביץ, האשים את הסוציאליסטים. „גזטה ורשבסקה", „ויעק", „קוריר פוראַני" המשיכו לכתוב בסגנונם האנטי־יהודי הישן. הפובליציסט הידוע עריקס יאכוביץ פרסם ב„קוריר פוראַני" מכתב גלוי אל ועד העזרה הפולני בשאלה, למה תורמים נוצרים כסף רב לטובת היהודים הניזוקים. בזה רואה הוא תשלום פצויים והטלת האחריות על העם הפולני למעשי־שוד. למה לעזור ליהודים המחזיקים בתי־בושת? היהודים עצמם יעזרו לאחיהם, יש להם די קרובים עשירים. נגד מכתב זה יצא בתשובה חריפה נשיא העיר סטאַרינקיביץ ב„קוריר ורשאַבסקי", ובו הדגיש, שאין כאן מעשי גנבה ושוד פשוטים אלא שדדו וגזלו יהודים „עקב השנאה ליהודים, שאתם עוררתם ופתחתם".

העתונות היהודית בוארשה — „הצפירה" וה„איזראַליטה" — הביאו מעט ידיעות על הפרעות עקב הצנזורה הקשה. לא ניתן להם אפילו להדפיס את הכתבות והידיעות, שפורסמו בהיקף גדול יותר ב„המגיד" של דוד גורדון בלוך (גרמניה) בעתונות היהודית ברוסיה כגון „המליץ" העברי, „רוסקי יאַברייי" ו„ראַסבייאַט", הגם שהם כתבו ברוח אנטי־פולני והגזימו לא מעט בדברם על יחס הפולנים לגבי היהודים. כך למשל הודיעו ש־6.500 משפחות יהודיות שודדו. ע"פ רוב הביאו את הידיעות מהעתונות הגרמנית, ביחוד מן ה„פוסישה צייטונג", שגם היא לא היתה אובייקטיבית לגמרי, ביחוד כשהדבר היה נוגע בפולין. כתב ה„פוסישה צייטונג" הביא ידיעה שראשי המסיתים לא דברו רוסית אלא פולנית. לפי דעתו הכינו השלטונות את הפרעות כדי להוכיח לעולם, שאין הבדל בין ההמון הרוסי לבין הפולני, ושהפולנים גם הם מוכשרים לערוך פרעות אנטי יהודיות.

יותר אוביקטיביות הוכיח „המגיד". אמנם בכתבה הראשונה שנדפסה ב־5 בינואר 1882 [18]) בשם „הפרעות בווארשא" נמסר ש„המון העם הפולניים הראה עתה לכל באי עולם כי לא נופל הוא מהמון הרוסים. כאחינו בקיעוו, יילסאוועס גראד, אדעסא וכו' הוצגו גם אלפים מישראל בווארשא ככלי ריק. במשך שלשת ימים אבדו כל הונם ורכושם ובאו עד ככר לחם". להלן נמסר גם ש„בעלי פקדות העיר עשו כל אשר בכחם להשקיט הסער הגדול ההוא. אך לא עלתה בידם, עד אשר הצליח בידי אנשי הצבא להקים הסער דממה".

העתון הצביע במרירות על העובדה כי לשוא „היתה עד היום כל התחרות אחינו להראות אהבתם לפולאנים ולקראם בשם אחים אהובים". [19])

אולם בגליון הבא,[20]) שחלקים גדולים ממנו הוחרמו על־ידי הצנזורה הוארשאית, ניתן על ידי איש וארשה אליעזר יצחק שפירא תאור נכון על המתרחש בימים אלה. הוא מציין בהדגשה את יחס האהדה מצד הפולנים לגבי היהודים.

---

18) „המגיד" תרמ"ב (1882), גל' 1 עמ' 3.

19) מאמרו של שרגא פייבוש לעווינבערג (איש וילנא) ב„המגיד", גל' 1 ע' 6.

20) גל' 2 מ־11/1 1882 המאמר „עיר בהלות" של אליעזר יצחק שפירא (אי"ש) מורשה (1915—1835), שהיה סופר, מו"ל ומוכר ספרים יהודי, השתתף ב„המגיד", מזכיר במערכת „הבוקר אור" של גוטלובר (1881—1879), „האסיף" ואח"כ ב„היום" של ד"ר קאנטור. פרסם גם סיפורים ומאמרי בקורת.

וימים מספר אחרי שנדפסה כתבה זו הודיע „המגיד": „חיש אחרי שפרצו המהומות בווארשא נגד בני עמנו האמינו אחדים, כי הפולאנים בכלל עוינים הם לישראל, ומידם באה להם הצרה; אבל עתה נודע ברור כשמש בצהרים, כי הפולאנים שם לבם אך טוב לישראל ורק האספסוף והערב רב בעיר התנפלו על היהודים למרות רצון התושבים הנכבדים. על זה תעיר השתדלות התושבים הנוצרים באין יוצא מהכלל לטובת האומללים ומתנדבים ביד מלאה לתמיכתם. כתבי העת שם מדברים רתת, על מעשי השוללים ומעוררים את העם לחמלה על השדודים". [21]

ג.

תמונה אחרת לגמרי על תהליך הפרעות באותו יום נותן לנו הדו"ח המפורט, שהקונסול הראשי ברנר שלח מוארשה ב־28 בדצמבר 1881 לשגריר האוסטרי־הונגרי בפטרבורג גרף קאלנוקי, שהיה אז בווינה [22]) לא ע"י שליח אלא בהזדמנות בטוחה עד הגבול האוסטרי. כנראה שברנר היה מעונין שהדו"ח שלו, שהכיל פרטים המוכיחים את השתתפות השלטונות והצבא הרוסיים בפרעות, לא יפול לידים בלתי רצויות. בדו"ח שלו שהוא די מקיף [23]) מוסר ברנר שבשעת המאורע, שקרה בניטל (26.12) בכנסית הצלב הקדוש, ניסו גם בכנסיות אחרות להפריע את התפילה. לפי ההוכחה ברור ובטוח שכל פעולות אלו נוהלו ע"י מפלגה חשאית, שרצתה לנצל את הרוח הדתית של האוכלוסיה הפולנית ואת ריכוז ההמונים בעת התפילה, כדי להטיל את אשמת הפרעת התפילה על היהודים, שאינם אהובים על הפולנים למרות שחיים הם אתם יחד זה מאות שנים. מטרת הפעולה היתה לעורר בפולין, שעד כה שמרה, בניגוד לרוסיה, על הסדר והשקט, מהומות בעלות צביון אנטי־יהודי.

יש להצטער שהצליחו בפעולתם במלוא המידה הודות לעובדה, שהשלטונות והמשטרה נקטו גם כאן עמדה דומה כמו ברוסיה. מיד אחרי שהתנפלו הפורעים על כל בתי־המרזח היהודיים ושדדו אותם נעדרה המשטרה. במקרים שהמשטרה היתה נוכחת לא עשתה כלום, דבר שעודד פי כמה את הפורעים, שברובם היו שוליות וחלאת־אדם, להמשיך בהרס ושוד בחנויות ובדירות היהודיות, מהן זרקו סחורות, רהיטים, והשמידו בכל חלקי העיר את הרכוש היהודי. אמנם מנהל הארכידיצזיה צוה אחרי המאורעות הללו להקריא בכנסיות דברי תוכחה וקרא לחיי שלום עם בני כל הדתות אולם השומעים כאן לא היו אלה שהשתתפו כשעוריות הנזכרות. בלתי מובנת היא עמדת השלטונות, המשטרה, [24]) הצבא והקציניים. אף על פי שבעיר סיירו פטרולים לא שמעו בכלל, שהם התערבו. במקרה הטוב ביותר הופיעו במקום אחרי המעשה והספיקו לשמור על החורבות,

---

21) „המגיד" 1882 גל' 4 (25/1) ע' 32.

22) גרף גוסטב קאלנוקי (1832—1898) היה 1874—1879 ציר בקופנהאגן, 1880—1881 שגריר בפטרסבורג, 1881—1895 שר החוץ, 1897—1898 חבר בית העליון האוסטרי (Herrenhaus).

23) ראה נספח VII.

24) הסופר הפולני אנטוני זאלאסקי, שהיה נוכח בורשה בזמן הפרעות, כותב במכתב אחד לידידתו, שהמשטרה התנהגה ברשלנות מיוחדת. מנהל לשכת האוברפוליציימייסטר מאטושקין בהעדרו של גוטורלין נתן הוראות כאילו לא היה מעונין לדכא את המהומות אלא להפך — להלהיב פרעות. Listy do Przyjaciółki. Towarzystwo warszawskie przez baronowno X.Y.Z., Kraków, 1886, p. 118.

שנשארו ע"י הפורעים. לצבא לא ניתנו פקודות נמרצות. להיפך, ראו שהחיילים עשו יד אחת עם הפורעים, קיבלו מהם במתנה בקבוקי יי"ש, סיגריות, שנגנבו ונשדדו בחנויות היהודים. מבטיחים שגם הקצינים קיבלו במתנות סיגריות. לקונסול נמסר פרט, שהחיילים נכנסו לביתו של חרש־עצים יהודי שבו השתוללו הפורעים, אולם במקום לאסור אותם, עזרו להם לנפץ את קופת־הברזל ואחרי שהוציאו משם מאות אחדות רובלים זרקו אותה לויסלה. כל זה הוכיח לאוכלוסיה שציוו זאת מלמעלה ויש אומרים שהצאר בעצמו נתן הוראה להתיחס במתינות אל הפורעים.[25] ומכאן בא היחס האדיב מצד הצבא. הקצינים הסבירו שניתנה להם הפקודה להשתמש בכלי־נשק רק כשיותקפו — דבר שלא נעשה היות והניחו להמון לפעול כרצונו וחפצו. בזמן שהשלטונות התיחסו אל כל המאורע באדישות, הלכו חשובי האוכלוסיה הפולנית כגון גרף תומש זאמויסקי, לודביק קראשינסקי פעמים מספר אל ארמון הגנרל־גוברנטור והצביעו על רצינות המצב וביקשו ממנו לשים מחסום לפרעות.

החל מה־27 בדצמבר, כותב ברנר, ננקטו צעדים צבאיים נמרצים, שהיו צריכים להעשות עוד מן הרגע הראשון. 1950 אנשים נעצרו, ובתוכם גם „קאצאפים",[26] סוג אוכלוסין, שהצטיין גם בפרעות ברוסיה.

מספרים שבשעת ההתנפלויות נראו אנשים אלמונים מלובשים יפה, שהסיתו את ההמונים למעשי שוד והרס. מפליא גם שמפקד המשטרה גנרל בוטורלין נעדר מורשה וחזר אך ב־27 בדצמבר בערב מפטרבורג. יחס ראוי להכרה ולהערצה הוכיח לפי ברנר נשיא העיר, גנרל סטארינקיביץ, שהרכיב בהרשאתו של הגנרל־גוברנטור ועד בטחון מורכב מנוצרים ויהודים, שהתחיל מיד ב־27 בדצמבר בפעולתו. חנויות היהודים שלא שודדו נשארו לפי הוראת המשטרה סגורות. הנזק שסבלו היהודים — והם לא אמידים — הוא גדול.

ברנר מדבר במיוחד על הרושם שהפרעות עשו על האוכלוסיה הלא־יהודית. הפועלים, פרט יוצאי דופן מספר, לא השתתפו בכלל בהתנפלויות, אולם לא עשו גם כלום נגדן, לעומת זאת משתלטת בחוגי המעמדות בעלי הרכוש ההרגשה של אי־בטחון, הואיל והם חוששים, שהתנועה המכוונת היום נגד היהודים תוכל להפנות בפעם הבאה נגדם — חשש שהשלטונות לא שמו לב אליו.

בכלל — טוען ברנר — התמוטט עקב הפרעות עיקרון הסמכות והאמון בשלטונות.

באותו יום שלח ברנר לשגריר גרף קאלנוקי דו"ח שני על הסיבות שעוררו את השלטונות והצבא לנקוט עמדה בלתי־מובנת מבחינת הסמכות הממלכתית.

---

25) עובדה שנפוצה בימי הפרעות רק כשמועה. מתוך דבריו של ברנר יש לראות שהוא בעצמו היה משוכנע כי היא נכונה, מאושרת בהודעתו הרשמית של שר הפנים הרוסי גרף איגנטיב אל הגנרל־גוברנטור בורשה אַלבידינסקי מ־22 בינואר 1882, שנדפסה בתעודות לתולדות הפוגרומים האַנטי־יהודיים ברוסיה שהוצאו לאור ע"י ג. קראַסני (לנינגרד 1923, כרך II, עמוד 520 תעודה 108, ובה נאמר: „הצאַר הרשה לי להפנות את תשובתו בענין המהומות בורשה. הוא הביע את התענוג המיוחד, ששמת קץ למהומות על אף רצינותן, בלי להשתמש ברובה. בהזדמנות זו הביע הוד מלכותו את תקותו שגם להבא יצליחו לחסל מהומות בלי שפיכת דמים. באופן אחר היו מתעוררות מחדש השאיפות הדמיוניות של הפולנים. מתוך דברים אלה יש ללמוד שהצאַר הסכים לעמדה, שנקטו השלטונות וחשש רק שבאם ישתמשו בכלי־נשק נגד הפורעים, יגבירו את שנאַת פולין לרוסיה.

26) „קאצאפים", כינוי ליוצאי פלכי מרכז רוסיה באוקראינה ובפולין.

לפי ההסבר של יודעי־דבר אין להתכחש לעובדה שהממשלה אין דעתה ואהדתה נוטות ליהודים ושר הפנים הרוסי גרף איגנטיאב, המכוון את המדיניות הפנימית, ידוע כשונא מוחלט של היהודים. בנוגע לפולנים, הוכיחו להם המאורעות האחרונים פרט לצער שהם הרגישו, כי ארצם, שעד כה היתה רחוקה מכל פורענות שהשתלטה ביתר חלקי רוסיה, נסחפה בזמן האחרון למצב בלתי־שקט ונתונה להשפעה ניהיליסטית־סוציאליסטית. אמנם מאורע זה הרחיק את הפולנים מרוסיה מרחק עוד יותר גדול.

את חלקם של „הניהיליסטים" בפרעות קובע ברנר גם בדו"ח שלו מ־3.1 1882[27]).

לפי הפרטים שהשיג הקונסול ניזוקו עקב הפרעות 2011 משפחות שמהן 1928 משפחות יהודיות ו־83 משפחות נוצריות. הנזק ברכוש עלה ל־1,199,142 רובל אולם הממשלה קבעה אותו בסך 767,339 רובל[28]).

בבואו לדבר על הגורם שעורר את הפרעות מוצא ברנר לנכון לדחות את טענת השלטונות הרוסיים בוארשה כאילו הפרעות גרמו עקב האיבה מצד הפולנים לגבי היהודים המתפשטים יותר ויותר, ולא כ„דבר יבוא" שהוכנס לפולין מרוסיה ועומד בקשר עם המפלגות המהפכניות ברוסיה.

עמדת הפולנים ועזרתם הפעילה בפיצוי הנזקים, שסבלו דוקא יהודים עניים, מוכיחות עד כמה שהם היו מעונינים להראות, שהפורענות הזו סיבתה ייסודה לא בפולין, אלא שהוכנסה מרוסיה.

אולם ברנר מוצא לנכון להודיע כאות הזמן, כי אוסף התרומות המצליח לטובת היהודים מתחיל לעורר[29]) את קנאת האוכלוסיה העובדת הנוצרית. האוירה האנטי־יהודית לא חוסלה לגמרי. במרס 1882 הודבקו על חומות העיר שוב כרוזים הקוראים לפרעות בפסח היהודי. אולם הפעם הסירה אותם המשטרה ונקטה אמצעים חריפים[30]) — כנראה שלא היתה מעונינת בהסתה חדשה. הפחד לא עבר. כמו ברוסיה ראו גם יהודי פולין מפלט אחד — להמלט מכאן, להגר לעבר הים ולמצוא שם תנאי מחיה חדשים באוירה שקטה ובלתי מורעלת מסיסמאות אנטישמיות. תנועת ההגירה שהתגברה מיום ליום בקרב היהדות הרוסית עברה גם לפולין[31]).

מ־17 עד 28 באפריל 1882 לבד עזבו לפי ברנר יותר מ־500 יהודים, עפ"י רוב מדלת העם, אחרי תקלות רבות את גבולות פולין בכיוון לפרוסיה, כדי לצאת משם לאמריקה. קבוצות אחרות עברו את הגבול בכיוון לאוסטריה וברצונם היה לצאת משם לאמריקה, לאחר שישיגו מועדי העזרה את האמצעים הכספיים. הסיבות שהביאו להגירה, הן הפרעות בדצמבר 1881, החמרת המצב הכלכלי וביחוד

---

27) דו"ח מ־3.1.83, מס' 1, נספח VIII.

28) דו"ח מיום 18/1 Nr. 2A—D, 1882, לפי המספרים בארכיון הקהלה, שקבלתי מד"ר יצחק שיפר ז"ל ניזוקו 2617 משפחות יהודיות בסך 1,300,000 רובל. אולם רק 1891 משפחות הודיעו על נזקיהם בסך 964,000 רובל. אולם בנזקים לא נכללו נזקים בנכסי־דלא־ניידי. מפעל העזרה שאורגן ע"י הקהלה הכניס רק 200,000 רובל. ע"י המשטרה נאספו 3156 אנשים ומהם נמסרו לבתי משפט 2302 שהובאו ברוב המקרים לפני בית דין ציבורי ונענשו עפ"י רוב בסכומים קטנים. מענין לציין שבין הנידונים היו גם יהודים (טננבאום, ורשבייק ופומפר), שהתגוננו והניסו את הפורעים מנלבקי. הם נידונו לארבעה ימים מאסר.

29) דו"ח מיום 18.1.82 Nr. 2A—D.

30) דו"ח מ־12.4.82.

31) דו"ח מ־28 באפריל 1882 Nr. 12, נספח IX.

יריד המסחר והן תגרומנה עוד, לפי דעתו, להגברתה בממדים גדולים ביותר. גם מצב השכבות האמידות שהספיקו כבר להתבולל מבחינה תרבותית לפולנים התחיל להיות קשה.

מתוך פחד, שהיהודים המתבוללים יוכלו לעבור מן המסחר לאחוזות־נחלה, התחילו בעלי האחוזות הפולנים לדרוש להגביל את הזרים בזכויות לנכסי קרקעות. למרות ההתבוללות לא הכירו הפולנים בהם שוי זכויות ועמדות.[32] וברובעי הפועלים נפוצו מודעות עם סיסמאות הסתה נגד היהודים.[33])

שאלת היהודים התעוררה שוב בכל חריפותה[34]). תרופות ההתבוללות לא הביאו שום פתרון. המציאות עמדה בניגוד מוחלט לכל הכרות אלו. להפך, היא החריפה עוד יותר את מצב היהודים כפרטים וכקיבוץ דתי ולאומי.

---

32) דו"ח של סגן־הקונסול פיצקה מ־10.9.82.

33) דו"ח של סגן־הקונסול פיצקה מ־9.9.83.

34) אחרי הפוגרום בוארשה נתעורר בחוגי המשכילים בגליציה ויכוח פוליטי, האם צריכים יהודי גליציה לתמוך בסיסמאות הפוליטיות של הפולנים בגליציה. השבועון העברי בברודי „העברי" בעריכתו של יעקב וברבר דן בעמודיו בשאלה זו, אולם המערכת לא רצתה לנקוט עמדה ינטי־פולנית מוחלטת ולכן קבעה, כי מוטב שהיהודים יהיו „לקרובים ונוחים לכל ראסין (גזעים) ולא לפולנים לבד". ולכן „העצה היעוצה לאחינו לבחור להם במחוזנו הדרך הממוצעת שלא להתחבר לאחת הראסין אלא להתאמץ להתחבב על כולן". („העברי" תרמ"ב, גל' 9, ע' קנ"ב, מאמר ראשי).

נספח 1

דו"ח מס' 25

וארשה, 19.9.1877

רוזן אציל!

כשם שבגאליציה נפוצו שמועות על רדיפות מכוונות נגד היהודים, כן פשטו גם בפולין זה זמן מה שמועות דומות, וכמו שם כן גם כאן נחשב יום הכיפורים היהודי, החל ביום 17 לחודש, כנועד להתקפה על היהודים.

שמועות אלה נתפשטו כנראה הרבה, ולפיכך באו בזמן האחרון ישראלים רבים מערי השדה לוארשה כדי שבמקרה של מעשי אלימות ממש יוכלו בכל אופן לקוות למגן יותר מאשר בעיירות ובקהילות, שלעתים קרובות אין לרשותן שום כוח מזויין.

מכיון שהישראלים לא נמנעו מלפנות על ידי משלחות בבקשת מגן מצד השלטונות, והשלטונות כנראה קיבלו גם ידיעות סתרים, לא נעדרה שום פעולה כדי לחנוק כל תנועה שהיא באיבה.

מה שנוגע לעיר וארשה, הרי עבר אותו יום, שבו אגב לא היה מזג האויר הרע נוח להתגודדות, בלי הפרעה כלשהי, וגם מערי השדה לא באה עד כאן שום ידיעה על הפרעת הסדר.

אגב, לאחר שיחסי האוכלוסיה הנוצרית למאמיני דת משה, המיוצגים כאן במספר רב, הם בדרך כלל טובים, ולא היה שום מקרה בולט של התקפה עליהם, הרי כל ההסתה המכוונת נגד היהודים מוצאת לא רק בקהל אלא גם בעתונות גינוי, ואילו היו הופעות היו משתתפים בהן רק בודדים שכירים של המעמדות העממיים התחתונים. מכיון שהקהל המקומי, מתוך נטיתו הנושנה נגד פרוסיה, מיחס זה זמן רב לאותה מדינה תכניות סתרים נגד פולין, יוחסו גם הפעם המהומות המכוונות להשפעה פרוסית כביכול. למרות שהידיעות מגאליציה יכולות היו להוכיח, שהפרעות סדר כאלה ודאי מקורן מצד, המחפש ברגע זה אמתלא לעורר את פולין למהומות.

יקבל הוד מעלתו את הבטחת יראת הכבוד העמוקה שלי

ברנר

לכבוד הרוזן אנדראשי, הוד מעלתו, וינה.

נספח 2

דו"ח מס' 14

וארשה, 17 במאי 1881

אל היימרלה

פרייהר אציל!

בעיר שורר חשש, כי רדיפת היהודים שהתרחשו בזמן האחרון ברוסיה הדרומית עלולה להתפשט על מלכות פולין. זה ימים אחדים נפוצות שמועות קודרות על פרעות מכוונות נגד היהודים, שמספרם כל כך רב בארץ זאת והם מהווים בוארשה בלבד את שליש אוכלוסית העיר.

השלטונות שמים לב לדבר ומשתדלים להשפיע על בעלי התעשיה המעסיקים פועלים רבים לסייע בעצירת הפרעות סדר לכשיתפרצו.

נערכו בבתי יהודים חיפושים ונמצאו כלי נשק, על פי רוב סכינים ארוכים, והיהודים

אמרו ששמרו אותם מתוך זהירות להתגוננות בשעת הצורך.

ביום א' האחרון הוקראה בכנסיות איגרת ממלא מקום הארכיבישוף הקאתולי, שבה נקראו המאמינים לשלום ולשלוה בין הדתות השונות. העתונות היומית עומדת להשפיע על הרוחות בכיוון הרגעה.

אני מקוה, שאם יפרצו פרעות, ידוכאו מיד, אולם מן הצד השני אין זה מן הנמנע כי בארץ כפולין, שבה האוכלוסיה היהודית כל כך רבה, יש חשש שנשמע ממקומות קטנים בכל זאת על מעשי אלימות. אגב קיימת התקוה שבפולין, בה קם על ידי המגע של מאות שנים מעין אופן חיים משותף בין האוכלוסיה והיהודים, לא יתפשטו הפרעות והדברים לא יגיעו לידי מחזות כגון ברוסיה, שגם בה לא פרצו המהומות מצד האוכלוסיה היציבה אלא מצד אורחים פורחים מפנים רוסיה.

קיימת גם דעה, שהמבצעים הם ניהיליסטים.

ברנר

נספח 3

דו"ח מס' 15 ב

להיימרלה מיניסטר החוץ

וארשה, 22.5.1881

פרייהר אציל!

החששות לפרוץ פרעות ביהודים בוארשה, שנתכבדתי להודיע עליהם בהודעתי מיום 17 לחודש זה מס' 14, הוברר אמנם אולי לא לגמרי כבלתי מבוססים, אולם הפעולה המשותפת של השלטונות ושל הכמורה, העתונות ויחידים הביאו לידי התוצאה הטובה למנוע אותם. המנוחה לא הופרעה איפוא. חלק שאין לזלזל בו בתוצאה מאושרת זאת יש ליחס להשפעת הכמורה הקאתולית על ההמונים בצורה שהודעתי עליה. גם הקהילה היהודית הרגישה בכך כנראה, שכן הועדים שלה פנו כמשלחת לממלא מקום הארכיבישוף סובוטקיביץ והביעו לו את תודת האוכלוסיה היהודית על הופעתו שקראה לשלום. הרבנות המקומית אף היא לא נמנעה מלפנות למאמינים בדברים מרגיעים והדברים פורסמו בכל העתונים. הרבנות הודתה לשלטונות ולכמורה הקאתולית על מאמציהם המועילים ופנתה לאוכלוסיה היהודית להתנהג בענוותנות ובשלוה כלפי הנוצרים ולהזהר שלא להונות אוכלוסיה זאת.

כך הצלחנו לעצור הפרעות מצערות, ויש לקוות שהדבר ימשך גם להבא.

מיד כשפשטה השמועה על פרעות ביהודים הממשמשות ובאות, סבורים היו רבים שההסתה לכך באה לא מניהיליסטים, שעדיין אינם נפוצים בארץ, אלא מן המפלגה הסוציאליסטית בגרמניה, ותוכננה על ידי תומכי התנועה האנטישמית בפרוסיה, ואמנם נתפשטה במהירות רבה הידיעה, שנאסר אחד ושמו פראנץ פיטשמן הנאשם בהדבקת כרוזים כתובים בפולנית גרועה שקראו להשמדת היהודים, ופיטשמן זה שהתמרמר בהודעה שפורסמה בכל העתונים נגד כל השמועות עליו, שאגב לא סימן בדיוק את טיבן, יש לו כאן בית חרושת שאינו מצליח ביותר ואומרים עליו שהתנהגותו שיש לה שייכות למצבו הכספי נמשכת זה זמן רב ויש לו שם של סוכן פרוסי חשאי. אחיו הוא כומר פרוטסטנטי בארץ זו ונמנה על הכיוון של שטקר.

בכבוד רב,
ברנר

נ.ב. בשעה שאני מסיים הודעה זאת אני מקבל את הידיעה כי בז'יראדוב, מקום הישוב סמוך לתחנת הרכבת רודה־גוזובסקה, שם יש לנתינה האוסטרית טילה דיטריך

בית חרושת גדול של בדים, פרצו אתמול פרעות שבהן נופצו חלונות בתי היהודים עד שלבסוף היה הכרח לקרוא לצבא.

ברנר

נספח 4

דו"ח מס' 17

ירושה 4.6.1881

פרייהר אציל!

כהוכחה שהרדיפות נגד היהודים למרות התפשטותן הגדולה בארץ בכל זאת כנראה אינן חביבות על האוכלוסיה, ושגם השלטונות אינם מתמהמהים, הרי אני מתכבד להודיע, שלפני זמן קצר נתפס בפלך לובלין אחד ושמו מארקובסקי ונמסר לבית המשפט המקומי. איש זה ניסה להסית את אנשי הכפרים נגד היהודים בעשרים מקומות. הוא בא מפרוסיה ואומרים כאן, שלמרות שמו בעל צליל פולני איננו בן האומה הפולנית, מה שרחוק מודאי, מכיוון שהוא מוכרח לדעת היטב פולנית כדי להשפיע על האיכרים. משערים שהוא חסיד הליגה האנטישמית הפרוסית. בפני השופט לא הכחיש שהוא רצה להסית נגד היהודים, וכנימוק לפעולתו ציין את שנאתו ליהודים.

בכבוד וכו'
ברנר

נספח 5

פנייתו של פולקובניק פולאנוב אל ד"ר נתנזון

סגנו של המפקח הכללי של משטרת וארשה, הפולקובניק פולאָנוב פנה לנשיא *) בכרוז מיום 12 ביולי ש. ז., בו הוא מצהיר, שהושם לב לכך, שברוב המהומות החמורים נמצאו אשמים יהודים, המתחצפים כיום במידה כה גדולה, שבריב הקטן ביותר מתחילים בקטטות ובמכות — דבר שלא היה קורה קודם לכן.

אם האוכלוסיה היהודית לא תחדל מלהתנהג ברוח זו, ביחסיה עם האוכלוסיה הנוצרית, הרי דבר טבעי הוא, כי במתיחות הקיימת בין שני הצדדים יקבלו המאורעות ממדים הולכים וגדלים ויהפכו למהומות רציניות.

ברצונו, עד כמה שהדבר בגדר האפשרות, למנוע אסון, מבקש הפולקובניק פולאָנוב את נשיא הקהילה להשתמש באוטוריטה שלו ושל יהודים בעלי־השפעה לאושש את בני דתם ולשכנעם, שלא זו בלבד שלא יתחילו בקטטות, אלא אדרבא, שישתדלו להשקיט באדיבות את המריבות ואי־ההבנה, שאין להמנע מהן בחיי חברה, ובהשיגם מטרתם בדרך זו, יפנו בתלונות לשלטונות המתאימים, בלי להרשות בשום פנים לעשות דין לעצמם במידה הפחותה ביותר.

---

*) ד"ר לודביג נתנזון, ר' הערה 4 בעמ' 108.

נספח 6

הודעה

אור ל־11 בדצמבר ש. ז. גנבו פושעים בלתי־ידועים מכנסיית הארכיבישוף, הסמוכה לסובור*) הקתידראלי בוארשה, לאחר שפרצו את הדלת האחורית, את כלי־קודש כלהלן: שני צלבי־כסף גדולים, גביע כסף משובץ זהב, איקונין מכסף, כוכביה מכסף, כף מכסף לקומוניה, קטורת מכסף, שתי צלחות קטנות מכסף, שלשה זרים מכסף משובצים זהב, שהורדו מתמונות, ושמונים רובל במזומנים במטבעות קטנות, וביחד על סכום ארבע מאות רובל.

בהביאה זאת לידיעתם של תושבי המקום, בני דת משה, בעקבות הכרוז של המפקח הכללי של משטרת וארשה, סמוכה ובטוחה הנהלת הקהילה, שאם מישהו מבני הדת שלנו רכש כבר את החפצים הנ״ל, הוא ימסרם ללא דיחוי למחלקת החקירות ליד לשכת המפקח הכללי של משטרת וארשה; והיה אם יביא מישהו את החפצים האלה למכירה, יש לשים יד על הכל ולמסור הכול יחד עם המוכר במשרד סניף המשטרה הקרוב למען נקיטת צעדים משפטיים.

וארשה, 14 בדצמבר 1881.

י. ל. גרוסגליק**)
המזכיר

לסר לוי***)
סגן נשיא הקהילה

נספח 7

דו״ח מס׳ 25 א־ב

וארשה, 28.12.1881

רוזן אציל,

לפי הרשימות על המקרים המצערים שהתחילו בוארשה בחג הנוצרי ולנוכח העובדה שבאותה שעה הורגשו גם בכנסיות אחרות נסיונות להפריע את התפילה, שאמנם הצליחו רק בכנסיית הצלב על ידי הבהלה שפרצה שם, שבה נפלו כמה קרבנות, הוברר עד לידי ודאות, כי מפלגה הפועלת בחשאי, הסומכת על האדיקות הרבה של האוכלוסיה המקומית ועל הצפיפות הצפויה בחג גדול זה, רצתה לנצל יום זה, ועל ידי הנסיון להפרעה שאמרה להאשים בה את היהודים, כדי לעורר מהומות גם בפולין על ידי החיבה הזעומה של האוכלוסיה אליהם, למרות חיים משותפים במשך כמה מאות שנה ולמרות שבהשוואה לרוסיה שררה כאן מנוחה, ומצאה לנכון להעניק להן אופי של פרעות ביהודים.

לצערנו הצליח הדבר על ידי התנהגות ראשונה בלתי מוסברת של השלטונות ומוסדות הבטחון, הדומה בדיוק להתנהגות השנה בחלקים שונים ברוסיה. כשפרצו כבר ביום א׳ התקפות על חנויות היהודים, שבהן התקיפו המורדים קודם כל את כל פונדקי היי״ש שבידי

---

*) סובור — הקאתידרלה הפראבוסלאבית שהקימו הרוסים בכבר הסאקסי בוארשה ואשר נהרסה על־ידי הפולנים אחרי תקומת פולין ב־1918.

**) ישראל לייב (ליאון) גרוסגליק (1851—1904) בנעוריו חסיד עלוי, אח״כ משכיל, משנת 1878 מזכיר הקהילה. פרסם מאמרים ב־Izraelita וגם סיפורים על חיי היהודים.

***) לסר לוי, (1816—1889) בן למשפחה יהודית חשובה בוארשה, סוחר עשיר ופילנטרוף ידוע. נבחר להנהלת הקהילה ב־1861.

היהודים ובהזדמנות זאת הצטיינה המשטרה בהעדרה או שלא עשתה כלום בלי הסברה, קיבלו המוני חלאת העם והשוליות הפגויים ביום החג מעבודה עידוד מחוסר כל נסיון לעכב בעדם וההמונים עשו את מעשיהם המופקרים בחג סטיפן הקדוש ביתר עוז ועסקו ללא כל הפרעה בהריסת חנויות ודירות של היהודים, זרקו רהיטים וסחורות שכולם הושמדו ברחובות וערכו בכל חלקי העיר הרס איום. ממלא מקום הארכיבישוף הקאתולי פקד לקרוא מיד אחרי המאורעות של יום א' ויום ב' בכל הכנסיות לשלום בין הדתות מעל הבימה, אבל הקהל ששמע דברים אלה לא היה אותו הקהל שהשתתף במעשי החרפה.

אין להבין לגמרי את התנהגות השלטונות ואין זה לכבודו של מוסד מכובד כצבא הן לגבי הקצינים וממילא גם לגבי החיילים. ביום א', כשכבר עברו משמרות בעיר, לא שמעו כלל שהתערבו או שהופיעו לאחר שהנזק כבר נעשה. הם הסתפקו בשמירה על ההריסות. בקיצור לא הורגש כלום מפקודות נמרצות ורציניות שניתנו לצבא. יש אפילו שהרגישו שהחיילים עשו יד אחת עם המורדים וקיבלו מהם בקבוקי יי"ש או סיגריות במתנה מן השוד. טוענים אפילו, שקצינים לא נמנעו מלקבל סיגריות שדודות כאלה. מקרה אחד שסיפרו לי עליו אינני מעיז להאמין בו משום שהוא זורע אור רע ביותר על החיילים, שהם בדרך כלל הגונים. לפי נוסח זה פרצו 14 חיילים לבית ליד הנהר וייכסל ששם גר נגר ואליו כבר התפרצו פורעים, אבל במקום לאסור את הפושעים עזרו להם לנפץ קופה עומדת בפני אש, לקחו לעצמם כמה מאות רובלים וזרקו את הקופה לנהר. ההתנהגות הפושרת הבלתי מובנת של הצבא ושל המשטרה, שאין איש יכול להבין אותה ושנראית כמעט חשודה, עוררה בעם, כפי ששומעים רבים אומרים, את הדעה, שמלמעלה — יחסו את הדבר אפילו לצו הקיסר — באה הוראה שלא להפריע זמן מה לשוד. מה שנוגע במיוחד ליחס הסביל של הצבא הרי אמרו קצינים, שהיתה להם פקודה להשתמש בנשק רק לכשיותקפו ואמנם לא היתה סכנה כזאת שהרי נתנו להמונים לעשות מה שעשו.

התוצאות הרציניות הנוספות של המצב בימים האחרונים היו ברורות לאנשים ההגונים יותר מאשר לשלטונות. על ידי שהשלטונות מתיחסים לפרעות בקלות ועל ידי התנהגותם הם מסייעים להם, נחפזו אחדים מן האישים הנכבדים ביותר מן המעמדות העליונים כגון תומאס זאמויסקי והרוזן לודוויג קראשינסקי כמה פעמים לארמון כדי לעורר את המושל הכללי בדבר רצינות המצב ולבקש ממנו בכל תוקף לשים במרץ סכר למעשים הרעים. מאתמול (יום ג') בבוקר שוררת לאשרנו רוח אחרת במוסדות הציבוריים וננקטו אמצעים צבאיים כפי שהיו כבר דרושים מן הרגע הראשון. תחנות המאסר של גברים, נשים וילדים שנתפסו בשעת הפרעות נתמלאו אתמול עד למספר 1950 נפש, וביניהם גם המכונים „קאצאפים", זאת אומרת בני אותו המעמד התחתון שכבר עשה לו שם בפרעות ביהודי רוסיה. כן נראו אלמונים בתלבושת הגונה שהסיתו את ההמונים לשוד בלי שלקחו לעצמם משהו מן השוד ורק עוררו להרס. שר המשטרה הגנראל בוטולין נעדר בשעת המאורעות ובא אמש מפטרבורג לכאן.

בהרגעה נמרצת הופיע ראש עיריית וארשה הנהנה מכבוד רב הגנראל סטארינקביץ, שהקים ברשיון המושל הכללי ועד בטחון מורכב מן המעמדות האזרחיים (נוצרים ויהודים) שהתחיל אמש בפעולתו בלי לשאת אותות מיוחדים. ההנחיות של היהודים שלא ניזוקו סגורות למן המאורעות והמשטרה ציוותה שלא לפתוח אותן עד הודעה חדשה.

הנזקים שסבל מעמד היהודים שאיננו אמיד ביותר על ידי ההסתות ועל ידי הפסקה במסחר גדולים, אבל אי־אפשר עדיין להעריך אותם אפילו בקירוב.

אולם רב ביותר הוא הרושם המוסרי שעוררו מאורעות אלה בכלל האוכלוסיה. לאחר שעלי להוציא מן הכלל את מעמד הפועלים, שברובו, חוץ מיוצאים מועטים, לא השתתף לגמרי במהומות, הרי השלטונות נתנו רשות להמונים יומיים רצופים, ועוררו בכך

את הרעיון והאפשרות בהצלחת פרעות, ובכל המעמדות השקטים ובעלי הנכסים שורר רגש אי בטחון, כי כשם שהפעם היה הזרם מכוון נגד היהודים כן יכול היה לאחר זמן להתפשט על מטרות אחרות, למשל בעלי הנכסים, והם הרגישו אולי יותר, מה שהשלטונות ומנהיגיהם לצערנו לא הסבירו, עד כמה המאורעות האחרונים מזיקים, והחרות שניתנה זמן מה בלי שאפשר להבין את הדבר וכן זיעזוע עקרון הסמכות גרמו נזק לכבוד ולאמון כלפי ממשלה חזקה.

בכבוד וכו׳
ברנר

לרוזן קאלנוקי וינה (על ידי הזדמנות בטוחה עד הגבול)
למנהל שגרירות אוסטריה—הונגריה בפטרבורג, למסור בזהירות.

נספח 8

דו״ח מס׳1

וארשה 3.1.1882

אומרים שהמהומות מקורן במפלגה הניהיליסטית.

היום מתחיל כאן משחק האורחת, השחקנית היהודית שרה ברנאר, שהופעתה הראשונה באודיסה כבר עוררה בשעתה הפגנות באותה אמתלה.

מעט עמידה על המשמר מצד השלטונות.

דלת העם היהודי סבלה נזק רב מאד.

פרייהר פון ברנר

נספח 9

דו״ח מס׳ 12

28.4.1882

תנועת היציאה, שתקפה בזמן האחרון את יהודי רוסיה, עברה גם למלכות פולין. מיום 17 לחודש עברו את הגבול של פרוסיה יותר מ־500 איש של דלת העם בוארשה כדי לנסוע לאמריקה, וחלק אחר קטן מאד יצא דרך אוסטריה כדי למצוא שם כספים לנסיעה אל מעבר לים. היוצאים, שברובם הם מחוסרי אמצעים, מקוים לבטחון וסיוע ועד העזרה הישראלי. נימוקי היציאה הם: א. פרעות דצמבר 1881; ב. המצב הכלכלי והשפל במסחר.

היוצאים אינם נתמכים על ידי אחיהם לדת העשירים וכן עזבו היוצאים ללא הבטחות מצד מר אוליפנט או חברת כל ישראל חברים.

השלטונות הרוסים אינם עושים שום קשיים ורק מקפידים על תקנות הדרכונים.

תנועת היציאה עומדת עוד להתרחב ותגיע לממדים יותר גדולים.

ברנר

חסיה טורטל

תנועת „עם־עולם"

א.

תנועת „עם עולם" כרוכה היתה בהתפרצות הפרעות ביהודים בדרום רוסיה באביב 1881 ובזרם הבריחה מרוסיה שבא בעקבות פרעות אלה. למעשי הפורעים הצטרפו אדישות השלטון המרכזי פטרבורג ואפס המעשה מצד האדמיניסטרציה המקומית. חוגי החברה הליברלית והמתקדמת לא נקטו אף הם בכל אמצעי לגינוי הפורעים והתנועה המהפכנית, עם „נארודנאיא וליה" בראש, עודדה אפילו את הפורעים להמשיך ולהכות ביהודים, בראותה במהומות נגדם התקוממות עממית נועזת וצעד ראשון לקראת מיגור השלטון האבסולוטי והקמת משטר סוציאליסטי.

תגובת האוכלוסיה היהודית לפוגרומים, היתה בריחה ספונטנית והמונית לעבר העיר ברודי על גבול רוסיה—גליציה. במשך קיץ 1881 נמלטו לשם כ־4000 פליטים, תוך תקוה, שחברת „כל־ישראל־חברים" („אליאנס") בשתוף פעולה עם ועדי־העזרה במערב־אירופה, תגיש להם עזרה וסעד.

עם התגברות זרם הפליטים לעבר הגבול המערבי, אשר הלך וגדל ביחוד לאחר הפוגרום בורשה בדצמבר 1881, נשמעה בכל רחבי תחום המושב, תביעה נמרצת מעשירי ישראל ועסקניו — עם בארון גינצבורג בראשם — לייסד ברשיון הממשלה ועד־הגירה מרכזי, לגיוס כספים והסדר היציאה ההמונית מרוסיה. אולם עשירי ישראל בפטרבורג אטמו אזניהם לקריאה ההמונית, מפחד פן יואשמו על־ידי הממשלה בחוסר נאמנות ופטריוטיזם כלפי המולדת הרוסית.

תשובתו המפורסמת של מיניסטר הפנים איגנאטייב לד"ר אורשנסקי מ־16 לינואר 1882 ש„הגבול המערבי פתוח וכי אם יש את לבב בני־ישראל לייסד ועדים מקומיים לתכלית היציאה, אז אין להם כי אם לבקש את פני הממשלה"[1], הטילה סערה בקרב האוכלוסיה היהודית, ונתפרשה כאישור רשמי לשלטונות לתנועת ההגירה מרוסיה.

במרץ 1882 פרץ פוגרום בעיר באלטה, שעלה באכזריותו על כל הפרעות שקדמו לו, והביא בעקבותיו זרם חדש של פליטים אל מעבר לגבול המערבי. הואיל ותביעת הצבור היהודי ועסקני פטרבורג, לכונן ועד הגירה ולהסדיר את הבריחה ותביעת הציבור היהודי מעסקני פטרבורג, לכונן ועד הגירה ולהסדיר את הבריחה לאפריל 1882 ועידת נציגי הקהילות החשובות ברוסיה, לדון בשאלת ההגירה מבחינה עקרונית. כל הצירים, פרט ליחידים מועטים בלבד, התנגדו לעצם ההגירה מרוסיה, כמעשה בלתי־פטריוטי, שאינו הולם את אזרחי הארץ, והכריזו „שמרצונם הטוב לא יעזבו היהודים את רוסיה"[2]. בהתפרסם ברבים החלטות ועידת הנוטאבלים

---

1) מרדכי בן הלל הכהן, מערב עד ערב, עמ' 84.

2) א. טשעריקאוואר, געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער באוועגונג אין די פאראייניקטע שטאטן, ניו־יארק 1945 (להלן, טשעריקאוואר), כרך ב', עמ' 163.

בבירה, פרצה בכל רחבי תחום־המושב מחאה נמרצת נגד צירי הועידה, אשר הוקעו כבוגדים באחיהם האומללים ואשר עזבום לנפשם בשעה הקשה והטרגית ביותר בתולדות יהדות רוסיה. מחאת־הסערה נגד החלטות הועידה מצאה ביטוי נמרץ בעתונות היהודית־רוסית („ווסחוד", „ראזסבייט", „רוסקי־ייברי") והעברית („המליץ", „המגיד").

דחיפה עצומה ליציאה המונית מרוסיה שמשו גם „התקנות לפי שעה", שהוציא איגנאטייב בשלישי במאי 1882, ואשר גזרו על איסור ישיבתם של היהודים בכפרים. מיליוני בני־אדם נכלאו בתחום המושב שהצטמצם ללא כל מקורות מחיה ופרנסה.

בשעה קשה וטרגית זו בחיי יהודי רוסיה הופיעה ההגירה, כעוגן־ההצלה האחד והיחיד. בכל רחבי תחום המושב בכלל, ובדרום רוסיה בפרט, נוסדו חוגי־הגירה, בהנהגתה ובהדרכתה של האינטליגנציה המקומית, המשכילית־לאומית והמתבוללת כאחת. חוגי־הגירה אלה עמדו בקשרי מכתבים ביניהם, הוציאו חוזרים, לקטו אינפורמציה, באו בקשרים עם ועדי־העזרה במערב־אירופה, וביחוד עם ה„אליאנס" בפריז, ועשו נפשות לרעיון היציאה מרוסיה.

יהודים רבים חיסלו את עסקיהם, מכרו את רכושם בחצי־חנם ונמלטו עם בני־ביתם לעבר הגבול המערבי. כל אחד דאג, אמנם, לעצמו ולמשפחתו. אולם מתחת לסף ההכרה הרגיש, שהוא מהווה חוליה בתנועה לאומית כבירה: יציאתם ההמונים של יהודי רוסיה. המהגרים באו מכל שכבות העם: סוחרים, חנונים זעירים, בעלי־מלאכה, תלמידי הכתות העליונות של בתי ספר תיכוניים, סטודנטים, וסתם אינטליגנטים מכל הסוגים. מבחינה רשמית נחשבה ההגירה כבלתי־חוקית. אולם הממשלה נתנה את הסכמתה החשאית להגירה, ברצונה להפטר מן היהודים.

הפוגרומים חוללו מהפכה עצומה בהלך־רוחה של האינטליגנציה היהודית־רוסית המתבוללת והביאו אותה לשנוי ערכין יסודי ביחסה לשאלה היהודית ופתרונה. כבר בסוף שנות השבעים, עם התגברות הריאקציה הפוליטית והחברתית כלפי היהודים מתגלים אי־אלה סימנים של נקודת־מפנה בקרב האינטליגנציה היהודית בפטרבורג, אשר בהשפעת תנועת „הנארודניקים" הרוסים, דוגלי „ההליכה לעם", החלה להתענין בבעיות ההמונים היהודים בתחום המושב. תופעה זו קשורה היתה בשתי בעיות: שיבת האינטליגנציה היהודית לעם היהודי, ופרודוקטיביזציה של ההמונים היהודים. אולם אז טרם עוררה עוד האידיאולוגיה של התבוללות ורוסיפיקציה והאמונה באמנסיפציה פוליטית וחברתית כדרך לישועתה של יהדות רוסיה.

הפוגרומים נפצו אלי־סלע את התקוות והחלומות על התמזגות והתרקמות בגוף הלאומי הרוסי. הם הוכיחו בעליל, שעל אף ההתבוללות והטמיעה של חוגים ניכרים של האינטליגנציה היהודית נחשבים עדיין היהודים לאלמנט זר ובלתי רצוי בהחלט. במקום ההתנכרות אל עמה וצור מחצבתה, באו רגשי חרטה ונוחם ושאיפה לשוב ולהתקרב אל העם היהודי.

סטודנטים יהודים, היו בין יוזמיה ומארגניה של „ההגנה העצמית" בתחילת מאי 1881, ערב פרוץ הפוגרום באודיסה (בן־עמי־רבינוביץ, גריגורי סבסוביטש). מהם מלאו לאחר מכן תפקיד חשוב בתנועת „עם־עולם".

עוד בשנת 1872 פרסם פרץ סמולנסקין ב„השחר" את מאמרו „עם־עולם", כהתרעה חריפה נגד תנועת הריפורמה וההתבוללות של יהדות מערב־אירופה. השקפותיו של סמולנסקין על נצחיותו של עם־ישראל, כסופי־הגאולה ותחיה לאומית

בארץ אבות השפיעו השפעה מרובה על משכילים, מורים, סופרים עברים ובחורי־ישיבה, אשר ראו בנחשול היציאה מרוסיה, כעין „אתחלתא דגאולה", העברת המוני „עם־העולם" הנרדפים על צוואר והמוכים ברוסיה, לטריטוריה חפשית מעבר לים, עליה יקום ישוב יהודי מרוכז ואוטונומי, ויהא זה — בפלשתינה או באמריקה.

רעיון יסוד מרכז יהודי אוטונומי מעבר לים, השתלב ברעיון הפרודוקטיזציה והאגרריזציה של ההמונים היהודים הרחבים, כתשובה להאשמת האנטישמיים, שהיהודים הם עם פַּאַראַזיטי, המתפרנס מעמל העמים, והמשתמט מעבודה גופנית בכלל ומעבודת האדמה בפרט. גם בקרב חוגי האינטליגנציה היהודית־מהפכנית השתלט הלך רוח של אכזבה ומפח־נפש. הפוגרומים העמידו אותה בפני השאלה היהודית הכאובה, אשר עד אז שללו את קיומה, בראותם במשטר הסוציאלסטי העתיד לקום ברוסיה פתרון לשאלת כל המעוטים הלאומיים, לרבות היהודי.

מהפכנים יהודים מובהקים — כגון פאול אקסלרוד ולאֶב דויטש — החלו לדון בכובד ראש ב„קולוניה" של המהגרים בשווייץ, בשאלה היהודית, כשאלה לאימית מיוחדת. ולא זו בלבד. בקרב אינטליגנציה מהפכנית ומתבוללת זו התעוררה ההכרה הלאומית, ורבים בקרבה החלו לחפש את הדרך לעם היהודי: „הבהלות אשר השיגונו באביב 1881, עשו להלאומיות יותר מאשר יכלו לעשות לטובתה אלפי ספרים כבירי־רוח"[3], מתאר עד־ראיה את לבטי האינטליגנציה היהודית־רוסית ואת „חבלי־הלידה" של ההכרה הלאומית, בפרוץ הפרעות נגד היהודים.

את רגשי האהדה וההזדהות הלאומית עם העם, הפגינה האינטליגנציה היהודית ביום הצום הכללי, שהוכרז בפברואר 1882, כאשר נהרו המוני סטודנטים יהודים אל בתי־הכנסת בכל ערי תחום־המושב ומחוצה לו. בקיוב עלה הסטודנט ניקולאי איליניקוב, אחד ממנהיגי „עם־עולם" החשובים, על במת בית־הכנסת והכריז בקול מלא רגש לקהל המתפללים: „הננו אחיכם, הננו יהודים כמוכם, ואנו מתחרטים שחשבנו את עצמנו ללא־יהודים. מאורעות השבועות האחרונים, הפוגרומים ביליסבטגרד, בלטה, קיוב, הוכיחו לנו עד כמה שגינו"[4].

בוויכוח החריף מסביב לשאלת ההגירה וכיוונה התבלטו שני זרמים עיקריים: „חובבי־ציון" עם תנועת „ביל"ו", חלוצי „שיבת־ציון", והדוגלים בלאומית גלותית־טריטוריאלית באמריקה עם „עם־עולם" בראש.

—

ראוי לציין, שלרוב חוגי ההגירה ברחבי תחום המושב לא היתה תכנית קבועה מראש, לאן ללכת — לארץ־ישראל או לאמריקה, וההחלטה תלויה היתה בדרך כלל בגורמים חיצוניים בלבד. ה„אליאנס" וועדי העזרה בברודי, למברג, קרקוב, וערי מערב־אירופה סרבו לשלוח את הפליטים לארץ־ישראל ולא פעם השיבו נציגי ה„אליאנס" ושאר ועדי העזרה את פני הפליטים היהודים־רוסים, שבקשו אותם להעבירם לארץ־ישראל ריקם.

לפי מכתב מפריז מאביב 1882, פנו מאה משפחות מבין קבוצה בת 150 יוצאות ייליסבטגראד אל ה„אליאנס" להעביר אותן לארץ־ישראל. שני נציגי מאת המשפחות נסעו במיוחד לוינה לנהל משא־ומתן עם באי־כח ה„אליאנס". אולם הם קבלו תשובה שלילית ממזכיר ה„אליאנס" פריידלנדר ומהירש גידמן, בטענה, שאין אדמת ארץ־ישראל פוריה ושאינה מתאימה לעבודת־אדמה. במקום זה יעצו להם לנסוע ללונדון. בדרכם לאנגליה פנו שני הנציגים אישית אל קרל נטר, אשר

---

3) אייזמן, בפרוץ פרעות בישראל, ורשה 1883, עמ' 9.

4) א. קאהאן, בלעטער פון מיין לעבן, וילנה 1928 (להלן — קאהאן), כרך א', ע' 500.

השיב, שבשום אופן לא יעביר פליטים יהודים מרוסיה לפלשתינה, מפני „שאסור להפקיר בני־אדם לכליון ואבדון" [5]. אחד מהנציגים המשיך את דרכו ללונדון וגם פה קיבל מד"ר אַדלר תשובה שלילית, „שלפלשתינה לא ישלח אף יהודי אחד". מלבד זה התאונן ד"ר אדלר „למה טומנים עשירי ישראל ברוסיה את ידם בצלחת ואינם נוקפים באצבע לטובת אחיהם האומללים" [6].

אי־אלה חוגי הגירה כגון „אחות־ציון" בפטרבורג, „קבוץ נדחי־ישראל" במינסק, „מנוחה ונחלה" בביאליסטוק, הפגינו מראשית הנסדם נטיה להעדיף את ארץ־ישראל על אמריקה, אולם אף הם הסכו זמן רב בטרם הכריעו סופית לטובת ארץ־ישראל.

מרבית חוגי־ההגירה קמו כתגובה ספונטנית לפוגרומים, וחבריהם היו מוכנים ללכת לכל מקום, אם רק יוכלו להנצל מפרעות ולמצוא חוף מבטחים מעבר לים. האוכלוסיה היהודית ברוסיה היתה שרויה בפחד תמידי בפני פוגרומים ובשעת־חירום זו לא היה מקום לניתוחים ווכוחים אידיאולוגיים, כביכול. אולם יש להניח ש„חבת־ציון" הכתה גלים חזקים בקרב העם, ורק הקשיים הפוליטיים, שוממותה של ארץ־ישראל — ובעיקר סירוב ועדי־העזרה במערב אירופה עם „אליאנס" בראש, להפנות את הפליטים לארץ־ישראל, אילצו את המהגרים לפנות אל עוגן ההצלה האחד והיחידי — ההגירה לאמריקה.

אמריקה הלהיבה את הדמיון במשטר הפוליטי שלה, מוסדותיה הדמוקרטיים, שטחי־אדמה פוריה, שניתנו למתישבים חינם, אפשרויות כלכליות עצומות. נוסף לזה, נפוצו שמועות בעתונות היהודית־רוסית והעברית ש„אליאנס" מייסדת באמריקה „קולוניות" בשביל פליטי־רוסיה ושהשר משה מונטיפיורי שלח מכתב ליהודי יילִיסבטגראד, בו הבטיח ליישב אותם על הקרקע באמריקה [7]. גם בהצטופף אלפי פליטים מרוסיה ברחובות ברודי, בחכותם לכרטיס נסיעה לאמריקה, הבטיח להם ד"ר שפיר „כי נכונים ועדי־אמריקה לקבלם בזרועות פתוחות ולהושיבם במושבות שלום בנאות שדי" [8]. הצבור היהודי הרחב ברוסיה, שישב, כביכול, על הר־געש, ראה בשמועות אלו הוכחה מובהקת, שיהודי אמריקה ומערב־אירופה דואגים לו, מוכנים להושיט לו יד אחים, להוציאו מארץ הגזרה ולהביאו אל המנוחה והנחלה באמריקה. שמועות כוזבות ומנופחות אלו עוררו בקרב האוכלוסיה היהודית תקוות רבות. רבים נמלטו לברודי, התגלגלו וסבלו סבל רב עד שקבלו כרטיס נסיעה לארץ הבחירה, על מנת לזכות ב„קולוניה".

ועדי־העזרה נבהלו מפני גל המהגרים הבלתי פוסק, וקרל נטר פרסם בעתונות מכתב בו הוקיע את שמועות־השוא, שמפיצים אנשים בלתי־אחראיים: „אין אנו מבטיחים למהגרים שיקבלו אדמה, מכיון שאינם חקלאים מקצועיים, ובמקום לשם יבואו יצטרכו להעזר בכוחותיהם־הם" [9].

האמונה, שבאמריקה אפשר לייסד „קולוניות" חקלאיות, היתה גם נחלת התנועה המהפכנית הרוסית, אשר טובי מנהיגיה התיאשו מסכויי מהפכה פוליטית וסוציאלית ברוסיה בעתיד הקרוב. במקום זה החלו להפנות את תשומת־לבם לעבר אמריקה החפשית והדמוקרטית, כארץ בה אפשר לייסד קומונות חקלאיות כמתכונת

---

5) „ראזסביט" 1882, גל' 19.
6) שם.
7) „ראזסביט" 1881, גל' 34.
8) „המליץ" 1883, גל' 84.
9) „ראזסביט" 1881, גל' 42 ; „דז'ואיש כרוניקל" 21.10.1881.

„האובשצ'ינה" (הקהילה הכפרית) הרוסית, התא היסודי של המשטר הסוציאליסטי־אנרכיסטי לפי השקפתם. בשנת 1878 ייסד מהפכן רוסי ממוצא אצילים וקצין האקדמיה הצבאית הרוסית ולאדימיר פריי, קומונה חקלאית במדינת קאַנזאס בארצות־הברית. הוא הצטרף בתחילת שנות השמונים לתנועת „עם עולם" באמריקה. בשנות השבעים התישבו באמריקה כעשרת אלפים בני־כיתות דתיות מרוסיה, שטונדיסטים, מאַנוניטים, דוחובורים וכו', והקימו בה „קומונות" חקלאיות.

בד בבד עם נחשול היציאה ההמונית התחשלה והתלבנה אידיאולוגיה של אינטליגנטים־מתבוללים מהפכנים ומשכילים־לאומיים, על עקרונות אלה: תחיה לאומית ורוחנית, הבראה ונורמליזציה של המבנה הכלכלי של ההמונים היהודים, תוך הדגשה מיוחדת של המעבר לעבודת־האדמה על ידי התיישבות מרוכזת ורצופה על טריטוריה חפשית מעבר לים. ותוך מערבולת הבריחה הספונטנית והבלתי־מסודרת, חפושי־הדרכים, אי־היא הארץ, ואי־הם האמצעים הכספיים העצומים, התגבשה השקפת־עולם של יחידי־סגולה, כבחירי־האומה, מחוננים בעין צופיה למרחוק ובחוש היסטורי חד, אשר דרכם השתרכה ציונה, ושל אלה הרבים „דוחקי־הקץ", אשר זרמו באפיק רחב — לאמריקה. צעירים בעלי רקע סוציאליסטי ומתבולל, נשאו את נפשם להקים משטר חברתי צודק באמריקה, וצעירים, חניכי ה„חדר" והישיבות וחניכי אוניברסיטאות, שהתפכחו מן הקוסמופוליטיזם וההתבוללות חלמו את חזון תחית העם גם בארץ־אבות וגם באמריקה.

מועטים בכמות ומרובים באיכות, סללו בני „בילו" את הדרך לציון, ועברו חלוצים לפני העם, אשר בתוקף יעוד היסטורי והתגשמות הדרגתית ובלתי־פוסקת של שאיפה בת אלפים, הוסיף לשלח את בניו ובנותיו בעקבותיהם, ובצדם — שרכו את דרכם, בני „עם־עולם", כחלוצי ערב רב של יהודי הגלות, פליטי פוגרומים ורדיפות, חנונים, סוחרים, בעלי־מלאכה, אינטליגנטים מכל הסוגים, „בחורי־ישיבה" ומהפכנים לאמריקה. הם נשאו בלבם חזון של משטר סוציאליסטי־אגררי, פרי האידיאולוגיה הנארודובולית הרוסית, אותו שאפו לרקום באופן אורגני בתוך תהליך ההתחדשות הלאומית והחברתית־כלכלית של פליטי רוסיה באמריקה, על־ידי ייסוד רשת של מושבות חקלאיות יהודיות, שתשמשנה כעין מוצא ויסוד לחדוש החברה האנושית כולה.

ב.

ראשוני מייסדיה של תנועת „עם־עולם" היו שלושת חניכי ישיבה — מאני באַקאַל, יליד טשניובקה, פלך פודוליה, מורה; משה הרדר, יליד אוטשאַקוב, פלך חרסון, מלמד, ושניאור באליע, יליד אודיסה „אקסטרן" ומורה בבית־ספר פרטי לנערות באודיסה.

באקאל נחשב ל„עילוי" וקיבל סמיכה לרבנות. אולם בהשפעת ספריו של יצחק בר לוינזון (ריב"ל) החל להטיף את רעיון עדוד המלאכה ועבודת האדמה בקרב היהודים. בשנת 1879 בא לאודיסה, נעשה שוליה אצל צורף־זהב, ריכז חוג צעירים והרצה בפניהם על השקפותיו.

עם פרוץ הפוגרומים ומנוסת הבהלה מרוסיה לעבר הגבול המערבי, פנה משה הרדר במכתבים, מעיר מולדתו אוטשאקוב, אל אנשים שונים בערי דרום־רוסיה בדבר הצורך לארגן ולהסדיר את ההגירה. הוא בא לאודיסה והצטרף אל

חוגו של מאני באקאל[10]. מלבד הסדר ההגירה וארגונה, היו באקאל וחבריו משוכנעים, שיש קודם־כל לנסח את תכנה הרעיוני של ההגירה, שתלך באפיק אל קבוצות קבוצות של יהודים צעירים, בבחינת עליה חלוצית מובחרת. לאחר ווכוחים סוערים וממושכים על תפקיד האינטליגנציה היהודית והרעיון המבריח של ההגירה, ייסדו באקאל, הרדר ושניאור באליע, בשבועות 1881, אגודה שקראו לה „עם־עולם", כנושאת רעיון ההתחדשות הלאומית והחברתית־כלכלית של יהודי רוסיה באמריקה. הסיסמה היתה: הלאה מן המסחר והתגרנות אל המלאכה, עבודת־כפים ובראש וראשונה — עבודת האדמה בחיק הטבע. שלושתם ריכזו מסביבם צעירים, ובאַקאַל דלהיב אותם בתאורו חזון העתיד של משטר חברתי מיוסד על עקרונות תורת המוסר של נביאי־ישראל — באמריקה. הם גם דנו באפשרות הקמת כעין מדינה יהודית באמריקה, „כמתכונת חברת המורמונים במדינת יוטה (Utah)"[11].

שמע האגודה שנוסדה על ידי שלושה „בחורי ישיבה" עשה לו כנפים גם בין סטודנטים וסתם אינטליגנטים מתבוללים באודיסה, אולם באקאל התנגד בתחילה להכניס לאגודת „עם־עולם" סטודנטים, מהפכנים, וסתם צעירים ראדיקלים, מפחד שמא יחלו להטיף רעיונות סוציאליסטיים וקוסמופוליטיים, ישתלטו על הנהגת התנועה ו„יבלבלו אנשי עמל ישרים בתורותיהם, שקלטו מתוך ספרים"[12]. במהרה קמו באודיסה ארבעה חוגי „עם־עולם", אליהם הצטרפו תלמידי הכיתות הגבוהות של בתי־ספר תיכוניים, סטודנטים וסתם אינטליגנטים ראדיקליים, שחפשו תיקון לעצמם, ותיקון לעם היהודי ולאנושות כולה. ואמנם, השתלטו האינטליגנטים על הנהגת חוגי „עם־עולם" באודיסה. מהם הצטיין ביחוד הסטודנט למשפטי פ. ל. סאבסוביטש, אשר היה ממארגני ההגנה העצמית ערב הפוגרום באודיסה בתחילת מאי 1881. הוא ארגן את קבוצות ההגירה הראשונות של „עם־עולם", המציא להן כסף, דרכונים וכו'. חבר „עם־עולם" באודיסה היה גם הסופר בן־עמי (מ. רבינוביץ). שנשלח עם חבר שני לפריז להשתדל לפני ה„אליאנס" בדבר העברת קבוצות „עם־עולם" לאמריקה ובדבר סיוע כספי ליסוד מושבה חקלאית. חוגי „עם־עולם" נוסדו בערים אחרות: קיוב, קרימנצ'וג, ניקולאיב, סמילה, באלטה, מינסק ווילנה. בויטבסק נוסדו שני חוגים, „אחד של אינטליגנטים והשני של בעלי־מלאכה"[13].

באוירה ספוגת פחד תמידי בפני פרעות, הגבלות חוקיות נוספות והכנה נפשית לברוח אל מעבר לגבול המערבי — לקול הנפץ הראשון של הפורעים, עלולה היתה השמועה על „עם־עולם" לחולל תנועה כבירה. ואלמלא התנגדותו של באקאל „שמא יחדרו לתוך חוגי עם־עולם' אלמנטים בלתי רצויים, כי אז עלולה היתה התנועה להפך לתנועת עם מקיפה"[14].

באקאל וחבריו משה הרדר ושניאור באליע, חניכי ה„חדר" והישיבה, מושרשים במסורת הדתית והלאומית, התכוונו לתפוס קודם כל את לבו של היהודי הפשוט, את בני־העם, ואמנם הצטרפו לחוגי „עם־עולם" — מלבד אינטליגנטים — בעלי־מלאכה, חנונים זעירים, סוחרים וכו', שראו ב„עם־עולם" תנועה לאומית־

---

10) מאטעריאלען, בסוף כרך ב' של „געשיכטע פון דער אידישער ארבעטער באוועגונג אין די פאראיניגטע שטאטן, ניו־יורק 1945 (להלן — מאטעריאלען), כרך ב', עמ' 468.

11) שם.

12) שם, עמ' 474.

13) שם.

14) מאטעריאלען, עמ' 474.

יהודית, שבאה ללכד את ההמונים היהודים היושבים על מזוודותיהם והתועים כצאן ללא רועה, ולהובילם למנוחה ולנחלה — לאמריקה.

סניפי „עם־עולם" בערים השונות עמדו בקשרי מכתבים, ספקו אינפורמציה חדדית, פתחו תעמולה לרעיון המושבות החקלאיות באמריקה, קשרו קשרים עם ועדי־העזרה במערב אירופה וביחוד עם ה„אליאנס", כינסו אספות, ערכו הרצאות, והצליחו לעשות נפשות „שתרמו ברצון וביד נדיבה לטובת קרן הקומונה העתידה"[15]. בראש כל סניף מקומי של „עם־עולם" עמד ועד ולו קופת־חברים משותפת, שארגן את חברי הסניף לתכנן את הגירתם. פרצופה האידיאולוגי של תנועת „עם־עולם" כפי שהצטייר בעיניה מייסדיה, באקאל, הרדר ובאליע, היה יהודי לאומי מושרש בתורת המוסר הנבואית הישראלית. אולם עם הספח אליה אינטליגנטים סוציאליסטים, עבר עליה תהליך של סקולריזציה, וכבר בראשית צעדיה של התנועה, מסתמנת בה מגמה סוציאליסטית קוסמופוליטית מובהקת. בדרך כלל הטביעה אישיותו של מנהיג הסניף המקומי של „עם־עולם" את חותמה: לאומיות־יהודית, או סוציאליזם קוסמפוליטי. והמעניין הוא במיוחד, שדוקא באודיסה היה אחד החוגים, בהדרכתו של הסטודנט פאול קפלן, סוציאליסטי מובהק, ש„התבייש בכנוי ‚עם־עולם', ואשר עליו נמנה אפילו נוצרי אחד"[16]. גם הסניף המקומי של „עם־עולם" בווילנה, היה מורכב רובו ככולו סוציאליסטים, חברי חוג מהפכני בלתי ליגאלי, שבהשפעת הפוגרומים, התעוררה בהם ההכרה הלאומית, תוך תקווה, שבאמריקה יסייעו להגשמת הסוציאליזם, על ידי ייסוד מושבות חקלאיות על יסודות קואופרטיביים ברוחו של הסוציאליסט־אוטופיסט רוברט אואן. בתקנון של סניפי „עם־עולם" הלאומיים, כגון באַלטה, ובמיוחד של קיוב, היו גם סעיפים מיוחדים בנידון סיפוק הצרכים הדתיים של החברים כגון „הקמת בית כנסת, מקוה־טהרה, בית ספר ללימודי קודש וחול במושבה החקלאית העתידה"[17]. כמובן קבע התקנון למפרע את צורתה של המושבה. „בתחלה יעבדו כלם ביחד, ואחר כך יחלקו ביניהם את האדמה"[18].

בתקנון קבוצת „עם־עולם" בהנהגתו של הסוציאליסט פאול קפלן באודיסה היה סעיף בנידון איסור עבודה שכירה, ובנין אניות לשם שחרור מהפכנים רוסים מסיביריה. „וביחוד את הסופר המהפכן טשרנישבסקי"[19].

בקרב האוכלוסיה היהודית ברחבי תחום המושב התהלכו ידיעות מוגזמות על היקף התנועה, אשר הסיסמה שלה, ייסוד „מושבות חקלאיות" באמריקה, פעלה בצילת־קסם לעדוד ההכרה והגאוה הלאומית, להוכיח לעולם הגדול שהיהודים אינם עם פַּאַראַזיטי החי מעמל הגויים, ומסוגלים הם לעבודה פרודוקטיבית וביחוד לעבודת־האדמה: „הלא חרפה היא, כי עם שלם יחיה מפרי ידי אחרים, עלינו להראות, כי גם אנחנו יכולים לחיות מעל כפינו וגם להספיק לאחרים"[20] — מכריז חבר קבוצת „עם־עולם" בפולטבה, שהצטרפה ל„עם־עולם" בקיוב. חולמי

---

15) בורגין, די געשיכטע פון דער אידישע ארבייטער־באוועגונג, ניו־יארק 1945 (להלן — בורגין), עמ' 71.
16) שם, עמ' 72.
17) קצובין, ששים שנות חיים, ברלין 1923, עמ' 151.
18) שם.
19) בורגין, עמ' 72.
20) קצובין, ספרו הנ"ל, עמ' 151.

האגרריזציה של ההמונים היהודים הרחבים ראו בתנועת „עם־עולם" נושא התגשמות רעיון הפרודוקטיביזציה בכלל — והתאכזרות פליטי רוסיה באמריקה — בפרט.

בקרב העם התהלכו שמועות, שראשוני המהגרים, קרבנות הפוגרומים מחדשי אפריל—מאי 1881, הסתדרו יפה באמריקה, קבלו אדמה, ציוד חקלאי, ו„שנשלח ציר מיוחד מטעם יהודי־אמריקה אל הקהילות הגדולות באירופה, לייסד שם חברות ולעזור ליהודי רוסיה[21]).

כאשר התברר לציבור היהודי הרחב וביחוד לכל המהגרים בכוח, שאין לתלות כל תקווה בעשירים ובעסקנים, שיקחו את היזמה בידם, להשתדל לפני הממשלה בדבר מתן רשיון ליסוד ועד־הגירה מרכזי והסדר ההגירה, התארגני קבוצות מהגרים שלא השתיכו ל„עם־עולם" בדרום רוסיה, ותכננו את יציאתם לאמריקה, קבוצת המהגרים הראשונה מרוסיה — קבוצת „ליסבטגראד — הפיצה לפני צאתה את רוסיה מכתב שעבר מעיר לעיר בדרום רוסיה, ואשר מתוכני משתקף הלך־רוחה של האינטליגנציה היהודית־רוסית באותו זמן. במכתב זה מציינים המהגרים את הנימוקים, שאלצו אותם לקחת את מקל הנודדים בידם ולצאת את הארץ: „לא מתוך דוחק חמרי, החלטנו לצאת את רוסיה, אלא עקב הסבל והלחץ המוסרי... מטרתנו היא לייסד מושבה, שתשמש מקום מקלט והצלה בשביל כל אלה הצעירים, אשר יבואו... במקרה שעוד הפעם תבוא צרת הפוגרומים... עבודתנו תהיה עבודת־האדמה, כדי לסייע בחומר וברוח לכל אותם האידיאליסטים, אשר יבואו לאמריקה"[22]). קבוצת מהגרים אינטליגנטים אחרת, מניקולאיב, מביעה את אותן הרגשות: „לא הכמיהה אחרי נוחיות חמרית מניעה אותנו להגר, כי אם השעבוד המוסרי והרוחני... אנו מהגרים לאמריקה, מפני שלשם נמלטים אחינו האומללים, אכולי רגשי־חרטה, שעד כה היינו מנותקים מן העם"[23]).

וודויים מעין אלה מפיצים אור על האכזבה הנפשית והרוחנית הגדולה, בה היתה שרוייה האינטליגנציה היהודית, מן האמנסיפציה, ההתבוללות וההתמזגות בקרב העם הרוסי, מחד, וחפושי־הדרכים להקדיש את עצמה על מזבח שיפור מצבו החברתי, הכלכלי והרוחני של ההמון היהודי הפשוט, להצטרף אליו בדרך התלאות והנדודים — למצוא מקום מפלט ומנוח מעבר לים, בו לא תפגע בה יותר היד הרוצחת של פורעי־רוסיה — מאידך.

בהחלטה הגורלית להצטרף להמון המגרים לאמריקה, ראו האינטליגנטים היהודים — משכילים, מתבוללים, מהפכנים וכו' — מעין „הליכה לעם" כדוגמת „הנארודניקים" הרוסים, שהלכו להתמזג עם „ההמון האפור" של מיליוני ה„מוז'יקים", להרימו משפל המדרגה ולהכשירו לחולל את המהפכה הסוציאלית ברוסיה. שאיפה זו של האינטליגנציה היהודית־רוסית, להקדיש את עצמה על מזבח העם היהודי ולעבור חלוצים לפניו, בדרך התלאות לקראת חפושי חוף מבטחים מעבר־לים, אופיינית היא ל„בילו" ול„עם־עולם" — כאחת. שרשה נעוץ, קודם־כל, בחוייה הלאומית הכבירה והמזעזעת, שהקיפה את כל האוכלוסיה היהודית כולה, בימי הפוגרומים האפלים.

קשה מאד להתעלם מן השאלה המהותית והמתמיהה, למה ומדוע הצביעו

---

21) שם.

22) „ראזסביט" 1881, גל' 48.

23) שם, גל' 50.

אבותיה הרוחניים של תנועת „עם־עולם", — באקאל, הרדר ובאליע, — חניכי ה„חדר" וה„ישיבה", שכל הרגשתם הלאומית והסוציאלית היתה יהודית־מקורית, ושפרצופם הרוחני עוצב על התנ"ך, התלמוד, וספרות ההשכלה, אשר על אף המגמות החילוניות, לא חרגה מתחום השקפת־העולם היהודית, דוקא על אמריקה, ולא על ארץ־ישראל. התשובה נעוצה במסיבות הזמן. זו היתה שעת־חירום. הצבור היהודי בכל רחבי תחום המושב ומחוצה לו, היה חסר ישע, כצאן אובדות ללא רועה, ואת עוגן־ההצלה האחד והיחיד ראה אך ורק בהגירה. אלי הכסף בערים הגדולות — בכלל ובפטרבורג — בפרט נקטו במדיניות של „שב ואל תעשה", בכדי להפגין כלפי הממשלה את נאמנותם למולדת הרוסית, שהפוגרומים רק תופעה זמנית בלבד, שתעבור מן העולם בבוא שעת האמנסיפציה הפוליטית והאזרחית של יהדות רוסיה.

בשעה טרגית זו בתולדות יהדות רוסיה היו הצעירים הראשונים, „אשר התעוררו לקול הקורא ...בראותם כי אלופינו המסבלים בהון כמעט מנגד נגע ישראל יעמודו והנם יוצאים ידי חובתם בנדבות קטנות או באנחות גדולות"[24]. בפסיכוזה ההמונית של ההגירה, קשה היה להבחין מי מוכרח להגר, ומי יכול להשאר במקום, וההוכוח התיאורטי שהתנהל בעתונות היהודית־רוסית והעברית איזו ארץ עדיפה — ארץ־ישראל או אמריקה — לא היה בכוחו להשפיע על כל המהגרים בכוח לאן יפנו את עיניהם. ההחלטה בנידון זה עברה לצעירים אידיאליסטים, אשר ארגנו והדריכו קבוצות, קבוצות של מהגרים, הצטרפו אליהם בדרך הטלטולים והסבל, ולקחו עליהם את המשימה לעזור להם להתנחל בארץ החדשה.

ראוי לציין שחוגי „עם־עולם" רבים פסחו על שני הסעיפים ולא ידעו אל מי להצטרף סופית — ל„בילו" או לאמריקה — תחת דגל „עם־עולם". „אנחנו עוד טרם החלטנו לאיזו ארץ נתן דין־קדימה"[25] כותבים חברי „עם־עולם" בקיוב אל חבריהם בניקולאַיאַב. ל„בילו" ול„עם־עולם" כאחד היתה שלילת הגלות על כל יסודותיה הרקובים, נקודת־מוצא לווכוח המעמיק על פרצופן הלאומי והחברתי־כלכלי של המושבות החקלאיות העתידות: „אחים, אל תשכחו, שהעברת יסודותיו הרקובים של העולם הישן לארץ החדשה, משמע הרס וכליון... על התחיה להיות לא רק לאומית, כי אם גם סוציאלית"[26]. חברי „עם־עולם" בקיוב הגיבו נמרצות נגד צירי הועידה הבין־לאומית, של ועדי־העזרה במערב אירופה למען פליטי־רוסיה, לרבות אנגליה ובהשתתפות ציר מיוחד מאמריקה, מאפריל 1882 בברלין „שאין כל נטיה ניכרת בקרב גולי־רוסיה לעלות לפלשתינה"[27]. גם אגודת „קבוץ נדחי ישראל" במינסק, שקמה בינואר 1882 כתגובה לתשובתו של השר איגנאטייב לד"ר אורשנסקי, „שהגבול המערבי פתוח", התלבטה קשות וארוכות אי הדרך תלך — אמריקה או ארץ־ישראל. „...מנוי גמור שלעת עתה לא להצביע לא על ארץ־ישראל ולא על אמריקה, בכדי להמנע מפרוד ומחלוקת בקרב העם ולבלתי הפריע אחדות העם ולחלוק לבותיהם מן הקצה אל הקצה"[28], היא כותבת

---

24) מרדכי בן הלל הכהן, מערב עד ערב, עמ' 78.
25) דרוינוב, כתבים לתולדות חיבת ציון (להלן — דרוינוב), כרך א', עמ' 19.
26) שם, עמ' 20.
27) שם, עמ' 19
28) שם, עמ' 7.

באחד המכתבים שלה. אשר לתקנות אגודה זו, הרי הסעיף הראשי והמרכזי שלהן הוא: „להכין מקלט למען כל היהודים האובדים והנידחים ולמנוע בעד חזרת סבלות הגלות" [29], ובאם עסקני ישראל בפטרבורג יסתלקו מן המשימה הלאומית, ליסד ועד־הגירה מרכזי, אז יבחר הצבור היהודי נציגים משלו, אשר יתיצבו בפני הממשלה בדבר רשיון־יציאה מן הארץ. לאחר הפוגרום בבלטה במרץ 1882, הצטרפה אגודת „קבוץ נדחי־ישראל" ל„בילו".

על הרקע הרוחני והנפשי המשותף של טובי צעירי הדור — בין שהלכו בדרך „בילו". ובין שעמדו בראש קבוצות „עם־עולם" — יעידו התלבטויותיו של חיים חיסין, אחד מראשוני „בילו". בשתיהן כאחת הוא ראה תנועה חלוצית, שמשימתה היא להצטרף לפליטים ולעזור להם להכות שורש בארץ החדשה והוא משוכנע שבתנאים הקיימים, נשאר מוצא אחד והוא — להגר. „אולם מופיעה השאלה — לאן? אלה תומכים בפלשתינה, ואלה — באמריקה" [30]. חיסין, כדוגמת אינטליגנטים יהודים אחרים, העדיף את אמריקה על פני ארץ־ישראל, לא רק בגלל הקשיים הפוליטיים, כי אם קודם־כל, בגלל שוממותה של ארץ־ישראל, שאינה מסוגלת להתישבות חקלאית. הוא מתלהב מן הסיכויים של אמריקה, — אדמה פוריה למכביר, משטר דמוקרטי, ושרק בה אפשר יהיה לייסד מושבה חקלאית, ובמדה שיגדלו תנאי הקליטה של המושבה שלנו — „נגדיל את האוכלוסיה כך שהצלחת מפעלנו תהיה תלויה במישרין באפשרויותיה של המושבה לקלוט חברים נוספים" [31]. למעשה החל חיסין בארגון סניף מקומי של „עם־עולם" במוסקבה. והנה, בהשפעתו של גימנזיסט אחד, „חובב ציון" נלהב, יחיאל טשלינוב, אשר הוכיח לו על סמך חות־דעת מומחים, שאדמת פלשתינה פוריה היא — משנה הוא את דעתו ומצטרף ל„בילו", תוך תקוה ש„באם יבואו לשם יהודים רבים יש לצפות... שנצליח לייסד שם נסיכות, ואם אפילו תהא למס עובד להורכיה" [32]. מלבד זה, סבור חיסין, שארץ־ישראל תהיה גם להבא ארץ־הגירה תמידית ורצופה, אפילו בימים בהם לא יהיו יותר פוגרומים.

האימפולס הלאומי והסוציאלי של „בילו" ו„עם־עולם" היה אחד ומשותף לשניהם, וברוב המקרים היתה ההחלטה הסופית, בדבר בחירת הארץ, תלויה בגורמים ובמסיבות חיצוניים בלבד. „עבודת האדמה היתה אז משאת־נפש משכילי־ישראל ברוסיה. ובדבר היציאה נפלגו לשתי מפלגות: אחת אמרה — לפלשתינה, והשניה... אמריקא. אלו ואלו אהבו את עמם אהבה נאמנה, ולא נפלגו אלא בבחירת המקום" [33], מציין הרכבי, חבר קבוצת „עם־עולם" בווילנה. תנועת „עם־עולם" היתה, אם־כן, תנועה לאומית־יהודית, ועל אף המגמה הסוציאליסטית־קוסמופוליטית של חלק ניכר למדי של חבריה האינטליגנטים, הרי הרעיון המבריח של כל השקפת עולמה היה לחולל מהפכה פנימית בחיי העם היהודי, כלומר, שנוי יסודי במבנה הסוציאלי־כלכלי, תוך אמונה שבאמריקה החפשית תקום לאומיות יהודית מחודשת ומזוקקת מחלאת הגלות, ואשר תמצא את תקונה, על ידי המעבר לעבודה פרודוקטיבית ועבודת־אדמה.

מאידך, יש לציין, שבלאומיותה של תנועת „עם־עולם" היה הרבה מן

---

29) שם.
30) שם, עמ' 52.
31) שם, עמ' 54.
32) שם, עמ' 55.
33) א. הרכבי, פרקים מחיי, ניו־יורק 1935, עמ' 34.

המלאכותיות, כתוצאה מנסיון המזיגה האידיאולוגית עם הסוציאליזם האגררי של ה„נארודניא וליא", והעברת מרכז הכובד מארץ־ישראל, כראשיתה וסופה של ההמשכיות ההיסטורית הישראלית, לאמריקה. ההתנגשות עם המציאות האמריקאית היתה הרת סכנות ללאומיותה של תנועת „עם־עולם", לא רק בתוקף השתרשות חבריה האינטליגנטים בתרבות הרוסית, אלא בראש וראשונה עקב ההזדהות עם הגלות, כתופעה קיימת ופרמננטית, שאין לשנותה ושאין להתגבר עליה. אלמלא הפגישה הגורלית של חברי „עם־עולם" באמריקה עם המוני המהגרים היהודים, פליטי הפוגרומים וילדי הגיטאות, שהפכה למשימה היסטורית בתהליך הפרוליט־ריזציה שלהם, כי אז היתה תנועת „עם־עולם" הופכת לאפיזודה מקרית בשלשלת הנסיונות ההיסטוריים, להעלות את האוניברסליות של העם היהודי לדרגת תעודה בגויים, שהתגשמותה מותנית בפיזורו של העם בקרב עמי העולם.

ג.

מלאי־תקוות מרהיבות החלו חברי „עם־עולם" להתכונן באביב 1882 לצאת לאמריקה. אולם מבחינה כרונולוגית יש לציין קודם כל את קבוצת המהגרים בת 70 נפש מייליסבטגראד מנובמבר 1881, אשר מנהיגה הרמן רוזנטאל, יליד קורלאַנד, כבר יצא באוגוסט יחד עם חברו פסחוביטש לאמריקה להכשיר את התנאים לייסוד מושבה חקלאית. מבחינה פורמלית לא השתיכה קבוצת אינטליגנטים זו ל„עם־עולם", אולם מבחינה אידיאולוגית, היא היתה „חלוץ" „עם־עולם" באמריקה, ובגורלה נפל לייסד בדצמבר 1882 את המושבה החקלאית הראשונה של יהודי רוסיה.[34]). בינואר 1882 יצאה קבוצת מהגרים בת 57 חברים בגיל 16—32, רובם צעירים אינטליגנטים, עם תקנון משלה, „אשר עשתה רושם טוב בהופעה החברותית שלה", ואשר קבלה מועדי העזרה במערב אירופה תמיכה כספית: בברלין — 3,500 מרק, בווינה — 500 גולדנים, ואשר „מטרתה היתה — ייסוד קולוניה חקלאית באמריקה"[35]).

בסך הכל היגרו במשך שנות 1882—1883 86 קבוצות „עם־עולם" לאמריקה. בינואר 1882 יצאה הקבוצה הראשונה בת 6 חברים מאודיסה, ובמאי של אותה שנה יצאו שלוש קבוצות נוספות מאודיסה, שמנו מאות חברים[36]), בתוכם היו באקאל, הרדר ובאליע. לאחר צפיה של שבועות רבים בברודי לעזרתה של „אליאנס". הגיעו קבוצות „עם־עולם" אודיסה — בשבועות 1882 — לאמריקה.

טרם הספיקו לנער מעליהם את אבק הדרכים, באה האכזבה הגדולה, בהודע להם, מפי נציג ועד העזרה בניו־יורק, מיד לאחר שדרכה רגלם על אדמת אמריקה, שאין כל תקוה לייסד „קולוניה" חקלאית, ושכל חלומותיהם חלומות שוא הם. אולם הם לא התיאשו. הם שכרו דירה משותפת, הסתדרו בכל מיני עבודות קשות ומפרכות וחיו ב„קומונה". חברי ה„קומונה" עבדו בבתי־חרושת ובכל מיני עבודות קשות ומפרכות. את שכרם הכניסו לקופה משותפת, וחסכו פרוטות, לשם יסוד „קולוניה" בכוחותיהם־הם.

---

34) ר' „ראזסביט" 1882, גל' 7, 9.

35) „הכרוניקה השבועית של ה'ווסחוד'" 1882, גל' 2.

36) K. Sabsovitch, Adventures in Idealism, N.Y. 1922 עמ' 14.

גם בניו־יורק הלהיב באקאל את חבריו בנאומיו שלא יוותרו על רעיון יסוד המושבה החקלאית באמריקה. הוא הושפע מאד מויליאם פריי, שבא לניו־יורק והחל להטיף את הפילוסופיה הפוזיטיביסטית של אוגוסט קומט, את תורת הצמחונות של טולסטוי — סגפנות וקומונות חקלאיות. בשנת 1883 הצטרף באקאל למושבה החקלאית „אליאנס" במדינת ניו־דז'רסי, בה התיישב גם שניאור באליע. בשנת 1885 חלה במחלת השחפת. לאחר כמה חדשים נפטר והובא לקבורה ב„אליאנס".

במאי 1882 יצאה מקיוב קבוצת „עם־עולם" בת 70 חברים עם הסטודנט ניקולאי אוליניקוב בראשה. ביניהם היה גם המשורר דוד אדלשטט. בדרכה לברודי הצטרפו אליה קבוצות מבאַלטה, עם אליעזר משביר בראשם, מקרימנצ'וג ומניקולאיב. קבוצת „עם־עולם" מווילנה, בת 12 חברים, עליה נמנו אלכסנדר הרכבי, באריס כספע, סולומון מענאקער ואחרים — הצטרפה ל„עם־עולם" קיוב בליברפול (אנגליה).

ברודי היתה תחנת הרכוז והמעבר של כל פליטי רוסיה, אשר הועברו קבוצות, קבוצות על ידי ה„אליאנס" בסיוע ועדי העזרה במערב אירופה — לאמריקה. בקיץ 1882 התלקטו בברודי כ־20,000 פליטים מרוסיה, שציפו לנסיעת־חנם לאמריקה — מ„אליאנס" ושאר ועדי העזרה האירופאים. גם בברודי המשיכו חברי „עם־עולם", כמו שאר המהגרים האינטליגנטים, בווכוחיהם על ארץ היציאה ועל טיבן של המושבות החקלאיות העתידות. ביניהם היו לא מועטים, אשר עד רגע הפלגתם האחרונה טרם החליטו לאן ללכת — אמריקה או ארץ־ישראל. ספיוואקובסקי, ראש „עם־עולם" בניקולאַיאַב, ושמראיעויסקי, ראש „עם־עולם" בקרמנצ'וג, באו לברודי בתור „פלשתינאים". הם שלחו ציר לועד העזרה בלבוב בבקשה להעבירם לפלשתינה. הם פנו אפילו אל הסופר היהודי־גרמני אמיל פראַנצוז לסייע בידם לעלות לארץ־ישראל, אולם „וועד־העזרה התנגד בהחלט לפלשתינה"[37], ועל כרחם הם נאלצו להמשיך את דרכם לאמריקה.

במאי 1882 הגיע אל ברודי גם אב. קאהאן, שברח בערב פסח של אותה שנה מפני הבולשת הרוסית, עקב השתיכותו לחוג מהפכני בלתי־ליגלי בווילנה. הוא בא למוהילב על הדניפר ושם נפגש באקראי עם „חובב־ציון" ישראל בלקינד, שבא שמה לעשות נפשות לרעיון „חבת־ציון". בלקינד סיפר לו „שסוג מסויים של אינטליגנטים באו לידי מסקנה, שאין רוסיה המולדת שלהם, ולכן החליטו לחפש מקום מקלט למען העם היהודי. אולם איפה? חלקם הצביעו על אמריקה, וחלקם — על פלשתינה"[38]. בלקינד ניסה להשפיע עליו שיצטרף אל תנועת „בילו" ועל ידי כך יסייע להגשמת רעיון תחית עם־ישראל. אולם קאהאן עמד על דעתו, שעליו להקדיש את עצמו למהפכה הרוסית. באין ברירה הפנה בלקינד את תשומת לבו של קאהאן, שבאם הוא חותר אך ורק לקראת הגשמת הסוציאליזם, מדוע לא ילך לאמריקה, „מפני שלשם נוהרים כעת סוציאליסטים יהודים מרוסיה, על מנת לייסד שם מושבות קומוניסטיות"[39]. קאהאן הסוצאליסט הנלהב, שראה בגבורי „נארודניא וויליא" את גואלי האנושות, הצטרף ל„אמריקאים" כדי לסייע בידם להגשים את הסוציאליזם באמריקה וכך קרה הדבר — מספר הוא בזכרונותיו — ש„בלקינד הפלשתינאי עשה אותי לאמריקאי"[40]. הויכוח בין

37) בורגין, עמ' 79.
38) קאהאן, א, עמ' 507.
39) שם, עמ' 508.
40) שם, חלק ב', עמ' 45.

בלקינד לבין קאהאן, מעמידנו על עובדה היסטורית מענינת: „חובבי־ציון" ראו ב„עם־עולם" תנועה סוציאליסטית גרידא ללא תוכן יהודי־לאומי, אחרת לא היה בלקינד מנסח את מטרת „עם־עולם" כמטרה של „סוציאליסטים יהודים ההולכים לייסד מושבות קומוניסטיות באמריקה".

בברודי הצטרף קאהאן ל„עם־עולם" מבאַלטה והוא מצטער, ש„הרבה סוציאליסטים נהפכו פה לנאציונליסטים והחלו להתענין יותר בכל מה שיפעלו לטובת העם היהודי מאשר ביסוד חברה סוציאליסטית". הוא מתנחם, שבהיותו חבר המושבה החקלאית, „יעבוד ביום בשדה יחד עם כולם, ובשעות הפנאי ינהל תעמולה סוציאליסטית".

בהיותם בברודי, לא התערבו חברי „עם־עולם" עם המון המהגרים, הם גרו בדירות מיוחדות ובילו את זמנם בווכוחים תיאורטיים כדרך האינטליגנטים הרוסים. בדרך כלל הם עשו רושם טוב ונאה בחיצוניותם ובהתנהגותם התרבותית. רב היה מספר החברים ביניהם, אשר הזניחו „קריירות" ומעמד סוציאלי־כלכלי מבוסס כדי להצטרף לאחיהם האומללים בדרך התלאות והנדודים — לאמריקה.

בהגיע הזמן ללכת לתחנת הרכבת — הם הסתדרו במסע חגיגי. שנים נשאו דגל עליו היו רקומות המלים: „אם אין אני לי — מי לי" ו„עם־עולם". הנשים והילדים נסעו בכרכרות והגברים הלכו ברגל. בווינה, ברסלאו, ברלין, המבורג, קבלו את פניהם משלחות מטעם הקהילות היהודיות, חלקו ביניהם מתנות, נשאי נאומים והביעו את רגשי השמחה והכבוד, שהנה „סטודנטים יהודים־רוסים הולכים לאמריקה — על מנת להיות שם עובדי־אדמה". בלמברג קבלה את פניהם משלחת סטודנטים־סוציאלסטים והגישה להם במתנה את ה„קאפיטל" של מארכס. ברדתם באניה בליברפול התווכחו ביניהם באם יש להקים בית־כנסת במושבה, ו„ברוב קולות הוחלט בשלילה"[41]. לאחר טלטולי־דרך קשים בים הגיעו ב־6 ליוני 1882 לפילדלפיה ומשם ברכבת לניו־יורק. ב„קאסל גארדן התיצבו בשורה עם ניקולאי אולינקוב בראש כשהוא נושא בידו את דגל „עם־עולם". פתאום החלו נערים זורקים עליהם אבנים ואחד מפקידי הנמל תפס את הדגל וזרק אותו המימה[42]). מלאי אכזבה ומפח־נפש התיישבו על הדשא ב„קאסל־גארדן" וצפו בכליון עינים לראש ועד העזרה בניו־יורק מוריץ אלינגר. בבואו, הזדיע להם תיכף ומיד, שבל ישלו את עצמם בתקוות שייסדו למענם מושבות חקלאיות. עליהם להיות ריאליסטים, להסתגל למציאות, לזרוק מאחורי גום את כל האידיאלים שלהם ולהתחיל את ה„קריירה" האמריקאית שלהם בפרנסה המסורתית — רוכלות. ליתר תוקף, הוסיף בא־כוח הועד הניו־יורקי, כל היהודים הגרמנים־האמריקאים, שהגיעו הנה לעושר וכבוד החלו כ„פדלרים".

לאחר הודעתו הרשמית של אלינגר שאין כל תקוות ליסד מושבה חקלאית, החלו קבוצות „עם־עולם" להתפרק. החברים שבאו מן „העם" — בעלי־מלאכה, חנונים וכו' — הוציאו את כספם מן הקופה המשותפת, ונתפזרו לכל עבר.

האכזבה ודכדוך הנפש היו עצומים: „מי מאתנו היה הולך לאמריקה, אם לא להיות עובד אדמה במושבה, כאשר הבטיחונו"[43], מקונן חבר „עם־עולם" מקיוב, יהודי תורני, משכיל ו„חובב־ציון", איסר קצוביץ.

---

41) א. הרכבי, ספרו הנ"ל, עמ' 40.
42) ר' בורגין, עמ' 76—77.
43) קצוביץ, עמ' 155.

במשך שבועות־מספר הגיש ועד העזרה הניו־יורקי עזרה כספית לחברי „עם־עולם", אולם לאחר־מכן עזב אותם לנפשם. חברים לא מועטים החלו להסתדר בכל מיני עבודות ובעיקר — ברוכלות. אולם נשאר גרעין של אידיאליסטים אשר לא וותרו, וכדוגמת קבוצת אודיסה, עם באקאל ופאול קפלן, הסתדרו ב„קומונות", עבדו בכל מיני עבודות קשות ומפרכות והכניסו את שכרם לקופה משותפת. בקיץ 1882 היו בניו־יורק „קומונות" כאלה של „עם־עולם" מבלטה, מקרמנצ'וג ומווילנה. מן ההכנסה המשותפת הקציבו סכום מסויים ל„קרן המושבה" העתידה. חלק מהם הסתדרו גם בחוות חקלאיות אצל אכרים אמריקאים, בסביבת ניו־יורק, ובמדינת קנטיקוט, כדי לקבל הכשרה חקלאית. הם הפליאו את האכרים בחריצותם ובזריזותם וביחוד ברמה התרבותית הגבוהה שלהם.

קשה ומלאת חתחתים היתה דרך הסתגלותם של חברי „עם־עולם" למציאות האמריקאית הזרה והנוקשה. לאינטליגנטים אלה, חניכי בתי־ספר תיכוניים וגבוהים, מושרשים בתרבות הרוסית, אשר קבלו את השראתם והשקפת־עולמם מן הספרות המתקדמת והרדיקלית הרוסית, תוך וכוחים נצחיים על המהפכה העתידה, תקון החברה, השלמת האדם וגאולת האנושות, היתה זרה מאד השקפת־העולם האמריקאית־הפרגמטית. שנת 1882, עת בוא חברי „עם־עולם" לאמריקה, היתה שנת „פרוספריטי". אולם הם, האידיאליסטים, לא ידעו לנצל את ההזדמנות, ובמיוחד סבלו אלה, שבאו הנה במטרה אחת ויחידה — להיות עובדי אדמה. אולם, לאט, לאט, החלו להתמצא בתנאים החדשים. „הם התפכחו וחיי־המעשה עשו את פעולתם עליהם, ולקץ תקופת־הקיץ החלו להתנער מתרדמתם"[44].

ואף על פי כן, טרם דעך זיק התקוה האחרון לייסד מושבה חקלאית באמריקה. בעזבם את רוסיה אחרי גוום היתה להם מטרה אחת ויחידה: להפך ולהפוך את החלק הגדול ביותר של המהגרים היהודים־רוסים לעובדי־אדמה, „כדי להניח את היסוד לאלמנט חקלאי לו זקוקה כל כך האומה היהודית נטולת־הקרקע"[45]. ולכן קשה היה להם ביותר לוותר על שאיפתם — להיות עובדי־אדמה ופה ושם נעשו נסיונות להקים את המושבה הנכספת.

ד.

באוגוסט 1881 הגיע הרמן רוזנטאל לניו־יורק והחל במשא ומתן עם מוריץ אלינגר בדבר יסוד מושבה חקלאית בשביל קבוצת המהגרים (70 חברים) מיליסאבטגרד, שעמדה לבוא לאמריקה בנובמבר של אותה שנה. אלינגר היה פעיל מפלגת הדמוקרטים, וברצותו למשוך את חסדו של מושל לואיזיאנה בה — כבשאר מדינות הדרום — מכריע הרוב הדמוקרטי בחיים הפוליטיים, הציע לרוזנטאל שיסייע בידו להקים מושבה חקלאית בלואיזיאנה. לשוא נסה רוזנטאל להוכיח לו על יסוד נתונים מדעיים, שהאקלים הלוהט של לואיזיאנה ישפיע לרעה על המתיישבים, ילידי צפון אירופה, ושאפילו שוודים, אירים וגרמנים נמנעים מלהתישב בלואיזיאנה, ומעדיפים את מדינות המערב. אלינגר התעקש והעמיד את רוזנטאל בפני ברירה: או בלואיזיאנה — או — לא מושבה בכלל. על כרחו

---

44) הרכבי, עמ' 54.
45) שם

נאלץ רוזנטאל להסכים „ובוטחים בכוחם הרוחני הלכו בשירים ומחולות אל הרעה הגופנית אשר נגד פניהם" [46]).

בדצמבר 1881 יצאו 30 משפחות, מהן 9 משפחות יוצאות קיוב, השאר — מיליסבטגראד, לניו־אורליאנס, בירת לואיזיאנה. הקהילה היהודית המקומית ייסדה ועד־עזרה למען המתיישבים, אליה הצטרף גם מושל לואיזיאנה. המתישבים הביאו אתם 3,800 דולר משלהם, 1,800 דולר — בתורת סיוע מן הועד הניו־יורקי, וגם מאירופה קבלו 2,800 דולר. הם רכשו חלקת אדמה מן האחים נוימן — חברי קהילת ניו־אורליאנס — ממוצא גרמני, והגברים יצאו אל המקום המיועד בשם „האי סיציליה" [47]) להקים את „המושבה החקלאית הראשונה של היהודים הרוסים [48]). הנשים והילדים נשארו בניו־אורליאנס וועד העזרה המקומי התחייב לכלכלם עד הקציר הראשון. בתקנון המושבה הוכנס סעיף, לפיו כל האדמה היא קנינם הקולקטיבי של המתיישבים, ודרך העבודה תהיה קואופרטיבית. מלאי תקווה והתלהבות החלו המתיישבים, עם הרמן רוזנטאל בראשם, בהקמת המשק. רוב השטח היה בסביבת ביצות ויערות, ורק חלק קטן היה מוכשר לזריעה. במשך כל חורף 1881/2 עבדו בהריצות ובהתלהבות בהקמת המשק.

והנה בתחילת אביב 1882 החלו לרדת גשמי־זעם ללא הפסק ונהר המיסיסיפי עלה על גדותיו והציף את כל המושבה „האי סיציליה". „הנזק עלה למעלה מ־20,000 דולר" [49]). רוב המתיישבים עזבו את המושבה תוך אכזבה, מפח־נפש ובריאות רעועה מחמת האדים המרעילים שעלו מן הביצות. נשארו במקום כ־12 משפחות, אשר תוך נאמנות להרמן רוזנטאל החליטו להתמיד במפעל, בקווֹתם שיעלה בידם לעבור לאחת ממדינות המערב ולהתחיל את הנסיון החקלאי מחדש.

מתוך הדין־וחשבון שמסר רוזנטאל במאי 1882 לפני ועד העזרה בניו־יורק על המושבה „האי־סיציליה" — תולדותיה, כשלונה וחסולה — מסתבר, שלא עצלנותם ואי־הסתגלותם לתנאי המקום לרבות אי־כושר לעבודה חקלאית, היו בעוכרי המושבה, כי אם קודם־כל תנאי־האקלים ופגעי־טבע. כמו־כן חזר רוזנטאל על סירובו להסכים להצעת אלינגר, ללכת ללואיזיאנה, ושרק תחת לחץ נאלץ להסכים. בין היתר הוא סיפר, שכאשר צפוייה היתה סכנת השטפון ל„אי סיציליה", הוא פנה אל ועד העזרה בניו־אורליאנס, וביקש להעביר אותם למדינת דאקוטה. הועד סירב למלא את בקשתם בטענה ש„לא תוכל הקולוניא להבטל, פן יאמרו הגויים כי היהודים הרוסים נרפים וממאנים לעשות בחפץ כפיהם" [50]). בדין־וחשבון הנ"ל מאשים רוזנטאל את האחים ניומן מהם נקנתה האדמה באי־סיציליה שהבטיחו להם „כי האי הזה מלא ברכת ד' כגן עדן מקדם, אבל מכל אשר בעדן נמצא לנו רק הנחש בלבד" [51]).

בהזדמנות זו אין רוזנטאל נמנע להביע את השקפת העולם של „עם־עולם" כי „נגעי עמנו לא יחדלו כל עוד לא יהיה בתוכנו המון עובדים ממציאי מחיה

---

46) „המליץ" 1883, גל' 84.

47) Sicily Island.

48) Первая Колония Русских Евреев

49) מענעס, די ,עם עולם' באוועגונג, געשיכטע פון דער אידישער ארביטער באוועגונג אין די פאראיניגטע שטאטן, ניו־יורק 1945, עמ' 224.

50) „המליץ" 1883, גל' 86.

51) שם.

ומזון בעולם; כי העם החי רק מעמל אחרים לא לעולם יעמוד"[52]. את הדין וחשבון שלו מסכם רוזנטאל בהצעה, שלהבא יש לייסד מושבות חקלאיות קטנות בנות 8—10 משפחות, במדינות המערב כגון דאַקוטה, קאַנזאַס וכו', כדי להמעט מסכסוכים ולהקל על „ההתערבות וההתבוללות בשכניהם הנוצרים".

עם התפטרותו של אלינגר ממשרת ראש ועד־העזרה, לפי תביעת המהגרים הרוסים בכלל וחברי „עם־עולם" בפרט, והתמנותו של מיכאל היילפרן במקומו, נשתנה האקלים בקרב הציבוריות היהודית־אמריקאית לטובת התישבות חקלאית של יהודי רוסיה באמריקה. מיכאל היילפרן טרח ועמל והמציא כספים, למען סייע בידי „עם־עולם" וסתם אינטליגנטים אידיאליסטים, להמשיך בנסיון ההתישבות החקלאית.

בספטמבר 1882 ייסדו חברי קבוצת „עם־עולם" מקרמנצ'וג עם שאול סוקולובסקי ואליעזר משביר — ראש „עם־עולם" מבאַלטה — מושבה חקלאית בדרומה של מדינת דאקוטה על אדמה ממשלתית, שניתנה חנם. בשם „בית־לחם יהודה" או „בני־חורין". מייסדי המושבה במספר 32 (12 משפחות) בחורים חזקים ואמיצים, קבלו קודם לכן הכשרה חקלאית בחוות חקלאיות בסביבת ניו־יורק והאַרטפורד (במדינת קנטיקוט).

את האדמה עבדו בחלקה על יסודות קואופרטיביים — ובחלקה על יסודות קומוניסטיים. „בית־לחם יהודה" היתה צריכה לשמש דוגמה ומופת למושבות החקלאיות העתידות, שהיו צריכות להווסד בשכנותה. מלבד הסיוע הכספי שקבלו מייסדי „בית־לחם יהודה" מהיילפרן, הם קבלו גם סיוע מועד העזרה בברלין בסכום של 6000 דולרים. במרחק מילין אחדים מ„בית לחם יהודה" נוסדה מושבה חקלאית שניה בשם „כרמיה" על ידי הרמן רוזנטאל ושרידי המשפחות של „האי־סיציליה". אליהם הצטרפו חברים נוספים מ„עם־עולם" וסתם אינטליגנטים אידיאליסטים. בס"ה מנתה המושבה 22 חברים, מהם 13 בעלי משפחות. רוב המתיישבים היו חברי חוגים סוציאליסטים ברוסיה, והשפיעו בהשקפותיהם הרדיקליות על חבריהם — המתישבים שבאו מן העם — בעלי־מלאכה וחנונים זעירים.

מייסדי שתי המושבות הנ"ל היו ענוֹתנים מאד בדרישותיהם — וכאשר הציע להם מיכאל היילפרן סיוע כספי נוסף סרבו לקבלו „כל עוד לא יהיו בטוחים שיוכלו לבצע את המשימה המוטלת עליהם"[53]. הם ראו עצמם כשליחי העם היהודי, עליהם הוטל להגשים צעד אחרי צעד משימה היסטורית כבירה, „ואם בעלי ההון היהודים אוטמים את אזנם לצעקות אחינו, הרי אסור על הנוער היהודי לשכוח את עמו"[54].

המושבות „בית־לחם יהודה" ו„כרמיה" קיימו קשרי חברה ותרבות הדוקים ביותר. במסיבות משותפות מוקדשות למוסיקה וספרות, דנו בכובד ראש גם בשאלות לאומיות־יהודיות כלליות. בינואר 1883 הרצה הרמן רוזנטאל על הנושא: „האם יש צורך במדינה יהודית"[55]. תוך נתוח מעמיק של התעוררות ההמונים העממיים בהשפעתם של רבי עקיבא ובר־כוכבא, סבור הוא שעל ידי התנועה תכנית פעולה לחלק המעולה בקרב האינטליגנציה היהודית־רוסית בת זמננו, יש

---

52) שם.

53) „רוסקי ייבריי", 1882, גל' 50.

54) הכרוניקה השבועית של ה„וסחוד" 1882, גל' 2.

55) Н. Петриковский, В Америку. עמ' 217—218.

לענות על השאלה — בחיוב. שאול סוקובלסקי, אחד מעמודי התוך של מנהיגי החלק האינטליגנטי בקרב המהגרים הרוסים וחבר „בית־לחם יהודה" השוה את הגירת יהודי רוסיה לאמריקה ליציאת מצרים — בהרצאה על הנושא: „על הסולידאריות שלנו"[56]. על אף העברת נקודת־הכובד של תחית העם היהודי לאמריקה, ונתוקה משרשה המקורי, ארץ־ישראל, לא אבדו מנהיגי „עם־עולם" את הפרספקטיבה של ההמשכיות ההיסטורית.

לרוע המזל נתגלו בשתי המושבות הנ"ל כל אותם הקשיים, החברתיים והאישיים, אשר היו בעוכרי כל המושבות החקלאיות של „עם־עולם" באמריקה: סכסוכים תמידיים בין החברים, אי־היכולת להסתגל למסגרת קולקטיבית, חוסר בסיס כלכלי של המושבות, שנוסדו בתקציבים זעומים מאד וכו'. כדי להציל את היש, ניסו מלכתחילה לחלק את הרכוש למשקים אינדיבידואליים, אולם גם זה לא הציל אותן מן ההתפרקות ומן חסולן הגמור, וסוקולובסקי נאלץ להודות ש„הנסיון שלנו נשאר לא יותר מאשר נסיון, ולא נשא את הפרות להם קוינו"[57], מאידך, גם סוקולובסקי סבור בדומה לרוזנטאל, שכדי להמנע מכשלון, יש לייסד מושבות קטנות על יסודות קואופרטיביים, רק בראשית צעדיהן בלבד, כל עוד החברים זקוקים לעזרה הדדית. אולם, לאחר שהמושבה תתבסס יש לחלק את המושבה למשקים אינדיבידואליים. סוקולובסקי מדגיש, שאין הצורה קובעת, אלא עצם העובדה, שיהודים יהיו עובדי־אדמה, ואין זה משנה באם הדבר יבוצע הלכה למעשה, תחת קרני השמש הלוהטת בעמקי הרי הלבנון, בין בערבות אמריקה ובין על גדות נהר האינגול או הדניפר"[58]. סוקולובסקי סייע בהרבה להפצת רעיון האגרריזציה של היהודים, בשורת מכתבים בעתונות הרוסית־יהודית והגרמנית־יהודית. הוא גם ניסה לנתח את הרקע ההיסטורי של האינטליגנציה היהודית־רוסית על הגורמים הפסיכולוגיים־רוחניים שלו, שהניעו אותה לעזוב אחרי גוה „קריירות" ומעמד כלכלי איתן ולהצטרף אל המוני הגולים מן העם, בדרך היסורים והנדודים, מעבר לים. בעיקר הוא עמד על הצורך בהקמת „מעמד עובדי אדמה יהודים"[59]. את מכתביו בעתונות הגרמנית־יהודית הוא מסיים בקול קורא ליהדות אמריקה לסייע בידי גולי רוסיה באמריקה במפעל ההתיישבותי שלהם.

לכאורה שימש כשלון המושבה החקלאית „האי סיציליה" כמכה נצחת בדרך נסיונות נוספים של התישבות חקלאית. אולם, מנהיגי „עם עולם" באמריקה, חזרו ושנו, פרסמו מאמרים, ביחוד בעתונות היהודית־רוסית, בהם הוכיחו בעליל, שבעוכרי המושבה פעלו גורמים חיצוניים — אקלים, פגעי־טבע, לרבות חוסר עזרה וסיוע מצד ועד העזרה בניו־יורק, אשר נציגו אלינגר, חתר מתחת להצלחת המפעל.

נסיון שני של יסוד קומונה חקלאית נעשה על־ידי קבוצת „עם־עולם" מאודיסה בהנהגתו של הסטודנט לשעבר פאול קפלן. הם התגברו על האכזבה הגדולה בהודע להם, בבואם לאמריקה, שאין כל תקווה לייסד מושבה חקלאית, הסתדרו ב„קומונה" בעיר, עבדו בבתי־חרושת ובחוות של אכרים אמריקניים.

---

56) שם.

57) הכרוניקה השבועית של „ווסחוד" 1884, גל' 20.

58) „אלגמיינע צייטונג דעס יודענטומס" 1883, גל' 36.

59) הכרוניקה השבועית של ה„ווסחוד" 1884, גל' 20.

פאול קפלן וחבריו השפיעו על מיכאל היילפרן, לסייע בידם להתנחל על הקרקע. לאחר משא ומתן ממושך, איסוף אינפורמציה על האקלים, טיב הקרקע וכו', הם החליטו להקים „קומונה" חקלאית בקרבת העייר פורטלאַנד במדינת אורגון. המועמדים להתישבות התארגנו ב„חברה החקלאית של אודיסה החדשה", הוציאו עלון בגרמנית, וניסו אפילו להתאחד עם קבוצת „עם־עולם" מקיוב (קבוצה זו הוציאה עלון ברוסית). אולם האיחוד לא יצא לפועל, מפני שהחברים מקיוב היו בעלי הכרה לאומית וסרבו להקים מושבה משותפת עם „עם־עולם" מאודיסה, שהיו רובם ככולם מתבוללים רוסים טיפוסיים, סוציאליסטים וקוסמופוליטים.

בינואר 1883 יצאו 26 חברים, מהם 5 נשים, בתורת גרעין של קבוצת אודיסה, שמנתה 70 חברים בגיל 20—30, לפורטלאַנד, להכשיר את התנאים ליתר החברים שהיו מפוזרים בניו־יורק, בבוסטון ובהאַרטפורד, בבתי־חרושת ובחוות חקלאיות. ברשותם היו 4000 דולר משלהם, ו־2,500 — מענק חד־פעמי של מיכאל היילפרן. הגרעין עבד בכל מיני עבודות־חוץ, ביחוד בכריתת עצים בקבלנות בשביל חברות סלילת מסילות־ברזל. בקיץ 1883 הצטרפו שאר החברים והחלו להקים את המשק. הם ניהלו סדר־חיים קומוניסטי חמור. מלבד העבודה הגופנית הקדישו את כל זמנם להשתלמות עצמית. בשנת 1885 מנתה הקומונה 47 נפש. גילם הממוצע היה 19—38. (בשנת 1883 — 36 גברים, 7 נשים ו־4 ילדים). היתה להם ספריה עשירה, ובשעות הפנאי עסקו גם באמנות. מייסדי „אודיסה החדשה" ראו במפעל שלהם, נסיון אנושי כללי לפתרון השאלות הסוציאליות־כלכליות של החברה, ללא כל צביון לאומי־יהודי. ווילים פריי, הסוציאליסט־אוטופיסט הרוסי הנהיג את פתרון „דת האנושות" שלו ברוח הפילוסופיה הפוזיטיביסטית מלווה זמרה, נגינת העוגב ולמודי־ המתימטיקה. אולם בין ווילים פריי לבין פאול קפלן פרצו סכסוכים תמידיים, הואיל וזה האחרון התנגד לפולחן שהנהיג פריי. לבסוף נאלצו פריי אשתו וגיסתו לעזוב את „אודיסה החדשה".

אולם גם „ניו־אודיסה" לא יכלה להחזיק מעמד לאורך־ימים. בעטייה של המציאות הקשה, העבודה הגופנית המפרכת פגה לאט לאט ההתלהבות, ובמקומה השתלטו לאות ואדישות. גם האמונה בהצלחת המפעל אט, אט התנדפה. „הם האינטליגנטים, שחונכו והורגלו על ציביליזציה עירונית, לא יכלו להסתגל לתנאי ה„בראשית" ב„מערב הפרוע" של אמריקה משנות השמונים. כגורם שלילי פעל גם המחסור בנשים, שמנע מהם להקים משפחות" [60]. מלבד זה פעלו גם במקרה דנן, כל אותן הסיבות, שגרמו לחיסולן של המושבות החקלאיות האחרות של „עם־עולם".

בשנת 1887 חוסלה „אודיסה החדשה". החברים מכרו את הרכוש והלכו לנסות את מזלם בסן־פרנציסקו. לאחר זמן־מה הם חזרו עם פאול קפלן לניו־יורק. גם הפעם התיישבו ב„קומונה" ופתחו מכבסה מכנית שהחזיקה מעמד עד 1891. לאחר מכן התפזרו החברים לכל עבר וכל אחד החל לדאוג באופן אינדיבידואלי להקים לו מעמד בחיים.

הקומונה החקלאית „ניו־אודיסה" היא בעצם הנסיון האחרון של תנועת „עם־עולם" באמריקה להתיישב באופן קולקטיבי על הקרקע. אולם חברי „עם־עולם", כיחידים, היו בין מייסדי מושבות חקלאיות בשנות השמונים במקומות רבים באמריקה. בין אלה שחוסלו, ובין אלה שהחזיקו מעמד, כגון „אליאנס",

---

60) קאהאן, חלק ב', עמ' 297—303.

„ברמל", ראזענהיים", „ווינלנד" במדינת ניו־דז'רסי ובסביבת פילדלפיה. ה.ל. סבסוביטש, אחד ממנהיגי „עם־עולם" מאודיסה, בא לאמריקה בשנת 1887. לאחר שקיבל הכשרה חקלאית בצרפת. הוא עמד בראש המושבה החקלאית וודביין, שנוסדה בשנת 1891 על־ידי קרן הברון הירש. סבסוביטש פעל רבות להפצת רעיון עבודת האדמה בקרב המהגרים היהודים־רוסים. הוא היה ממייסדי בית הספר החקלאי בוודביין, חינך והכשיר דור של מדריכים חקלאיים יהודים וייסד את כתב העת „דער אידישער פארמער".

*

חברי „עם־עולם", חניכי בתי ספר תיכוניים וגבוהים ברוסיה, נשארו גם באמריקה מתבוללים ומושרשים בתרבות הרוסית ובנים נאמנים למחשבה הראדיקלית. הם הביאו אתם פאתוס מהפכני ואידיאליזם תוסס, כמיהה להקרבה עצמית על מזבח אידיאלים חברתיים נשגבים. הסוציאליזם שלהם היה אנרכיסטי־אגררי, ובמשך זמן ממושך סרבו להקדיש את כוחותיהם ומרצם ל„יוניונים", במלחמתם עם הניצול האיום על ידי גותני העבודה, מפני שזו היתה פעולה אפורה, יום־יומית, חסרת גבורה ו...ליגלית, „ובכן איזה מין סוציאליזם זהו?" [61].

כאינטליגנטים רוסים רדיקליים טיפוסיים קשה היה עליהם המעבר מן הווכוח התיאורטי הנצחי לחיי המעשה הפרוזאיים. לאחר יום־עבודה קשה ומפרכת ב„שאפס" נהגו להתאסף בצותא ו„לא היתה אף בעיה — הן במדע, הן בפילוסופיה והן בפוליטיקה שלא הפכו בה בוויכוחים סוערים רווויי־התרגשות" [62]. אולם אל לנו לשכוח, שעם כל הרדיקליזם המהפכני שלהם וחלומות האוטופיה האגררית־קומוניסטית, הם היו משוכנעים שהם שליחיה וחלוציה של יהדות רוסיה, כחלק של העם היהודי, „עם העולם" במפעל התרקמות חיים לאומיים חדשים באמריקה החפשית.

בעזבם את עיי המפולת של המושבות החקלאיות המחוסלות, בדרכם לניו־יורק, „גילו" חברי „עם־עולם" את רבבות המהגרים היהודים, פליטי פוגרומים, רעב ורדיפות, מופקרים באכזריות לניצול הקפיטליזם האמריקאי העולה, ללא כל יכולת להתגונן בפניו.

אב קאהאן, הפיקח והמפוכח, חבר „עם־עולם" מבאלטה, תפס את המצב מיד לאחר שדרכה רגלו על אדמת אמריקה, תפיסה היסטורית עמוקה: ההגירה ההמונית ממזרח אירופה וביחוד מרוסיה, נושאת בחובה אבני־יסוד ליצירת קבוץ יהודי לאומי עצום, ושומה על חברי „עם־עולם", כשמנה וסלתה של האינטליגנציה היהודית־רוסית המהגרת, להקדיש את עצמה לשיפור מצבם הכלכלי־חברתי, התרבותי, הרוחני והמוסרי של רבבות המהגרים היהודים, ולהכשירם לתפוס מקום־כבוד במערכות תנועת הפועלים האמריקאית הכללית — בפרט, ובדמוקרטיה האמריקאית, כאזרחים חפשיים וגאים — בכלל.

תוך תהליך הטרנספורמציה בהשקפת־העולם של חברי „עם־עולם" באמריקה, התנדפות הסוציאליזם האנרכיסטי־אגררי־רוסי, והחלפתו בסוציאליזם בבחינת מאבק למען „לחם וחמאה", תפסו ההמונים היהודים העמלים באמריקה את המקום המרכזי.

בספטמבר 1882 ייסדו ניקולאי אוליניקוב, אליעזר משביר, אב קאהאן,

---

61) שם, עמ' 139.

62) מ. הילקוויט, לעבענסגעשיכטע, ניו־יורק 1935, עמ' 11.

מענאקער ואחרים את „ברית הפועלים הרוסים" עם לשכת עבודה וכו'. אליעזר משביר אף הציע לייסד קופת־מלוה לעזרה הדדית למען „המהגרים בעלי הכרה סוציאליסטית". הם גם ניסו להקים „ברית המהגרים הרוסים". בשנת 1883 ייסדו אוליניקוב, קאהאן ואחרים את ה„פראפאגאנדא־פעריין", שנשא את השם „לבר ליצאום"[63], בו התקיימו הרצאות באנגלית, רוסית, גרמנית וגם ב...אידיש. עיקר הפעולה התרכזה מסביב לשיפור מצבם הכלכלי והתרבותי של המהגרים היהודים. במוצאי יום־כפור 1884 ייסדו אב קאהאן יחד עם מוריס הילקוויט את ה„יוניון" הראשון של חייטים יהודים. בשבועות 1886 ניסו קאהאן וראיעויסקי („עם־עולם" קרמנצ'וג) להוציא עתון באידיש „די נייע צייט"[64].

באוקטובר 1888 יסדו קאהאן, הילקוויט, ווינשטין, מאגידוב ואחרים את ה„פאראיניגטע אידישע געווערקשאפטען" כמתכונת ה„געווערקשאפטען" הגרמנים, ותנועת הפועלים היהודים החלה לתפוס את מקום הכבוד שלה, בתנועת העבודה האמריקאית על מנהיגיה ושרוותיה. התפתחותה המופלאת של יהדות אמריקה בחומר וברוח, כמרכז היהודי הגדול והחשוב ביותר ביהדות העולם, נעוצה בגרעין הפרוליטרי שלה, טרנספורמציה של ערב־רב של גולים, פליטים ומהגרים עניים, מרודים, רוכלים ופושטי־יד, לחברה מודרנית בעלת רבדים סוציאליים־כלכליים ומגוונת כמתכונת החברה האמריקאית הכללית.

אופייה המהותי של יהדות אמריקה, תכנה העממי והלאומי־יהודי עוצבו על־ידי שני דורות של „געווערקשאפטען" „טרייד־יוניונים" יהודיים, „ארבעטער רינג" ו„פארבאנד" — מזיגה מופלאת של סוציאליזם, לאומיות יהודית־עממית ודמוקרטיה אמריקאית, אשר ראשיתה נעוץ בהנחת היסוד של תנועת הפועלים היהודית עם העתונות הסוציאליסטית שלה באידיש, עם ה„פארווערטס" בראש. על־ידי חברי „עם־עולם".

טובי האינטליגנציה היהודית־רוסית שיצאו את רוסיה תחת דגלי „עם־עולם" ו„בילו" — להקים מולדת חדשה מעבר לים — נפרדו על פרשת הדרכים — אמריקה וארץ־ישראל. שחק להם המזל, לבני „בילו", שזכו להיות ראשונים להגשמת רעיון בן אלפים.

הלאומיות הגלותית של „עם־עולם" באמריקה מצאה את תקונה דרך תנועת הפועלים היהודית והציונות הסוציאליסטית, על ידי הפעולה הענפה למען בנין ארץ־ישראל. בפגישה ההיסטורית של ה„אינטרנשונאלס" של דוד דובינסקי וסידני הילמן עם תנועת הפועלים העברית, או „ההסתדרות", באמצעות המגביות או ה„קמפיינים" העצומים לטובת בנין הארץ, באה לידי גילוי מחדש נקודת־המוצא המשותפת של „עם־עולם" ו„בילו", בצאתם להקים מולדת חדשה לעם היהודי הנרדף.

כשותפים ישירים, בלתי־אמצעיים ושוים במעלה, בבנין ארץ־ישראל ובהקמת המדינה ובניה ממשיכים יהודי אמריקה בהגשמת רעיון גאולת עם ישראל — חלומם המשותף של „בילו" ו„עם־עולם" כאחד.

---

63) Labor Lyceum.

64) קאהאן, כרך ב', עמ' 240.

יהודה סלוצקי

הפרעות בשנות תרמ"ב–תרמ"ד

(הערות והסברים למפת הפרעות)

א. החלוקה הכרונולוגית של פרעות 1881—1884

לאחר שכתבתי את מאמרי על „הגיאוגרפיה של פרעות תרמ"א" (ר' „העבר" חוב' ט') נשאלתי למה לא המשכתי לכתוב על נושא זה לגבי פרעות תרמ"ב—תרמ"ד. עניתי על־כך, שאם בהתפרצות הפרעות הראשונה באביב תרמ"א (1881) היתה חשיבות מסויימת למומנט הגיאוגרפי, הנה לאחר שפג החידוש בפרעות ונקבע תקדים מסויים, והפרעות ביהודים הפכו לתופעה חוזרת ברוסיה, שוב לא הצטמצמו באיזור גיאוגרפי מסויים, בפלכי נובורוסיה ואוקראינה ההיסטורית, אלא פשטו על־פני פלכים רבים אחרים, אם כי גם בשנים הבאות נשאר אזור זה — מרכז תנועת הפרעות.[1])

לאחר שחזרתי ונתבקשתי לערוך סקירה על הפרעות בשנות תרמ"ב—תרמ"ד החלטתי להסתפק במפה שתראה את התפשטותם ולצרף כמה הערות והסברים למפה זו.

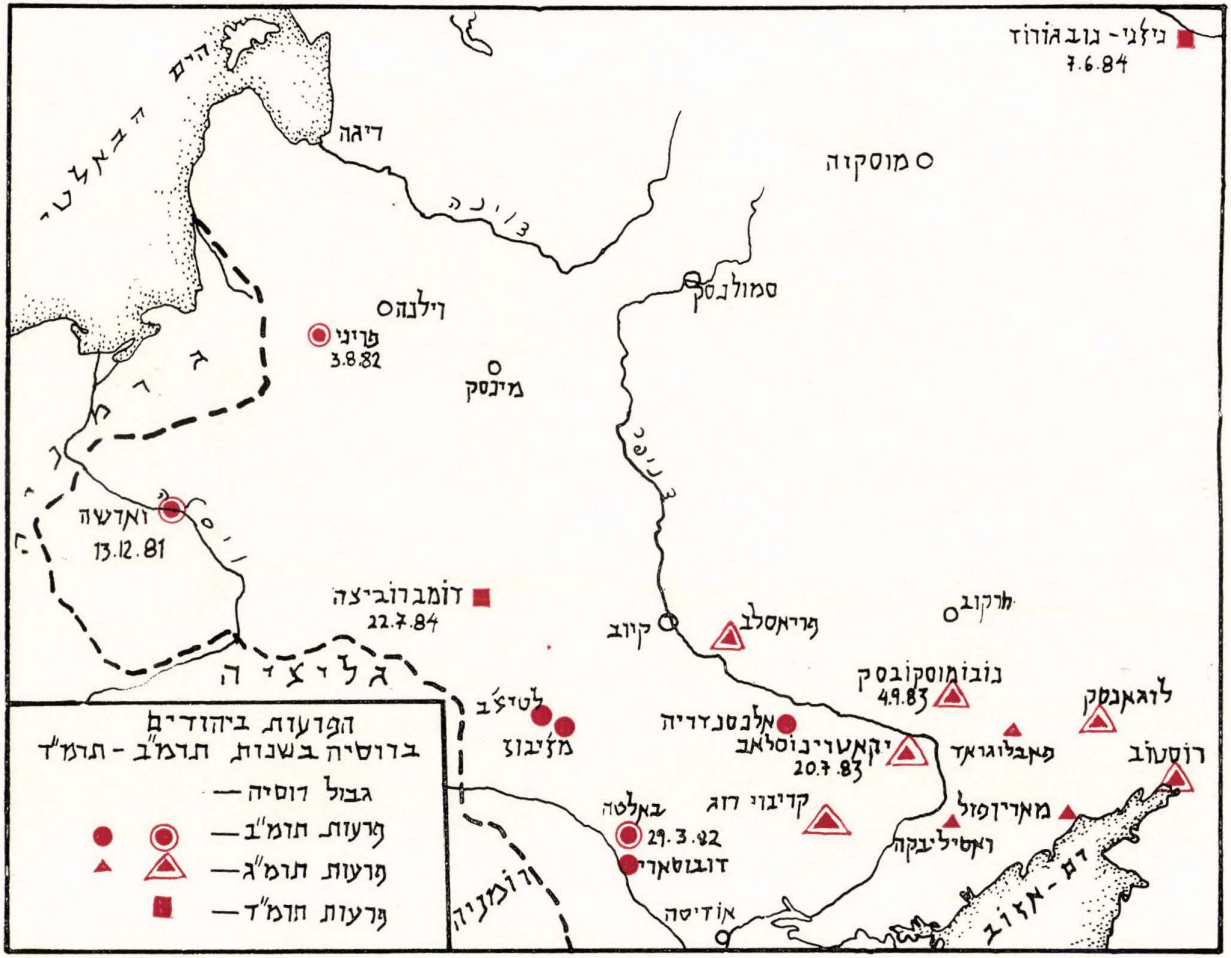
אולם אם אין חשיבות בחקירת התפשטותן הגיאוגרפית של הפרעות לאחר אביב 1881 חשוב לציין את הלוקתן מבחינה כרונולוגית. יש להבדיל בין הפרעות שאירעו מאפריל 1881 עד מאי 1882 לבין אלו שאירעו לאחר־מכן. בתקופה הראשונה הפכו הפרעות לחלק אורגני מהמדיניות האַנטי־יהודית של הממשלה הרוסית, כשהן מעודדות על־ידי חוגים חשובים בקרב צמרת השלטון ומנוצלות על־ידו לצרכיו. הרוח החיה מאחורי הקלעים של תנועת הפרעות היה שר־הפנים איגנאטייב. עם סילוקו של איגנאטייב בסוף מאי 1882 החלה תקופה חדשה בה הסתייג השלטון מן הפוגרומים, בראותו בהם סכנה לסדר ולמשטר הכללי שבמדינה. במקומם בא „פוגרום יבש", שמצא ביטויו בשפעת חוקי הגבלה ובלחץ אַדמיניסטרטיבי אכזרי. ואם פרצו בכל זאת פרעות מפעם לפעם בימי שלטונו של אלכסנדר ה־III גם לאחר מאי 1882 נעשה הדבר למרות רצון השלטונות. פוגרומים אלה היו תוצאות „התרת הרצועה" בימי איגנאטייב. האספסוף, שראה שכר ב„ימים הטובים", כשהותרו לו שוד היהודים והריגתם, לא מיהר להשלים עם כך שבלעו נלקח ממנו וניסה מפעם לפעם לעמוד על „זכותו" ולהכות ביהודים.

ואמנם עם שנת 1884 נסתיימה תקופת הפוגרומים בימי מלכותו של אלכסנדר ה־III, אם כי התפרצויות בודדות וקטנות אירעו פה ושם גם בשנים שלאחר מכן.[2])

---

1) די לציין, כי מבין 690 מקרי הפרעות שנרשמו מ־18 עד ל־29 באוקטובר 1905 התחוללו 422 באוקראינה ההיסטורית ו־127 בנובורוסיה, 110 — בבסרביה, פודוליה וווהלין, 7 — ברוסיה הלבנה ו־24 מחוץ לתחום המושב. קרוב ל־80% ממקרי הפרעות התחוללו איפוא באיזור הגיאוגרפי־היסטורי בו אירעו הפרעות באביב 1881.

2) ידוע לנו על פרעות שאירעו בעיירה האבנו, פלך קיוב ב־15.5.85 (ר' „המליץ" 1885, גל' 40) ובזלוווה, פ. גרודנה, ב־2.6.85 (שם, גל' 43). „פוגרום קטן" אירע ב־14.4.86 באודיסה ודוכא מיד במרץ רב על ידי המשטרה (ר' ה„ווסחוד" השבועי 1886, גל' 17). אותה שנה אירעו התפרעויות נגד יהודים בדולהינוב, פלך וילנה (12 ביוני, ר' „ווסחוד" השבועי גל' 25 ו־27). ובטורגוביצה, פלך קיוב (6 ביולי, ר' שם, גל' 29, 32) וכן בסילצי,

גילגי - גוב גורוד
7.6.84
מוסקוה
סמולנסק
מינסק
וילנה
דיגה
פרוסט
3.8.82
ואדשה
13.12.81
דומברוביצה
22.7.84
קוב
פריאסלב
מרקוב
נובומוסקובסק
4.9.83
לוגאנסק
רוסטוב
פאבליגראד
יקאטרינוסלאב
20.7.83
אלכסנדריה
קדיבוי רוג
מאריופול
ראסילבקה
באלטה
29.3.82
דובוסארי
אודיסה
לטיצ'ב
מזיבוז
הפרעות ביהודים
בדוסיה בשנות תרמ"ב - תרמ"ד
גבול דוסיה
פרעות תרמ"ב
פרעות תרמ"ג
פרעות תרמ"ד

ב. הפוגה בפרעות, גל של שרפות

בתקופת הפרעות הראשונה, זו שבימי שר־הפנים איגנאטייב,[3] סימנתי במאמרי בחוברת ט' של „העבר" שלושה שלבים, שתחילתם באפריל 1881 וסופם באוגוסט 1882. לאחר מכן חלה הפסקה של כמה חדשים, ורק בסוף דצמבר 1881 התחדשו הפרעות עם הפוגרום הגדול בוארשה. אולם לפני שנגיע ל ש ל ב ר ב י ע י זה של „פרעות תקופת איגנאטייב" ראוי לעמוד על גל השרפות שפקד כמה עשרות ערים ועיירות יהודיות בפלכים שונים בתחום המושב בחדשים מאי—אוגוסט 1881. קרוב ל־40 מקרים כאלה נזכרים בעתונים, בהם שרפות גדולות באבגוסטוב, פלך סובאלק (ב־14.5), בסלונים (25.5), ויטבסק (27.5), קורץ, פלך וווהלין (17.6), רובנה, פלך וווהלין (21.6), סלוצק (18.7), בריסק (28.7), זאגר, פלך קובנה (11.8) ועל כולן השרפה הגדולה במינסק (21.6), שבה נגרם נזק בכמה מיליונים רובלים. יתכן כי כמה משרפות אלה היו שרפות רגילות, שאירעו מדי קיץ בקיץ בערים ובעיירות בליטא ובילורוסיה, שמרבית בתיהם היו בנויים עץ וגגותיהם — עשוים קש, אולם עדויות רבות מוסרות על מעשי־הצתה מכוונים נגד היהודים.

„ערים רבות ברוסיה קטנות וגדולות אשר כמעט כולן מיושבות מבני בריתנו — כתב הרב רילף מממל בכרוז קורא לעזרה, שהתפרסם גם ברוסיה — היו במשך זמן מצער לשרפה, כפי השערה, בידי מבעירי בערה בזדון".[4] „אכן נודע הדבר — כותב ביתר החלטיות „המליץ" — כי לא במקרה יצאה מגפת האש להשאות ערים רבות, מקום מקוה היהודים, כי אם בידי הקושרים במעל, הם שכרו ריקים ופוחזים לבושי סחבות ההולכים מעיר לעיר להצית אש באחד הבתים כאשר שב הרוח להרחיב המדורה".[5] „רבים מאמינים — כותבים מאוגוסטוב, הראשונה לערים הנשרפות — כי ידי בנים שובבים היו במעל, ויש רגלים להשערתם, יען פרצו תבערות בבת אחת במקומות שונים".[6] אגב, בעצם הימים ההם אירעו בעיירה באלבירישוק (מחוז סובלאק) פרעות. הפורעים היו אכרים ליטאים־קתולים. יהודי נהרג ועשרות נפצעו.[7]

ידוע, כי הגנרל־גוברנטור של וילנה, הגראף טוטלבן הוא שמנע את הפרעות בחבל שלטונו — ליטה ורוסיה הלבנה, באסרו מיד עם פרוץ הפרעות בדרום־רוסיה כל התקהלויות בשטח הנתון לאחריותו, ובהכריזו כי אש תפתח על כל אלה שלא ימלאו את פקודתו זו.[8] האם עשה זאת טוטלבן מ„אהבת מרדכי"? דומני כי את התשובה האמיתית לכך יש לחפש במצבו המיוחד של חבל ארץ זה. עוד לא עברו 18 שנה מאז שמשו פלכים אלה שדה מאבק דמים בין הרוסים לבין המתקוממים הפולנים. עם דיכוי המרד ב־1863 נקטו הרוסים מדיניות

פלך ורשה. פוגרום גדול אירע ב־29 בספטמבר 1891 (ערב יום הכפורים תרנ"ב) בעיר סטארודוב, פלך צ'רניגוב (ר' „ווסחוד" שבועי, גל' 14 וכן ש. דובנוב, „דברי ימי עם עולם", ת"א, 1958, כרך י', עמ' 97).

3) הפרעות הראשונות התחוללו באפריל 1881, לפני שמונה איגנאטייב לשר־פנים (ב־2 במאי 1881, ר' יומנו של י. פרץ — רוסית — לניגרד 1928, עמ' 70). אולם כבר אז, בהיות איגנאטייב השר הממונה על נכסי המדינה (החל מ־24 במארס, ר' שם, עמ' 54) עמד בקשר עם ה„חבורה הקדושה", שחלקה בארגון הפרעות ובהכוונתן היה לא קטן, ומשום כך מותר לנו להשתמש בביטוי „פרעות תקופת איגנאטייב" לגבי כל התקופה מאפריל 1881 עד מאי 1882.

4) „המליץ", 1881, גל' 23, עמ' 492.

5) שם, גל' 25, עמ' 536.

6) „הצפירה", 1881, גל' 23.

7) „המליץ" 1881, גל' 38.

8) ר' כרוזו של הגראף טוטלבן בקובץ המקורות לתולדות הפרעות של ג. קראסני־אדמוני — רוסית — פטרוגרד 1923, עמ' 38—39.

של רוסיפיקציה קיצונית. רוסיפיקציה זו היתה תלויה לא במעט באוכלוסיה היהודית. שהיוותה אחוז ניכר של התושבים, ורוב או חלק גדול מתושבי הערים והעיירות. ואמנם היה למשכילים ולנוער היהודי חלק לא קטן במתן צביון רוסי לערים כוילנה, קובנה, מינסק, גרודנה וכו'. יש לשער כי השלטונות הרוסים לא היו מעונינים לפגוע באותו יסוד באוכלוסיה שנחשב ליסוד פרו־רוסי, בניגוד ליסוד המרדני באזור זה — הוא היסוד הפולני־ליטאי־קתולי. יתכן וזוהי הסיבה שלא ניתן לאספסוף המקומי להשתולל והשנאה ליהודים מצאה ביטוי בגל של הצתות. מצב דומה שרר בווהלין, שגם בה היה קיים עדיין יסוד פולני־קתולי תקיף. גם היא התברכה במספר הצתות, שכמה מהן נמנו לעיל.

ג. „פרעות איגנאטייב": השלב הרביעי

„השלב הרביעי" של „פרעות איגנאטייב" נפתח בפוגרום הגדול שהתחולל מ־13 עד ה־15 בדצמבר ב ו א ר ש ה.[9]) יד הפשית נתנה לאספסוף העירוני ולאותו חלק מן המעמד הבינוני שראה ביהודים מתחרים קשים בשדה המלאכה והמסחר, להכות ביהודים ולהחריב את בתיהם. מתיחות רבה השתררה בכל רחבי תחום המושב, שהרי אם הותרה הרצועה בוארשה, זו העיר המערב־אירופאית למחצה, שוב לא היה בטחון בשום עיר או עיירה בתחום. פרעות אירעו בעיירות סביב וארשה, מעשי רצח של יהודים בודדים ומשפחות שלמות אירעו מפעם לפעם[10]) ובין מבצעיהם התבלטו אנשי צבא מאלה שנשלחו, כביכול, לשמור על היהודים. „יום יום — כתב העתון היהודי־רוסי „ווסחוד" — מזדמן לך לקרוא על פשעים אכזרים ואיומים הנעשים במקום זה או אחר, וקרבנותיהם — יהודים. אין אנו יכולים לראות מקרים אלה, אלא כתוצאה מן הפרעות שחלפו, בעת שבלב העם הפשוט — — התחדשה הדעה, כי חייו של יהודי ורכושו הם מחוץ לגדר החוק".[11])

אוירה של ערב פרעות השתררה עם התקרב ימי הפסחא של שנת 1882. „במאלו־רוסיה, בילורוסיה, פולין ואף במוסקבה, מדבר האספסוף בגלוי על הפרעות העתידות להתחולל בחג הפסחא הבא ומודיע על־כך אף ליהודים. — — יהודים עשירים רבים וקהילות יהודיות כרתו ‚הסכמי־ביטוח' עם השלטונות המקומיים ועם החלק ההגון יותר של הפועלים המקומיים. לפי הסכמים אלה מתחייבים האחרונים, תמורת תשלום מתאים, להגן על היהודים, שסכנה צפויה להם. בדרך זו ממש משתפים היהודים את מפקדי הגדודים המקומיים בעניין הגנתם בפרעות העלולות להתרחש".[12]) „לפני מונחים כרוזים המופצים במיוחד במערב־רוסיה — כותב הרב רילף בקול־קורא, שהופיע אז בעתונים רבים באירופה המערבית תחת הכותרת „קול זעקה להצלת יהודי רוסיה, מופנה לכל עמי התרבות" — והמאיימים במוות ובאבדון על היהודים. — — בה במדה שמתקרב חג הפסחא הנוצרי כך הולך וגובר יגונם של 3.500.000 בני־דתי".[13]) ב„עתון הרשמי" של ממשלת רוסיה באה הודעה חד־משמעית: „מאחר שידיעות על פרעות ביהודים נמסרות בצורה מסורסת בעתונות ובמברקים, תופענה ידיעות על כל הדו"חים המגיעים בענין זה בעתון הרשמי".[14])

במרכז פרעות הפסחא של 1882 עמד הפוגרום הגדול ב ב א ל ט ה (29/30 במארס),[15])

---

9) התאריך, כמו בכל המאמר, לפי הלוח היוליאני. כידוע פרץ הפוגרום בוארשה בחג־המולד הקאתולי (25 לדצמבר). ר' תאורו במאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר בחוברת זו.

10) ר' „סיכום השנה", „ווסחוד" 1883, חוב' א'—ב', עמ' 36. שחיטות כאלה נמשכו גם בכל שנת 1883 (ר' „ווסחוד" השבועי לשנת 1883, עמ' 55, 84, 108, 192, 519, 774, 887).

11) ה„ווסחוד" השבועי 1883, גל' 3, עמ' 55—56.

12) שם, 1882, גל' 13.

13) שם. 14) שם, גל' 14.

15) ר' תאורו של הפוגרום בבאלטה ב„קול מבאלטע" בחוברת זו.

שהצטיין בהיקפו הגדול ובמספר קרבנותיו (2 הרוגים, 40 פצועים קשה, 100 פצועים קל ואנוסות רבות). כשבוע ימים לפני כן אירעו פרעות בעיירה ואליגוצולובו (מחוז אלכסנדריה, פלך חרסון).[16] מיד לאחר הפרעות בבאלטה הודיעה הממשלה על פרעות בלטישב (פודוליה), דובוסארי (פ. חרסון), אלכסנדריה (פ. חרסון), מז'יבוז (פודוליה). גם שורה ארוכה של שרפות, שחלק ניכר מהן היה, כפי הנראה, מעשי־ידיהם של שונאי היהודים, נזכרת בעתונות בימים ההם. ביניהן ראוי לציין את השרפות בהורקי (פלך מוהילב, ב־20 באפריל), סמורגון (27.4), ז'לובין (פ. מוהילב, 13.5), הורודוק (פ. ויטבסק, 16 5), וסוויר (פ. וילנה, 25.5).

ב־9 ביוני באה פקודת שר־הפנים החדש הגרף טולסטוי לכל שרי הפלך ובה נאמר כי „הממשלה גמרה אומר לרדוף באף את כל מעשה החמס בנפש היהודים ורכושם", וכי על שרי־הפלך מוטלת האחריות המלאה למניעת הפרעות. „כל יחס של רשלנות מצד האַדמיניסטרציה והמשטרה — נאמר בפקודה — יגרור אחריו פיטוריהם של האשמים בכך ממשרתם".[17] „רוח חיים נופח בלב היהודים — כותב ל„מליץ" איש פאבלוגרד (פ. יקאטרינוסלאב) — ופני צוררינו נשחרו כשולי הקדרה".[18])

ד. ספיחי הפרעות בשנת 1882

לא קל היה לרסן את האספסוף שיצא מגדרו. שנת הסתה ופרעות ושליחת הרסן מטעם השלטון נתנו את אותותיהם. ימי השוק שבאו ביום א' בשבוע, בעת שהמוני אכרים נפגשו עם היהודים ושיכורים רבים סבבו בין הקונים והמוכרים, שמשו מוקדי הסכנה. על התפרצויות ותגרות קשות מודיעים מחורושץ (פ. גרודנה),[19] מפרברי ויטבסק, ששם התיצבו היהודים נגד הפורעים, ושלושה מן המגינים „נפצעו פצעים נאמנים ואחד מהם מסוכן"[20], מאוקני (פ. פודוליה.[21]), בדרוהיטשין (פ. גרודנה) היתה תגרה גדולה מאד ב־1 באוקטובר 1882 בין פועלי מסילת הברזל לבין היהודים. יהודי אחד נהרג ורבים נפצעו.

אולם נדמה היה כי אין אלו אלא התפרצויות קטנות, שאפשר היה לצפות להן באורח הטבע לאחר שנה שלמה של התרת רצועה. הפוגרום בעיר פריני (פלך סובאלק), שנערך ב־3 באוגוסט 1882, לא בייש את הפוגרומים של שנת 1881. האיכרים הליטאים־קתולים מן הסביבה הקרובה השתלטו על העיר. „אם לא אירעו כאן מקרי רצח וחלול כבוד נשים — כותב אחד מתושבי פריני — הרי זה רק הודות לכך, שהיהודים חסרי־הישע, בראותם כי אין עוזר להם מקרב האַדמיניסטרציה, התחבאו בעוד מועד, כל אחד לפי יכלתו, בהשאירם רכושם הפקר להמון.[22]) היהודים שנפלו בידי ההמון הוכו מכות רצח. במשך ארבע שעות נמשך באין מפריע השוד הכללי, ורק בהתערבותם של בני האינטליגנציה והכמורה הפולנית עזבו האכרים את העיר השדודה.

---

16) ר' „המליץ" 1882, גל' 13.
17) ר' נוסח ההודעה ב„ווסחוד" השבועי, 1882, גל' 24.
18) „המליץ" 1882, גל' 24.
19) שם, גל' 25.
20) שם, גל' 27.
21) הפרעות באלקני 14.6.82 ר' ה„ווסחוד" השבועי, גל' 40.
22) ה„ווסחוד" השבועי 1882, גל' 33, וכן כותב „המליץ": „איש לא התיצב נגדם (נגד הפורעים) לצאת למלחמת תנופה, כי נחבאים כולם בסתר אהליהם. בכל זאת נפצעו כעשרים נפשות" (1882, גל' 31).

ה. פרעות פלך יקאטרינוסלאב (1883)

באביב 1883 פרץ גל של פרעות פתאומי שהצטמצם הפעם בפלך אחד, פלך יקאטרינוסלאב. ב־10 במאי החל פוגרום גדול בעיר הנמל רוסטוב.[23]) הפוגרום נמשך יום תמים. החיילים שנקראו לפזר את הפורעים נתקלו בהתנגדות חריפה ופתחו באש. 15 פורעים נפצעו וכמה מהם מתו מפצעיהם. רק עם בואן של יחידות קוזאקים נעלמו הפורעים מן הרחובות. כמאה משפחות אבדו את כל רכושן. על הפרעות הללו אסרה הצנזורה לכתוב בעתונים, „כדי שלא לחלל את קדושת ימי ההכתרה"[24]) — הכתרתו של אלכסנדר ה־III שהתקיימה בשבוע ההוא.

כשבועים יום לאחר מכן, ביום חג „אליהו הנביא", ב־20 ביולי 1883, פרצו פרעות קשות יותר באזור עיר הפלך יקאטרינוסלאב. יוזמיהם היו הפועלים הרבים שבאו מפלכי רוסיה הפנימית, ובעיקר מבין בוני מסילות־הברזל בסביבה. אליהם הצטרפו מתושבי העיר וכן אכרים ואכרות, שבאו ליום השוק. נשים וילדים השתתפו בשוד הכללי של רכוש היהודים והעמיסוהו על עגלות. השמועה על השלל הקל גייסה המוני פורעים חדשים מסביבות העיר. שני־שלישי בתי המסחר בעיר נשדדו, בתוכם כמעט כל חנויות השענים והצורפים. יהודים שנפלו בידי האספסוף הוכו באכזריות. „לדאבון לב — מציין סופר ה„ווסחוד" בסקירתו השנתית — הסתלקו היהודים כנראה לחלוטין מכל נסיון להגן בכוחותיהם העצמיים על כבודם, חייהם ורכושם. — — הם בורחים בלי כל בושה מיד עם הופעת הפורעים".[25]) 500 משפחות איבדו תוך יום אחד את כל אשר היה להם. השלטונות הגיבו בחריפות. צבא רב נקרא לעיר וירה בפורעים. העתונות ציינה כי מספר ההרוגים והפצועים מבין הפורעים עלה בהרבה על מספר הנפגעים מבין היהודים,[26]) והסופר הרוסי איבאן אקסאקוב זעק על כך מרה בעתונו.

מיקאטרינוסלאב התפשטו הפרעות בכל הפלך. התפרעויות אירעו בפאבלוגראד, מאריופול, לוגאנסק, ואסיליבקה, פריאסלב (פלך פולטאבה), והגיעו לשיאן בפוגרום בנובומוסקובסק (4 בספטמבר). הגורם הבלתי־אמצעי לפוגרום בעיר האחרונה היתה שמועה כי יהודים גנבו כלי־קודש בכנסיה נוצרית. כנופיה בת ששים איש פרצה באין מפריע את בתי היהודים וחנויותיהם, ואחריה הלך המון רב ושדד כאוות נפשו. רק שלושה בתים יהודיים מבין מאתים לא נפגעו בעיר זאת. קוזקים, שהגיעו מעיר הפלך לאחר חצות, פזרו את המתפרעים שכמה מהם נהרגו. אף כאן לא גילו היהודים כל התנגדות.[27]) שוב עבר נחשול של פרעות בכפרים שבסביבה. „בקצרה, כל החלק המרכזי של הפלך סבל במשך חדשים פוגרום לאחר פוגרום".[28])מתיחות, שהזכירה את האביב של שנות 1881—1882 השתררה בכל דרום־רוסיה.

המשך ישר לפרעות בייקטרינוסלב ובנובומוסקובסק היו הפרעות שהתחוללו בסוף אוקטובר 1883 בעיירה התעשיתית קריבוי־רוג (פ. חרסון). בראש הפורעים — שום פעם — הפועלים שלא מתושבי העיר. בחצות־ליל הצליחה יחידת־הגנה, שהורכבה מעשרה קבלנים

---

23) עד שנת 1887 השתייכה רוסטוב לפלך ייקאטרינוסלאב, ומאז העברה ל„חבל צבא הדון" והישיבה ליהודים, חוץ מאלה שהתגוררו בה לפני תאריך זה, נאסרה.

24) ש. דובנוב, „דברי ימי עם עולם", כרך י', עמ' 82. ההכתרה של אלכסנדר ה־III — ב־15.5.83, שורות ספורות על הפרעות ברוסטוב באו ב„ווסחוד" השבועי 1883, גל' 19 ו־20.

25) „ווסחוד" החדשי 1884, חוב' ב', עמ' 43.

26) ה„ווסחוד" השבועי 1889, גל' 30. מספר הפורעים שנהרגו ומתו מפצעיהם עלה על עשרים.

27) שם, גל' 36.

28) „ווסחוד" החדשי 1884, חוב' ב', עמ' 49.

ומנהלי־עבודה איטלקים, שעבדו בפירמה איטלקית במקום ומעשרים מטובי האזרחים הנוצרים במקום, להחזיר את הסדר על כנו.

בדרך כלל היתה קיימת הרגשה בין היהודים כי השלטונות משתדלים לדכא את הפרעות ככל אשר יוכלו.

ו. קונאבינו, 1884

במשך שנת 1884 נעשו מפעם לפעם נסיונות לפרעות, אלא שהשלטונות דכאום באיבם.[29] פרעות של ממש התחוללו ב־22 ביולי 1884 בעיר דומברוביצה שבווהלין. כאן התגוננו היהודים בפני הפורעים ואחד מהפורעים נהרג.[30]

אולם שנת 1884 עמדה כולה בסימן זוועת קונאבינו. בפרבר קונאבינו הסמוך לניז׳ני־נובגורוד, זו עיר המסחר הרוסית הגדולה הנמצאת רחוק מתחום מושב היהודים, התגוררו כ־15 משפחות יהודיות. תינוקת נוצרית נפלה לבוץ והתלכלכה. ילדות יהודיות הרימוה והובילוה לחצרם על מנת לרחוץ את פניה. האם יצאה לחפש אחריה וכשסופר לה שהילדה נלקחה לבית יהודי פרצה בצווחות כי היהודים גנבו את בתה. השעה היתה שעת חזרתם מן העבודה של מאות פועלים וסבלים. המון זה הסתער על בתי היהודים, במטרה מפורשת להרוג ולהשמיד. תשעה יהודים, ביניהם נשים וילדים, שנפלו בידי האספסוף, נרצחו באכזריות וגרמסו על־ידי ההמון המשתולל. הבתים נשדדו, כמובן. „בהשוואה לקונאבינו נראית אפילו באלטה כמעט כמשכן השלום — — והפוגרומים שקדמו לה — כבדיחות, אם כי לא מהסוג המשובח ביותר״[31] — כך כתב על קונאבינו מ. אורשנסקי, איש ה„ווסחוד״.

בפעם הראשונה נהגה הממשלה הרוסית כלפי הפורעים „בשפה הקשה של החוק חסר משוא הפנים וחסר הרחמים״.[32] 72 איש העמדו בפני בית־דין צבאי. 6 מהם נידונו לעשרים שנות עבודת פרך, 3 — ל־18 שנים, מרבית האחרים לשנות מאסר ארוכות, ורק 11 זוכו.[33] „ייתכן, וכמעט בטוח, שאילו היו הרוצחים, השודדים והאנסים מקבלים את המגיע להם בימי הפרעות הראשונות — כתב ה„ווסחוד״ — היו נמנעים הרבה יגון ופשעים ולא הייגו עוברים את דרך־הדם מייליסאבטגראד עד ניז׳ני־נובגורוד״.[34]

לאחר הפוגרום בקונאבינו שבניז׳ני־נובגורוד חלה מעין הפוגה ארוכה. „השלטונות המקומיים — צייגו העתונים היהודים בלשון זהירה — החליטו לא להרשות פוגרומים והפוגרומים אינם מתחוללים״.[35] במקום מהומות הדמים בא „פוגרום יבש״ בצורת הגבלות, גזרות, גירושים ונישול כלכלי מטעם השלטונות. הפרעות התחדשו רק לאחר למעלה מעשר שנים, בראשית ימי מלכותו של ניקולאי השני, והגיעו במהרה לשיא חדש עם הפוגרום בקישנוב ב־1903.

---

29) על נסיונות כאלה בקיץ 1884 בברדיאנסק, סמילה, יקאטרינוסלאב, ניז׳ין וריבל שבפלך אסטלאנד מסופר ב„ווסחוד״ החדשי 1885, חוב׳ ג׳, עמ׳ 27—28.

30) ר׳ משפטם הצבאי של הפורעים בדומברוביצה, „ווסחוד״ השבועי 1884, גל׳ 19, 22, 23.

31) „ווסחוד״ 1885, חוב׳ ג׳, עמ׳ 22.

32) שם, עמ׳ 23.

33) „ווסחוד״ השבועי 1884, גל׳ 41. אגב גם 38 איש מדומברוביצה הובאו לבית דין צבאי, ביניהם היו גם כמה מן המתגוננים היהודים, ואת העונש הקשה ביותר (4 שנות עבודת פרך) קיבל, כמובן, איש־מגן יהודי...

34) „ווסחוד״ החדשי 1885, חוב׳ ג׳, עמ׳ 26.

35) שם 1887, חוב׳ א׳, עמ׳ 45.

ח. נ. ביאליק

גביית עדות מפי נפגעי פרעות קישינוב בשנת 1903

(המשך)

(פרק מתוך ספר העומד להופיע בקרוב מתוך עזבון המשורר)

תכף לאחר הפרעות שפרצו באחרון של פסח שנת תרס"ג בקישינוב, נוסדה באודיסה ועדה היסטורית בראשיתו של שמעון דובנוב, וזו הטילה על ח. נ. ביאליק לצאת לקישינוב ולחקור את מעשי הפרעות האלה ולגבות עדות מפי הנפגעים ולאסוף את יתר החומר הדרוש כדי לכתוב ספר על הפרעות האלה. בשש מחברות בנות כמה מאות דפים רשם ביאליק גביית עדות מפי הנפגעים וכן אסף צילומים ותעודות רבות. אלא שבמקום הספר על הפרעות כתב ביאליק את הפואימה „בעיר ההריגה" וכל החומר הרב אשר אסף, שמור כיום בארכיון ביאליק, ובקרוב יופיעו כולו בספר מיוחד. את הפרק הראשון של חומר זה פרסמנו בחוברת הראשונה של „העבר" — תשי"ג, עמ' 18—30.

המבוא לבית הדפוס מ. אונגרפלד

מפי עד ראיה פצוע, יעקב רוזנברג

בדרך קרוב לבית המטבחיים, ביום ב' שעה 2, נאספו נוצרי המקום והתחילו מחריבים ושודדים. כי"ד משפחות יהודיות נתאספו ונתחבאו לתוך בית החלב. כשבאו השודדים לשם, ברחנו משם וגרשוני לחצר קאפיל קאנארסקי והכוני שם. אחד מת בתוך האבוס ואנחנו ברחנו לחצר. עוד הפעם מכות. את אשתי וילדי לקחתי והשלכתים דרך הגדר לצד הנהר המעופש. ואותי פצעו. משם ברחתי להוואגזאל [1]) עם אשתי וילדי. ראיתי כשסימאו את עין מאיר ווייסמאן. שאר ההרוגים נהרגו אחר כך.

מפי עד ראיה, חנה בראוערמאן, אלמנה

עוד בשעה 1, כשגברה המהומה ברחוב (אנחנו נאספנו לחצר), נודע שסגן הפוליציימיסטר עם השוטרים עברו על פני הבית. אחדים מן החצר יצאו להתחנן לפניו להגן ולהציל. השיב: הלאה, איש לחצרו, כלבים. ושוטר אחד גרשני לתוך החצר. ברחו שני בני וקפצו דרך גג בית הכסא לחצר השכן הנוצרי שם ובתי התחבאה בקול צעקה בבית הכסא עצמו. שני בני (אחד 16 שנה, אחד 18) שמעו קולה וקרעו נסר אחד בכפות ידם מקיר ביהכ"ס וסחבוה דרך החור לתוך חצר זה שהם שם. הם מושכים ואברך אחד דחפה מבפנים. היא בת 19 ובקושי גדול יכלה להכנס דרך החור. כל בשרה נשרט. בעל החצר הנוצרי יצא ואמר להם: „אמנם אני לא אקרא את הרוצחים הנה, אבל אם יבואו מאליהם אמסרכם בידיהם — מוטב שתלכו לכם". טפסו וקפצו דרך גגות וגדרות עד שבאו לחצר השלישי של נוצרי ונתחבאו שם בביהכ"ס ואיש לא ידע. שם מצאו כבר את אשתו של

1) תחנת הרכבת.

ר׳ יחיאל הנ״ל, שתי נערותיו ובתו הנשואה עם ילדיה, ועוד הפחח ואשתו ושני ילדיהם, ועוד יתום אחד בן אחותם. כל אלה נשמטו דרך החור של ביהכ״ס הנ״ל וגורשו מחצר הנוצרי הראשון ודרך גגות וגדרות גלו לביהכ״ס האחרון וישכבו שם כל הלילה. בתוך כך וההמון התפרץ דרך הבתים ודרך הפשפש והשער הנשבר (אחד קפץ דרך משקוף השער ופתחו) אל החצר. מגודל המהומה והחרדה קפצתי לצד השער הפתוח, מתכוננת לברוח. פגעוני אחדים בכלי המשחית: תני כסף יהודית! הוצאתי להם שלוש מאות כסף, (פדיון העצים לפני הימים־טובים) שטמנתים בחיקי וגם את התכשיטין. במכות ופצעים ליוונוי עד מחוץ לשער והלאה. תחת מטר של מקלות הגעתי עד שוטר אחד. על תחנוני ובכיותי הרבים — גרשני. משם ברחתי אל האוטשאסטוק.[2] לא קבלוני: לכי לביה״ח היהודי. מפירי פגשני כולי שוטפת דם. רכב אַין. הוליכני אל מעון בני. הדלתות סגורות. דפק. בני ראני ויתעלף. מכירי (קונה עצים שלי) השיג ברוב עמל כרכרה והושיבני בה. ברגע זה — איני יודעת מאין — נטפלו אלינו עוד שלושה או ארבעה פצועים — בדיוק כמה איני יודעת מפני הטרוף — הרכב מחה, שלא ימלא כרכרתו דם. שלמו לו שלושה רוכ׳. בבית החולים שכבתי עד יום ג׳ בערב. אז נסעתי לאודיסא להתרפא. לא היה מקום בבית החולים דפה.

מפי פרסל אשת אברהם כהן (הרוג), אדם מן חשוק, סוחר קטן בתרנגולים, ביצים ועורות

גם אני הייתי עם בעלי ושני נערי בחצר. אני עברתי דרך הגדר לחוץ. פגע בי שקץ קטן במקל ועשה חבורה. קמתי וברחתי לחצר נוצרי. שם מצאתי אשת מינדוק ושתי בנותיה ועוד אשה אחת ובתה העלמה ונהי שם עד שעה 7. יצאנו מן החצר, לבקש איש קרוביו. אני לבעלי ומצאתיו אצל המטבחים עם בני הקטן בן י״ג. הגדול ברח לבדו אל המטבחים הישן ונסתר שם עד עוד אנשים. משם בא לבית נוצרי ואח״כ ברח לבנדר. אני ובעלי ובני בקשנו את הפולקובניק[3] משגיח המטבחים להסתירנו ולא קיבל. רצנו העירה הערה דרך המסלה ויפגעו בנו רוצחים. ונט מפניהם לצד הרחוב .... ונרץ עד בית צועני נפח. יצאו משם שקצים והתחילו צועקים: הנה יהודים. ויצאו אשת הצועני ושני בניה ויפסיקו בפנינו את הדרך. כל התחנונים לא הועילו. היהודים חייבים מיתה. השקץ כבן 18 ואמו תפשוני בידי ויעמידוני באמצע הדרך ויכוני אחת ושתים ע״פ עיני ונפלתי ארצה. ואת בעלי הרגו באותו מעמד קרוב אלי. אז היה כשעה 8. בני ברחו. בשכבי שמעתי כל הנעשה. גוי אחד, חיט, בא והתחיל מוכיחם. גרשוה: רעש והמולה מסביב. גוים באים והולכים, מוסרים זה לזה על דבר ההרג שעשו. פלוני הרוג שוכב שם ופלוני כאן. זה על המסלה וזה אצל הביטשאן[4] וכדומה. פשפשו ובדקו את בעלי. אמרו: „אין לו כסף. הוא מת״. בשעה 12 אנסו אותי שתי פעמים בזה אחר זה. בחור אחד, בן הצועני, כנראה בפעם השנית, כשלוש שעות אחר כך. הוא נזהר לעשות זאת באין רואה. הרגשתי הכול. לפנות שחר בא עלי עוד אחד, אחר, חתן נוצרי אחד שהשתתף ברצח אישי והאשכנזי ראהו. המאנס האחרון התנהג עמי ברצח ובאכזריות, לש ועסה אותי וקרע ממני בגדי,

---

2) תחנת המשטרה.
3) שר הגדוד.
4) נהר בשם זה.

ויסחבני כסחוב כלב מאצל בעלי וישליכני ערומה ומטונפת באמצע הדרך רחוק מבעלי. דממה. שכבתי כשעה וחצי עד אור הבוקר. אז שמעתי קול עוברים ושבים. נוצריות אחדות עברו ונתעכבו אצלי. אלו מחייבות היהודים ואלו מזפות ומרחמות. בשעה 7 הרימני שוטר אחד, ורמזתי בידי שיוליכני מכאן. לדבר לא יכולתי. השכיבוני על עגלה יחד עם עוד פצועה אחת, בת פאנאדזי שהיתה מושכבת שם במקום הזה, והוליכוני לבית החולים. שכבתי י"ב ימים ויצאתי. שני בנים לי. אחד — קאליעסניק,[5]) השני — שוליא דנגרא.

פרוור Мунчефская дорога

פרעות מיוחדות במינן. המולדבנים דשם חיים בשלוש עם היהודים. שם בית המטבחים דהעיר ובתי הפקידים שלו: רופא בהמות שטיין, משגיח, זאוואד קישעטשני[6]) של שמעריל קוטשוק ובית התכת חלב של ר' קאפיל צבי בן דניאל קאנארסקי. כמאה משפחות מולדובנים וכעשר משפחות סביב לבית המטבחים והזאוואד. ע"פ כל הדרך — כשלושים משפחות. מהם חנוונים וסוחרים קטנים של תבואה. ע"פ הדרך — יפה נוף. על שפת הבוטשאן, על יד מסלת הברזל. מספר יוסף שור:

ביום א' בשעה 6 שמענו שבעיר מנפצים את החלונות. אך אצלנו שקט. גוי פועל על הבוינע[7]) אמר ליהודים, כי כשבאו הפורעים עד השלגבוים[8]) אמרו: עד כאן ניתנה הרשות לבוז, מכאן ואילך לא. ואנחנו גרי הפרוור היינו שקטים ולא יראנו. ביום ג' בבוקר היה ברית מילה אצל הולמן והלכנו לשם. קאפיל קאנארסקי שלח משרת עברי אחד בבקר לראות את שלום בניו הגרים בעיר והמשרת שב משם מקצה השלגבוים לאמור: שאי אפשר לעבור בעיר. קאפיל אמר לקרואים שלא ישהו הרבה על הברית וישובו איש אל ביתו. ובאותה שעה שב גם ה' הולמן עם המוהל מן העיר והם הודיעו ע"ד שבירת חלונות בעיר. בקושי אסף הולמן מניין. עבר על פני בית הולמן רכב עם פריץ אחד ובקש להוציא לו חצי לוג יין. (הולמן מוזג ובעל גן) והודיע גם הוא על הפרעות: „אנוס הייתי להקיף את הדרך. המון מזוין הולך וקרב הנה". ברית המילה כבר נגמרה. אחדים נטלו ידיהם עפ"י דברי המוהל ש„מצוה היא" ואחדים עזבו מיד בית הנמול ויחרדו איש לביתו. בשעה זו הוליך הולמן בעגלתו בקפנדריה את המוהל העירה. כנראה הורידוהו אצל הוואגזאל וחזר והודיע לגרי „המאלי כעמאד": „המקום ירחם". „אני — מספר אחד — מהרתי להטמין את כלי וחפצי בעליה ובמרתף. בתוך כך בא שוטר המקום והודיע כי הפטרול עצר את ההמון באמצע הדרך. עליתי לגבעה קטנה, מקום שזרעתי עליו שום ומשם ראיתי המון בתוך הפטרול — ונחה דעתי. בתוך כך באו נוצרים אחדים מגרי המקום ותבעו ממני יין. למרות רשיון השוטר לתת להם — לא חפצתי. השוטר הודיעם ע"ד הפרעות. ו„פוליציע היכן?" — „אין אנו מתערבים. סגן הפריסטאוו[9]) בייזשאנאוו צוה עלינו לבלתי התערב פן יהרגונו". הטיתיו הצדה ואמרתי לו מדוע יספר להם כזאת

---

5) עושה גלגלים.
6) בית חרושת לנקניקים.
7) בית המטבחים.
8) מחסום דרכים.
9) קצין משטרה.

ויעורר בהם תשוקת החמס? וענה: „הלא בעצמם יודעים". לאחר שפניתי את הכלים היקרים והשארתי מעט למראית עין, כדי שלא יחפשו, את הגביעים בפרסי עליהם סדינים ומפות לבנות, נכנסתי עם בני ביתי אל הצריף שלי (כעין מרתף) לשמוע משם מה יעשה שם. את ביתי הנחתי סגור ומסוגר. את השלט הסרתי. בעשותי כה וכה וארא שני קצפים[10]) לבושים נקיים מתקרבים עד לפני ביתי. בקשתי את הנער הנוצרי שעמד אז אצל ביתי לומר להם שאין כאן בית יין (כל בעלי היין התנינו בינינו שלא למכור), ואני נחבאתי בצריף עם בני ביתי. כך הוה, והלכו להם השנים. בתוך כך והנה יהודי אחד שביתו הראשון במקום זה בא רץ בגלוי ראש והודיע כי באו השנים הנ"ל ודרשו יין בחזקה והתחילו שוברים החלונות. מהם ראו ועשו כל הנוצרים הנצבים שם, כ־15 איש — והתנפלו עליו ועל בתי שכניו היהודים. עוד מעט ובאו גם לביתי מצד הרחוב. שלחתי את בני תכף ומיד אל שכונת המטבחים עם האברך הנ"ל ואשתו. ואני ואשתי — לא רצתה לעזוב לבדה — נשארנו לראות. ההמון באמצע הרחוב והתפרצו לביתי והתחילו להחריב, ואני ואשתי מציצים מתוך החצר. שלושה מכירי נכנסו לחצר ויסיעו את דלת המרתף הסגורה עם המזוזות. בקשתי רחמים וישיבו הדלת למקומה ונכנסנו לתוך הבית. קויתי לעורר רחמים, על כל בקשותי — גם שלושה הנ"ל סייעו לי — ענו שנים מן הבריונים: חייבים אנו לעשות הכל — כחוק! חתמתי אצל הגוברנטור להרוס הכל. והתחילו מחריבים ומהרסים כל הבית. ראתה אשתי את יוליאן — בן השומר שלי — שהוא מניף גרזן על הארון — באה אשתי לעכבו. הניף עליה את הגרזן. אבל גויה שכנה משכתה משם, ונצלה. כשראיתי כך, נמלטתי החצרה. שם ראיתי והנה כבר נכנסו השודדים לתוך המרתף. ירדתי עם אשתי לשם והתחלתי מעורר רחמים שלא לשבור חביות היין (12 חביות). על החפצים הגינה האפלה שבמרתף ובקרן זוית. „אל נא, אתן לכם יין כנפשכם". יצאו והתחלתי מושיט להם משם לוגי יין. „אתה בעל הבית כאן? הנשאת משקפים מימיך? לאמר: אונטערגעשלאגען די אויגען"[11]). ומיד התחילו מכים אותי ואשתי באגרופים ונדהמנו. בעלותנו משם פגעו בנו בקורנוסין על המדרגות ופצעוני בראשי. אשתי מעוברת בחדש השמיני. הם מושכים אותה לצד זה, ואני משתדל לשומטה מידם. שמלותיה נקרעו. בבטחוני על אחדים ממכירי שירחמו על אשתי ברחתי משם לצד המסלה ואחד עם 10 פונטנאק[12]) בידו רודף אחרי ואחריו כל החבורה. קצרה נשמתי ואזל כוחי. — „עמוד פן אהרגך!" קרא הרודף. אבל אני רצתי והוא השליך עלי את הככר ויחבט על גבי ויעמוד. כנראה יגע במרוצתו. נתחזקתי בנשימתי האחרונה ועברתי את המסלה ורצתי עד גדר החצר של בית החלב ושם נפלתי תחת הגדר מאחורי גל אשפה, מצמצם את עצמי כך, שבבוא הרודפים לא יראוני. כי בעברי את הפאלאטנא נתעלמתי מעיניהם. הם באו סמוך לגל האשפה, כארבעה סאזשין[13]), ולא הרגישו בי. מה הרגישו? שבתוך בית החלב מסתתרים יהודי המקום. (אשתי, לפי דבריה אח"כ, נשתטחה עליה גויה אחת שכנה והצילה אותה מידי הרוצחים. היא היתה כמעט ערומה. הכניסוה לשכן נוצרי גיאורגיא, הלבישוה). פרצו לשם. שם בבית החלב היו כמאה יהודים, השודדים שטפו לשם ויפרצו החלונות והדלתות. מהומה גדולה. בין היהודים,

10) רוסים.
11) חבורות מתחת לעינים.
12) משקלות בני 10 ליטראות.
13) מדת אורך, כל סאזשין — 2,13 מטר.

אנשים נשים וטף. ברחו לחצר הקישעטשני, איש לעברו. ערבוביה ומהומה. שומר המטבחים, נוצרי, גרשם משם. לאן? לאן? נתקלים ונופלים. מוכים. משליכים ילדים בעד הגדרות. אמות ויונקי שדים. אחד עלה על עלית בית החלב ונצל. שומר המטבחים התחיל מכה גם הוא כל הבא לידו. אחד — תודור — התחיל מכה את המחנך בעריל ווילדמן. „הקיסר צווה להרגכם". אחד השליך על ראשו 10 ליטרות. נסוג למטבחים, סגור הוא. רבים בורחים מעבר לגדר, ביפה הנוף, ומתחבאים בבורות, שיחים ומערות, בבצות ובקנה סוף, איש ואשתו וילדיו פצועים ומוכים. רבים מתפרצים ומתפזרים ואין איש מוצא את חברו. אחד נהרג באורווה שבחצר, בתוך האבוס, כשראשו תלוי למטה. אחד הוכה ונתעוור. הנזרקים והקופצים מעל הגדר — פוגשים אותם השקצים שמסביב לחצר באבנים ובמקלות. רבים בורחים אל חצר המומר שטיין ואינו מקבלם. לחצר הפולקובניק — ואינו מקבל. מבקשים אותו להודיע ע"י השלטפון להפוליציא — ואינם רוצים. קאנארסקי ובנו נמצאו אז בבית הד"ר שטיין. שני ילידי ווייסמן — קלטו אותם מן האויר בנות שטיין העלמות, ושטיין זרק אותם בחזרה. זה היה קודם שנמלטו לבית החלב.

בעריש ווילדמן ואשתו ושלושת ילדיו ברחו על פני השדה ונחבאו שם כשתי שעות בבור עד הערב. איש לא עבר. הפטרול של רוכבים טעה בדרכו ועבר שם — הם הלכו בדרך בנדר ותעו — קראתי אליהם.עצרו ברסן הסוסים ויענוני: „כגמולכם ישיבו לכם". עם חשכה באו לבית המטבחים. שם מצאו את קאנארסקי, אשתו ובנו. אשת בריל אמרה: לך לך מעם קאפיל, מבקשים את נפשו. בתוך כך בא אברהם כהן ואשתו ובנו ונלך עמו העירה במסלה. בדרך באו לקראתנו ארבעה שודדים במקלות ויסר בריל ובני ביתו אל דרך מאנטשעסקי. שם באו לקראתנו המון רוצחים. אני, בריל ובני ביתו סרנו השדה וישבתי אצל בית נוצרי ובדרך נס ניצלתי. אברהם כהן ואשתו הלכו הלאה מעט. הוא נהרג והיא נפצעה קשה ונאנסה ושכבה בצד בעלה באמצע הדרך כל הלילה. בריל חזר עם בני ביתו ולן בבית הנוצרי בעל ביתו. לפני עלות השחר, ביום ג', עלה לעלית הגג עם בעל הבית, נגד רצון בעל הבית. אשתו גרשתו משם. מבקשים עליית גג למחבא. אין נותן. סגרו אותו עם עוד אנשים אחדים בקאזארמע[14]) של הפועלים עד שבא הפטרול והוליכום העירה.

ביום הזה, יום ב', ובערב ובלילה ההוא, אור ליום ג' היו בדרך מאנטשעסקי הרוגים:

1) מאטיל מאנדוק, בן 50 ש'. הניח אשה וילדים. סוחר קטן עני, מת באורווה באבוס.
2) אברהם כהן, עני, בעל אשה ושני ילדים.
3) קאפיל קאנארסקי, בשדה, לצד המסלה אצל הנהר.
4) דוד חאריטון, באמצע המסלה, חתן, מבותר, שחוט, נכרתו השפתים והחניכים ע"י קרדום.
5—6) זושיא פאנאדזי ואשתו. מסמרות בנחירי האשה. הוא אצל הבית, אשתו על הגג.
7) טאניס. בקפצו על הגדר, הומת יחד עם כלבו הקשור שם בשלשלת.

---

14) קסרקטין.

שמואל שפירא

יתומי קישינוב – מבשרי העליה השניה

כדוגמת הפולמוס שהיה בימי קדם ביון על מקום הולדתו של המשורר הומאַרוס, כן קיים אצלנו ויכוח בין הומל, פינסק, מינסק וגרודנה וערים אחרות. מי מהן תרמה יותר לראשיתה של העליה השניה. אבל דבר אחד ברור — הסנוניות הראשונות של העליה השניה — מקישנוב הגיעו.

עוד לפני כן לקחו יהודים מביסרביה חלק בעבודת ההתישבות החדשה בארץ. אחד מהם היה מאיר דיזינגוף, שהביע אז רעיונות, שהיו לאחר מכן אבן־יסוד במערכת רעיונותיה של העליה השניה. ובמאמרו הידוע „הקנין והעבודה" שבא בקובץ „מירושלים" לז. יעבץ, ציין בצער: „אנו קונים קרקעות, יש לנו כורמים, אבל גם מחוסרי עבודה יהודים מרודים, והפועל — ערבי. — איש יהודי עובד אדמתו וחי בעבודתו עוד לא זכינו לראות בארץ־ישראל" ודיזינגוף הציע להקיף את המושבות במושבי־פועלים ובמשקי עזר, כדי שיהיו בעלי־כושר התחרות עם הפלחים הערבים. הוא הקים אז את אגודת הפועלים הראשונה בישוב העברי, את „הארץ והעבודה".

מבסרביה עלו בשנים ההן פועלי כרמים ראשונים, שהכשירו עצמם בכרמי ספינדאל, סטאפודיס, טוביה כהן, וביחוד בכרמי באבושקין בבסרביה. הם הביאו עמהם ידע רב בטיפול בגפנים ובהרכבתן וניסיון בתעשית היין. ביניהם היה הפועל המשורר, חברו של דיזינגוף, נ ח ש פ י ר א, שכתב ב„מליץ" וב„צפירה" בחתימת „בר־נש" על שאלת הפועלים בארץ־ישראל. הוא שחיבר את שיר העבודה, שפתח במלים:

העבודה היא חיינו,
מכל צרה תצילנו.

שיר זה, על מנגינתו הוואלאכית, הפך למעין המנונה של העליה השניה. הוא התגלגל מארץ־ישראל לבין כרמיה של בסרביה ועורר כיסופים וגעגועים לעליה ולעבודה בארץ.

הפוגרום בפסח תרס"ג (1903) הזכיר שוב ליהודים בגולה, כי על הר געש יושבים הם, וזמן קצר לאחריו בא לקישנוב י ש ר א ל ב ל ק י נ ד ובפיו הקריאה להעלות את יתומי קישנוב לארץ־ישראל.

ישראל בלקינד, שנולד בתרכ"א (1861) לאביו, המורה העברי מאיר בלקינד, בעיירה לאהוסק בפלך מינסק, היה ממיסדי בילו"ו, עבד כפועל במקוה־ישראל ובראשון לציון והצטרף אל מתישבי גדרה. ב־1889 הקים בלקינד את בית־הספר העברי החדש הראשון ביפו. לאחר סיור ארוך בארץ־ישראל משני עברי הירדן כתב את ספרו „ארץ־ישראל בימינו", שיצא לאור ברוסית באודיסה בשנת 1903. בשנים ההם הגה רעיון ליסד בית־ספר חקלאי עברי (בניגוד למקוה־ישראל, שרוח צרפתית שררה בה). מוסד זה, שיקרא „קרית־ספר", יחנך נערים יהודים

להתישבות חלוצית בארץ־ישראל. בלקינד יצא לרוסיה לנהל תעמולה לרעיונו זה ולמצוא לו תומכים בחומר וברוח.

מיד לאחר הפרעות הגיע בלקינד לקישינוב, ערך רשימה של 123 יתומי הפרעות והגיש תכנית לם. אוסישקין. הוא אף ניסה להשפיע על ח. נ. ביאליק שיצא עמו לארץ־ישראל לעמוד בראש המפעל החינוכי של „קרית־ספר".

ישראל בלקינד

אולם בלקינד לא מצא את ההד הראוי ואף לא את האמצעים המספיקים להגשמת תכניתו, ובלב כבד יצא בסתיו 1903 עם 37 מן היתומים לארץ־ישראל. (17 נערים באו לאחר־מכן במשלוח שני). בעבור הקבוצה בוינה בדרכה לנמל טריסט התיצבו בפני ד"ר ת. הרצל. הרצל התרגש עד לדמעות בפגישתו זו עם פליטי הטבח הקישנובי ורשם במחברתו של אחד הילדים את החרוזים הבאים:

מתי עמלי עלי אדמות
יראה בעיני כעמל ברכה?
עת יהפכו יהודונים עלובים
לבני־יהודה צעירים וגאים.

בבואו ארצה פנה בלקינד ליק"א שתתן מקום לו ולילדים באחת ממושבותיה. זמן רב עבר עד שנמסר לו בנין במושבה הקטנה שפיה שעל־יד זכרון־יעקב. בנין זה, ששימש בית־הבראה לפקידים בתקופת האפטרופסות של הברון, הפך עתה לפנימיה ליתומי קישנוב. כאן ניסה בלקינד להגשים את הרעיונות החביבים עליו, ובניהם את רעיון גידולם וחינוכם של רועי צאן יהודים, שהיו צריכים להקים שבט של בידוים יהודים, שיצא לרעות את צאנו בין שבטי הבידוים בעבר־הירדן ויחיה את מסורת „יאהוד־אל־חייבר", שהיתה נפוצה בין הערבים במדבר. בהשפעת בלקינד מסרו האיכרים את צאנם ובקרם להשגחתם של רועים מבין חניכיו. אחד מעוזריו הראשונים של בלקינד היה ישראל שוחט, שעלה זה עתה לארץ־ישראל ובשפיה החל ללכד את הגרעין הראשון לאגודת „בר־גיורא" ו„השומר". אין ספק כי לחלומותיו של בלקינד על רועים יהודים היתה השפעה מסוימת על תכניות דומות של אנשי „השומר".

אולם, „קרית־ספר" לא האריכה מים. לשווא דפק בלקינד על פתחי נדיבים וחיפש מקור כספי לקיומה. בשלב מסוים נאלץ בלקינד להעביר את המוסד לחוות הקרן־הקיימת בבן־שמן וב־1906 חוסל המוסד.

כמו נסיונות רבים אחרים בישוב היה אף נסיונה של „קרית־ספר" מעין שירה יתומה שהקדימה את זמנה. כל ימיו השתדל בלקינד לחדש את נסיונו זה, אולם רק לאחר מותו — כ־30 שנה לאחר יסוד „קרית־ספר" הוחל במפעל אדיר בר־קיימא של העלאת בני־נוער יהודים לארץ וחנוכם להתישבות, לעבודה ולהגנה — הלא הוא מפעל „עלית הנוער" מיסודם של רכה פרייר והנרייטה סולד.

וכך היו יתומי קישינוב ראשונים לעליה שניה וראשונים לגל של חלוצים מבסרביה, שתפסו מקום ניכר ונכבד בעליה השניה ובעליות שבאו לאחריה.

ליב לבנדה

פרקים מ„עידנא דריתחא"

עם מלאת מאה שנה למרד הפולנים ברוסיה בשנת 1863, שהעמיד את היהודים בשעתו במצב של בין־המצרים, מביאים אנו, בתרגום עברי, כמה פרקים מן הרומאן Горячее Время (עידנא דריתחא) של הסופר היהודי־רוסי ליב (יהודה ליב) לבנדה. הרומאן התפרסם לראשונה בשלושת הכרכים הראשונים של המאסף Еврейская Библиотека שיצאו בשנות 1871—1873 בפטרבורג בעריכתו של א. לנדאו. בחרנו בחמישה פרקים. בשני הפרקים הראשונים באות לכלל ביטוי טעות המצדדים בזכות ההליכה עם הפולנים; בשני הפרקים הבאים — דעות המצדדים בזכות הרוסים; אלה ואלה — מבני הנוער הנוטה להתבוללות בווילנה ובמינסק. בפרק האחרון מובעת דעתם של בני הדור הותיק, שהשתדלו לשמור על נייטראליות בין שני הצדדים הלוחמים.

י. ל. לבנדה נולד ב־1835 במינסק. למד בבית־המדרש לרבנים מטעם הממשלה בווילנה והיה מורה בבית־הספר הממשלתי במינסק ולאחר־מכן — מומחה לשאלות היהודים („יהודי מלומד" ученый еврей) במשרד הגנרל־גוברנטור בווילנה. היה מראשוני המספרים היהודים בלשון הרוסית. בסיפוריו הראשונים הטיף ליהודים להידבק בתרבות הרוסית ולהשתרש במולדת הרוסית. אחרי פרעות 1881 חל שינוי בהשקפותיו. הוא הצטרף ל„חובבי־ציון" וכתב מאמרים נלהבים ברוח הלאומית ב„ראזסביט". בסוף ימיו חלה במחלת־רוח. נפטר בפטרבורג ב־6 (18) למארס 1888. כמה מסיפוריו תורגמו לעברית. על שמו נקראה הספריה העירונית הראשונה, וגם רחוב, בתל־אביב.

I

חלק ראשון: פרק רביעי

27 ביולי 1861

י. ל. לבנדה

לא פיללתי כלל שהפגישה בגן עם וואצלאב תהיה תקופה כל כך בראשי. המלים „האם אין סופיה פוליניה כמוך" אינן יוצאות זה ימים אחדים מזכרוני. משום מה אין הן נותנות לי מנוח ודורשות ממני תשובה במפגיע. בכל אשר אפנה מופיעה לפני השאלה. היא חוצצת בפני כל מה שאני משתדלת להתרכז בו. למה היה לו צורך לאמר משפט זה, שבודאי ישלול ממני לזמן רב שקט נפשי? האם יודע הוא את ההתרגשות שהכניס לנפשי במשפט זה שהוא תמים לכאורה. מה אני באמת? פוליניה? החינוך שלי היה בעיקר פולני. למדתי בפנסיון פולני. האומנות שלי היו פולניות. אני אוהבת את הספרות הפולנית. רוב הספרים

שלי הם פולנים ואף יומן זה כותבת אני בפולנית. אבל אני מרגישה כי ביני ובין פולניה תהום רובצת. תמיד הרגשתי שהפולניה רואה בי יהודונית ואני מסתכלת בפולניה ברגש של אדם בזוי כלפי אדם מבוזה, זאת אומרת ברוגז נסתר. מעולם לא נתתי לעצמי דין־וחשבון על רגש זה, אבל הוא היה קיים וקיים עד היום. לעתים שוכחת אני בחברה פולנית את עצמי, זאת אומרת אני חושבת ואפילו מרגישה שאני והם היינו הך, ובפרט שהייתי חדורה כולי בתרבותם. ביצירות הספרות הפולנית הבינותי לא רק פחות אלא אפילו יותר מכמה פולניות מיוחסות. אבל מספיק היה במלה אחת שנאמרה, לכאורה בלי כוונה רעה, על ידי מישהו מרמי־היחש, מספיק היה במבט אחד אלי, במחמאה אחת מחוסרת נימוס למעשה כדי שאתעורר משכחה עצמית וארגיש מתוך כאב לב שאני צד אחד והם צד אחר לגמרי. שאני רוקדת בחתונה זרה, כביטוי היהודים. לא, אינני פולניה ולעולם לא אהיה פולניה.

ובכן מה אני? — גרמניה? אבל לכך אין שום טעם. אנו גרים כאן לגמרי לא על אדמה גרמנית, כל סביבתנו אין לה שום שייכות לגרמניות. אני יודעת את השפה הגרמנית ואת הספרות הגרמנית, אבל עדיין אין זה עושה אותי לגרמניה, כשם שלא הייתי הופכת לסינית אילו ידעתי את השפה הסינית. מצחיקים אותי ז'יל פרץ, שלמד צרפתית ולפיכך רואה עצמו כצרפתי, וג'ון ברקוביץ, שלמד אנגלית ומתיימר להיות אנגלי מבטן ומלידה. האדונים פרץ וברקוביץ הם אולי מורים טובים לצרפתית ולאנגלית, אבל כלום הם צרפתים ואנגלים? כמו כן קשה לי לדמות את עצמי כגרמניה, אף על פי שיודעת אני גרמנית. טפשות וצחוק הוא להעמיד פני גרמניה. השתוממתי תמיד למראה משפחות יהודיות משכילות ששינו את כל חיי בתיהן בנוסח גרמני. אפשר היה עוד להבין זאת אילו היו הם או אבותיהם יוצאי גרמניה, אבל הרי אין הדבר כך: הם ואבות אבותיהם נולדו כאן. כיצד איפוא יהוו על אדמת ליטא מין מושבה גרמנית? מובן שאין להאשים אותם. ודאי יש סיבות לכך ואולי חשובות מאוד וכשרות. בכל זאת מצבם כוזב ולעתים אף מצחיק.

זאת אומרת שאני יהודיה? בלי ספק. אולם תוכן המלה הזאת הולך ומצטמצם מיום ליום. אומרים שבחוץ־לארץ פירוש המלה רק דת. במשך הזמן יהיה כך בודאי גם אצלנו. אולם הרי הדת היא רק חלק החיים ולא כל החיים. אמי, למשל, היא יהודיה שלמה וגמורה: לפי האמונה, המושגים, ההרגלים, ההרגשות, התקוות והשאיפות, ואילו אני יהודיה רק לחצי ואפילו רק לרביע. מה אני איפוא בשלושת הרבעים האחרים של מהותי? שאלה זאת שואלות עצמן בודאי נשים יהודיות רבות דומות לי. אנו מרגישות שהקרקע היהודי מתחת רגלינו הולך ומצטמצם, אנו מרגישות שעל קרקע זה צר ולא נוח לנו. ודאי יגיעו הדברים לידי כך שלא נוכל להחזיק מעמד עליו. במה איפוא להידבק?

אנו מתדבקות כל אחת כרצון המקרה: אחת לאומה זאת ואחת לאומה אחרת. מרי בעיקר גרמניה, אני בעיקר פולניה. פרץ הוא צרפתי, ברקוביץ הוא אנגלי, בני עם אחד ועיר אחת מתחלקים ללאומים שונים. וכל זה קרה במקרה. מרי הגיעה במקרה לריגה והפכה לגרמניה, אני הגעתי במקרה לפנסיון פולני והפכתי לפולניה. פרץ השיג ודאי במקרה ספר לימוד טוב לצרפתית ונדמה לו

כי קל לו להיות צרפתי וברקוביץ אומר בפירוש שרוברטסון ו„הכומר מווקפילד" עשו אותו לאנגלי *).

המצב משונה, בלתי נורמאלי, מזויף ובלתי־נעים. למעשה מרי איננה גרמניה, אני אינני פולניה, פרץ איננו צרפתי וברקוביץ איננו אנגלי. בכל אחד מאתנו יש רק קורט ממה שהוא מעמיד פנים להיות. אני דנה על פי עצמי. כשאני בודקת את הרגשותי מוצאת אני, שמכל הפולניות אוהבת אני רק את הספרות הפולנית, וכל היתר זר לי. אני אדישה לפולנים, לגורלם, לאינטרסים שלהם ולמולדת שלהם. מי אשם בכך — אני, שאינני יכולה לאהוב את פולין, או הם, שלא הצליחו להרכיב לי אהבה זאת? מספיק שמעציב אותי מאוד לשאול את עצמי: „מה אני" ולא למצוא בלבי תשובה ישרה.

כמה מאושרות היו אמהותינו שלא שאלו עצמן שאלות כאלה ולא הוגיעו את ראשיהן בפתרונן. הן ידעו שהן יהודיות ודי היה להן בכך...

II

פרק שביעי

9 באוגוסט 1861

הבוקר פגשתי ברחוב את וואצלאב.

— אלהים בעצמו הפגיש אותנו — התחיל אחרי ברכת שלום ושאלה על הבריאות.

— בדרך חשבתי עליך.

— האם מותר לשאול למה חשבת עלי? — שאלתי.

— רציתי להודיעך חדשה מענינת — ענה כשהוא מסלסל בשפמו.

— חדשה מענינת? באמת מענין. אמור מהר.

— ובכן, את גם סקרנית!

— ודאי! האם אינני בת־חוה? דבר מהר, אל תענה אותי.

— טוב. אולם תרשיני קודם לשאול אותך אם את קוראה עתונים?

— לא — עניתי — מה בצע בקריאת עתונים ובפרט לנו, הנשים?

— תדעי לפחות מה מתרחש בעולם.

— הדברים בעולם מתרחשים כולם בלעדינו — עניתי.

— כיצד בלעדיכן? — שאל וואצלאב ונעלב. — בעולם נעשה הכל לא בידי מלאכים אלא בידי בני־אדם, יצורים כמונו, ובכן יכולים אנו גם כן לעשות משהו ואנו עושים. תאמיני שנעשה ונוכל. יהיה חם.

— ישו ומרים, כמה נוראים דבריך — אמרתי בצחוק ופרכתי את ידי.

— את מואילה לצחוק, העלמה סופיה? — העיר וואצלאב בנזיפה.

— למה איפוא אתה מענה אותי? היכן החדשה המענינת שהבטחת?

— הנה היא — אמר והוציא מכיסו גליון מקופל של עתון פולני — כאן תמצאי מאמר מסומן בעפרון אדום שאני יועץ לך לקראו בתשומת לב.

— ומי הוא מחבר המאמר המענין, האם לא האדון וואצלאב זארמבה? — שאלתי בערמה.

---

*) תומאס רוברטסון היה מחזאי אנגלי ידוע בשנות הששים למאה הי"ט. „הכומר מווקפילד" הוא רומאן של הסופר האנגלי אוליבר גולדסמיט במאה השמונה־עשרה. היה מפורסם בשעתו וגיתה גמר עליו את ההלל.

— לא ידעתי — ענה בענוותנות של מחבר. — המאמר איננו חתום.

— היינו הך. אני מבטיחה לך לקרוא אותו בתשומת לב רבה.

— ואם המאמר ימצא חן בעיניך — הוסיף וואצלאב — אבקשך לקרוא אותו באזני חברותיך, ביחוד אותן החברות שהיה לי העונג להכירן ביום ההולדת שלך.

— גם לעלמה פולינה קראנץ? — שאלתי ברמז דק.

— כמובן — ענה, הסמיק ונפרדנו.

כשבאתי הביתה לקחתי את העתון. המאמר המסומן היה מכתב ארוך מעירנו, שבו — מי פילל ומי מילל — מתוארת חגיגת יום הולדתי עם כל הפרטים ובצבעים מזהירים. שמות לא נזכרו ורק סומנו בראשי תיבות. לא נשכחו אפילו שיחות ובדיחות. כנראה שיש לו לוואצלאב זכרון טוב וכשרון הסתכלות. ברקע הראשון מופיעה כמובן הגברת פ., זאת אומרת פולינה. הוא קורא לה פעם „פנינה בנזר בת־מלך מזרחית" ופעם — „כפתור ופרח". הכותב מספר בהתפעלות על המבטא הפולני הטהור שלנו ועל החריפות הפולנית שלנו, אולם יותר מאשר המכתב עצמו הפתיעה אותי הערת המערכת בזה הלשון:

„במכתב מענין זה, שאנו מקוים כי כל פולני טוב יקרא אותו בעונג, פגעה בנו המלה הבלתי־הרמונית „בני־הברית הישנה". האמנם אין סופרנו המכובד יודע עדיין, שאצלנו אין ולא יכול להיות ביטוי בני־הברית הישנה ויש רק „פולנים בני־דת־משה"? אם איננו יודע, הרי טוב שהוא וכל מאן דבעי ידעו שהמלה „בני־הברית הישנה" נתישנה, כמו שנתישנו המשפטים הקדומים המזיקים שעלינו להסתלק מהם לתמיד אם אנו רוצים לחיות ברמת הזמן, אם אנו רוצים שהעולם התרבותי יהיה אתנו ולא נגדנו. האם מבינים אתם זאת, אחינו בפולין, בליטא, בווהלין ובפודוליה? אם תרדפו בעקשנות אדם ישר בכינוי „גנב" יהפך לגנב. לא מפני טבעו אלא באשמתכם. אם תוסיפו לקרוא לישראלים יהודים ו„בני־ברית ישנה" לא יהיו לעולם לפולנים. אין אנו מתכוונים להכנס כאן לבירור מי מאתנו צדק ומי מאתנו זכאי. אולי אשמים הם ואולי אנחנו אשמים עוד יותר מהם. נבטל את החשבונות הישנים ונושיט להם יד להסכם, לאחדות ולאחווה. מי שאוכל את לחמנו איננו צריך ואיננו יכול להיות אויבנו. היהודים הם עם היסטורי, מאוד מוכשר, רב מרץ, לא עדת צוענים אלא חברה מפותחת בעלת תרבות מסויימת. יש בהם הרגשות פטריוטיות לאין סוף. הראייה — קשרם בן אלפיים שנה למולדת הקודמת שלהם, לדת, למנהגים. אם נצליח לנצל רגש זה לא נפסיד. אם נעשה את ארצנו לארץ ישראל שניה בשבילם ילכו באש בעדה וישפכו את דמם לטובתה. בכמה גבורה הראויה לחיקוי הגנו על עיר הקודש שלהם בפני הלגיונות הרומיים המנצחים. קראו את יוספוס פלביוס ותווכחו כמה אומץ לב מלחמתי, כמה גבורה ללא חת היו בעם הזה. כשאנו מושיטים יד לבני־ישראל כיום אנו מושיטים אותה לא לצאצאי הרוסים הנבזים או לבוגדי מולדת, אלא לזרע גבורים אמיצים שנוצרו ברצון ההשגחה, ודי למבין".

קשה לי להביע במלים מה הרגשתי כשקראתי טורי אש אלה. לבי התחיל לדפוק בחזקה. ראשי נעשה סחרחר. קראתי ושוב קראתי ולא האמנתי למראה עיני. לשון חדשה לי לגמרי. הוא מסעיר את דמי. אני רועדת כולי. וזאת אומר

פולני? והוא איננו מהתל ואיננו מוליך שולל? הלאה הספקות. רוצה אני להאמין ולאהוב. האם אין אנו יכולים לאהוב את מולדתנו כשם שאהבו קדמונינו את ארץ ישראל? יכולים, אלף פעם יכולים. האם מפלצות אנו? אנו „צאצאי גבורים אמיצים שנוצחו ברצון ההשגחה". זאת אומרת שלא תמיד היינו תגרים, קמצנים, אגואיסטים? תנו לנו אפשרות לאהוב ולא נחשוב על כל דבר בקרירות. האם נעים לנו שלא לאהוב כלום, שלא להשתייך לשום דבר, להרגיש עצמנו תמיד כמו בין זרים? יתכן שלזקנים היה הדבר נעים, אבל לנו הצעירים דבר זה קשה ומענה. העם שלנו לבדו איננו מספק אותנו. אין אנו מוצאים בו מה שמצאו בו הורינו. הצרכים שלנו אחרים לגמרי. יש לספק אותם. תנו סיפוק. אל תדחו אותנו במלים ובמבטים, משום שאנו מבינים מלים ומבטים אלה עד לידי חולניות. תנו לנו מולדת, תנו לנו לאומיות. לנו בעצמנו נמאס להיות גרמנים על אדמת פולין. אני רוצה ומוכרחה ויכולה להיות פולניה. פולניה ככל בנות ארצי. השומעים אתם מה שאומר לכם אחיכם הגדול? „אם נעשה את ארצנו ארץ ישראל שניה להם ילכו באש ויקריבו את נפשם וישפכו את דמם". כן, נוכיח לכם שיהודיה יכולה להיות פטריוטית לא פחות מפולניה יחסנית. וארורים אתם אם תשללי מאתנו את האפשרות לאהוב את המולדת כמו שאתם אוהבים אותה.

היד רועדת. אינני יכולה להמשיך.

III

פרק שבעה עשר

ארקאדי סארין למוריץ מוזירסקי

2 בספטמבר 1861

„...ובכן הכל ישנים אצלכם *) שנת מרמוטא ושום קול שופר איננו יכול להעיר אתכם? ובכן אצלכם הכל כשורה? מאושרים. אתם חיים כמו בגן עדן ואילו אנו שנתנו נודדת, וכיצד אפשר לישון עכשיו? הכל מסביב זז, התחיל לפעול ולרעוש. בכל רחבי רוסיה התחילה שבירה כללית מלמעלה ומלמטה. שבירת דעות ישנות, עקרונות שנתישנו, מוסדות מאובנים ומנהגים שנמאסו. רעש, נפץ ורעם. הכל נחפז להתחדש, להטהר. הכל שואף קדימה, לקראת משהו חדש שלא היה לעולמים, כמעט מפתיע. אפילו בני דתנו, אף הם קמו ומוכנים ללכת, אלא שאינם יודעים עדיין לאן. האם מגיעים אליכם קולות השופר הנחמדים מן הדרום? כנראה שלא, משום שמעיכם לא נשמע שום הד. אמרו נא למען השם האם לא הגיע אליכם הרעש הבלתי־רגיל של כל המתרחש כעת? האמנם עברו חמש השנים האחרונות על ראשיכם ללא כל השפעה? האמנם קהילתכם בת השלושים אלף מהווה עדיין אותו המון בלתי־מסודר, קריר ועצלן כפי שהכרנו אותה לפני חמש ועשר שנים? האם השבעים שבכם אינם עושים עדיין כלום חוץ מטיול קבוע בכל יום? האם הרעבים שבכם מחכים עדיין לדגן שמים או לנס אחר מן הנסים האמורים בתורה? האם בעלי־ההון כביכול שלכם רואים עדיין עצמם כמועמדים להיות רוטשילדים, ופושטי־הרגל במזיד רואים עדיין את עצמם כסוחרים פקחים? האם המלומדים שלכם סבורים עדיין שהם גאונים שלא הוכרה גאונותם והסופרים שבכם האם חולמים עדיין על תחית הלשון העברית באמצעות הפטפוט החרוזני שלהם? האם

*) אצלכם — הכוונה לוילנה.

נשיכם רואות עדיין עצמן כגרמניות לפי מוצאן וכמרקיזות לפי נימוסיהן? האם הבתולות שלכם חולמות עדיין על אהבה נלהבת ומתחתנות מתוך נטיה לא פחות נלהבת לבעלי כיס? בית־הכנסת המחודש שלכם*) שהבטיח כל כך הרבה בראשיתו האם עשיר הוא עדיין רק בהבטחות? האם המתקדמים שלכם עומדים עדיין מאחור ומצפים שאיזו פצצה תדחוף אותם קדמה? בקיצור, האם יושבת עדיין קהילתכם על המנוחה ועל הנחלה, כמו בני־ישראל בימי שלמה המלך, בלי לדאוג לכלום ובלי לדעת כלום?

אולם דעו לכם כי קרוב הזמן, בא עידנא דריתחא, שבו יתברר כי גפניכם ותאנותיכם אינן משען בטוח לשוכנים בצלם. קרוב הזמן שבו יגשו אליכם וידרשו במפגיע תשובה מפורשת לשאלה: מי אתם? עם מי אתם? בעד מי אתם? במחנה הפולני מתכונן משהו רציני, מורגש ריח דם. זה שנה שניכרת בו תסיסה מסויימת. אלא שאי־אפשר היה לדעת במא תתבטא. עכשיו מסתמנת תסיסה זאת ביתר בהירות. ריב מאות השנים מופיע שוב. אין לדעת מתי יתחיל המאבק, אולם ידוע שיהיה זה מאבק לא לחיים אלא למות. מאבק זה יגע באיזה אופן שהוא גם בנו. יש לנו בכוון זה רמזים ברורים מאוד. הפולנים התחילו לרחרח אחרינו, לחזר אחרינו, אולי יצליחו לפתות אותנו ובפרט שאין לנו נחת יתרה בצל החוקים הרוסיים. הם מרגישים בנו יסוד עויין למוסקבה ולפיכך אנחנו נוחים להם. הרי אין לבטל אוכלוסיה בת שני מיליון בעלת עמדה כלכלית מסויימת. הם אינם שוטים. השטות היא רק בכך שנזכרו בשעה מאוחרת. אבל הרי ידוע שהפולני חכם לאחר שהוא מפסיד. אין זאת אשמתנו שהם חכמו רק עכשיו. והאם יודעים אתם מה שנעשה בווארשה? האם מגיעים אליכם הכרוזים שלהם? משנת 1831 נעשינו קשישים יותר בשלושים שנה. כבר רואים אותנו כמבוגרים. מביאים אותנו בחשבון, פונים אלינו. ובכן, האם כבר נמלכתם לאן עלינו ללכת, ימינה או שמאלה? אל תשכחו שבהחלטה זאת תלוי עתיד כל עמנו, זאת אומרת כדאי להוגיע את הראש בפתרון.

כאן נמנינו וגמרנו — ללכת ימינה, להצטרף למוסקבה. לשם מושכים אותנו החוש, השכל ולבסוף — רגש התודה. לעולם אסור לנו לשכוח שדוקא רוסיה הברברית ולא פולין המתורבתת היתה ראשונה לדאוג להשכלתנו ולחינוכנו. על התעוררות הכרתנו העצמית אנחנו חייבים להכיר טובה לרוסיה ולא לפולין. הקיסר ניקולאי הראשון היה לנו היהודים במידת־מה, מה שהיה פטר הראשון לרוסים. מה עשה להשכלתנו הנסיך צ'ארטוריסקי?**) בשבילו לא היינו קיימים כלל, אבל היינו קיימים בשביל הרוזן אובארוב.***) הוא בחר בנו להשכלה רוסית, הוא עשה למעננו הרבה ורצה לעשות עוד יותר, וזאת אין לנו לשכוח ואנחנו לא נשכח.

פולין לא נתנה לנו לא מולדת ולא לאומיות. מה איפוא עלינו לאהוב? כשנתנה לנו פולין מקלט, הפכה אותנו להמון תגרנים קטנים שהיתה זקוקה להם מאוד. ובכן תחפש עכשיו בהמון זה רגש פטריוטי. לא תמצא? משונה היה אילו מצאה. מה שאין זורעים אינם קוצרים. לרוסיה היה לנו אולי יותר מזל. לאחר שקבלנו ממנה מפתח להשכלה נפתח במפתח זה, אם ירצה השם, למעננו את

---

*) הכוונה לבית הכנסת של משכילי וילנה „טהרת הקודש", שנוסד ב־1847.

**) הנסיך אדם צ'ארטוריסקי (1770—1861), מדינאי פולני, מיועציו של אלכסנדר ה־1.

***) הגראף סרגי אובארוב (1786—1855), שר החינוך של רוסיה בימי ניקולאי הראשון. יזם את הקמת מערכת בתי־הספר הממשלתיים ליהודי רוסיה. י. ל. גורדון קרא לו „עבר־עב".

הלאומיות הרוסית, האזרחות הרוסית, המולדת הרוסית. אמנם גם ברוסיה אין מלטפים אותנו ביותר, אבל לבי אומר לי כי במשך הזמן יאהבו אותנו הרוסים. אנחנו נכריח אותם לאהוב אותנו. במה? באהבה. העם הרוסי הוא עם בריא ומאושר, ובעם בריא יש יותר אהבה ויותר רוחב לב ולבסוף יותר בינה מאשר בעם חלש, אומלל, גוסס. הפולנים אינם יכולים לאהוב אותנו. פולין היתה תמיד רק שונאת: האצילים שנאו את העם והעם את האצילים ושניהם שנאו את הסלבים, את הרוסים, השבדים והגרמנים. הרי לא יתחילו תרגילי אהבה דוקא כלפינו היהודים.

אין חקר לדרכי ההיסטוריה. יתכן מאוד שהפולנים יצאו מנצחים מן המאבק הבא. ובכן רע יהיה לנו שלא הצטרפנו לדגלם. יתכן שלא ירתעו מלכלות אותנו לגמרי. ובכן מה טוב: נסיים בבת אחת את קיומנו הבלתי אפשרי. אני מרגיש יסורי גיהנם כל פעם שחושב אני שאין אני אלא כלב הפקר המשוטט ברחובות ואין לו את מי לאהוב. למי להיות נאמן, את מי ללטף. כלב כזה אבד גם אם ההרגל לנבוח משום שאין לו מה לשמור ועל מה להגן. הוא עובר בשתיקה ובאדישות על פני גנב־לילה החודר לבקתה ישנה. „יגנוב לו, מה זה נוגע לי? אם אמצא עצם, אגרם אותה ואהיה שבע. ביותר מזה אין לי צורך".

נמאס לי להיות כלב הפקר כזה ולפיכך הייתי רוצה להחליט מי אנחנו ועם מי אנחנו הולכים. לאחר שהמאבק יקבע את היחסים המתוחים מאז בין הפולנים ובין הרוסים יברר גם את מצבנו התלוי ועומד בין שני העמים האלה. להפטר במימרות: „אין אנו יודעים כלום" לא ירשו לנו לא הפולנים ולא הרוסים, מפני שעכשיו אנחנו מוכרחים לדעת.

האם יודע אתה זאת, מוריץ הטוב שלי, והאם יודעים אתם, חברי החביבים? הזהרו שהמאורעות הבאים לא ישיגו אתכם ללא הכנה. עמדו על המשמר, שימו לב. ההשכלה שלכם ותפקידכם כמורי העם ומדריכי הדור הצעיר מטילים עליכם ללכת מתוך הכרה למקום הנכון ולא למקום שנדחף לשם האספסוף הנבער על ידי רוח נושבת. בנו רואים את המתקדמים, המוכרחים ללכת קדימה, למטרה מסויימת מתוך הכרה ברורה ולא יסלחו לנו את הנטיות חסרות־האופי הצידה.

IV

פרק עשרים־ואחד

ממרי תירמן לסופיה אהרונסון:

ג. 12 בספטמבר 1861

תארי לעצמך, סופיה היקרה, התחלתי לקבל שיעורים ברוסית. לא צפית לזה? גם אני לא. והרי הדבר משונה באמת: אני לובשת אבל על המולדת הפולנית ולומדת את השפה הרוסית. אבל מה יכולתי לעשות? סארין דרש ושכנע. גם גברת ליפמן. לא יכולתי לסרב והסכמתי ללמוד את השפה הרוסית, שעד כה כידוע לך לא יכולתי לסבול אותה. סארין מנחם אותי שבמשך הזמן אוהב גם את השפה הרוסית והספרות הרוסית. שומעת את? הספרות. יש להם לרוסים ספרות. תגלית חדשה לגמרי לנו. האין זאת? ידענו לפי התרגומים שיש ספרות ספרדית, אפילו שבדית ואפילו פרסית, אבל שקיימת ספרות רוסית — לא עלה על דעתנו מעולם. על כל פנים בריגה לא שמעתי על כך כלום. לולא הכרתי את סארין כאדם רציני שאינו מרשה לעצמו לאמר שקר אפילו בתורת בדיחה,

חשבתי שהוא רוצה להתל בי. אבל מכיון שסארין מדבר על ספרות רוסית הרי זאת אומרת שיש דבר כזה בעולם ואני קצרת־רוח להכיר אותה בהקדם. קוצר רוח זה ממתיק את השממון של השיעורים הראשונים. רבונו של עולם, מלים משונות, אותיות משונות. השינים כואבות מן המבטא כאילו את מכרסמת אבנים. סארין אומר שזה בא מחוסר הרגל. יתכן, אבל אין זה מקל עלי. אולם לדברי סארין לא אוכל להיות מועילה לאגודה שיש לי כבר הכבוד להשתייך אליה בלי ידיעת הרוסית, כי כל העניינים, כל חליפת המכתבים של האגודה נעשים ברוסית. חוץ מזה, מכיון שאני גרה כאן אינני יכולה לפגר — יש לילל עם הזאבים. כל הבחורות היהודיות המקומיות יודעות רוסית ומדברות בשפה זו ברצון. הרי לא אוכל לשבת ביניהן ולמצמץ בעיני.

בימים האלה היתה לי שיחה כזאת עם סארין.

— למי אתה מוסר את השלטון? — שאלתי אותו חצי ברצינות וחצי בהיתול.

— באגודה שלנו לא היה שלטון ולא יוכל להיות שלטון — ענה. — חוץ מן הרעיון שכולנו משרתים אותו אין אנו מכירים בשום שלטון, בשום רצון אישי. כולנו חברים הפועלים בבית־חרושת אחד: אחד עושה זאת, השני משהו אחר ומן העבודה המשותפת שלנו יוצא משהו שלם המתאים פחות או יותר לתכנית שלנו. ואפילו כשאני נוסע מכאן אינני פוסק מלהשתייך לחבורה המקומית. אני רק משנה מקום המגורים אבל לא אופן הפעולה.

— ובכן, לא תפסיק את יחסיך אתנו?

— זאת אומרת שאת מכירה עדיין מעט את רוח אגודתנו אם שואלת את שאלה כזאת. לכל מקום שהגורל יביא אותי או מישהו מחברינו לא נחדל לפעול בכל כוחותינו ברוח תכניתנו.

— ומה היא תכנית זאת? — שאלתי.

— תכניתנו היא להוציא את בני דתנו מן המעגל המכושף שאליו הכניסו אותנו הנסיבות הבלתי נוחות ולהעמיד אותם בדרך לאזרחות הרוסית. בקיצור: תכניתנו היא לעשות את היהודים לרוסים.

— למה לרוסים ולא לגרמנים? — שאלתי מתוך שהפחידה אותי תכנית האגודה. — האם אין אתה מכיר שהתרבות הגרמנית עולה לאין ערך על הרוסית?

— אין לנו שום ענין לכך איזו תרבות גבוהה יותר — ענה. — מדובר לפי שעה לא על תרבות אלא על לאומיות, זאת אומרת על רוח ולשון. אנו יושבים ברוסיה ולפיכך עלינו להיות רוסים.

— ומה יאמרו על כך הפולנים?

— הפולנים כבר אמרו את דברתם. בכל המדיניות שלהם בעבר כלפינו הוכיחו שאין רצונם בכך שנהיה פולנים.

— אבל עכשיו הרי הם שרים פזמון אחר לגמרי.

— מה שהם שרים עכשיו צריכים היו לשיר לכל הפחות לפני מאה שנה. אז היה הדבר מועיל להם. עכשיו אין לנו שום ענין בשירת הברבור שלהם. היא נוגעת ללבנו כקול הולך למות, אבל אין היא מחייבת אותנו לרדת לקבר ביחד עם פולין היורדת לחיק הנצח. הגורל צווה עלינו את החיים ועל כן עלינו לחיות וחיה נחיה. נחיה ונשיר: אנו רוצים להיות רוסים.

— ומה יהיה אם שירכם החדש לא ימצא הד בין הרוסים? — שאלתי.

— לא יתכן — ענה בתוקף.

— למה?

— משום שהעם הרוסי איננו טפש, וחוץ מזה אין צורך להקדים את המאוחר. נעשה בסיון.

— ומה אם הנסיון לא יצליח, זאת אומרת אם הוא יוכיח שגם הרוסים אינם רוצים בנו? מה נעשה אז?

— אז — פתח סארין וקצת שקע בהרהורים — אז נדע מה יהיה. אבל למה ספקנות זאת? אם חושבת את לערער את החלטתנו אין את אלא טועה. אנחנו תקיפים מאוד בדעותינו ובתקותנו, תקיפים יותר מכפי שאת חושבת ובפרט שאין לנו עדיין שום סיבה לפקפק בהן. אנו משוכנעים שנוכל להיות לרוסים ולפיכך עלינו לשאוף לכך בכל האמצעים שבידינו. אנחנו נעשה את מעשינו. עשי מה שנתבקשת, למדי רוסית. לפי שעה אין אנו דורשים ממך שום דבר יותר, אבל בשום אופן לא נשחרר אותך מאותו המעט שכבר הבטחת לנו. למדי רוסית וחסל.

מה את אומרת לעריצות כזאת? הם פשוט שעבדו אותי. אין ברירה. אני מוכרחה ללמוד רוסית משום שפעם הבטחתי.

נ.ב. סארין יוצא לעירכם בימים האלה. נתתי לו מכתב אליך. הוא יתן לך אפשרות להתוודע אליו. אני מקוה שתבואו לעמק השוה.

V

חלק שני: פרק שמיני

— בבקשה לשבת, רבותי, יש מקום לכולכם. הספסלים קשים, אבל ארוכים. אבותינו זכרונם לברכה לא ישבו על ספסלים יותר רכים, ובקבר לאחר מאה ועשרים שנה לא יהיה לנו רך יותר.

בדברים אלה המלווים חיוך עצוב פנה ר' יוחנן הישיש אולם המלא עדיין עוז ורוח חיים, המגיד הלמדן והמכובד של העיר נ.*), לזקני הקהילה שהוזמנו אליו. האספה היתה בספריה של ר' יוחנן. זקני הקהילה, כולם אנשי שיבה, בעלי פרצופים רציניים ומכובדים, ישבו על הספסלים מסביב לשולחן עץ אלון, שעליו עמדה מנורת נחושת גדולה בת שלשה קנים ובה נרות חלב, שהשתדלו להאיר ככל האפשר את החדר ואת חדר השינה הסמוך.

הנאספים היו מלובשים אדרות וראשיהם מכוסים. אחדים מהם היו מלובשים אפילו פרוות, אף על פי שבחדר היה חם. ר' יוחנן לבש מעיל ארוך ממשי שחור וחגור אבנט משי מרוכס בשני דגי כסף. על ראשו חבש כיפה שחורה מקטיפה, אבל כשתפסו המוזמנים את מקומותיהם חבש על הכפה את מצנפת הפרווה שלו שהעלתה עוד יותר את הרצינות החגיגית של פניו הפקחים.

כולם ישבו מחרישים ומצפים לדברי המגיד הנכבד. והוא תמך את מצחו ביד ימינו, עצם את עיניו ושקע לרגעים אחדים במחשבה.

— רבותי — פתח ר' יוחנן, פקח את עיניו והחליק את זקנו. — הזמנתי אתכם אלי לדיון בשאלה מאוד מאוד חשובה. אני חושב עליה כל הזמן ואף באתי לידי פתרון אבל אינני סומך על עצמי ורוצה לשמוע גם את דעתכם, ובפרט שהדבר נוגע לא רק לקהילתנו אלא לכל עמנו.

המוזמנים פקחו עיניהם לרווחה ואימצו את אזניהם. ר' יוחנן המשיך:

— מאיימת עלינו סכנה גדולה.

---

*) הכוונה לווילנה.

— מאיזה צד, מהיכן? — שאלו כל הנאספים בקול אחד, חרדים לדבריו האחרונים של המגיד.

— מצד הפריצים, הפולנים.

— זהו בנוגע למרד — קראו אחדים קצת נרגעים. — שמענו, שמענו. כנראה ששכחו את שנת שלושים ואחת...

— אולם, רבותי, — המשיך ר' יוחנן — הצרה היא לא בכך ששכחו את שנת השלושים ואחת, אלא בכך שהם רוצים שאנחנו היהודים נעמיד מול הפרגולים של הקוזאקים גם את גבינו. הנה מכתב שקבלתי בימים אלה בדואר.

פתח את מעלו והוציא מכיסו מכתב גדול מקופל ומסר אותו למסובים.

— המכתב נדפס בפולנית — קראו המסובים. — פתחו את המכתב ועיינו בו.

— בני קראו ומסר לי את התוכן; — אבל לא יזיק שנדע כולנו את כל הפרטים. מי מכם, רבותי, קורא פולנית?

— אני — ענה ר' פנחס מרדכיס, לקח את המכתב ותקע בו את עיניו הכהות מתחת לגבות שיבה עבותות.

כולם נשתתקו ועצרו את נשימתם כדי שלא להפסיד אף מלה אחת מן המכתב שר' פנחס מרדכיס התכונן לקרוא. והוא החזיק את המכתב בידיו דקות אחדות, ולבסוף קרא בקושי, מזיע ומגמגם, מלים אלו: „לרבני דת משה".

לאחר שהתגבר על השורה הראשונה התחיל לחפש בכיסיו מטפחת כדי לנגב את הזיעה מעל פניו ורצה להמשיך את הקריאה, אבל ר' יוחנן הפסיק אותו.

— ר' פנחס — אמר בחיוך טוב־לב — נראה שלמדנו פולנית באותו בית־ספר, ולפיכך שנינו פולנים כל כך טובים. ר' לייזר — פנה אל לייזר קראנץ — אולי תקח אתה או המכתב. אנחנו נטיל עליך קנס אם לא תקרא באזנינו את המכתב כפולני ממש, והרי חיית כל ימיך בין הפולנים.

— אנסה — ענה ר' לייזר קראנץ, לקח את המכתב מן הקריין שנכשל וחבש את משקפיו. הוא התחיל לקרוא בקול רם, בשטף ובהטעמה מתאימה עד שכל המסובים, שבכלל הבינו מעט פולנית, הבינו בכל זאת את הענין ובפרט שאת המלים והביטויים הקשים הסביר ר' לייזר באידיש.

— זה הכל? — שאל ר' יוחנן כשחדל ר' לייזר לקרוא.

— הכל — ענה ר' לייזר.

— הבינותם? — שאל ר' יוחנן את המסובים.

— הבינונו מראש ועד הסוף — ענו הנשאלים.

— ובכן, כבר אין לנו צורך במכתב ויכולים אנו להשמידו. ר' לייזר — פנה המגיד לקראנץ, שעדיין החזיק את המכתב — הואיל נא לשרוף את המכתב שלא ישאר ממנו זכר.

ר' לייזר קיים צו המגיד.

— עכשיו, רבותי, — אמר המגיד כשהמכתב השרוף נזרק לרצפה והדך לאפר, — נחשוב מה עלינו לעשות. הפולנים דורשים מאתנו לא פחות ולא יותר שנלך ביחד אתם להלחם בעד מולדתם.

— יחכו זמן רב עד שנלך — ענה מישהו.

— אף על פי שהרעיון כשהוא לעצמו ראוי לצחוק — המשך ר' יוחנן — כי ראשית האם אנשי מלחמה אנחנו? ושנית, אוסרת תורתנו הקדושה עלינו למרוד במלכות. אבל מכיון שרעיון זה נתקע בלב הפריצים לא ניפטר ממנו כל כך קל.

— למה לא ניפטר בקלות? — שאל ר' פנחס. — נגיד בקיצור ובבהירות שאין אנחנו רוצים וחסל.

— אבל, ר' פנחס היקר — טען ר' יוחנן — הרי זהו הענין שאיננו יכולים לאמר כך. אתם שוכחים שאנחנו יושבים בין הפריצים ומתפרנסים מהם. אנחנו תמיד בידיהם. אם ירצו הם יכולים לגרום לנו רעות רבות ולפיכך אנו צריכים להזהר מלהרגיזם.

— רבנו צדק — הסכימה כל האספה — מסוכן הדבר לעורר זעם הפריצים.

— והממשלה? — שאל ר' פנחס מרדכיס.

— כן, רבותי — ענה ר' יוחנן — מצבנו תלוי עכשיו בשערה. סכנה מימין וסכנה משמאל. הרי אתם יודעים מה עונה הילד כששואלים אותו את מי הוא אוהב יותר: אבא או אמא. הוא עונה: גם אבא וגם אמא. אילו היו שואלים אותנו ממי אנו מפחדים יותר, מן הפולנים או מן הרוסים, היינו צריכים לענות שאנחנו מפחדים משניהם יותר, משום ששניהם אינם אוהבים אותנו ביותר: הרוסים כשליטים והפולנים כשכנים. לפיכך עלינו לצאת ידי חובה גם כלפי הפולנים וגם כלפי הרוסים כדי שלא להרגיז לא אלה ולא אלה. הם ייאבקו אבל בסופו של דבר ישלימו. ליד כוס יין ישכחו את שנאתם. אבל הם לא ישכחו את שנאתם המשותפת אלינו משום שהם בכל זאת נוצרים ואנחנו יהודים. בין אש ובין מים לא יהיה שלום לעולם עד שהקדוש ברוך הוא לא ישנה את המהות של שני איתנים שוטמים אלה. עלינו לזכור זאת ולהתנהג לפי זה. אם נצטרף לרוסים הרי הפולנים, גם לכשינוצחו אבל כשישלימו עם הרוסים, יתנקמו בנו באמצעות הרוסים, משום שלפולני יהיה תמיד יותר קל להדבר עם רוסי מאשר עם יהודי. כך היה גם בשנת השלושים ואחת. רבים מאתנו סבלו על שירותם הנאמן לקיסר, — וממי? מן הפקידות הרוסית שנתנה לפולנים לרמות אותה.

— כן כן, זכרנו — קראו אחדים מן המסובים. — במקום הפרסים שהובטחו נכלאו יהודים רבים לפי הלשנת הפולנים ואפילו גורשו לסיביריה.

— אם נעמוד לצד הפולנים — המשיך ר' יוחנן — הרי הרוסים, שבלי ספק ינצחו גם הפעם, יהיו זכאים לענוש אותנו על בגידה כי דבר זה יהיה צודק בהחלט שהרי אנחנו היהודים לא צריכים היינו להיות שוטים. צריכים היינו להיות פקחים ולדעת שפולין חלשה ורוסיה חזקה, זאת אומרת, אין לנו ברירה, עלינו רק להשתדל שלא תהיה תרעומת עלינו לא לפולנים ולא לרוסים. רבונו של עולם — נאנח ר' יוחנן — רק אתה יודע כמה לתועבה לנו שניות זאת במצפוננו, אבל מה לעשות כשאנחנו בעוונותינו הרבים נתונים לשלטון שני אדונים, המתקוטטים ביניהם. אם נעבוד באמונה לאחד יכעס השני, אם נעבוד באמונה לשני כעס הראשון. ירחם השם עלינו.

שוב נאנח, כיסה את פניו בשתי ידיו ופרץ בבכי.

— עם ישראל — אמר ר' יוחנן מתוך בכי — עם האבות, הכהנים, הלויים, הנביאים, המלכים, לאן הגעת? עליך להיות עבד לשני אדונים השונאים ומבזים אותך ודורסים אותך ברגליהם. חייך תלויים תמיד בשערה. אוי ואבוי לך, עם ישראל.

— אולם צדיק אלהים וצדיק משפטו — המשיך ר' יוחנן. — נחזור לענייננו, רבותי. הנה מה שנעשה: הפולנים דורשים עזרה? טוב. אבל יש עזרה משני מינים: באנשים ובכסף. אנשים לא ניתן להם, משום שאין אנו רגילים להלחם, אנחנו רק נפריע להם בזה. אבל כסף ניתן.

— כסף? — שאלו אחדים ובבהלו מצורה זו של עזרה.

— כן, כסף — ענה ר' יוחנן והסתכל בשואלים כמעט בזעם — את כל הונו יתן אדם למען חייו. והרי הכסף אינו שלנו, הרי הרווחנו אותו מאת הפריצים. ישוב הכסף למקום שבא משם. אלהים לא יעזבנו. לא נמות ברעב.

הנאספים משכו בכתפיהם, אבל לא אמרו כלום.

— חוץ מזה — המשיך ר' יוחנן — יש לדאוג ששום איש לא ילשין על הפולנים. יעשו להם הפולנים מה שהם רוצים. אין לנו לשים לב לכך. ואם נראה משהו נשמור זאת לעצמנו. הממשלה בעצמה תעסוק בהם. יש לה פקידים רבים למדי, ישגיחו הם על המורדים. אנחנו מן הצד. מה דעתכם רבותי?

— מסכימים — ענו המסובים.

— ומה שנוגע לממשלה — המשיך ר' יוחנן — הרי איננה יכולה להתרעם עלינו, שהרי אין אנו עושים כלום נגדה. היינו נאמנים לה ונהיה גם להבא. אנחנו אפילו נתפלל לאלהים שתנצח את המורדים. בהזדמנות זאת הרשו לי רבותי לספר לכם מעשה אחד.

ר' יוחנן החליק את זקנו ופתח:

— מעשה באדם אחד שמתה אשתו והניחה לו בן קטן. האיש נשא אשה אחרת ולילד היתה איפוא אם חורגת. לאחר שחי עם אשתו השניה שנים אחדות מת הבעל והאשה נישאה לבעל אחר וכך קיבל הילד גם אב חורג. מר היה גורל הילד באפוטרופסותם של אב חורג ואמא חורגת, כי שניהם שנאו אותו ורצו להפטר ממנו כזר ומיותר במשפחה. מן הבוקר עד הערב עינתה אותו האם החורגת ומן הבוקר ועד הערב כירסם אותו האב החורג. הילד נשא בסבלנות ללא רוגז את מכות האב החורג והאם החורגת, משום שהיה חכם והבין שיתום מוחלט כמוהו אין לו זכות לאהבת אפוטרופסיו. הוא שמע גם בקול האב החורג וגם בקול האם החורגת וידע שקיומו העלוב תלוי גם באחד וגם בשני. אבל כל זה ללא הועיל. לבותיהם לא נתרככו. והילד לא התאונן על גורלו משום שהאפוטרופסים אף על פי שהרביצו בו מכות בכל זאת כלכלו אותו איך שהוא ולא גירשוהו מן הבית. יום אחד קרה שהאיש והאשה רבו ביניהם. באו ליתופ ימים קשים ביותר. האב החורג דרש ממנו: שמע רק בקולי ואם לאו אגרשך. אל תשכח שאתה אוכל לחם חסד. והאם החורגת מצדה אף היא דרשה: תשמע רק בקולי ואם לא אגרשך, כי אתה אוכל לחם חסד. מה היה על הילד לעשות? הוא פחד גם את האב החורג וגם את האם החורגת מפני שחייו היו תלויים גם בזה וגם בזה. פעם כשהילד כבר לא יכול לסבול את הנזיפות והאיומים עזב את הבית, הלך ליער, ישב מתחת לעץ ועיניו זלגו דמעות: רבונו של עולם, הושע נא, תרכך את לבות האפוטרופסים שלי או קח את נפשי למות. אך פלט הילד את דבריו האחרונים הופיע פתאום לעיניו ישיש בעל פנים טובות. זה היה אליהו הנביא. „למה תבכה, בני?" — שאל הישיש ברחמנות. הילד סיפר את צרותיו. „ממי אתה רוצה להשתחרר יותר, מן האב החורג או מן האם החורגת?" — „משניהם" — ענה הילד. „לא, בני — אמר הזקן — כך אי אפשר. אתה עודך ילד. אתה זקוק לאפוטרופוס, ובכן את מי רוצה אתה לאפוטרופוס? את האב החורג או את האם החורגת?" — „לא אדע", ענה הילד. „ובכן אני יודע — אמר הזקן — טוב לך יותר האב החורג. הוא גבר, עסוק ואין לו זמן לענות אותך. וכשתגדל תעזור לו בעבודה ואז לא יבוא בטענה שאתה אוכל לחם חסד. לך הביתה, מצבך יוטב". הילד הלך הביתה והנה מתה האם החורגת מאדי־גחלים.

כשגמר ר' יוחנן את המשל החליק שוב את זקנו, הטיל באספה מבט פיקח והמשיך:

— משל זה יכול להתאים יפה למצבנו. היתום — אנחנו, היהודים. האב החורג — רוסיה. האם החורגת — פולין. אם רוצים אנחנו שגורלנו יוטב לפחות במקצת עלינו להתפלל לאלהים שישחרר אותנו לפחות מן האם החורגת. עם האב החורג אולי נסתדר במשך הזמן. עם גבר תמיד טוב יותר להדבר מאשר עם אשה, שהיא לפי טבעה ערומה, קפריזית ומחוסרת שכל. האם לא כן, רבותי?

— כן הדבר — הסכימו המסובים.

— ובכן, הענין נגמר. מה החלטנו איפוא? נחזור על הדבר לעצמנו בקצרה. אם הפולנים ידרשו מאתנו אנשים? — שאל ר' יוחנן.

— לא ניתן — ענו הזקנים.

— אם ידרשו כסף?

— ניתן.

— אשר לקיסר?

— נתפלל לשלומו.

— אשר להלשנות?

— לא נלשין.

ר' יוחנן היה מרוצה מן התשובות. קם והכריז, שהאספה נסתיימה.

תרגם ברוך קרוא

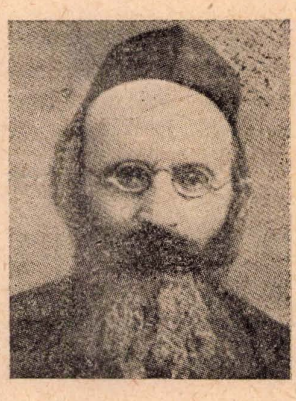

ד"ר חיים ליפשיץ

לתולדות הדרשה וההטפה לחיבת־ציון ברוסיה

(הרב שמעון משה דיסקין ז"ל, איש חאסלאוויץ)

הדרשה — קניין לאומי — „דור דור ודורשיו"[1]

„הדרשה היא המעיין, שממנו שואבת האומה רוח קדשה, רישומה הוטבע עמוק בעצם מהותה של הנפש הישראלית, והשפעתה ניכרת על הלך רוחו של העם ודרכי חייו הפרטיים והכלליים. דרשת בית הכנסת המתיקה ליהודי תמיד את מרירות חייו הגלותיים ועודדה את נפשו העגומה, וקולה היה נשמע תמיד גם מחוץ למקדש העם... הדרשה היתה לקניין לאומי חשוב של היהודי, לכלי שרת מיוחד לו בשביל שכלול רוח ונפש ותחייה לאומית בכל התקופות והזמנים. ממנה הונחה אבן פנה לעתידות ישראל להיותו לאור גויים, סולל דרך אמונה לבני דור ודור; היא יסוד ומכון לרוח ישראל ולתורתו — להיות להם תקומה כיום הזה"[2]

סגנון הדרשה ודמות הדרשן פשטו צורה ולבשו צורה במשך הדורות; אולם עיקר מהותה של הדרשה, שאשיותיה מבוססים על פסוקי המקרא, על מדרשי חז"ל, על ספרי מוסר וקבלה, על דברי ראשונים ואחרונים, המשמשים כלי ביטוי לרוח האומה; גשר חי בין הדובר־הדרשן לבין המוני העם; שופר מתריע, באמצעות דרושי המקראות, על בעיות התקופה והשעה — מהות זו של הדרשה לעולם עומדת.

„המגיד" ו„המטיף" לציון

הדמות הרווחת של הדרשן בישראל במאות השנים האחרונות היתה דמותו של ה„מגיד מישרים", או, בקיצור — המגיד — אם זה „מגיד דמתא" — הוא הדרשן הקבוע של קהילתו, ואם זה המגיד הנודד, הסובב בערי ישראל — מקהילה לקהילה כמחנך העם

---

1) סנהדרין לח.

2) הרב ש"י הלוי גליקסברג — הדרשה בישראל. ת"א, ת"ש, (ע' הקדמה עמוד 4, ופרק א', עמ' א').

ובפיו דברים או אמרי תנחומים, מוארים באור התורה הכתובה והמסורה. רבים היו מגידי המישרים, מהם מפורסמים בישראל, כמו המגיד מדובנא, ממשל המשלים, ומהם הידועים רק בעריהם ובגליליהם.

ברם, במאת השנים האחרונה התפשט כינוי נוסף לטיפוס מיוחד של דרשן — „המטיף". מסתבר, שמקור הכינוי הזה נובע מארץ אשכנז — מתקופת ההשכלה והתיקונים בדת — והוא חופף את המונח והמושג „פרעדיגער". צורתם החיצונית ותוכן דבריהם של מטיפי התקופה ההיא היו זרים לרוח ישראל המקורי.

ואולם הכינוי „מטיפים" נקנה בדור מאוחר יותר גם לדרשנים חרדים, הנאמנים עם ד' ותורתו, שהטיפו להתעוררות תקומת התחייה, לחיבת־ציון וליישוב א"י ברוח התורה והדת. המטיף ודורש לציון אף הוא היה שואב את דרשותיו מהמקור לא אכזב של המקרא, תלמוד ומדרשים, אך מהם היה בוחר את הפסוקים והמאמרים השייכים לנושאים המרכזיים של דרשותיו — דרך התלאות של העם בגולה בארצות נדודיו, הערך הסגולי של העם הנבחר, השומר אמונים לתורה ולציון והשואף לשוב לארצו להקים שממותיה ולסלול דרך למלך המשיח, שיבוא במהרה בימינו.

עם המגידים המפורסמים המטיפים לחיבת־ציון וליישוב ארץ הקודש מאז שהתעוררה תנועת התחיה בישראל נמנו:

ר' נתן פרידלנדר מטאבריג (השייך בעצם לדור הקודם של המגידים־הדרשנים), ר' חיים־זונדל מכבי, (המגיד מקמיניץ'); ר' צבי יהודה יבזרוב (המגיד מחאסלאוויץ); ר' צבי מסליאנסקי, שנדד מרוסיה לאירופה ולאחר מכן השתקע באמריקה; הרב יצחק יעקב ריינס מלידא, ממיסדי תנועת „המזרחי"; ר' מאיר הכט; ר' שלום־בצלאל צדיקוב; הרב יצחק ניסנבוים; הרב משה אביגדור עמיאל; הרב יצחק אייזיק פרידמן; הרב זאב גולד, ועוד.

אכן, לא כל הדרשנים, שהטיפו לחיבת־ציון ולישוב ארץ־ישראל — מהם אף שהיו מפורסמים בחייהם — זכו, ששמותיהם ותולדותיהם יירשמו לזכרון בקורות היהדות ותקומת התחייה ברוסיה בדורות האחרונים בייחס הראוי לערכם. אחד מאלה היה הרב שמעון משה דיסקין ז"ל, שלא הוזכר ולא תואר כהלכה בספרותנו ובתולדותינו, ולו יוקדשו העמודים הבאים.

שנות לימודיו של ר' שמעון משה דיסקין

הרש"מ נולד במשפחה רמת יחס, שמקרבה יצאו גדולי תורה[3], בשושן פורים התרל"ב בעיירה שומיאץ (פלך מוהילוב) ברוסיה הלבנה המכונה בפי היהודים בשם „רייסן"[4]. אבי־זקנו „ייסד מקוואות ביישובים, הרביץ תורה ברבים וגייר גרים במסירות נפש שאין כמוה, גם גידל את הגרים בתוך ביתו. — — גיורת אחת נשלחה לירושלים, ויש פה בארץ הקודש שלשלת יוצאי חלציה יהודים ישרים"[5].

---

3) ע' מאמרו של מ. צינוביץ „אבי הרבנים לבית דיסקין" („הצופה", כ' בניסן תשכ"ג).

4) על עירות רייסן ויהודיה ע"י גם מאמרי „אמטשיסלאו" („ב„העבר" חוב' ח' המוקדשת לשמעון דובנוב, ת"א, אייר תשכ"ג).

5) מ„תולדות הרב שמעון משה דיסקין ז"ל — אב"ד דלוחביץ", על ידי בנו, הרב יהושע זליג דיסקין, כיום רבה של פרדס־חנה. תולדות אלה צורפו לספר דרשותיו של הרש"מ דיסקין „מדרש שמעוני", שיצא לאור ע"י בנו (תל־אביב, תרצ"ט). מרבית הדברים שבמאמרנו

לימים עבר הילד שמעון־משה עם משפחתו לעיירה סמוכה לעיר מולדתו — היא חאסלאוויץ, הידועה לתהילה ברבניה וחכמיה[6], שם התחנך על ברכי סבו־אבי אמו ר' סעדיה, (שהתייחס אל ר' סעדיה, מתלמידי הגר"א), „ומטל אורות הש"ס והמדרשים השקהו והרווהו באביב חלדו", בן שלש נכנס הילד לחדר, ולאחר מכן — לישיבה, מיסודה של הרב משה נחמיה כהנוב (שכיהן אח"כ בישיבת „עץ חיים" בירושלים). ראש ישיבת חאסלאוויץ אז היה ר' ישראל ה„מלאך" שהיה מפורסם בצדקותו. והנער שמעון־משה הצטיין בכשרונות היוצאים מגדר הרגיל. כבן חמש־עשרה גלה הנער לאכסניה מפורסמת של תורה, לישיבת מיר, ללא פרוטה בכיסו. בישיבה שקד על לימודיו והתעלה במעלות התורה, אך הצטיין גם בכשרון ספרותי כמליץ וכחרזן.

הדרשן הצעיר

והימים ההם — ימי ראשית לתנועת חיבת־ציון, וגם ימי תסיסה בקרב בני־הישיבות. אז התעוררה התלהבותו הראשונה של הבחור ר' שמעון־משה לבימת הדרשנות, שעה שהאזין במיר לדרשותיו הציוריות והחוצבות להבות אש אהבה לציון ולנוף הארץ של המגיד מקמיניץ. במיר עצמה נוסדה חברת ישוב א"י, ששלחה שליחיה לארץ הקודש, ויש מתושבי העיר שעלו בגופם לארץ.

עידוד נוסף ומכריע להתחלת פעילותו הדרשנית של ר' שמעון־משה נתן לו בן עירו, המגיד מחאסלאוויץ — ר' צבי יהודה יבזרוב — מהמצוינים והמפורסמים שבין הדרשנים והמטיפים לציון בקהילות ישראל ברוסיה בימים ההם. הדרשן הצעיר היה כרגיל משלב בדרשותיו דברי הלכה ופלפולים חריפים, חידושי תורה ומאמרי חז"ל. אולם בכוח כשרונו הדרשני היה מגיש את הדברים בצורה עממית ונעימה המושכת את הלב ורצופה אהבת ציון וירושלים ובהסברה אישית המיוחדת לו. הוא עבר במסע של דרשותיו בחלק גדול של תחום המושב — בפלכי מוהילוב וויטבסק, ועד קורלאנד הגיע, ובכל מקום ומקום שמו הלך לפניו.

ומעשה, שהדרשן שלנו פתח את דרשתו בעיר קרייצבורג שבקורלאנד בליל קיץ במוצאי־שבת בשעה עשר, וסיים את הדרשה באשמורת הבוקר, כשקהל המאזינים, שמילא את בית הכנסת מפה אל פה, נטל את ידיו לתפילת שחרית. — דרשותיו למען ציון הסבו את תשומת לב המשטרה הצארית, והוא גם נאסר בשהותו לרגל דרשנותו בעיר מינסק, ושוחרר הודות להשתדלותו של „מרא דאתרא" הרב יהודה ירוחם לייב פרלמן („הגדול ממינסק"). בו בזמן שהתמסר הרש"ם לדרשנות, לא הניח גם מלהגות בתורה, ואף החל ללמוד רוסית (ראשית לימודו היתה דרך שינון כל המילים הרוסיות באות „א" מספר המילים הרוסי־העברי של שטיינברג), וכן גם למד שפת אשכנז.

בינתיים חלו גם שנויים משפחתיים בחייו של הרש"מ דיסקין. אמו הסתלקה. שנים מועטות לאחר מכן הוא נשא אשה ממשפחה מפורסמת בישראל, — משפחת בכרך, המתיחסת אל בעל „חוות יאיר", ולמעלה בקודש — אל מהר"ל מפראג.

זה על תולדות הרש"מ ודמותו הרוחנית — רוכזו מתוך ה„תולדות" הנ"ל, בהסכמת מחברן, והנני אסיר תודה לו על כך. מובאות, המכונסות במרכאות כפולות במאמרי זה, הן מה„תולדות".

6) ע' המאמר של הרב י. ז. דיסקין על „חאסלאוויץ" (ב„העבר", חוב' ט'). מחבר המאמר, בתארו את רבני האסלאוויץ וחכמיה, נמנע מתוך ענוותנותו לתאר גם את אביו ז"ל, ומאמרנו זה בא להשלים את החסר.

בשנים ההן התקרב גם אל כמה מגדולי הרבנים ברוסיה, שהעריכוהו והעריצוהו. ובמיוחד התחבב על הרב רפאל שפירא מוולוז'ין, שכיהן באותה תקופה כרבה של בוברויסק, וזכה הרש"מ להיות נאמן ביתו ואיש־סודו.

לבטים בין רעיון שיבת־ציון לבין הרעיון הלאומי והציונות המדינית

תקופה חדשה בחייו של הדרשן למען ציון החלה בשנת תרנ"ט, והימים — ימי ראשית הציונות המדינית והקונגרסים הראשונים.

ד"ר יחיאל צ'לנוב, ממנהיגי הציונות הרוסית הידועים והמסורים — איש ישר־לב וקרוב למסורת, שמע בשבחו של הרש"מ דיסקין כדרשן מפי הסופר ר' אברהם יעקב סלוצקי, מחבר ספר „שיבת ציון" (המכיל מקורות והסכמות רבנים למען ישוב א"י) וממיסדי „המזרחי". ד"ר צ'לנוב הזמין את הרש"מ דיסקין לנסוע בגליל שבפיקוחו, לדרוש ברבים ולעשות נפשות לרעיון ישוב א"י. כידוע, ההסתדרות הציונית ברוסיה בשנות הקונגרסים הראשונים היתה מתארגנת לפי „גלילים", כשבראש כל אחד מהגלילים עמד „מורשה" ממנהיגי הציונות באותו גליל; בראש גליל מוסקבה עמד אז ד"ר י. צ'לנוב. הרש"מ דיסקין התייחס להצעתו של צ'לנוב ברגשות מעורבים — רגשות האופייניים מאוד לחובבי־ציון ממחנה נאמני המסורת. מחד גיסא, הן היתה זאת מגמת חייו ותשוקתו הפנימית לראות בבניין ארץ הקודש ע"י אברים יהודים שומרי תורה ומצוה (כאשר הייתה זאת גם שאיפתם של כמה מגדולי הדור, כמו הגאונים ר' דוד פרידמן מקארלין והנצי"ב מוולוז'ין וכמותם), ומאידך גיסא, התבלטו כבר אז המגמות החילוניות של הציונות המדינית והרוחנית. בנו של הרש"מ מתאר את הלך רוחו ותפיסת עולמו של אביו בקווים אופייניים לבני־דורו: [7] „אהבתו לציון היתה מקורית, טבעית, רוויה שאיפות חזון הדורות, מיוסדת על אותם היסודות, שעליהם נוצרו כל געגועי עמנו לציון. עד יומו האחרון לא עבר עליו תשעה באב, מבלי שישפוך דמעות כמים בקינות. ביום הכיפורים היה ממרר בבכי בתפילת מוסף בפיוטי „העבודה". ביתו היה ספוג אוירה ארצישראלית, וכל בני הבית היו בקיאים במצב הארץ. כל נקודה יישובית חדשה היתה יקרה לו, והיה מקבל תמיד (אפילו בשנים האחרונות, כשישבנו תוך מחיצות ברזל, מבודדים מכל העולם) ידיעות מפורטות על חיי ארץ־ישראל ומתעניין בכל פרט ופרט שלהם. לא הסיח דעתו מעלייה לארץ הקודש, ועד יומו האחרון חיכה לקבל אפשרות זו, שלא ניתנה לו למרות הפצרותיו המרובות".

אין פלא, שלפי הלך רוחו ובתוקף כשרונו הדרשני היה בדרשותיו „מצייר ציורים מרוממי נפש של העלאת הביכורים לירושלים, של תחיית העצמות היבשות על ידי יחזקאל, בית המקדש בבניינו ובחורבנו, ירושלים בתקופת גדולתה. בכוח ציורי כביר ובהתרגשות עמוקה העמיד דמויות בני יהודה וירושלים כמו חיים, והציבור היה עומד מוקסם, מורגש ורווי דמעות. הוא היה מגיע לרמה ציורית גבוהה, לפאתוס והתלהבות, שהיו כובשים לב, מוח ודמיון השומע ומעלים אותו לעולם אחר — עולם של חזון, של התפשטות מהמציאות הגשמית". אמנם, מאידך גיסא, חשש הרב הדרשן למען ציון מהצורה החדשה של הציונות המדינית, מזו הלאומיות החדשה, שאצל ציוני המערב היתה מתגלמת למעשה כסטיה אל ההתבוללות, ואצל ציוני המזרח — כמגמה ל„שנוי ערכין". במיוחד חשש פן יבולע ליהדות הדתית מהכנסת ענייני „כיבוש הקהילות" ושאלת ה„קולטורה" והחינוך במסגרת הפעולה

---

7) ע' „תולדות המחבר" בסוף ספרו של הרש"מ דיסקין „מדרש שמעוני" (עמ' רסד—רסה).

הציונית. הרש"מ דיסקין פתר — בעצה עם איש סודו הדגול הרב רפאל שפירא הוולוז'ינאי — את לבטיו הנפשיים בכך, שקיבל את הצעת צ'לנוב בהסתייגויות ובתנאים, שהוא יתמסר לדרוש למען יישוב הארץ, הקמת מושבות חדשות וכו', ובו בזמן ימחה נגד הביסוס הלאומי המעורטל של הציונות החילונית, יתנגד להקמת הדרים מתוקנים וכו'. הוא גם ניסה לקבוע זמן מוגבל (כחצי שנה) למילוי המשימה, שהוטלה עליו, כדי שיוכל לחזור לאחר מכן לאהלי תורה. בדרשת הניסיון שלו במוסקבה הצטיין הרש"מ, באופן מיוחד, והרב מטעם במוסקבה מראשי חובבי־ציון יעקב מזא"ה, שהיה יודע כנואם ודרשן בחסד עליון, גמר עליו את ההלל, באמרו לו: „מקומו בין בני העליה המחוננים במתת אלוקים גאונית, ויביא בכשרונו רוב ברכה לישראל".

הרש"מ דיסקין הצליח כבר בצעדיו הראשונים ב„דרך ביניים" זו, שהיתה לפניו. כשהתכנסה בביתו של צלינוב מסיבת האגודה „בני ציון", במלאות עשר שנים להופעת מאמרו הידוע של אחד העם „לא זו הדרך". והסופר והמנהיג הציוני אברהם אידלסון יצא לגלגל בזכותו של אחד העם ושיטת „התפיסה החדשה של היהדות, הבאה מתוך אספקלריית הלאומיות, לא יכול היה הרש"מ, שהשתתף כאורח באותה מסיבה, להבליג על רגשותיו, ואף על פי שהמסיבה התקיימה במוצאי אותה שבת בה דרש את דרשת הניסיון שלו יצא חוצץ בדברי הגיון ואש התלהבות נגד שיטתו של אחד־העם, ואחריו החרה החזיק הרב י. מזא"ה.

הרש"מ פתח מיד במילוי שליחותו ועבר בהצלחה יתירה במסע דרשותיו מצפון־מערבה של מדינת רוסיה — מזרחה ודרומה — מסמולינסק, רוסלאבל, אוריול, קורסק, וורוניז' ועד צריצין ואסטרחן. הוא הצליח להביא בביקוריו מהפכה רוחנית בלב רבים מהאינטליגנציה המתבוללת, שבאו לשמוע את דרשותיו. כך, למשל, משך לעסקנות ציבורית יהודית את עורך־הדין היהודי המפורסם מסאראטוב, שמואל קלמנוביץ, שהיה מתחילה מתבולל גמור.

אך הרש"מ היה בחינת „סייפא וספרא". הוא לא היה רק דורש נאה את דרשותיו, הוא היה גם נאה מקיים פעליו. הוא הקים חברות לעבודה מעשית ביישוב א"י, ייסד שעורי תנ"כ ועין־יעקב; ארגן אגודות נשים מיוחדות למען ציון וכו'. ברם, כעבור זמן קצר חזר לבוברויסק, כעצתו של הרב רפאל מולוז'ין, כדי להתמסר ללימוד תורה — גמרא ופוסקים, אך הקציב מזמנו גם להשתלמות במדעים שימושיים, ובפרט בהנדסה — מקצוע, שהיה חביב עליו במיוחד.

ואולם הציבוריות היהודית והציונית המשיכה לעניין את הרש"מ, הוא השתתף כאורח בועידה הציונית במינסק — זו הכנסיה הגדולה של ציוני רוסיה, שבה התבלטו במיוחד הניגודים בשאלת הקולטורה בין הציונים הדתיים (בראשותו של הרב י. ריינס) לבין הציונים החילוניים (בראשותו של חיים ויצמן ועוד).

בשנות המהפכה הרוסית הראשונה: „מגיד מישרים" באוקראינה

בשנת תרס"ד בעיצומה של מלחמת רוסיה—יפאן נתקבל הרש"מ דיסקין כ„מגיד מישרים" בקהילת לובני (פלך פולטבה) — עיר אוקראינית טיפוסית. (זמן קצר לפני התישבו בלובני כיהן ברבנות בעיר־הפלך ריאזאן, אך נאסר על ידי המשטרה עקב חסרון זכות הישיבה ברוסיה הפנימית, ונאלץ לעזוב את העיר ואת הרבנות שם).

הרש"מ ישב בעיר לובני כשבע־עשרה שנה. כאן עברו עליו שנות המהפכה הרוסית הראשונה וימי הריאקציה, שבאו אחריה. בלובני שהה בשנות המלחמה העולמית הראשונה ובשנים הראשונות למשטר הסובייטי (עד לשנת תרפ"ג).

הרש"מ המשיך גם לאחר שהשתקע בלובני לצאת מפעם לפעם למסע דרשות בקהילות ישראל ברוסיה, אך בעיקר התמסר לפעילות רוחנית־חינוכית וצבורית בקהילתו. הוא יסד חברת צעירים בעלי־מלאכה ופקידים — ללימוד תנ"ך בהדרכתו, היגיד שעורים

בפרשת השבוע, בפרקי־אבות, בגמרא, ב„עין יעקב" ובמדרשות. ביתו היה בית ועד לצעירי העיר ולשוחרי תורה. בשיחותיו עם הצעירים גייס את ידיעותיו המרובות בהיסטוריה, בספרות ובמדעים, בפרט בחכמת התכונה וההנדסה. הוא טיפל הרבה בחינוכם של בני עניים (אחד מהם התפרסם אח"כ כפסל ידוע ברוסיה, אך לא שכח גרסא דינקותא), ייסד שעורי־ערב ללימודי קודש למבוגרים ולתלמידים (גומרי החדרים והשעורים היוו לאחר מכן בראשית המהפכה הרוסית בשנת תרע"ז גרעין של ישיבה, שנוסדה בעיר).

משהגיעו לקהילתו נחשולי המהפכה הרוסית הראשונה (בשנות תרס"ה—תרס"ו) עמד הרב על המשמר והיה דורש ברבים ו„מזהיר את הצעירים, שלא יתלו תקוות שוא בשחרור הרוסי ושלא יימשכו אחרי האידיאלים הזרים, שסופם להיחנק תוך נהרי נחלי דם יהודי". הוא עצמו שיתף פעולה עם ההגנה היהודית בשנות הפרעות. אך בו בזמן הוא היה מקבל מכתבי איום, כי ישימו קץ לחייו, אם לא יחדל מהתעמולה ה„קלירריקלית־שוביניסטית". ומעשה, שבאו אליו שני בריונים ממפלגת ס. ר. וגילו לו בסודי סודות, שבחוגי מפלגתם קיימת הצעה לדונו למוות כ„אויב העם", והזהירוהו לטובתו שיחדל מדרשותיו בציבור.

עם כל זה היו נערכים בבית הרב ויכוחים סוערים משך ימים ולילות ע"י ראשי המפלגות השמאליות, כמו הבונד וס. ר. וכו'. אף בתקופת הריאקציה, שבאה ברוסיה בעקבות המהפכה, נשאר ביתו של הרב פתוח לרווחה לחברי המפלגות השמאליות. הרב התגלה בויכוחים אלה כפולמוסן חריף ומשכנע, שביסס את דבריו על מקורות ישראל, ומהם שהשפיע עליהם גם להצטרף לשעורי האגדה שלו.

עסקנותו הציבורית והרוחנית התגלתה בשטחים שונים: הוא נאבק — ובהצלחה — עם „פני העיר" המתבוללים. כך למשל השיג ביטול התקנה־הגזירה לאסור על העניים לחזור על הפתחים, הרחיב את התכנית של לימודי הקודש ב„תלמוד תורה" המקומי וכיוצא בזה.

והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה. בעיות חדשות התעוררו. נחשול פליטים, כחמש מאות משפחות מפלך קובנה, הגיע לעירו של הרב הדרשן. הוקם ועד עזרה בהשתתפות הרב. בצד העזרה החומרית־הסוציאלית החריפה בעית חינוכם של ילדי הפליטים. הרב היה מעורב ופעיל בכל השטחים הללו. הוא גם השיג — במאבק נגד משכילי העיר — שיווסד „תלמוד תורה" לילדי הפליטים, שבו ימשיכו לקבל חינוך דתי כדרך שהיו רגילים בערי ליטא

באש המהפכה הרוסית הבולשביסטית

עוד לפני גמר מלחמת העולם התחוללה המהפכה הרוסית הגדולה. הרב ש"מ דיסקין היה אז אחד המעטים, שבדרשותיו היתרה ביהודי קהילתו, שלא ילכו שולל אחרי האורות המטעים של המהפכה, שכן דרכה של כל מהפכה בסופו של דבר — היא דרך של „דם ואש ותמרות עשן".

עם זאת היה שותף לעסקנות ציבורית יהודית בצורותיה החדשות שלאחר המהפכה. הוא נבחר באסיפת עם של אלפי יהודים בלובני כציר לכנסיה היהודית הגדולה של קהילות אוקראינה. אז נוסדה הסתדרות היהדות החרדית „אחדות", שבה התאחדו הארגונים הדתיים „נצח ישראל", „שלומי אמוני ישראל", „מסורת וחרות". ל„אחדות" הצטרפו גם גדולי הדור, שגלו בעטיה של המלחמה לערי אוקאינה, כמו ה„חפץ חיים"; הרב חיים עוזר גרודזנסקי מוילנא; הרב משה מרדכי אפשטין, ראש ישיבת סלובודקה; הרב ר' יצחק הפונבז'זאי; הרב דוד טעביל קצנלנבוגן, רבה של פטרוגרד וכן האדמו"ר ר' שמריה נח שניאורסון מבוברויסק, ומאידך גיסא פעלו ב„אחדות" הרב אהרונסון, רבה של קיוב ועוד מראשי הציונים הדתיים ה„מזרחיים" שברוסיה. הרש"מ דיסקין פעל אז בקרב היהדות החרדית לשם עיבוד תוכניות מתאימות לבתי־ספר. הוא התמסר גם לפעולה למען ישוב ארץ־ישראל.

בינתיים הסתערה המהפכה הבולשביסטית. אוקרינה נהפכה למדורת אש ולשדה הריגה. שוב הגיעו מחנות פליטים אל לובני ושוב התמסר הרש"מ דיסקין להקמת ועד עזרה לפליטים — מיסודם של צעירי העיר.

בזמן ההוא (בשנת תרפ"ג) חל גם שינוי במקום כהונתו של הרש"מ דיסקין — מהעיר לובני לעיר לוחביץ, שאף היא היתה בתחום פלך פולטבה. הוא בחר בעיר זו, למרות פניות שהגיעו אליו לקבל עליו את עול הרבנות מקהילות גדולות וחשובות. גם בקהילתו החדשה המשיך הרב בפעילותו הצבורית־החינוכית והדתית. יסד חדרים, „תלמודי תורה" בלתי־ליגליים. הקים שעורי־תורה בבתי־הכנסיות, בנה מקוה לטבילה, הסדיר את ההשגחה על הכשרות בעיר, ארגן חברות חסד לעניים ועשה למען היתר עגונות.

עברו שנים מועטות, וגזרות השלטונות הסוביטיים הן בחיי הכלכלה והן בחיי הדת גברו (בפרט, משלהי שנת תרפ"ט). עול המיסים הוכבד. הסוחרים והחנוונים דולדלו, ומהם שהושלכו לבתי־כלא ונשלחו למחנות, בתי־כנסיות נסגרו בסיטונות. רבנים נרדפו בעלילות שוא. אף הרב נרדף על נפשו. ערכו בביתו חיפוש ובקשו לאסור אותו, ובדרך אחרת — רצו למשוך אותו שיופיע בוויכוחים פומביים על הדת. מאימת החיפושים והמאסרים נאלץ הרב לשרוף מאות דרשות, קונטרסים ואגרות מאת אנשי־שם. הרדיפות שתכפו החלישו את לבו, עד שלבסוף התמוטט ממחלת הצטננות, ובליל ראש השנה תרצ"א הלך לעולמו. למרות מועקת המשטר היה גדול המספד על הסתלקותו בעירו ובערים הסמוכות, והידיעה המרה על פטירתו הגיעה גם לעתונות חו"ל וזעזעה רבים מידידיו ומוקיריו מקרב גדולי הדור ומפשוטי העם אשר העריצוהו.

מדרש שמעוני

ספר־דרשותיו של הרב שמעון משה דיסקין „מדרש שמעוני", מכיל, ככתוב בשער, „רעיונות נשגבים ודרושים המעלים אורות גנוזים ומאירים נתיב באגדות סתומות וחתומות, שפוני מדרשי חז"ל לאור ההגיון וחזיונות דברי־ימינו".

ואמנם, משתקפים בדרשות אלו גם חזיונות דברי ימי העם בתקופתנו ובמדינה, בה חי הרב הדרשן. שמות פרקי הספר, כמו „אמת ואמונה"; „נצח ישראל"; „ישראל בגולה"; „בין ישראל ועמים"; „דברי הימים"; „השבת"; „פורים"; „חנוך הדור"; „האשה העבריה"; „רועי ישראל"; „עבדות והתבוללות"; „הדת והלאומיות"; „בין אדם לחברו"; „מידות ודיעות"; „צדקה וחסד"; „חשבון הנפש" — משקפים את דעתו הרחבה של הרב הדרשן ואת תגובותיו על הבעיות של הדור ושל בני הדור.

סוף דבר: דמותו הרוחנית

דרך חייו וסקירת דרשותיו של הרש"מ דיסקין מגלות לפנינו דמות רוחנית של תלמיד־חכם, גדול בתורה ובחכמה, ירא חטא, ששמר על שלמות ביתו, וצאצאיו המשיכו ללכת בדרכי תורה ויהדות; בעל נשמה פיוטית, טהר־מידות ונקי הדעת, אוהב את הבריות ומקרבן לאבינו שבשמיים בחבלי אהבה, רודף חסד וטוב, ועם זאת — מעורה בבעיות תקופתו ומחנך בני דורו, רועה רוחני ופרנס קהילתו, העוסק בצורכי ציבור ואמונה ותקיף בדיעותיו העקרוניות; חובב־ציון אמיתי ומתגעגע לחונן עפרות ארץ הקודש. במכלול מידותיו אלו היתה גם הדרשנות, זה הפה המפיק מרגליות, כלי־נשק רוחני כביר לחינוך הדור.

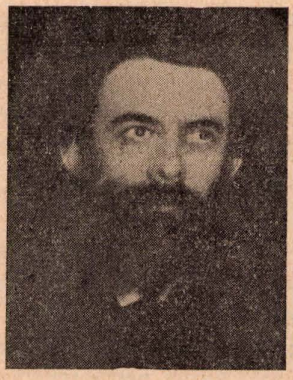
הרש"מ דיסקין המשיך את שלשלת הזהב של גדולי הדרשנים והמטיפים בישראל. הוא שיקף את שאיפות „נצח ישראל" בתולדות האומה על רקע דורו הוא, בסבך בעיותיו ומכאוביו — ועל יריעת קהילות ישראל ברוסיה ובאוקרינה — יריעה, שלהוותנו נמחקה ברובה, בעטיה של השואה, מתוך המפה היהודית של זמננו.

שושנה חן־זהבי

הרב מנחם מנדל חן

שתי דמויות לאדם המעלה. האחת הידועה לבריות, זו המצטרפת ממפעלים, מכיבושים, מהוראה לדור. האחרת — הידועה רק למעטים הקרובים אליו קירבה של אמת. פעלו של אדם, ואפילו גדולות ונצורות פעל בימי חלדו, ניתן לסכם בדפים מעטים. ככל שרבו המעשים — כן ירבו הדפים ויאריכו ימים. הדמות הפרטית — חייה כימי דור אחד בלבד. את מאור הפנים, המבט, הקסם שבשחוק ובעצבות, ניגון חרישי שאדם מפזם בינו לבין עצמו, הארשת המהורהרת בעמדו ברשות היחיד שלו — את אלה אפשר לתאר בכרכים רבים ולא למצות הכל. אין הם ניתנים למסירה כשם שניחוח הפרח איננו נמסר אפילו בטוב שבציורים.

אבי הספיק להציב כמה ציונים על דרך חייו הקצרה ונכתב עליו לא מעט יחסית. אולם את קיסמו המיוחד ואת טוהר לבו ידעו רק אלה שהיה להם שיח ושיג עמו. אלה שעמדו במחיצתו לא יכלו שלא לאהוב אותו. אלה שהאריכו ימים אחריו וחיים עמנו היום זוכרים ומזכירים אותו באהבה. זכות גדולה היא וסימן יפה לאדם שעשה רק ארבע עשרות שנים בארצות החיים.

הרב חן

שלמה מנחם מנדל, בנו של דוד־צבי, בן בנו של פרץ חן נולד בצ'רניגוב בשמחת בית השואבה תרל"ט או תר"מ (1878 או 1879). אביו ואבי־אביו כיהנו ברבנות בצ'רניגוב עשרות שנים רבות. ר' פרץ היה תחילה רב בבשנקוביץ ובניואל שברוסיה הלבנה, במצוות רבו בעל „הצמח צדק" מלובאביץ (אבי נקרא אחר כך על שמו). הרד"צ, רבה של צ'רניגוב, היה חסיד המהר"ש, בנו ויורש כסאו של „צמח צדק", ואילו אבי ואחיו הגדול ממנו ר' אברהם חן, היו חסידי ר' שלום בער שניאורסון. הנה כי כן לו־באביץ ותורת חב"ד שזורים כחוט השני בחיי המשפחה לדורותיה. הבנים למדו תורה מפי אביהם ומטובי המלמדים בעיר. הם לא גלו למקום תורה ולא נדדו לישיבות המפורסמות כמנהג הימים ההם, יען כי בביתם לא נדם קול תורה מעולם ודומה שאפילו קירות הבית היו ספוגים תורה ויראה. מענין כי בלובאביץ, מקור חיותם הרוחנית, ביקרו האחים לראשונה בהיותם בחורים בשנות העשרים. שניהם זכו להתקרבות גדולה מצד הרבי דאז, ר' שלום דובבער שניאורסון ובנו ר' יוסף יצחק שהיה, כמדומה, בן גילם. בין אבי והרש"ב נקשרו קשרי ידידות אמיצים שלא כבין חסיד לרבו אלא כבין ידידים ורעים. בשנים שלאחר מכן היו להם פגישות רבות בלובאביץ ומחוצה לה.

שמעתי מספרים כי הרש"ב בחליו האחרון (הוא נפטר זמן לא רב אחרי מות אבי) הזכיר את הרב מניז'ין וקרא אליו מתוך הזיה כאילו עמד ליד מיטתו (אשכבתא דרבי).

*

באדר תרס"ד נשא מ. מ. חן לאשה את פסיה בת ר' שבתי ברמן. סבי מצד אמי היה איש ליטא שנדד בנעוריו לבסרביה ועשה שם חיל. גם הוא היה חב"די, גביר גדול ותקיף בדעתו. ר' יוסף־יצחק בן הרש"ב מלובאביץ היה השדכן ואבי הכלה שקל על ידו סכום כסף נכבד כדמי שדכנות, תרומה לישיבת „תומכי תמימים" דלובאביץ. סבא אהב לספר איך ביקר אצל הרש"ב בעסקי השידוך, כיצד הרבי פסק כמה נדוניה עליו לתת. ביקש סבא להפחית משהו, טען שיש לו עוד ילדים שיחיו ואל יכביד הרבי את עולו כל כך. אבל תוך כדי דיבור נמלך בדעתו ושתק: אם הרבי אומר שיתן מסתמא הוא יודע שיש לאל־ידו. ואמנם, בין האירושין והחתונה עשה סבי עסק טוב והרויח ממון רב.

כחצי שנה אחרי הנשואין נתפנתה משרה של רב בניז'ין שבפלך צ'רניגוב. הרב הקודם, ר' שלמה הכהן אהרונסון (אחר כך היה רב ראשי למחוז תל־אביב) נקרא לכהן פאר בקיוב. הרבנות בניז'ין הוצעה לאבי והוא אז אברך כבן כ"ו, עומד במקום גדולים ולבו מלא דאגה וחרדה.

באותן השנים כבר ירדה קרנה של הרבנות ונתרופפה סמכותה ומרותה בקהילות היהודים ברוסיה. הציבור החילוני שוב לא נזקק לרבנים כמעט כלל, ואילו הציבור החרדי היה כרוך ביותר אחרי האדמו"רים. מטבע הדברים שהרבנים שבדור, פרט ליוצאים מן הכלל מעטים, שוב לא היו אישים תקיפים ובלתי־תלויים המעיזים לשחות נגד הזרם. אבי לא נשא את נפשו אל הרבנות, אך משנטל את המשרה על שכמו — ביקש לעשות ככל שיוכל למען העלות את קרן התורה ולומדיה למעמד הראוי להם. אחרי שנים מעטות כתב לאחיו ר' אברהם אשר קיבל, שלא בטובתו גם הוא, משרת רב בנובוזיבקוב כי מדי ראותו את אחיהם הרבנים הוא מיצר, בוש ונכלם. אבל היא הנותנת, ודוקא משום כך עליהם לעשות בכל מאמצי כוחם כדי להחזיר עטרה ליושנה... צעירים היו והאמינו שיש בכוח היחיד לעמוד נגד נחשולי העתים.

בניז'ין מצא אבי כמה למדנים חשובים (ש. י. פאלצ'וק, י. נ. וילנר, ח. ד. לוין וזקן השוחטים ר' משה־לייב) שהיו עד מהרה מבאי ביתו התדירים. היו שם גבירים רבים, בעלי בתי חרושת לטבק ובכירי פקידיהם, בעלי מפעלים לכיבוש מלפפונים מפורסמים בכל רוסיה ומחוצה לה, סוחרי תבואה בנקאים ועוד. אך מרובים מאד היו העניים ו„היורדים" ממעמדם, שנזדקקו לקופת הציבור. והקופה היתה ריקה. היה בעיר מעין ועד לצדקה (Комитет бедноты) הגבירים היו תורמים פרוטות עלובות על דרך השיגרה ובזה יצאו ידי חובתם. לעסוק בעניים ובעניני הועד לא היתה שעתם פנויה. הרב נרתם, אפוא, בעול עבודת הצבור וקיבל על עצמו את הדאגה לעניי העיר. בלוית בעלי בתים חשובים סובב על פתחי בתי הגבירים ותבע מהם להגדיל את התרומות, לעתים פי עשרה ופי עשרים. הגבירים רטנו אך קיבלו את הגזירה. היה משהו בתקיפותו של הרב הצעיר מקרוב בא ובלהט בו עשה את עבודתו שהכניע את אנשי סביבתו. זכור לי איש בשם קפלושניק שהיה עושה בביתנו ימים תמימים. קפלושניק היה בעל בית־מלאכה לתפרות. מלאכתו נעשתה על־ידי פועלים, והוא עצמו התמכר כולו לעניני צדקה וגמילות־חסדים. הקירבה היתירה שנהג הרב בקפלושניק היתה למורת־רוחם של

בעלי־בתים חשובים: מה ראה הרב לקרב אליו בעל־מלאכה שאינו לא בתורה ולא במשנה ואף לא בעשירות? אבל קפלושניק זנח את עסקיו וטרח בעניני צדקה לשמה, והרב ראה בו שותף נאמן.

*

בשנת תרס"ט נסע אבא לועידת רבנים בורשה. בעתונות היהודית נכתב הרבה על הועידה. כתבו גם על הרב חן הצעיר, שנתבלט כנואם מזהיר וצויין במיוחד לבושו האירופי ונימוסיו הנאים אשר היו, כנראה, יוצאי־דופן בין רבני פולין לבושי הקפוטות וחבושי שטריימלך. היה זה צעדו הראשון על במה צבורית מחוץ לתחומי עירו ורישומו ניכר מיד. דומה שנכונו לו עתידות.

*

שמו הלך לפניו כחריף ובקי בהלכה בעודו בבית אביו. עתה, בשבתו על כסא רבנות, נקרא לא אחת לפסוק הלכה בדיני־תורה מסובכים מחוץ לניז'ין. היו גם דיני־תורה בין יהודים לבין שאינם בני־ברית. אני זוכרת דין־תורה אחד כזה בין יהודי לבין נוצרי בשם פטרנקו. המקרה זכור לי, משום שכל הדיונים התנהלו אז בלשון הרוסית ובטון הרבה יותר שקט ומתון משהיה זה רגיל בהתדיינויות בין יהודים לבין עצמם.

*

בחורף 1910 נתקיימה בפטרבורג ועידת רבני כל רוסיה. הועידה נקראה על־ידי מיניסטריון הפנים בממשלת הצאר ומשימתה היתה לברר ולהכריע בבעיות, תביעות וקובלנות שנצטברו בידי השלטון מאז ועידת הרבנים האחרונה בשנת 1894. הקושיות והקובלנות ברובן המכריע לא היו מכוונות לחיזוק הדת ומעמד הרבנות אלא להיפך, כנגדן. היו שם למן תלונות על רישום שמות הנולדים היהודים בצורה בזויה (רוחלה במקום רחל, שמרקו במקום שמריה וכד'), בקשות לביטול חליצה, להיתר עגונה, להקלות בגירושי אשה שאיננה שפויה, עד לעצומה לביטול ברית־מילה כחובה והפיכתה רשות. (ברוסיה לא היו רושמים בנים יהודים בספרי הנולדים אלא אם כן נימולו). כל החומר הרב והמגוון הזה מויין ועובד במשך חמש שנים, משנת 1905 ועד לכינוס הועידה. מ. חן נבחר נציג הרבנים בפלך צ'רניגוב, ועמו מר יצחק שניאורסון, רב מטעם בצ'רניגוב.

דומני שלא אטעה כי אבי היה צעיר הקרואים בועידה. הוא התיצב לימין הקבוצה החרדית־קיצונית, בראשות הרבי מלובאביץ, ועד מהרה היה לדמות בולטת בועידה ואף מתמנה חבר הועדה המתמדת בת 8 חברים, בראשותו של הרב צירלסון.

על הועידה — ונגדה — נכתב הרבה בשעתה ולאחר זמן. בין השאר היה עליה מאמר מקיף ב„העבר" חוברת ג', אלול תשט"ו. נזדמן לי לקרוא ניתוח של הועידה מאת נ. פריפרקוביץ *. היה זה קיטרוג רווי־משטמה על היהדות החרדית. ביקרתו של הכותב מופנית כמעט כולה כנגד הרב מ. מ. חן, אשר הביא לנצחון „החשוכים", והנה אפילו מדברי השיטנה אתה למד מה רב היה הרושם של נאומיו והוכחותיו בועידה חשובה זאת.

היהדות החרדית, זו שראתה בתורה ובדבקות בחוקי ישראל את התקוה היחידה לעם הנתון בשביה, יצאה מן הועידה וידה על העליונה. היה זה גם

*) Н. Переферкович, Религиозные Вопросы у современных евреев в России (разбор «Заключений» особого с'езда при Раввинской Комиссии 1910 г.) Петербург, 1911 г.

נצחון אישי לרב הצעיר, ששרה עם יריבים חזקים וקשים, מהם מצויידים בנסיון רב שנים, בהשכלה כללית רחבה ובכל כלי הזין של פולמוס צבורי — ויוכל.

בכל זמן הועידה לא זזה ידו מתוך ידו של הרש"ב מלובאביץ. היה באכסניה אחת עמו ועם הרב ר' חיים סולובייצ'יק מבריסק. מסתבר שבשעות הפנאי היו משוחחים ביניהם בדברי תורה וגם במילי דעלמא ובמילי דבדיחותא, כשחסידים ומתנגדים מתכתשים זה עם זה בטוב־לב. נקשרו קשרי ידידות עם הרב מזא"ה ממוסקבה, הרב רפאלוביץ מקרמנצ'וג ואחרים, אך ביחוד נקשרה נפש אבי בנפשו של ר' חיים מבריסק. באחד ממסעותיו סר אליו אבי ואחר כך הירבה לספר על ר' חיים, על דרך הלימוד שלו ועל הצניעות, הגובלת בענוות, ששררה בביתו. לימים, כאשר ר' חיים חלה ונאנש קרא אבי לכמה מעשירי ניז'ין, שהיו יוצאי בריסק, ודיבר על לבם להזמין אל ר' חיים רופא מומחה מחוץ לארץ. הנגידים החרישו עד שאחד הפטיר בשפה רפה, שאכן ר' חיים שוב איננו אברך... אבי התקצף עליו מאד (הוא היה מהיר חימה ותכונתו זאת הסבה לו הרבה צער) וקרא: — יודעים אתם מה משמע שר' חיים יחיה עוד יום אחד! שיניח תפילין עוד פעם אחת!

עם הסתלקותו של ר' חיים הספיד אותו אבי בבית הכנסת הגדול של המתנגדים (די מויער שול) בניז'ין. לפניו עלו על הדוכן נואמים אחרים. כמה מהם — בעיקר הציונים — ביקשו להפוך את אסיפת האבל להפגנה פוליטית לצרכיהם. אבא שמע את דבריהם בדומיה. אחר כך קם להספיד כשפניו חיוורות ושפתיו רוטטות ופתח דבריו: הפכת מספדי למחול לי...

אבי לא היה ציוני רשמי. הוא היה חבר ל„אחדות ישראל" מיסודו של הרב אהרונסון. בוויכוחים שהיו לו עם הציונים היה אומר: „אני ציוני יותר חם מכם". ואמנם, היתה בלבו אהבה גדולה לציון. חלומו היה לעלות לארץ־ישראל ולהתישב בצפת, עירו של האריז הקדוש. על העליה לארץ־ישראל והישיבה בצפת דיברו בביתנו כעל דבר ודאי שחייב להתרחש, ולא רחוק.

*

עסקי הרבנות ועניני הכלל בלעו את רוב יומו של אבי.

בשנת 1912, הזמין אותו הרב מזא"ה לשמש כאחד האקספרטים של ההגנה שמאחורי הקלעים במשפט ביליס.

עם פרוץ מלחמת העולם בשנת 1914 התחילו להגיע לעירנו פליטים יהודים רבים ממחוזות הספר. הישארותם בניז'ין היתה טעונה הרשאה מיוחדת מטעם השלטונות וזו לא ניתנה על נקלה. אבי השתדל בעבורם בהצלחה. העניים שבהם היו זקוקים לסעד, לדירות, להתעסקות. העשירים התאחזו בעסקים ורבים מהם עשו חיל במקום גלותם. אלה מהם ששרדו אחר המהפכה והפרעות חזרו אחר כך לפולין ולליטא במסגרת הרפאטריאציה.

בית הסוהר והאסירים היהודים היו גם הם ענין לענות בו, ביחוד בפרוס החגים ויותר מכולם חג הפסח, כאשר היה צורך לספק לאסירים מצה ויין ושאר צרכי החג.

אבי היה עסקן בעל שעור קומה ונואם מזהיר שנועד לגדולות. אף על פי כן „ביזבז" את זמנו וכוחותיו על ענינים פעוטים לכאורה. אולם בעיניו לא היו אלה ענינים פעוטים והוא עצמו לא סבר שזמנו מבוזבז בעיסוקים אלה. היחיד וגורלו היו חשובים בעיניו לא פחות מכל ענין העומד ברומו של עולם, ורק על דבר

אחד היה מיצר — שאין שעתו פנויה יותר ללימוד. בשעות הערב המאוחרות, משנסגרה הדלת על אחרון המבקרים, היה מייחד עצמו ללימוד ולכתיבה. כמה חביב היה עליו לימוד תורה לשמה! ומה ערב היה ניגון הגמרא בחדרים השקטים! בביתנו היו כרכים רבים של כתבי יד משל אבי. כולם הלכו לאיבוד, כי בשנת 1925, כאשר עלינו לארץ־ישראל, לא הורשתה אמי להוציא את הכתבים והספרים ולא נשתייר בידינו מאומה אלא שתי תשובות בכתב־יד. האחת, תשובה לאביו הרד"צ בשאלת עגונה, היא מסה תורנית למופת מבחינת המבנה ההגיוני, הצורה הספרותית המוגמרת והלשון העברית העשירה והבהירה.

בשנת 1918 שלטה באוקראינה ה„ראדה" (מועצה) המרכזית האוקראינית. הראדה קראה לאסיפה לאומית מייסדת של כל המיעוטים באוקראינה ובין השאר לאסיפה לאומית של היהודים*). דומה, שמש התקוה האירה ליהודים, תקוה לעצמאות חברתית וקהילתית. באסיפה הלאומית נידונו שאלות רחבות, לכאורה, בהרבה מאלו שעמדו על סדר יומה של ועידת הרבנים בפטרבורג בשנת 1910. ברם, הרושם המתקבל מקריאת החומר על האסיפה הוא, כי יותר משנידונו בה ענינים לגופם התווכחו הנאספים על ענינים ארגוניים ועל שאלות ייצוג, מפתח מפלגתי, הרכב הועדות השונות וכל כיוצא בהם. סח לי פעם אברהם לוינסון ע"ה שכל החלטה של האסיפה היתה „בטלה בששים", כי 60 המשתתפים מעולם לא הצליחו להכריע דבר לא ברוב קולות ולא בהסכמה הדדית. אבי היה ציר לאסיפה הלאומית. הוא השתתף גם בכינוס של „אחדות ישראל" שהתקיים בקיוב באותה עונה, ודומה שממקור זה שאב יותר תקוה מאשר מהאסיפה הלאומית. תקיף היה בהשקפתו שאין להם ליהודים אלא יהדותם וממנה יוושעו. לבו גיבא לו כי האביב, אשר בשורתו נישאה בתרועת צהלה בקיוב — לא יאריך ימים. ואולי ברגישות המיוחדת לו כבר חזה את גורלו שלו. הוא חזר הביתה ורוחו היתה מדוכדכת עליו. עד מהרה נכבשה קיוב ואוקראינה כולה על־ידי חילות הסובייטים, הממשלה הזמנית מוגרה ונפלה גם ה„ראדה" קיצרת הימים. באו ימי האימים. כאיש דת, כעסקן ציבורי וכמי שהיה לו מגע עם שלטונות הצאר (בימי הועידה בפטרבורג ואחר כך עם שלטונות העיר והפלך לטובת הפליטים, בעסקי בית הסוהר וכו') היה אבי מבוקש על ידי השלטון החדש. פעמים מספר נסע לצ'רניגוב והסתתר שם בבית אביו עד יעבור זעם. אחר כך חזר לניז'ין, אך נפשו כבר לא ידעה מנוחה.

סמוך לר"ח אלול תרע"ט (1919) נפלה ניז'ין לפני צבאות דניקין. היה זה בערב שבת. ערב־רב של שיירי גייסות הצאר, קוזאקים, טטרים וצ'צ'נים, מהם פראי־אדם גמורים במראיהם, התנהלו ברחובות העיר. לא ארכה השעה עד שבני אספסוף מהפרברים חברו אליהם ונחשול של שוד ופרעות ומעשי התעללות פרץ בעיר. ההמון היה פרוע לשמצה. היה ברור שאם לא תנתן הגנה ליהודים מיד יאבד מנוס מהם.

משלחת של שלושה — הרב, כומר פרבוסלבי בשם אנדריאבסקי ואיש יהודי מחשובי בעלי הבתים בשם זסלבסקי, יצאו אל מפקד העיר. ככל שידוע קיבל המפקד את המשלחת. ספק אם הבטיח להם דבר של ממש, שכן רסן השלטון כבר נשמט גם מידיו.

המשלחת חזרה ברגל (קרוב לודאי שלא ניתן להשיג כרכרה בעיר הנפחדת).

---

*) פרטים על האסיפה הלאומית ראה בספרו של א. רפאלי (צנציפר) — המאבק לגאולה. ת"א תשט"ז.

בדרכם ראו חבורות־חבורות של פורעים משוטטים בחוצות. אנדריאבסקי וזסלבסקי סרו אל בית היראה הקרוב להסתתר שם, והפצירו באבי שיכנס עמהם.

שוב נשנה הסיפור הקלאסי על הצדיק והשטן העומד על ימינו לשטנו. היה רגע טראגי של בחירה: האם יכנס ויציל את נפשו תחת כנפי עבודה זרה, או ישים מבטחו באלהי אבותיו ויקיים בעצמו — אם נגזר עליו — ייהרג ואל יעבור? לאבי היה זה הנסיון האחרון והמכריע בחייו והוא לא התכחש לאמת שבלבבו. פרש מחבריו ונכנס לבית־מלון יהודי מול הכנסיה. כנופית פורעים פשטה על הבית ורצחה את כל יושביו ולא ניצל מכולם רק אחד ששם עצמו מת. הוא שסיפר אחר כך על הרגעים האחרונים של אבי, כאשר פנה אל הנאספים עמו וביקש לומר עמהם ווידוי וביקש שכל הנשאר בחיים ימסור מאיש לאיש על הדבקות בתורת ישראל, בחינת „ואין לנו שיור רק התורה הזאת" ועל שמירת השבת. לאבי היה יחס מיסטי אל השבת שקשה לאדם חילוני לעמוד עליו.

ביום ו' באלול תרע"ט נפל שדוד והוא רק בן 41 שנה. אחריתו מעידה על ראשיתו.

*

לבית העלמין נסעו בלוית משמר קוזקים. גויים עמדו משני צדי הדרך ואיימו באגרופיהם, העבירו כף־יד על הצואר בתנועת מאכלת: את כלכם נשחט, ז'ידים! והקוזקים לא הנידו עפעף.

ההרוגים, אמרו שהיו 50 קרבנות, היו מוטלים שורות שורות על גבי הקרקע. היו שנטבחו על משכבם וקפאו בפוזות משונות, כשיד אחת מכסה על העינים והאחרת שלוחה לפנים דרך התגוננות. היו שם אב ובנו, רדילובסקי שמם, שהומתו בעונה אחת והם לבושים אך לבנים תחתונים מגואלים בדם... יללות פלחו את האויר. הקברנים עשו מלאכתם בחיפזון. אבא היה לבוש שחורים כתמיד ופניו כפני חי, רק חיוורות מאד. כתם דם רפה נראה על תנוך אזנו. הוא נורה בערפו ומיתתו היתה, כמסתבר, עדי רגע.

הקברים נכרו בשורות ארוכות, וקברו של הרב הראשון בשורה.

ר' משה־לייב שוחט, היהודי הנאה, בעל הקומה ולבן הזקן, ידיד נאמן לאבא, ביקש להשאיר לו מקום פנוי ליד הרב עד בוא שעתו שלו. מקץ שבוע אחד נרצח גם הוא והובא לקבורה ליד אבי.

*

צרות אחרונות משכיחות ראשונות. חלפו יותר מארבע עשרות שנים ודם יהודי רב נשפך מני אז. קהילות שלמות נמחו מתחת השמים. בטבח האנונימי האדיר אין זכרון לאחרונים, קל וחומר לראשונים. הכל נתמזג למושג עמום אחד של קהילות הקודש שנטבחו ונשרפו על קידוש השם, למן מסעי הצלב וגזירות ת"ח ות"ט ועד המיתקנים המודרניים והמשוכללים של הצורר האחרון.

והנה לעתים אני מופתעת כאשר אנשים שואלים אותי היום אם אני בתו של הרב מנדל חן ומפליגים בסיפורים עליו, בין אלה שהכירו אותו פנים ובין ששמועתו הגיעה אליהם.

סח לי אדם בשם אבא: כתוב „אהיה תמים בחוקיך למען לא אבוש" (תהלים קי"ט) — כשאדם בא לפני בית דין של מעלה ונמצא ש ל א היה תמים בחוקי השם, הרי הבושה, כנראה, גדולה מאד.

לבו שלו היה תמים. הוא לא היה צריך ליבוש בעמדו לפני כס המשפט של מעלה...

יעקב בוקשטיין

כיצד עליתי ארצה מברית־המועצות

בשנת 1923, לאחר כמה עשרות שנות מגורים במוסקבה, גמלה בלבי ההחלטה לעלות לארץ־ישראל ובמהירות האפשרית ביותר. בעיקר הדאיגה אותי הבעיה של חינוך ילדי בעתיד. שני בני, יהונתן בן ה־4 ודניאל בן השנה, ספגו את הרוח העברית מיום צאתם לאויר העולם, שכן ביתי בית עברי היה במוסקבה, והלשון העברית היתה שגורה בפינו, וכמובן שחזון הציונות בהגשמתה אף הוא חי בלבנו. והנה ראיתי כי כל עולמי מתמוטט, וסכנת חורבן מאיימת על כל שאיפותי ותכניותי ביחס לחינוך בני.

זוכרני כי באותה תקופה נפגשתי עם יהודה קופלביץ שבא מהארץ ובשיחות תאר את החיים בה ואת המצב. בלעתי בצמא כל מלה היוצאת מפיו ובעיקר חקרתי אותו רבות ביחס לאפשרויות עבודה בארץ לגבי אדם בעל משפחה מסוגי. כל דרישותי הצטמצמו בשאיפה העזה לעלות ארצה והסתפקות במועט, עד כדי „דג מלוח וכוס תה"; העיקר בעיני היה לעלות בכל מחיר, לעקור מכאן. היינו במוסקבה כעין אי עברי. בבית שלנו היה גן עברי ובו 6 ילדים, ביניהם ילדי, דניאל ויהונתן. הגננת של גן־הילדים העברי הזה היתה חנה ליברמן.

התעוררה שאלת קבלת היתר היציאה. הגשת בקשה היתה כרוכה בצירוף מיסמכים רבים ושונים. לאחר התרוצצויות וטירחה לא מעטה השגנו את התעודות הדרושות והגשתי, לפי עצת יודעי דבר, שתי בקשות נפרדות: האחת בשבילי לחוד, והשניה בשביל אשתי רבקה והילדים. הדבר היה בתחילת 1924, ואמנם כעבור זמן קצר התקבל רשיון יציאה לאשתי וילדי, אך בקשתי שלי נדחתה. החלטנו שבינתיים תקבל רבקה ויזת כניסה לארץ־ישראל, ואני אוסיף ואחדש את בקשתי לקבלת רשיון יציאה. אך בקשתי נדחתה שוב.

רעייתי הספיקה בינתיים לקבל את ויזת הכניסה לארץ. במוסקבה היתה צירות בריטית ושם ביססה את בקשתה כי חוזרת היא לארץ מולדתה. כאשר נחקרה הסבירה כי כבר היתה בארץ־ישראל וכי בשנת 1914 עם פרוץ המלחמה גורשה עם יהודי תל־אביב למצרים וחזרה לרוסיה, אלא שאין לה תעודות. מנהל הצירות קרא לפקיד ולהפתעתה הרבה פנה אליה בעברית, ולאחר שיחה, שרבקה עמדה בה כנראה במבחן, אישר הפקיד כי אמנם היתה בארץ־ישראל וכי ראויה היא לקבלת ויזה. כך הצליחה רבקה לקבל את הויזה הדרושה בתור תיירת בשבילה ובשבילה הילדים. כאשר נדחתה שוב בקשתי, בשלישית, החלטנו שרצוי כי רבקה והילדים לא יהססו יותר, יעלו מיד, ואני אצטרף אליהם בארץ בהזדמנות הראשונה. היתה זו כמובן החלטה נועזה, אלא שבסתר לבי לא עממה תקוותי כי בסופו של דבר יעלה חפצי בידי.

במרס 1924 עזבו רבקה והילדים את מוסקבה ועלו ארצה. היא יצאה דרך לטביה, גרמניה, איטליה — לארץ־ישראל. נשארתי יחידי בדירה בת שלושה

חדרים, וכדי לא לעורר עין־הרע הכנסתי שכן. באה תקופת ה„נאפ״ ובמצבי הכלכלי חלה הקלה מסויימת. במשך הקיץ הגשתי בקשות נוספות לקבלת רשות ליציאה וכולן נדחו בזו אחר זו. בקשתי האחרונה נסתייעה גם בצירוף שת־ ערבויות בעלות משקל ביחס לכשרותי האישית. האחת היתה מצד ה„משגיח על כשרות דרי הבית״, מפקד דיויזיה לשעבר, רוסי שהתידדתי אתו. „ידידותנו״ התגברה ביחוד לאחר שלימדתיו משחק ה־1000 בקלפים, ותלמידי הראה כושר־ תפיסה ונחל הצלחות רבות במשחק, לפי שמעולם לא נהניתי כל־כך מהפסד כסף כמו במקרה זה. בזכות „רווחים״ אלה היה חותם ברצון על כל ההמלצות הדרושות לי. ערבות שניה ניתנה לי ע״י שכן שני, יהודי אשר עבד בשירות הג.פ.או. אך כל זה לא הועיל ובקשתי נדחתה פעם נוספת.

התיאשתי מהאפשרות של יציאה ליגלית, והתחלתי חוקר ובודק אפשרויות אחרות. אז צץ בי הרעיון של הברחת הגבול, מעשה שהיה כרוך בסכנת־מות. התקשרתי עם „החלוץ״. הוסכם שאשלם 100 צ׳רבונצ׳ים (בערך 100 לירות). נתתי 50 במזומנים ו־50 הייתי צריך לתת בעברי את הגבול בלטביה. הורי ואחי התיחסו לכך בכל החומרה והתנגדו נמרצות לנסיוני המסוכן והמפוקפק, אך רצוני העז לעלות ארצה ולהצטרף אל אשתי וילדי התגבר על הכל. אחותי התגוררה אז בברלין והוסכם כי אם אצליח לעבור את הגבול תודיע על כך טלגרפית להורי במוסקבה ולאשתי בתל־אביב כי „הסחורה הגיעה בשלום״.

ביום ג׳ בחשון תרפ״ד (אוקטובר 1924) יצאתי להרפתקה שבה תליתי את כל תקוותי. אתי נסעו עוד שני יהודים אשר שאפו כמוני לברוח — שפירא וכהן. ההוראות הסודיות היו שנסע לפלוצק ונקיים שם מגע עם הנוגעים בדבר. פלוצק נמצאה כ־50 ק״מ מהגבול הלטבי והנסיעה לשם היתה מותרת ללא רשיונות מיוחדים, ואילו מעבר לה חייבים היו ברשיון. בליל חשוך ב־11, סמוד לחצות, יצאנו בחשאי מתחנת הרכבת במוסקבה. החלטנו לנסוע בקרון אחד שלא לאבד את הקשר, אך לא להתרועע יתר על המידה שלא לעורר חשד. הכינונו לנו „אליבי״ במקרה שניתפש: מטרתנו לקחת חלק במכירות הפומביות הנערכות בבית־המכס בפלוצק. בחשאי נפרדתי מבני משפחתי.

זמן הנסיעה ממוסקבה לפלוצק הוא 20 שעה. ההוראות מ„החלוץ״ היו כי בבואנו לפלוצק יפגוש אותנו בחור והוא יביאנו למקום מסויים כדי להיפגש עם פ. לקבלת הוראות נוספות ביחס להמשכה של הנסיעה. במקרה תקלה כל־שהיא היה עלינו לנסוע למלון, להתאכסן בו, ואח״כ לגשת לרחוב מסויים, „סימטת הסוסים״ בית מס. 3, ושם לפנות לח׳ פ. המתגורר בחדר לחוד. כדי להיות בטוח במקום יש לגשת בערב ולהבחין בחלון השלישי מימין בקבוק ריק ובתוכו נר דולק. זה היה הסימן: בית מס׳ 3, חלון שלישי. בהיר ונהיר. סיסמת ההיכר במקרה כזה היתה הערה מפינו: „איזו יערות נהדרים בסביבתכם״, ואילו התשובה, ברוסית כמובן, מפי הח׳ פ.: „לכן אצלנו עצי הסקה בזול״. לכאורה אף זה ברור ומובן.

הגענו לתחנת הרכבת בפלוצק בלילה. אפלה גמורה ומוחלטת. עמדנו שלושתנו צפופים יחד תוך צפייה מתוחה, אך „הילד איננו״. לא באו לפגוש אותנו... קראנו לעגלון ונסענו למלון „וארשה״. בעל האכסניה, יהודי, סידר לנו שני חדרים, חדר אחד עם שתי מיטות, וחדר שני עם מיטה אחת למעני. אחרי שתיית תה חם ומהביל הרינו יוצאים לתהות על פשר הענין. אני וכהן יצאנו בשליחות ואילו השלישי החליט כי שניים מספיקים לשם כך. עוד במוסקבה הוסבר לנו שהרחוב נמצא ליד הכנסיה הפרבוסלבית. ובחוץ חושך צלמות. אנו מגששים

באפלה וסוף־סוף הרגשנו בחוש כי אכן נמצאים אנו ליד הכניסה שמתוכה מזדקר מגדלה הגבוה. אך לפנות הלאה לא ידענו היכן ולאן. פתאום עבר חייל רוסי לבוש מדים. לתומי פניתי אליו בשאלה על הכתובת. „בואו אחרי — הוא אומר — זאת הסימטה". הלכנו אחריו, ולפתע נתקפתי חששות כבדים והיה לי הרושם כי שגיתי שגיאה חמורה. מי יודע מיהו חייל זה, שמא מאנשי אמונם של הג.פ.או.? ונוסף על כך הריני מרגיש כי כהן מאיט את צעדיו, לאט לאט, משתמט ונעלם פתאום לגמרי. נשארתי לבדי. המצב היה עדין למדי. אם אברח — אעורר חשד; אם אוסיף ללכת — מה צפוי לי? באין ברירה הריני נגרר אחריו בלב כבד. והוא שואל: „את מי אתה מבקש?"... לכל הרוחות! זה חסר לי. מתברר כי גם החייל הלך לאותו בית, אם כי אין הוא מכיר את הח' פ. הדבר נסתיים בכך שליד הכניסה עזבני לנפשי. אך את החלון כבר לא היה סיפק בידי לראות. נזכרתי בסימן: „הנר הדולק", אך כבר מאוחר ואין לראות דבר. בכל־זאת נכנסתי לחדרו של הח' פ. הצגתי את עצמי ופניתי אליו כמוסכם ברוסית: „איזו יערות נהדרים בסביבתכם", ואילו הוא אינו עונה לי כמוסכם, מחויר עד מות, מגמגם ואינו משיב. הבנתי כי הלה חושד בי שאני מאנשי הג.פ.או. וכידוע סכנת־מות כרוכה בעבודה בלתי־ליגלית מעין זו של הברחת ציונים מרוסיה. אך אני התאוששתי, לא איבדתי את השליטה על עצמי, ובקור־רוח ובשקט הריני שואלו לענין ובעברית: „מדוע לא באו לפגוש אותי?" ראתי כי הבעת־פניו השתנתה לטובה נוכח דיבורי העברי שפעל עליו כבמטה־קסם. הצגנו את עצמנו והוא נרגע. נתברר כי הבחור שנשלח לפגוש אותנו לא מצא אותנו בגלל איחור הרכבת, וכך נשתבש הענין.

החלה בינינו שיחה כמתואר במיטב הספרות הבלשית. בבית היו כמה וכמה אולמות גדולים ועם בוא המהפכה נחלקו תוך התקנת מחיצות רבות עשויות קרשים שהבדילו בין ה„לולים" בהם השתכנו כל מיני בריות. השיחה התנהלה איפוא בלחש וברמזים מחשש האזנה. לבסוף אמר לי לחזור למלון והוא יתקשר בינתיים עם המבריח ויתן לי תשובה למחרת היום.

חזרתי למלון ומצאתי שם את כהן ואת שפירא שותים תה חם ונהנים. גם כהן הסביר לי כי למעשה מספיק לשליחות זו אדם אחד בלבד. הלכנו לישון בהרגשה מוזרה ומעיקה לאחר מערבולת המאורעות שעברו עלינו. למחרת השכמנו והגענו בעיירה קטנה, אנו זרים וחוששים מפני „עין רעה" העלולה להטיל בנו חשד. הסתגרנו איפוא במלון מבלי לצאת לאור היום ורק בערב ניגשנו לח' פ. אך הענין טרם סודר. בינתיים נתחלפו האנשים שהיו קשורים במבריח וכל ענין ההברחה נשתבש. דחו אותנו ליום ועוד יום, וכך עבר עלינו שבוע של מתיחות עצומה. במשך שבוע זה חיינו חיי בטלה, שיחקנו, עישנו, דומה — נהנים מחיינו. אך עינו הפקוחה של בעל המלון, יהודי פיקח וערמומי השגיחה בנו כמבקש לתהות על קנקננו. בתור בן עיירה השוכנת על הגבול מבין הוא „במה דברים אמורים", אך מאידך, במשטר של חשדות והלשנות אינו בטוח שמא אנו סוכני הג.פ.או. לבסוף מתגבר הוא על היסוסיו והריהו מטפל בנו באורח דיפלומטי. הוא מוציא ומראה לנו קופסת גפרורים: „רואה אתה — הוא אומר לי — קופסא זו הביא לי קצין רוסי. פתחתי את הקופסא והנה להפתעתי הרבה היתה בה פתקא שבה מבקש אותי מישהו בחתימת × שאני אסייע בידי קצין זה לעבור את הגבול... מקרה מוזר, לא כך?"... הרמז היה דק למדי, מבקש ללמדני כי ממנו אין נסתר דבר. אך אני לא עניתי. סוף־סוף מצויים אנו בארץ „החופש" ומי יודע מה טיבו של בר־נש זה...

בסוף השבוע הודיע לי הח' פ. שהעסק השתבש. המבריח נאסר ועלינו לחזור לויטבסק ולחכות שם עד שיחדשו „הקשרים". חברי להרפתקה החליטו לחזור ואילו אני גמרתי אומר: אם לחזור אז רק למוסקבה. למחרת חזרתי למוסקבה והם נסעו לויטבסק כדי לנסות מזלם לאחר־כך בהברחת הגבול.

עם שובי למוסקבה נוכחתי לדעת כי דירתי נשללה ממני. הושבתי יחד עם מנהל הבית בחדר אחד. הוקמה מחיצה בינינו. היה זה חודש נובמבר, הסקה לא היתה והקור היה עז וחודר לעצמות. מעלת הקור ירדה לאפס ואני הייתי מכורבל בבגדי וחובש גם את כובעי לראשי כדי להתגונן בפני הקור.

בינתיים הריני ממשיך לתכנן תכניות ונסיונות חדשים לשם השגת רשיון יציאה. יום אחד מביא לי הדואר גלויה בזו הלשון: „שמעתי שאתה רוצה לנסוע ליפו. ברצוני לשוחח אתך". החתימה היתה בלתי ידועה לי. התעורר בי חשד שמא יש כאן מלכודת חדשה. אך מצד שני משך אותי יצרי לגשת ולהפגש עם האדם המסתורי המתעניין בגורלי. אחרי הכל הרי רצוני לצאת מכאן גלוי וידוע הוא, ומה עוול בכך? ניגשתי איפוא לפי הכתובת המסויימת. בחדר גדול פגשני אדם בגיל 50, תוך עוני ניכר, אי־סדר ולכלוך. היה זה בנו של חייל ניקולאי שנקלע לבין הגויים ואינו מבין מלה אחת אידיש ומכל שכן עברית. רק רוסית עסיסית. ראיתי גם את בני־ביתו: שתי בנות בגיל 16—18 מאשתו הראשונה. ילד מאשתו השנה ההרה. לעיני משפחתו הוא מציג ברוב פאר תיאטרוני אטלס בגודל של חצי מטר, מטייל עליו בכף ידו, מורה באצבעו על נקודה בקצה הים התיכון ומכריז: „יפו! לשם אביא אתכם". והוא מגולל לפני את הצעתו. יש לו רשיון־יציאה מרוסיה אך אין לו ויזת כניסה לארץ־ישראל. הוא מוכן איפוא להשתדל להשיג לי רשיון־יציאה ואילו אני מצדי אעזור לו בקבלת הויזה הנחוצה.

הצעתו נראתה לי תמוהה למדי, וגם לא הייתי בטוח במה אוכל לעזור לו, אך יותר תמיה הייתי כיצד ובמה יוכל הוא לעזור לי לאחר שבקשתי נדחתה שש פעמים. בכל־אופן הסכמתי. התנינו שאשלם לו 10 צ'רנובנצ'ים עם קבלת הרשיון ומיד ניגשתי במרץ לריכוז המיסמכים והתעודות מחדש, והגשתי בקשה נוספת לקבלת רשיון היציאה. עד היום לא ברור לי כיצד סידר את הענין. הוא אמנם גילה לי לאחר מעשה כי הדחיות של בקשתי נבעו בגלל היותי „חשוד בציונות", והבקשות שלי היו עוברות את כל הערכאות ורק במשרד מסויים היו דוחים אותן על סמך החשד המסוכן הזה. כאשר הוגש לי הרשיון לא האמנתי למראה עיניי. חזרתי לבית הורי ומרוב התרגשות לא יכולתי לדבר עם אחי, רק הוצאתי את הרשיון מכיסי והראיתיו לו באלם־לשון. גם הוא לא האמין למראה עיניו. חלום שהפך למציאות.

אך בכך טרם נסתיימה פרשת הנסיעה. זקוק הייתי עדיין לויזת כניסה לא"י. אשתי היתה בתל־אביב ובמשך כל הזמן העברתי לה כסף באמצעות כל מיני תחבולות. הברקתי לה שקיבלתי את רשיון היציאה. נסעה להנהלה הציונית בירושלים ושם יעצו לה שאקבל ויזה של בעל הון. היא הכניסה על חשבוני לבנק אפ"ק סך של 500 ל"י וכך נתקבלה הויזה. אך, „אליה וקוץ בה". ויזה כזו של בעל הון ר"ל, הרי היא כפסק־דין מות ברוסיה הקומוניסטית. הוחלט שכדאי לשלוח את הויזה באמצעות הצירות הבריטית בחזקת דואר דיפלומטי שאינו עובר את הצנזורה ברוסיה. יעצו לה לא להבריק בכלל שלא להזכיר את הויזה המסוכנת. כדי לא לעורר חשד כתבה את המכתב בעברית. הדרכון שקיבלתי תקפו היה למשך 30 יום בלבד וכמעט שלא היתה כל אפשרות להאריך מועד זה. הלכתי

לצירות הבריטית ואין זכר לויזה. יום־יום הריני מופיע בצירות מלא התרגשות וחשש, עיני יוצאות ממש מחוריהן מרוב צפייה, ורגלי כושלות. אך אין קול ואין עונה. כל שלושה ימים הריני מבריק לתל־אביב. בסוף קיבלתי מברק: הויזה נשלחה.

חלפו עלי ימים של צפייה עצומה. ככה עברו שלושים יום והויזה איננה. בינתיים הריני תלוי באויר. מכרתי כל מה שהיה לי. ביום ה־33 נתקבלה הויזה המיוחלת. הטביעו את החותמת על גבי הדרכון אך תקפו בעצם פג. הריני מיואש ואובד־עצות. ואז פוגשני יהודי, מכר מקיוב, הוא מקשיב לסיפור צרותי וצוחק: יש הרבה יהודים במצבי והם מסתדרים. באים לאודיסה ושם מחדשים את הרשיון. גם ידידי, השכן, פקיד הג.פ.או., הזהירני לבל אגיש את הדרכון להארכה במוסקבה לפי שעלול אני לא לראותו שוב לעולם. גם החייל הניקולייבי קיבל ויזה. נסענו ביחד. נפרדתי מבני משפחתי מלא חרדה שמא לא יעבור הענין בשלום. אך הצלחתי להאריך את תקפו של הדרכון והפלגנו מאודיסה באניה „נובורוסיסק", שבה נסעו עוד כ־70 משפחות.

עוד בהיותי במוסקבה שלחתי את המזוודות שלי לנמל אודסה וסידרתי שיטעינו אותן על האניה. לבקורת המכס באתי כתייר קל־תנועה חסר מזוודות. ראיתי כי הפקידים תמהים על כך, אך דוקא משום־כך לא העזו לחקור יתר על המידה הואיל ואם בתוך קהל הנוסעים הרב של יהודים הנסחבים עם מזוודות ומטלטלים מצוי אחד המסתובב עם תיק בלבד ביד — ודאי דברים בגו... ראיתי כי הפקידים מלווים אותי במבטים מלאי אהדה. ודאי, הרהרו בלבם, הריהו אחד מאנשי הג.פ.או. הנוסע בשליחות מסוכנת למזרח...

בהיותנו באודסה, בעיצומה של התכונה להפלגה, הציע לי שותפי לנסיעה, היהודי הניקולייבי התמהוני, כי הוא נוטל על עצמו להחביא בכליו למעני מספר ניכר של ניירות־ערך מסוגים שונים וכסף בערך של אלפי לירות. אלא שברגע האחרון ממש לפני ההפלגה הודיעני כי פחד נפל עליו ואינו רוצה לסכן בשל כך את הנסיעה. החזיר לי את הכסף ואני נוכחתי לדעת כי לא אוכל להוציאו מרוסיה. היה עלי להחפז, ונגד עיניו המוכות תמהון הוצאתי גפרור מכיסי ושרפתי בקור־רוח את חבילת הכסף ושטרות־הערך. וכך הפלגתי פטור מרכוש ומענשו כאחד.

במשך כל ימות ההפלגה לא מש ממני שותפי זה אף לרגע. משום־מה בטח בי, נתן בי אמונו והשליך את כל יהבו עלי. נסענו דרך קושטא ופיראוס. הנסיעה נמשכה כחודש ימים. ב־2 בפברואר 1925 הגעתי לחוף יפו. משפחתי חכתה לי. כמובן שלא יכולתי לרדת עד שאסדר את ענין שותפי לנסיעה. רעייתי כבר טרחה מראש והכינה למענו תעודה שיש לו מגרש שקנה מחברת „המנחיל", וכמובן שבתורת בעל־הון ניתנה לו הרשות לרדת יחד עם בני משפחתו...

בנק דיסקונט לישראל בע"מ

שרות בנקאי מעולה

95 סניפים בכל רחבי הארץ

●

סך האקטיב ליום 31.12.62

הגיע ל־717,233,827 ל"י

יעקב אהרוני

בית הספר העברי בסאראטוב

(המשך)

תקופת הפליטים

והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה. המחיצות המלאכותיות של תחום המושב נהרסו. יהודי הגבולין טולטלו ברשע כסל כטלטל פגרי גופות נגועי דבר. ניקולי ניקוליביץ, המצביא הראשי, ראה בהם און והטיל חשד של ריגול ובגידה בצבא הרוסי על אומה שלמה, עולל וזקן גם יחד. הממשלה הצארית אכולת בגד בוגדים — החל מאלכסנדרה פיודורובנה, גרישה ראספוטין וכלה בפקידי המטות השונים — הטילה מום זה בנו.

והאסטרטגיה הרוסית הנחשלת ומאחרת תמיד, זו שלא היו לה די קרונות רכבת להעביר את חיליה למקום הדרוש, היתה הפעם זריזה מאד ונחלה נצחון מזהיר בחזית הפנימית. כל מאות אלפי היהודים שעל גבולות גרמניה ופולניה הושלכו במשך עשרים וארבע שעות „לעמקי הערף" של החזית. אוקרינה מצד אחד ופלכי רוסיה הפנימיים מאידך גיסא שמשו מקומות קליטה לכל המוני הפליטים. בנסיון קשה עמדה אז היהדות הרוסית והצליחה. היהודים הבינו את ערך הרגע ההיסטורי וחובתם לאחיהם, העקורים בחזקת היד ממקומות מושבותיהם מדור דור והנקראים עכשיו בלשונה הנקיה של הממשלה בשם פליטים. שאלת הפליטים הועמדה במרכז חיי הכלל והפרט של היהדות הרוסית. להמציא מזון ודירה לפליטים, עבודה לגדולים ובתי־חנוך ולימוד לילדים — לדברים אלה הקדישו עצמם בכל קהילה עברית טובי הכוחות.

קבלת פני הפליטים (על בוא כל משלוח של פליטים היו מטלגרפים מראש) היתה מלווה ברחמים רבים של אנשים הרוצים להמציא נחומים לאחיהם, שזכויות האדם שלהם נרמסו ברגל אויב שפל. כל אחד הקדיש את זמנו, פינה חלק מביתו וחילק את פרוסתו האחרונה עם הפליטים, אמהות היו מפקירות את בני־משפחתם והולכות לבתי־הפליטים לטפל בזקנים וחולים, חנונים היו סוגרים את חנויותיהם והרבנים — את ספריהם לסידור מושבי־זקנים ובתי־מחסה לתינוקות, בתי־חנוך ולמוד לילדים ובתי תמחוי לפליטים. הבנינים הצבוריים היותר מרווחים, כמו בתי־הספר והספריות, ואפילו הרבה בתי־כנסיות פונו לכתחלה ובשמחה של מצוה בשביל הפליטים.

האומה העברית השומרת ברית ונאמנת לארצות מושבה הרגישה עצמה נפגעת ביותר ורצתה להטביע את רגש הכאב והעלבון הלאומי במעינות רחמים רבים לאחיהם האומללים.

ובתקופה אחראית רבת תוצאות זו רצתה ההשגחה להעמיד את סאראטוב עם קומץ היהודים שבה במרכז החיים הצבוריים של היהדות הרוסית.

גם לעיר רוסית טהורה זו, שמתי־מספר תושביה היהודים לא התבלטו בה ביותר, נדחסו בבת־אחת הרבה מאות משפחות גולים יהודים והיא נעשתה למרכז יהודי גדול. סוחרים ואנשי־מעשה, רבנים ודינים, נשואי פנים ובחורי ישיבות, חבושי שטרימלים ועטופי קפוטות ארוכות וסדוקות ומשופעי זקן ופיאות שוטטו ברחובות בעינים בוהות. האימפולסיביות

היהודית. שהצרות החריפוה ללא שיעור, השרתה על רחובותיה הרחבים והשקטים של העיר הרוסית עצבון ותוגה יהודית.

ולעומת מקופחי־גורל אלה הספיקו יהודים רבים מבני המקום לעשות הון בעטיה של המלחמה. נפתחו בתי־מסחר גדולים, נוסדו בתי־חרשת ותעשיה, הופיעו באי־כח פירמות מסחריות גדולות וקבלני צבא מערי־הבירה.

כל אלה ביחד שיוו פנים חדשות לסאראטוב במדה כזאת שקשה היה לי להכירה בשובי אליה שנית בקיץ שנת 1916.

בית־הכנסת הגדול (הוא נבנה אחרי הפרעות של שנת 1905), שלפני פרוץ המלחמה היה מן ההכרח לשכור כמה בעלנים כדי לקיים בו יום־יום מנין לתפלה בימות החורף, ובשבתות היה מספר מתפלליו שנים־שלושה מנינים, היה מלא מפה לפה. אלפי אנשים עמדו צפופים בבית־הכנסת, במסדרונותיו ובחצרו.

והיהודים אף הם לא אותם שמקודם, כי אם יהודים שביהודים, בני קובנה, אישישוק ובריסק־דליטא; וילנה, גרודנה, ביאליסטוק ולודז' היו להם כאן ישובים שלהם. מעולם לא ראה המזרח של ביהכנ"ס הסאראטובי קהל כזה. ארבעה־עשר רבנים עמדו שם והדיין של ר' חיים סולוביצ'יק בתוכם. היו כאן בעלי־בתים, למדנים, בני־תורה ובני־אבות ומיטב היהדות הפטריארכלית של תחום המושב.

היהודים שגלו לסאראטוב גם התורה גלתה עמהם. מופתע ומוכה תדהמה עמד האיש הנכנס לביהכנ"ס ביום חול בראותו אנשים יושבים לפני גמרות פתוחות ומתעמקים בהויות אביי ורבא כאן בסאראטוב הגוית הזאת. היו קיימים שעורים לתלמוד בבוקר ושעורי משניות, עין־יעקב ומדרש רבא בין מנחה למעריב ובשבתות. חבורות יהודים לומדים כל אחד ביחידות ומעיינים בספרי יראים ואומרי־תהלים היו כאן להופעה רגילה. דרשנים ומגידים אספו קהל רב של שומעים.

טולטל ועבר לכאן תחום המושב, אותו התחום בעל שלמות הפרצוף שלפני שני דורות, ששיניי הזמן לא כרסמוהו ולא שינו את צורתו.

ארון הקודש התמלא ספרי תורה של קהלות ישראל השדודות. המסדרונות ועזרת הנשים היו מלאים ארגזי ספרי־קדש; קהילה, קהילה וארגזיה.

הזעזוע הגדול, שפתח את הלב היהודי לצרת אחיו בכל אתר ואתר הצליח להקים בשנת 1916, השנה השלישית למלחמת העולם, מוסדות צדקה וחסד רבי־יכולת, כשבראש הפעולה עומדות חברת יקו"פו (הועד היהודי לעזרת קרבנות המלחמה) ואז"ע (החברה לבריאות היהודים) ופליטי סאראטוב סודרו גם הם סידור של שעת חירום.

עמדה בכל חריפותה שאלת פתיחת מוסדות החינוך והתרבות. השעה היא שעת ערב חילוף משמרות. ממעמקים הגיחו מפלגות רבות, כל אחת ודגלה, המסעירות את העיר בסיסמאותיהן, כל אחת צודה אוהדים ותומכים. מלאכי שלום ומלאכי חבלה יצאו למערכה ונפתלו אלו עם אלו.

ורבה המהומה גם ברחוב היהודי.

המוני הפליטים, באי תחום המושב, היו זוג טבעי עם הציונים. ציון וירושלים עומדות במרכז תפלות ישראל ושאיפותיו בכל הדורות. רבים מהם ראו בצרות המתרגשות עקבתא דמשיחא. דוד מירנבורג היה נואם מדי שבת בשבתו בבית הכנסת הגדול והקהל שותה בצמאון את דבריו. נפלאות היו יוצאות הדרשות מפיו במבנה הרעיוני ובצורה המלבבת. נואם בעל כשרון גדול היה דוד. חניך סלובודקה, מלא וגדוש אגדות חז"ל ומדרשים, ידע לדבר אל שומעיו בלשונם וברוחם ובקסם שפתיו הלהיב את הצמאים לגאולה. נושא הדרשות היה תמיד ארץ־ישראל ותחית הלשון העברית.

שבועות וחדשים קלטו את דבריו באהבה וברצון למדנים ופשוטי־עם באותה מדה של

הערצה. המלומדים התפלאו לחריפותו ולמבנה הנפלא של הדרשה ופשוטי־עם בלעו כל משפט בפני עצמו וניהנו מערבותו. אימרות הכנף שלו המלוטשות והפקחיות היו נמסרות מאיש לאיש. בבית־הכנסת לא העיזה שום מפלגה אחרת להופיע. כאן היתה עליהם אימת דוד.

אולם ברחוב השתולל ה„בונד". פירחחי ה„בונד" שיסו את ההמון בציונים: הציונים הם המתבוללים ואילו ה„בונד" נאמן בית ישראל.

הציונים הם שליחי הבורגנות ואילו ה„בונד" הוא שליחם של השדרות הרחבות, (די ברייטע שיכטען).

בלעג נבזים דברו על השידוך האומלל של הלשון המתה והארץ המתה (בלשון הפיגולים שלהם: א גיפגרטע שפראך מיט א גיפגרטע לאנד). בעוד שכאן ברוסיה יפתח היום, מחר גן־העדן לעמי רוסיה וגם ליהודים.

דוד לא נשאר, כמובן, חייב תשובה. דברי החוצפה האלה נדונו ברותחין בשעות הדרשה בביהכ"נס. אש וגפרית נתכו מפיו והקהל התענג לשמע את תשובתו הנמרצת למחרפי מערכות ישראל. דוד היה מופיע גם במקומות צבוריים מחוץ לביהכ"נס ותמיד היו דבריו קולעים ומזהירים. וכשם שהפליא לנאום באידיש הליטאית הפקחית והממולחת, המשובצת במלים ובטוים עבריים ותלמודיים, בלשון נופל על לשון ובקלמבורים מאולתרים המסוגלים לשובב נפשות בדברים רכים משמן ולמחוץ ולמעך בהבל פה אחד, הכל לפי הצורך, כן השכיל לנאום בעברית עסיסית מלוטשת ומבריקה על נושאים שונים, ספרותיים וצבוריים.

בית הספר לפליטים

בית הספר לילדי הפליטים רבים שתו עליו והתנכלו להוציאו מתחום השפעתם של הציונים הטרדנים הללו, הפורצים להם דרך בצבור ומאפילים את „ההכרה העמדית" שלו.

הפרטנדנט הראשון לבעלות על ביה"ס לפליטים היה, כמובן, ה„בונד". מי כמוהו מוסמך לדין בעניני היהודים ומי אפוטרופוס יותר מהימן וחביב על העם יותר ממנו. אחריו החרו החזיקו הרופאים ועורכי־הדין ממפלגת הקדטי"ם. ה„פולקיסטים", ה„טרודוביקים" והסוציאליסטים למיניהם. גושים מחולקים ומפורדים בדעותיהם נדברו ויצאו בחזית מאוחדת למלחמת מצוה. חבורתא קדישתא זו קראה לאספות עם ובלשון מדברת גדולות הזהירו שלא להלכד בשחיתותיהם של „האסיאתים" הללו, חדשים מקרוב באו, העלולים, חלילה לפטם את הילדים בלימודים שעבר זמנם. פחד הציונים נפל על גושים מחולקים ביניהם ואתרבא דביש־גדא השלימו היריבים לצאת חצץ למערכה נגד האויב המשותף. הפליטים, שפרנסתם מוטלת על הצבור, ודאי שלא יעיזו — כך התברכו בלבם — להתנגד לשכל הישר ויעמדו כרחל נאלמה לפני דורשי טובתם; האידיש תדחק את הלשון העברית הכפויה על הדור הצעיר; בית־הספר החדש יחנך עם מחיקת כל המיושן לישובו של עולם חדש ברוסיה המתחדשת.

אבל הם טעו טעות מרה. הפליטים לא היו בבחינת „העם ההולכים החשך". היו להם דרישות לבית־ספר עברי לאומי. שלימוד תורת ישראל ושפתו יתפסו בו את המקום הראוי. הנעקרים מקומם היו זקוקים לבתי־ספר כאלה, שיחד עם התאמתם לתנאי הזמן והמקום החדשים לא יאלצום לנתק את שרשיהם ממסורת העבר, שבה חונכו במשך דורות.

לשמחת הפליטים נבחר למנהל בית־הספר העסקן הציוני רב התהלה דוד מירנבורג, וראש ועד הקהלה, מרק יפימוביץ' (מרדכי בן חיים) ברונשטין, היה חבר הועד של בית־הספר כבא־כח מטעם הסניף הסאראטובי של יקופ"ו.

ברונשטין היה יהודי סלוצקאי, משכיל משנות הששים, בעל השכלה אוניברסיטאית ושולט יפה גם בעברית. היתה לו בסאראטוב באות־כח של הוצאת הספרים ברוקהאוז —

עפרון ושדה פעולותו היה: ערי הוולגה והאוראל וחבל ארץ סיביר. במשרדו הגדול עבדו פקידים וסוכני עזר.

עם כל טרדותיו היה מקדיש הרבה מזמנו לעבודה צבורית. היא היתה חלק מחייו הפרטיים ולמענה היה מקריב לפעמים את שלום הבית. הוא היה ראש ועד הקהילה העברית וראש ועד בית־הספר העברי לילדי המקום. הוא היה נוהג לקבוע זמן קבלת אנשים בעסקי צבור בשעות מוקדמות בבקר או בשעה מאוחרת בלילה. כששאלתיו פעם על כן ענני: אני חוטף ועוסק בצרכי צבור. מה שעלה בידי לעשות הרי זה עשוי ובאפשרות המחר איני בטוח. בתקופת הפליטים עבד עד כדי שכחת עצמו. בכל הועדות השונות היה עובד אקטיבי. לילות כימים עברו עליו בעבודה מורטת עצבים בתוך קהל מרי־נפש טרחנים ותבענים. היה זה יהודי חריף ובעל הומור דק ופיו — חרב חדה. המימרא שהיה משתמש בה לשם הגדרת אחרים התאימה במדה רבה גם לו: Ради острого словца не пожалеет родного отца (בשביל מלה חריפה לא יחוס גם על אביו מולידו).

בעיות קשות דחקו ותבעו את פתרונן. ראשית כל יש למצא בנין מתאים לקליטת מאות תלמידים. לפי שעה פתח בית־הכנסת הגדול את דלתותיו ובקומה השניה — עזרת הנשים — הוקמו מחיצות עראי לשם איכסון התלמידים לכתותיהם עד שימצא הבנין המתאים. היה צורך דחוף לגייס מורים מוסמכים בעלי נסיון פדגוגי, בעלי כשרון וחדורי רעיון התחיה הלאומית. השעה טרופה. רוחות סועה וסער משתוללות, עוקרות משרשן דעות ואמונות דורות וסוחבות אתן את הצעירים.

המנהל גורס: מורה שאינו לאומי, שאינו מסור לתחית ישראל בארצו וללשונו, עבודתו פסולה ושום מעלות טובות אין בכחן לכפר פגם זה.

השעה היא שעת חירום. מסילות הברזל תפוסות במדה גדושה בהעברת חילים לחזיתות ובהעברת הפצועים משם. הדרכים משובשות. מוסדות צבור נעקרו ממקומותיהם או נהרסו כליל. האנשים נתפרדו ונתפזרו על פני כל רחבי רוסיה. כיצד למצא את המורים הדרושים?

באותו פרק זמן ישב בסאראטוב גרוסמן, מי שהיה מפקח מטעם „חברת מרבי ההשכלה ברוסיה". והנאמן היחיד בין עובדיה לעברית באותה שעה. דוד הסתייע הרבה בעצותיו. הוזמנו מורים בתנאי שיוחזרו להם הוצאות הדרך הלוך ושוב, אם עבודתם לא תהא רצויה.

הוזמן מר לוזינסקי, מגומרי הקורסים הגרודנאים. היה זה אציל־רוח ויקר מידות, מורה מושלם, ער לכל שאלה פדגוגית ובעל סמכות במקצועות לימוד רבים. הוא נבחר לסגן־מנהל. הבחירה היתה מוצלחת. הועמד האיש הנכון במקום הנכון. הוא נשלח לחפש מורים בשביל בית־הספר העומד לקום. הוא עבר בכמה ערי אוקרינה ובעזרתו לוקטו אחד אחד והוזמנו מורים מהקורסים הגרודנאים, איש איש וסגולותיו.

עם בוא חבורת המורים הגדודנאים הועמד בי"ס לפליטים על בסיס מוצק, נשבה רוח מרעננת בבית הספר. באו צעירים מאומנים בהרבה מקצועות לימוד, גאים מתוך בטחון עצמי בעבודתם, הנעשית בדחילו ורחימו, כשרוממות מורה המורים אהרון בן משה — כהנשטם — בגרונם. השם הזה היה יוצא מפיהם באותה מדת הערצה כזו של החסיד הנושא את שם הרבי שלו על דל שפתיו.

באספות הועד הפדגוגי, בשיחות פרטיות בינם לבין עצמם וביניהם ובין שאר המורים היה תמיד משתלב השם „אהרון בן משה". „כך היה אומר..." „אילו היה כאן..." „צריך לכתב ל..." „צריך לשאל ל...".

הגרודנאים הניחו את אבני היסוד לבנין בית־הספר. בכתות הנמוכות היה עליהם ללמד עברית, חשבון, טבע, מלאכת־יד והתעמלות בעברית.

כל אחד במקומו וכולם יחד עשו עבודה יפה בנאמנות ובאהבה ובמיטב כשרון. בכתות הנמוכות הונהגו מלאכות־יד (ציור, גילוף, נסירה, קליעה, תפירה ורקימה); חשבון, טבע,

התעמלות, היו שיעורי ריקודים ומשחקים נאים. הילדים למדו לשיר, כשהמורה מלווה אותם בקונצרטינה. חמר הקריאה הומחז לפעמים ברוב חן. שעורי הטבע נלמדו בצורה לבורטורית, חדר הטבע היה מצויד במיטב המכשירים הנמצאים בשוק באותה שעה.

חלק מהתלמידים המבוגרים שעזבו את ביה"ס ונכנסו לגימנסיה הרוסית היה בא אלינו ואומר, כי שיעורי הטבע שלמדו בביה"ס שלנו היו יותר טובים. בביה"ס שלנו למדו טבע בצורה נסיונית, והתלמידים הסיקו את המסקנות המתאימות מתרכובת האויר, מבנה הצמח, תכונות הקור והחום וכיו"ב מנסיונותיהם הם בעבודה.

בקיץ בשנת 1916 הוזמנתי גם אני לסאראטוב. רבה היתה שמחתי להפגש שוב עם האנשים האלה, שנשאו יחד אתי בעול החנוך העברי בשנות המצוקה לביה"ס העברי בצעדיו הראשונים והגיעו למצב של בנין בית־ספר גדל־ממדים ללא דאגת תקציב וללא הגבלת זכויות מצד הממשלה.

השלטון הצאריסטי המתבוסס בדמיו לפני גסיסתו קצרה ידו מלהציק לנו. בטל תחום המושב ועבר מן העולם הדירקטור המכתיב לנו תנאי עבודה. אמר לי דוד מתוך חדות נפש: „עלינו לגייס אנשים נאמנים לתשועת ישראל, כדי שנוכל לעמוד בפני לחץ המתבוללים למיניהם. בך בטוח אני שתעמוד לימיני".

בבואי לסאראטוב מצאתי את בית־הספר לפליטים בראשית התארגנותו. קשה היתה העבודה. הכתות היו צפופות מאד, קרוב לחמשים בכל כתה. הילדים היו מזועזעים אחרי שעברו עליהם מדורי הגיהינום של גירוש וטילטול ומחלות קשות בתוך תנאי דיור קשים. בעיר זרה מוזרה בלשון ובמנהגים. חדרי הלימוד הראשיים היו בלתי מתאימים לגמרי. המחיצות הזמניות לא היה בהן כדי לבדד כל כתה מרעש חברתה. תנאי האיורור יהאיר יא היו מספיקים ובהפסקית לא היה די מרחב לתלמידים להחליף כח ולהתאושש, אבל גדולה היתה התלהבות המורים. חדות יצירה תקפה אותם וברצון מלוכד חתרו לבנות בית־ספר עברי לאומי משוכלל ונאה.

התכנית היתה רחבה מאוד. אין צריך לומר שהלמודים העברים תפסו את המקום הראוי להם. הוקצה מקום גם ללימודים הראליים.

סגן־המנהל מר לוזינסקי היה ממונה על משק בית־הספר: הכנת מכשירי למוד, קנית ספרי־עזר למורים, הרחבת ספרית התלמידים וציוד התלמידים במכשירי כתיבה (מחברות, עפרונות וצבעים) וחמרי עבודה וכיו"ב. היה הוא מכתת את רגליו מחנות־ספרים ומכשירי־למוד אחת לחברתה וכל האקסמפלרים יקרי־המציאות נרכשו על ידו. הודות לו נתעשר חדר הטבע שלנו והגיע למצב, שלא כל בית־ספר ותיק זכה לו.

תקציב בית־הספר היה בנוי על תמיכות ממוסדות שונים. דרוש היה להשתתף באספו־תיהן של ועדות שונות, לענות על שאלות, להציג דרישות ולהגן עליהן בשעת הויכוחים ולעמוד על משמר האינטרסים של בית־הספר, שצרכיו הלכו ורבו בשטחים שונים רבי היקף. התפקיד הזה הוטל על לוזינסקי והוא מילא אותו בהצלחה, בחריצות ובכשרון. איש רעים להתרועע היה האיש. מה שמח להצלחתו של כל חבר בעבודתו.

עם בואי הציגני דוד לפני חברי הועד מטעם יקופ"ו. אמרתי מה שאמרתי. והנה נגש אלי מר לוזינסקי בפנים מאירות ולחץ את ידי בידידות באמרו: ברוך אתה בבואך! אני שמח לראותך בתוך חבר המורים ובטוח בהצלחתך. הצלחת כולנו.

בערב יום כיפור הגיע גם מרדכי רזיאל (רוזנסון) היה זה יום חג לדוד, חברו מימי סלובודקה, ויום שמחה לכל הגרודנאיים בני־מחזורו.

עם בואו היו כל העינים נשואות אליו. הוא היה האורים והתומים של בית־הספר לכל השאלות התלויות ועומדות. דבריו, דברי חכמים בנחת נשמעים, היו תמיד שקולים, כבדי־משקל ורבי־תבונה.

לשום שיעור של ביה״ס לא היה בא בלי קונספקט מוכן מראש. הקונספקטים האלה היו מלאכת מחשבת של שעורים בנוים, מסודרים וערוכים לדפוס. הוא קבל אחת ממחלקות א׳. והתקדמות הכתה היתה מפליאה. הילדים קראו, כתבו, דברו, צירו ושרו. הוא היה גם מלמד טבע בכתות גבוהות והברכה היתה שרויה במעשי ידיו. נסיונותיו לעיני התלמידים היו תמיד מצליחים ומשכנעים.

פעם בהפסקה הגדולה בשבתנו בחדר המורים הוציא מן התיק קופסת ניר בריסטול לבן, בת דצ״מ, וכשפתח אותה התחיל להוציא זו אחר זו קוביות קטנות של ס״מ מעוקב, שורה אחר שורה וקומה אחר קומה... היה זה דצ״מ מעוקב ממולא בקוביות קטנות אלה. נדהמים היו המורים. מה גדולה היתה חכמת ידיו של האיש! מה רבה מסירותו להמחשת הלימוד! וכיצד השכיל האיש להכין את כל זה בתנאי דיור קשים וחיי כלכלה ירודים. המורה הדגול היה מכין מכשירים מדויקים להפליא בתבונת כפים ובכשרון ובאהבה ללא גבול למקצועו.

לא היה מקצוע שלא לימד אותו בשלמות. יפים היו שיעורי התנ״ך שלו לגדולים בשיעורי הערב.

זכורה לי הרצאתו על טשרניחובסקי באספת „חובבי שפת עבר״ בבקיאות מפליאה קרא ללא רשימות קטעים מאוצר המשורר בשטחי יצירה שונים מתוך הסברה וניתוח מעמיק. רגיל היה לומר, שהמורים בדורנו צריכים לתפוס את מקומם של הרבנים לפני שני דורות ולהיות לעינים ולמופת לעם בחיי מוסר עבריים ובטוהר מדות. והוא עצמו היה איש המופת, אציל, טהור־לב ונקי פה. מה סלדה נפשו מהלצות זולות ומניבול־פה בחדר המורים!

היתה בו מתפארת איש הרוח בישראל, הרב שלפני דורות, של „זקן ואינה לפי כבודו״.

הגיעו ימים של רעב, של תור בחנויות ללחם, של דאגה לדברים, שאין להתקיים בלעדיהם.

אותו לא ניולה הדלות. שמלתו לא בלתה מעליו. שקט ומסודר תמיד ללא רבב בבגדיו, מעונב כהלכה ומסופר תמיד באותה מדה, כשנעליו מצוחצחות היה מופיע תמיד בתפארת אדם המעלה, וכאשר דאגו לו חבריו לקבל צרכי מזון ע״פ תלושים פה ושם בתור והכניסו לו הביתה היה מיצר וכואב על כך. „אי־אפשי בכך! מתי אשלם להם כגמולם?!״

נתברך האיש במזיגה נפלאה של המקודש והמחודש מעין יפיפותו של יפת באהלי שם. הוא היה בקי בספרות העברית החדשה ובן־בית בספרות האידית, הרוסית והגרמנית, עיין בדברי בקורת חריפים על התנ״ך והתלמוד ויחד עם זה נאמן למסורת אבות, זהיר במצוה קלה כחמורה ומעולם לא ראוהו בגילוי־ראש. עליו אפשר להמליץ ירא ושלם.

זכרון מצוין היה לו. היה קורא דף גמרא וזוכר אותו בע״פ לפי סדר שורותיו. הוא נחן גם בכשרון סופרים. היה מתרגם בקלות שירים מאידית לעברית. אבל לא יחס לזה חשיבות. דרך אגב, הוא לא סבל את השם אידיש (הרי שם זה הונהג מתוך כונה לא טהורה, כדי לנגח בה את העברית) הוא היה קורא לזו עברי־טייטש.

בשנות המצוקה ודכדוך הנפש בסאראטוב אמר לי פעם: כל־כך אני מתגעגע להיכנס בזופיצה של שבת ובארץ־ישראל. עברו שנים וראיתיו נכנס בשבת מביהכנ״ס לדירתו שברחוב מונטיפיורי והבית — שבת מלכתא בכל הדרת קדשה מאירה מכל פנה. השולחן הערוך, ריח החמין של שבת, הפמוטים העומדים על השלחן כמוקצה ושלות השקט זו של הנשמה היתרה שרויה כאן. והוא נכנס הביתה מלובש אדרת מבהיקה ומלאכי שלום מלוים אותו. אמרתי בלבי: אשרי האיש שהגיע לשלימות נפשית כזאת.

מספר התלמידים הלך ורב. היו תלמידים בגיל גבוה שצריך היה להכין אותם לבית־הספר הרוסי. והיו כאלה שהיו זקוקים ללימוד גמרא (ובעברית, כמובן) היה צרך דוחק בתוספת מורים למקצועות. לסוף הקיץ עלה מספר המורים ל־28.

נזדמנה אפשרות לשכור דירה לבית־הספר, בית גדול בן 2 קומות. הבית הכיל עשרים חדרים עם אולמות גדולים וחצר מרווחה.

הוזמנו רהיטים חדשים מותאמים למחלקות לפי הגילים. היו חדרי טבע מצוידים במכשירים יקרים לעבודה לבורטורית של התלמידים בהדרכת מורים מומחים בראשית לימודי הטבע. היו בבית הספר מיתקנים מיוחדים להתעמלות בבית (בימי החרף) ובחצר. היה חדר מורים מרוהט יפה עם ספריה מדעית למורים; הכל היה מן המיטב שניתן להשיג בימים ההם. כל מחלקה היתה מצוידת בספריה שלה, שהכילה ספרים מתאימים למחלקה זו. בבנין הגדול הזה התפתחה העבודה בבית־הספר בקצב מוגבר. הונהגו ביקורי שעורים הדדיים. פעם בשבוע ניתן היה לכל מורה לבקר שעור חברו. הביקורים האלה נתנו חומר לויכוחים על שיטות לימוד שונות.

ישיבות הועד הפדגוגי הוקדשו לדו"חים שבועיים של החברים ולברור דרכי העבודה. כל אחד מהחברים הרגיש באחריות עבודתו והשקיע בה מקסימום של רצון טוב ויכולת.

לא מעטות היו הישיבות של הועד הפדגוגי בלילות החרף שנמשכו מהערב (הישיבות היו ע"פ רוב במוצאי שבתות) עד שתים, שלש אחר חצות. הנשים היו באות לביה"ס לשאול על בעליהן אם לא קרה אסון בדרך.

בישיבות הועד הפדגוגי היה נוכח גם מר ברונשטין כראש הועד של סניף "קופ"ו. ולפעמים גם מר גרוסמן הישיש בעל הותק של מפקח חברת „מרבי ההשכלה".

במשפחה גדולה זו של מורים היו אנשים בני חנוך שונה והשקפות עולם שונות. היה הכרח לפעמים בגמישות. על דבר אחד לא יכול היה דוד מירנבורג המנהל לותר, על הנאמנות הגמורה ללשון העברית. וכאן מקום לציין כמה מן הפיקחות הצבורית, הרואה סוף מעשה במחשבה תחלה, היה בעבודתו. בין מורי בית־הספר העממי מטעם הקהלה העברית היה מורה אחד ושמו ישראל באקסט, חניך קורסי גרודנה, מורה מצליח בכתות הנמוכות. עמד המנהל וטען, שבאקסט הוא ז'רגוניסט ועבודתו פסולה. אנחנו המורים, לא תמכנו בו. הסולידריות החברית לא נתנה לנו לדון את האיש על צפונות לבו ובמעשיו בבית־הספר לא ראינו און. אבל הנה בא יום העברות של עלית היבסקציה לשלטון יבאקסט הראה את צפרניו.

על יד בית־הספר הוקמו גם בתי מחסה לתינוקות וגן־ילדים, שמנו כמה מאות ילדים. מוסדות אלה היו מפוזרים בחלקי עיר שונים. גם אלה היו בפיקוחו של דוד מירנבורג.

במוסדות אלה עבדו זמן מסוים גם קדיה מולודובסקה וחנה רובינא, לפני שעברה למוסקבה ל„הבימה". פה עבדה ברוב כשרון ובהצטיינות המורה והמחנכת למופת יהודית גורביץ. בנשפים הצבוריים של ביה"ס הוקסמו המורים וכל קהל הצופים באולם ממעשי ההתעמלות והריקודים של התלמידים, שנערכו באמנות רבה על ידה ובהנהלתה.

תלמידי ביה"ס היו מקבלים ארוחות בוקר ותה מתוק חינם (הסוכר היה בימים ההם מצרך יקר המציאות). מחברות, עטים, עפרונות ומצרכי ציור ומלאכת יד הוענקו לתלמידים בחצי־חנם. בית־הספר היה עורך נשפי חנוכה ופורים במקומות פומביים בעיר שמשכו אליהם הרבה צופים. משחקי הילדים, הצגותיהם ומפגני ההתעמלות והריקודים היו נפגשים במחיאות כפים ובתרועות עידוד. בתערוכה הטאטיאנית (הועד של שם הנסיכה הגדולה טאטיאנה, שתמך הרבה בפליטים), שנערכה לכל ילדי הפליטים ללאומיהם, תפסה עבודת ביה"ס שלנו את המקום הראשון אחרי הפולנים.

על יד בית־הספר לילדי הפליטים נוסדו שיעורי־ערב לעברית בשביל מבוגרים ומועדון לסטודנטים הציונים מהסתדרות „החבר".

במועדון הזה היו שיעורי עברית והרצאות על נושאים היסטוריים וצבוריים. עשרות צעירים שאבו כאן את ראשית תורת הלאומיות העברית ונעשו אח"כ לעסקנים ולדברי הדור הצעיר.

בתוך חבר הסטודנטים באוניברסיטה הסרטובית היה תא מיוחד של סטודנטים בשם „יבנה". היו אלה בני משפחות לאומיות רבות שהביאו אתם מבית אבא אוצר גדול של אהבת ישראל וקניני הרוח שלו.

בחוג הזה היה גם אחיו של הפרופיסור שניאורסון, צעיר יקר מאד וטהר־מדות. היו ל„יבנה" הרצאות בעברית על נושאים ספרותיים שונים. מורי בית־הספר היו מוזמנים לעתים קרובות להרצות או לפתוח לפתוח בשיחה על הנושא העומד על הפרק. המזמין להרצאות אלה היה תמיד מ. שניאורסון. צעיר מצניע לכת וטהר לב אי־אפשר היה לסרב לו. על דברי המורה שמרוב עבודה דוחקת בבית־הספר אינו יכול להיפנות לעניינים אחרים ולהתכונן כראוי היה משיב: המורה העברי תמיד מוכן.

בנשפי חנוכה ופורים הנערכים ע"י הסטודנטים היה שניאורסון זה לוהט ומלהיט את כל החברים בשירים חסידיים ובריקודים. עוד היום שמור בזכרוני הפזמון המושר בפיו בריקודים בהתלהבות חסידית.

פון חאסלאוויץ קיין ליבאוויטש, איי וואס הער איך אייך;
פון ליבאוויטש קיין חאסלאוויטש איי וואס דארף איך אייך...
וואס מער נגיד מער סאבאקע, איי וואס הער איך אייך!
וואס מער קבצן מער הולייאקע, איי וואס דארף איך אייך!

אף הוא נסחף בזרם הבולשביות ואין אנו יודעים כיצד קרה הדבר. עבר עליו משבר נפשי גדול. ובינתיים חלה בטיפוס ולפני מותו אמר:

„הכל אבוד בשבילי. מכל העבר שלי דבר אחד נשאר לי לפליטה: האהבה לארץ־ישראל". יהא זכרו ברוך!

קולוניה עליך ישראל

ובה במדה שגברה והתעצמה השפעת העברית על בית־הספר ואתו על כל הסביבה העברית בעיר גדל מהצד השני החפץ להכשיל את העובדים ולהחליש את כוח השפעתם. בקיץ שנת 1916 הודיעה חברת אז"ע, שהיא מקציבה כסף בשביל סידור קולוניה של קיץ לילדי הפליטים הזקוקים לכך — ברוסיה הפנימית כבר נשמעו פעמיו של האדון הרעב. שלוש השנים של מלחמת העולם הספיק לרושש את אוצרותיה של רוסיה האכרית. נשמו הכפרים מאין די ידים עובדות, ובמקום זה נתרבו בעיר החיילים קטועי ידים ורגלים מן החזית.

העיר הלכה והצטפפה על חשבון הכפר. היוקר האמיר מיום ליום. ומי מילדי ישראל לא היה זקוק לחזוק הגוף בקולוניה. והפליטים, שכל כך הרבה ידים מטפלות בהם ומכל צד מחוננים אותם, עאכ"וכ שלהם הצדקה לדרוש, כי בניהם ישולחו לקיטנה „והתחילה הגוברניה כותבת". ועדת הרופאים, הממונה לשם בדיקת הילדים, מאות אנשים ונשים היו צובאים עליה וכל אחד בטענות וטרוניות, בבכיות ואיומים (לפי הטמפרמנט של כל אחד מהם) דורש ומבקש כי בניו ישולחו, ודוקא בתור הראשון, למעון הקיץ. הבדיקה מצאה, כי למעלה ממאה ילדים, החלשים ביותר, טעונים חיזוק הגוף. החלט לחלקם לשתי קבוצות, כששים ילד בכל קבוצה, לששה שבועות כל אחת. לכאורה הכל כשר וישר. ילדי ישראל יתחזקו אדרבא ואדרבא, אבל אליה זו קוץ היה בה. הקולוניה מיוסדת על ידי אז"ע וזו בידי הבונדאים, או על כל פנים בידי רודפי העברית. היא התנתה תנאי, שהמנהלת והמחנכות תהיינה דוקא משלהם. התנהלה מקודם מלחמה קשה בועד התמיכה לנגועי המלחמה, המוסד המכריע בשאלות בית־הספר מצדו הכספי. האפרט החינוכי שלנו בן 28 החברים, הכולל בתוכו מורים ומורות, גננות ומחנכות, שונים זה מזה בדרגת השכלתם ובמקצוע מומחיותם

ראה עצמו נעלב מדרישה זאת. האמנם נבצר מחבר מורים מעולה זה לנהל בהצלחה מוסד הבראה זה במשך 6 שבועות?

אבל דרישתנו למסור את הענין כולו לידינו לא נחלה נצחון. הרופאים ועורכי־הדין וכל אותם העסקנים הציבוריים, שרק בשעות פורענות רואים אותם ברחוב היהודים, הצטרפו לדרישת אז"ע והדבר מובן: הרי העברית עצמה אינה אלא נסבלת ע"י האדונים השאננים הללו המשלימים אתה בעל כרחם כמו שסובלים משן רועה. מתנודדת; הרי הרוח הלאומית היא כנגד החיים והשקפת עולמם — כיצד אפשר להשליטה בקולוניה לילדים, שהיא היא מקור החיים בעצמם? וכך נשארה בתקפה החלטת אז"ע שהקולוניה נמצאת ברשותם הם.

הגנה זו של האינטליגנציה המרוססת על האידיש לא היתה לשמה, כמובן. שפת הדיבור וחיי התרבות שלהם היתה רוסית ולא אידיש, שלא קראו בה ובניהם לא ידעו את הא"ב שלה. באספותיהם הציבוריות הופיעו כמובן ברוסית. דוד שהיה — כאיש ציבור — בין קהל המאזינים היה מכה אותם בשבט לשונו בשפה הרוסית ומוכיח את צביעותם בדרישתם לאידיש להמונים, בעוד שהכוונה הנסתרת היא להיפטר מן העברית ולהוליך את ההמונים לרוסיפיקציה גמורה.

בית־הספר שלנו לא יכול היה למסור את תלמידיו למוסד זה בלי היסוסי לב קשים. בין תלמידינו היו גם בגיל המעבר. הימים היו ימי מגפת בונד־זעירא (קליין בונד). היו לנו חששות גדולים שמא יעבירו את תלמידינו על דעתם ועל אהבתם את העברית. בתור סם שכנגד הוצגה דרישה מצדנו שאל הקולוניה יסע גם אחד המורים. דרישה זו נתקבלה והקבוצה הראשונה נסעה לקיטנה. זו היתה באחד המקומות היפים ביותר בסביבות סאראטוב: יער ארנים, מי שתיה מצוינים, בתים גבוהים ומרווחים לדירה, בית מרחץ לילדים, שדות ואפרים מחוץ לעיר. מהצד הסדורי לא היה מחסור בשום דבר. מטות קיץ עם מצעים וכילות מגן מפני יתושים, לבנים ובגדים עליונים, הכל כאשר לכל היה מן החדש ובמדה מספיקה. ולכל המשק הזה מנהלת מיוחדת, בית־מרקחת קטן וחובשת. הכלכלה היתה מעולה אף היא. הזדיינה הקולוניה בחומר רב למלאכת־יד ובמכשירי משחק ושעשועים. לא חסר היה גם לחם שמים — ספריה קטנה בשביל הילדים. הכל היה כאן חוץ מהכלי המחזיק ברכה — השלום. המנהלת ושתי עוזרותיה, אחת רופאת־שנים והשניה קורסיסטה למחלקת הרפואה, היו יותר בנות־מפלגה ממחנכות (ביחוד מדובר כאן על שתי העוזרות), הפרסטיז'ה של האידיש היתה העיקר... „הנפש אשר עשו בחרן". כל ענין הבראת הילדים היה להן מעין שלט יפה, בבחינה העברית באסכולות של המיסיון.

הן ויתרו על כמה ענינים פדגוגיים זבלבד שישליטו את האידיש. ממרחק הזמן ולאור שמשה של ארץ־ישראל נראים הדברים פעוטים ובלתי מובנים כמעט. אבל באותו זמן ומקום היה בכל אלה כדי לזעזע את הנפש עד התהום.

המורה העברי הזדיין אף הוא בספריה עברית קטנה. וכאן התחילה פרשת „ויתרוצצו". הספרפר באידיש, הנתחב לילדים בכל שעת כושר, התחיל דוחק את רגלי העברית. הזמר העממי האידי, הקליל והריק מעין: „איינס, צוויי, דראיי, אדער לידער לאיי" הוכנס בכוונה להשכיח את השירים העבריים, שבהם ספגו הילדים את הרשמים מעולמם הפנימי, מבית אבא־אמא, מההוי שלהם. כל משחקי בית־הספר הוחלפו באחרים. אפילו הדיבור העברי התחיל להיות דבר, שבקושי ולא בכל מקום אפשר להתירו.

בשעת המשחקים או בשעת האכילה, למשל, אסור היה למורה לדבר עם התלמידים עברית מפני אותו טעם, שלשון זו אינה די מובנת לכל הילדים, וכאן אין מקום ללימוד אלא לשעשועים ולהבראה בלבד.

וכשיחד לו המורה שעה בשבתות בשביל לטייל עם גדולי התלמידים (ואלה היו תלמידיו

חביבין, שלא זזה ידם מידו בביה"ס) היו עורכים דוקא בזמן הזה מחזות או משחקים כאלה, שהשתתפות כל הילדים חובה בהם.

בקיצור, נפש הילדים הרגישה תיכף ומיד בשניות, בקרע שבלב, בקללה הרובצת לפתחה של העבודה בגלות.

ערב ערב היו אסיפות המנהלות בהשתתפות המורה העברי והויכוחים היו סוערים. דרישת הזמורה, שהקולוניה תהיה רק חוליה אחת חד־גונית וחד־כיוונית, בין העבר ובין העתיד של ביה"ס, שהקולוניה הלוקחת את הילדים לרשותה רק לששה שבועות, אינה רשאית לשסע את נפש הילד — כל זה נדחה ברוב מכריע שלהן, והאינטליגנציה הבוגדת שלנו מהעיר, הרוח החיה באופני אז"ע, היתה תומכת, כמובן, בהן, וכך נהפכו ימי הקולוניה למורה עברי למרטירולוג. ונס גדול היה, שסופו לא היה כסוף אותו מלמד הקיטנה של ד. פרישמן. הוא הפסיד במשקלו ששה קילו וחזר „בשלום" עם התלמידים מהקיטנה העירה.

חברת „מרבי השכלה", שהאיסתרא היתה באותה שעה מקשקשת בלגינא שלה, היתה מתאמצת אף היא להצר צעדינו ע"י שליחיה שהיו באים לבקר את עבודתנו. השליחים האלה השתדלו למצא מומים בנו ולהבאיש את רוחנו בעיני האינטליגנציה המתבוללת הרוקדת על חתונות זרים ואת כרמה שלה אינה נוטרת כראוי.

והיה מעשה: בא מפקח מטעם „מרבי ההשכלה" ובקר את כל המחלקות של ביה"ס, הביקור נמשך כמה ימים. ביום ששי אחר הלימודים קרא לפנינו את הרשמים שקבל. אחד המורים זריז־עט ערך את הפרוטוקול כמעט סטנוגרפית.

במוצאי־שבת קרא אותו מפקח את הדו"ח שלו בסניף יקופ"ו המקומי, שחבריו בני האינטליגנציה המדופלמת שלנו. דוד מירנבורג, כמנהל בית־הספר, היה גם הוא באותה ישיבה, העיר לו דוד למפקח, שבבית־הספר לא היו הדברים שלו כ"כ נוראים כמו שנאמרו כאן. נעלב המפקח האורח ואמר: הדברים שלי כתובים ע"י המזכיר שלכם. תבררו ותוכחו שלא שניתי.

נשלח השמש — זה היה מאוחר בלילה — לבית־הספר להביא את חוברת הפרוטוקולים. כמובן, שהערת דוד מירנבורג היתה במקומה.

בית הספר העברי של ועד הקהלה

בחזירתי לסאראטוב מצאתי בית־ספר עברי מסודר יפה בבית בן שתי קומות שנבנה ע"י הקהילה העברית. זכה מר ברונשטין להגיע למטרה, אליה חתר הוא וחבר המורים במשך שנות עמל רבות. היה זה בי"ס בן 4 מחלקות ועל ידו גן־ילדים עברי, ששתי גננות עבדו בו. בראש בית־הספר עמד אדם מוכשר מאד, סולומון אברמוביץ גורביץ, אחד המורים בבית ספר זה היה ישראל באקסט, זה שבשנת 1919 עבר ליבסקציה.

התקציב של ביה"ס היה מבוסס, הקהלה, שהתרחבה בימי המלחמה, סיפקה את כל התקציב לקיום בית־הספר, הורי התלמידים לא היו זקוקים לסיוע מן הצד ושילמו את שכר הלימוד, שהוטל עליהם.

על יד ביה"ס התקיימו גם שיעורי ערב לעברית בשביל בני המקום תלמידי הגימנסיות. היו כמה כתות בשעורים האלה לפי מדת ידיעות התלמידים בעברית.

אני, ששעות הבוקר שלי היו נתונות לביה"ס לפליטים, קבלתי עבודה בשעורי הערב של הקהילה ובחלקי נפלה כתה עליונה, היתה זאת ממיטב הנוער שלנו, בני משפחות ציוניות מיוחסות. למדנו שם תנ"ך, קטעי ספרות (דומני, ע"פ ספר „שבילים" של י. פיכמן) וספר האגדה של ביאליק־רבניצקי.

גדולה היתה התרוממות הרוח בשעורים האלה. בחנוכה ובפורים היינו מסדרים נשפי

חג (הקראות, דקלומים, הצגות מערכונים קטנים ע"י התלמידים בתוספת מטעמים ומגדנות מהעולם הזה).

חוק היה בסאראטוב, שאם מדת הקור הגיעה ל25^0 — היה מורם על בניני הגמנסיות דגל שחור לסימן שאין לימודים ביום זה. והנה לשיעורי הערב שלנו לא הפריעו לא הקור ולא סופות השלג. אף אחד מהתלמידים לא נעדר; כולם כתומם באו.

שתים מתלמידותי, אהבה שור־מקובסקי מגניגר וג'ניה גינזבורג, (ועכשיו טברסקי, ח"כ) מירושלים זכיתי לראות בארץ, בנות־בונות את בית ישראל לברכה ולתפארת. תרביגה כמותן!

מזמן לזמן היה מופיע מר ברונשטין לשעורים, יושב ומקשיב ופניו נוהרות. פעם נכח, כשלמדנו את האגדה על חוני המעגל ועסקנו בניתוחה. קם מר ברונשטין ואמר: מכאן יש להסיק שעסקן ציבורי אסור לו להירדם. כל־כך התאימו הדברים לאומרם. אכן, כאיש כן הערתו.

ביה"ס העברי של הקהלה העברית היה בנוי כך, שתלמידיו היו נכנסים אח"כ אל הגימנסיה הרוסית.

אולם עם מהפכת קרנסקי נתרחבו האפקים גם של ביה"ס העממי. מרכז חברת „תרבות" במוסקבה סיע בידי צעירים מוכשרים להיכנס לאוניברסיטה, כדי לקבל שם הכשרת הוראה לבתי־ספר תיכוניים עבריים העתידים לקום ברוסיה החפשית. הורי התלמידים של ביה"ס העממי אצה להם הדרך והחליטו בעידודו של המנהל רב המרץ מר הורביץ, שהם יהיו הנחשונים הקופצים אל הים „התיכון". הם שכרו דירה יפה במרכז העיר ושינו את שם בית־הספר לשם „גימנסיה תרבות" מתוך תקוה, ששינוי המקום ושינוי השם יקרבו את השגת המטרה.

לעת־עתה — כך היה במחשבה — נפתחות המחלקות הנמוכות ובמשך הזמן ימצאו המורים למחלקות הגבוהות. אבל עד שעברו אל הבית החדש ועד שנגשו לצעדי ההגשמה הראשונים בא אשמדי והשמיד הכל.

ועידת „תרבות" במוסקבה

בשנות המלחמה התרבה הישוב היהודי בפנים רוסיה. מוסקבה נעשתה למרכז יהודי גדול. הבורת סופרי ישראל ישבו שמה; התחיל להופיע עתון יומי „העם" בעריכת מ. גליקסון ומ. קליינמן. יצאה לאור „התקופה" של שטיבל בעריכת ד. פרישמן והותוו קוי־פעולה רבים לעתיד.

גדולי ציוני רוסיה פיתחו עבודה לאומית רבת היקף ביד נדיבה וברוחב לב. בסביבות מוסקבה נוסדו מרכזי תורה (ישיבת בוגורודסק בראשות הרה"ג הטאבריגי).

בהרבה ערים שבפנים רוסיה, סאמארה, סימבריסק, טאמבוב, אסטראחאן, קאזאן, ניז'ני־נובגורוד ועוד נוסדו סניפי „חובבי שפת עבר" ונפתחו בתי־ספר עברים בשביל ילדי הפליטים, שגם יהודי המקום נהנו לאורם. היתה התפעמות לאומית גדולה.

אולם מבצר הלשון העברית הוקם בסאראטוב. בית־הספר העברי הגדול על כל שלוחותיו, שריכז מסביבו כוחות הוראה מעולים, היה לאבן שואבת לכל שוחרי תרבות ישראל. סאראטוב היתה אז לפי ביטויו של ש. ז. פוגצ'וב (מיסד „כפר ילדים" בארץ) ורדן (מבצר מגן צרפתי בימי מלה"ע הראשונה) הלשון העברית.

עם פרוץ המהפכה „חשוכת הדם" של קרנסקי גברה התקוה, כי יותן ליהודים להקים בתי־ספר עממיים ותיכוניים, שהשפה השלטת בהם תהיה העברית. אז בשלה ההכרה, שיש להכין חבר מורים מצויד בידיעות עבריות וכלליות לקראת העתיד הגדול.

באייר שנת 1917 נקראה במוסקבה ועידת באי־כח כל סניפי „חובבי שפת עבר" ברוסיה. מסאראטוב נסעו לועידה ראש ועד־הקהילה מר מ. ברונשטין, מנהל בית־הספר מר ד. מירנבורג וכותב השורות האלה.

היתה זאת ועידה רבת־עם. באו צירים מקרוב ומרחוק: מחארקוב, מקיוב, מקובנה ומאודיסה, ממינסק, וילנה ועוד. נקראו דינים וחשבונות על פעולות הסניפים.

היו נוכחים אורחים רמי־מעלה: ח. נ. ביאליק, מ. גליקסון, ד. פרישמן, הישישים י. ח. טביוב וש. אלכסנדרוב, ח. גרינברג, בן־אלייעזר, ד"ר י. ל. ברוך, מ. אלתרמן, הרב הטאבריגי, ה. זלטופולסקי, שושנה פרסיץ.

נשמעו הרצאות מפי ביאליק (על התלמוד), טביוב ואלתרמן (על תפקיד גני הילדים בחינוך העברי). השמיעו את דבריהם דוד פרישמן וי. ל. ברוך. היתה עלית נשמה גדולה באולם.

הימים היו ימי רעב ברוסיה. צירי הועידה שבאו למוסקבה קבלו לא מזון רוחני בלבד. יד מכנסת אורחים פתוחה ורחבה ספקה מזון בשפע. הצירים האורחים היו בבחינת „ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו" בשפע ובמצב רוח מרומם. מר ה. זלטופולסקי רואה את המורים בתאבונם ואומר להם מתוך מבט בעינים חמות: כאכילתכם כך תורתכם.

הוחלט לעבד תכנית פעולה חדשה ל„חובבי שפת עבר". נבחרה ועדה לעיבוד התקנון. חברי הועדה היו: שושנה פרסיץ, חיים גרינברג, דוד מירנבורג וכותב השורות.

התקנון סימן לו תכנית פעולה ממלכתית רחבה מאד בהתאם לסיכויים הגדולים הנשקפים ברוסיה החפשית העומדת לקום. ועם קבלת התקנון שונה גם השם, לא עוד „חובבי שפת עבר", כי אם „תרבות". וכל המפעלים התרבותיים שנעשו מכאן ולהבא בכל רחבי רוסיה, שם „תרבות" נקרא עליהם.

באחד האולמות נערך אז נשף סטודנטים מוקדש להרצאתו של ביאליק: „לשון ותרגום". כל מוסקבה העברית באה במאותיה. כל מקומות הישיבה תפוסים. בין הספסלים ובמעברים עמד קהל עצום בשורות צפופות וכולו קשב, לקול רעם מחיאות כפים הופיע המשורר וכולו זוהר. פניו קרנו כפני מלאך צבאות. אש יצירה ליהטה אותם. דבריו חשמלו את הקהל שעמד מוקסם ופעור פה מתמהון. כל משפט עולה על קודמו בתכנו ובצורתו, כל משפט מרומם את רוח השומעים ומעלה אותם על כנפי המשורר הממריאות עוף. באולם היו סטודנטים משכילים חובבי עברית. סופרים, מורים ורבנים. על ידי ישב הרב הגאון הטאבריגי וראיתי כיצד הגאון מזדעזע וקופץ ממקומו כשהוא מחושמל ומלא התפעלות.

ובאותה תקופה נתרחבו גבולותיה של העבודה הלאומית גם בסאראטוב. הושכרה דירה יפה רחבת ידים בת 2 קומות במרכז העיר ברחוב נמצקיה. בקומה הראשונה שוכן המועדון הציוני. היו כאן אספות ציוניות רבות ויכוחים. כאן מצאו מקום גם אסיפות „החברי". אורחים היו באים לכאן לבלות את שעות הפנאי שלהם. היה זה מקום מפגש נאה לידידים בשעות של פנאי. לרשות המבקרים עמד מזנון נוח עם שרות עצמי, המספק לכל דכפין כוס תה וארוחה קלה, כשמבחר עתונים פרוש לפניו חנם אין כסף. ובקומה השניה היתה הספריה העברית ואולם גדול להרצאות בשביל אגודת „חובבי שפת עבר".

דוד מירנבורג לא חסך כל עמל והשיג בשביל הספריה יקרי מציאות נדירים בשוק. זוכרני באיזו חדוה הביא לספריה את כל הכרכים של „השחר" לסמולנסקין, כרכים של ה„מאספים" מתקופת מנדלסון ועוד. כל ההוצאות של 50 השנים האחרונות הוכנסו לספריה. ארונות הספרים, כסאות האולם ושולחנותיו היו מן המיטב והנאה בשוק. היו נערכות באולם הרצאות ספרותיות וציבוריות מדי שבוע בשבוע ע"י מרצים מקומיים וגם ע"י אורחים ידועי שם מן החוץ. אולם קריאה זה שמע גם את חיים גרינברג. סאראטוב חינכה קהל של קוראי

עברית ושומעי הרצאות בעברית. בשובנו ממוסקבה הרצינו על ועידת „תרבות" והאולם היה מלא מפה אל פה.

חברת „תרבות" במוסקבה (קרי: משפחת פרסין—זלטופולסקי) החליטה להקים לפי שעה שעורי־קיץ למורים בסאראטוב. בבית־הספר הסאראטובי יוכלו המורים לקבל הדרכה ולשמוע ולתת שעורים לדוגמא.

לשם כך נשלח ממוסקבה ח. א. דובניקוב. בסיועו של מר ד. מירנבורג עובדה תכנית לימודים בעברית: תנ"ך, ספרות, עברית, דקדוק, וברוסית: פסיכולוגיה, ראשי־פרקים בפיסיקה וטבע ודידקטיקה כללית. הלמודים העברים ינתנו ע"י מורי בית־הספר והרוסים — ע"י מורי הגימנסיות הרוסיות. הוזמנו ובאו כעשרים צעירי מורים מבתי־הספר החדשים לפליטים, שנוסדו בערי פנים רוסיה. „תרבות" המוסקבאית סיפקה את כל ההוצאות הדרושות להחזקת הקורסיסטים ולתשלום שכר לימוד למורים.

בהתרוממות רוח גדולה ניתן השעור הראשון מפי מורה המקום (על התפתחות הגבואה בישראל) במעמדו של דוד מירנבורג וח. א. דובניקוב עליהם השלום. מה עלץ הלב בשעה זו! מה והודות היו התקוות לעתיד הגדול הנשקף לתרבות ישראל ברוסיה החפשית. אמור אמרנו בלבנו: הולכים ובאים ימי האפשריות הגדולות של עבידה תרבותית בגולה כפרוזדור לכניסה לטרקלין האומה העברית — לארץ־ישראל.

סגירת בית הספר

„המהפכה חשוכת־הדם" של קרנסקי לא האריכה ימים. הבולשביים הטביעו בים של דם ואש את מתנגדיהם ותפסו את השלטון. המהפכה האוקטובראית טאטאה במטאטא השמד כל מה שלא התאים לתכניותיה. השלטון הרודני יצא למלחמת חרמה בשאיפותיו של עם ישראל מדור דור. בתי־הספר העבריים נסגרו ומוריהם נאסרו. בתי־הדפוס בוילנה (האחים ראם ועוד) ובמוסקבה (של שטיבל ועתון „העם") וביתר המקומות הוחרמו. הספרים העברים נדונו לאבדון. קובצי ה„תקופה" של שטיבל לאלפיהם שמשו חמר הסקה במשרדים בחדשי החורף הקרים. נערכו חפושים בלתי־פוסקים; וכל מי שנפל עליו חשד כל שהוא בשייכות לפעולה ציונית נדון בעוון קונטרבולוציה ונחבש בבית־הסוהר עד יום המשפט. הציונים הפעילים שבכל מקום נחבשים בבתי־סוהר ונחקרים מתוך עינויים.

ובימי שלטון אימים זה זרחה שמשו של ה„בונד". הם נעשו מקורבים למלכות ועושי רצונה. מי כמוהם יודע לרגל ולהלשין ולהוליך את הסרדיוטים לבתי־ישראל ולסייע להם בדיכוי שאיפות עם ישראל במשך כל דורות קיומו. בבתי האידישיסטים צהלה ורנה. במצח נחושה וביד רמה הם מופיעים ברחוב היהודים החרב והמשותק וחותים אש וגפרית בלשון ארסית על פצעי העם הדווי, שניטלה ממנו לשונו. טפש לבם מהבין, כי הם אינם אלא מטה זעם בידי השלטון ולאחר שיבצעו את מעשיהם יועלו לגרדום.

כל העתונות העברית נאלמה דום ורק ה„עמעס" שלהם מכריז בחוצפת בוגדים על ישועה וגאולה לעם ישראל תחת ההנהגה הנאמנה שלהם „מציליו האמתיים". בהרבה מקומות נפתחו בתי־ספר אידישיסטיים, שאין בהם כלום מן השייך לעם, שכל כוונתם היא לנתק כל קשר עם העבר. אפילו הכתיב שונה, המלים העבריות המצויות בדיבור סורסו בכוונה שלא יכירו חלילה במוצאם.

רק במוסדות החינוך והלימוד בסאראטוב לא שלחו יד. חודש אחר חודש המשיכו בקיומם. לא העיזו הגיבורים האלה להעבירם לידיהם. הם חששו שההורים לא ישלחו להם את ילדיהם. יותר מדי גדלה יוקרת השפה העברית ברחוב היהודי.

התחילו דיונים עם המורים שיעברו מרצון לרשות הממשלה בהנהלתם הם. סוכן חברת

„מרבי ההשכלה" לשעבר, בונדאי מובהק, קמנצקי, בא אלינו כידיד דורש טובתנו ואומר לנו:

„למה לכם להתקיים על נדבות בשעה שהממשלה מוכנה לתת את כל התקציב בידכם. אנחנו נבטיח אתכם בתגמולי פנסיה. ודאי שלשון הלימודים תהא אידיש, אבל אנו מבטיחים שהעברית תתפוס ,א בכבודיקין ארט״ (מקום מכובד). המורים לא נפתו והמשיכו את עבודתם באימוץ הלב. היה ברור כי מתקרב חיסולה הגמור של תרבות עברית, אבל העדיפו המורים את חופש מצפונם על חיי שעה ולא נשקו לבעל. סוף סוף פקעה סבלנותם של עוכרי ישראל. נודע לנו שהחליטו לכבוש את ביה״ס והתכוננו להוציא בעוד מועד את הספריה העברית ואת המכשירים היקרים. החלטנו כמו כן, שאחד מאתנו — המורה שלימד רוסית וחשבון — יעבור עם התלמידים אליהם, כדי שעל ידו נוכל מזמן לזמן להציל מה שאפשר מן הרכוש היקר שהושקע שם.

אבל עצתנו סוכלה. המורה באקסט מסר לייבסקים על מקום המצא כל הרכוש של ביה״ס. האדונים החדשים תלו עליו מנעולים ולא יכולנו להוציא כלום. הנפש והרכוש נפלו לידיהם.

הכל כאשר לכל עבר לידי מהרסינו ומחריבינו. והנה בא היום המר והנמהר. באחד משעורי הערב התפרץ המורה באקסט כשבידו דגל אדום והכריז: „מהיום עומד בית־הספר ברשות הייבסקציה". בנינו אשר טפחנו ורבינו במאמצים כה רבים יעברו למולך, ישרפו שם שריפת נשמה בגוף קיים ועינינו רואות וכלות ואין בידינו להושיע.

לא תלינו הרבה תקוות בהתנגדות ההורים. הרעב הגובר והולך, יד הברזל של משטר האימים ופיתויי הייבסקציה לדאוג לתזונת הילדים יעשו את שלהם. ביה״ס יעבור לידי מלאכי החבלה.

בינתיים התערער הבסיס של קיום ביה״ס. המהפכה והמהפכה שכנגד החריבו את המוסדות שהחזיקו בביה״ס, חלק הפליטים עבר למקומות ישוב חדשים. כמה מורים עזבו גם הם את סאראטוב. במתי מספר נשארנו.

ובאביבה של שנת 1919, לפני חג הפסח, עבר ביה״ס באופן רשמי לייבסקציה. מורי־העברית נשארו ללא בית־ספר, צפויים לרעב ולרדיפות נוספות.

ברוך קרוא

משנאור זלמן רובאשוב עד שזר

עם בחירתו לנשיא ישראל

הכרתי אותו משחר נעוריו, כשנקרא פשוט זלמן רובאשוב. השנה 1911. באתי עם חבורת תלמידי „הישיבה הגדולה" באודיסה מיסודו של רב צעיר (ר' חיים צ'רנוביץ), שהיתה בעצם המדרש העליון הראשון לחכמת ישראל ברוסיה, לבירת המדינה פטרבורג (כיום לנינגרד) ללמוד שם באקדמיה לחכמת ישראל של הבארון דוד גינצבורג. באותה חבורת „אודיסאים" (כן נקראנו בפי יתר תלמידי האקדמיה) נמנו בין היתר חכמי ישראל לעתיד: יחזקאל קויפמן, כיום גדול חוקרי התנ"ך בישראל בדורנו; צבי ויסלבסקי ז"ל, מטובי המסאים העברים בדור האחרון; יהושע גוטמן, כיום פרופ' לתלמוד ולחכמת יונית באוניברסיטה העברית בירושלים. זכיתי להיות באותה חבורה, שהכניסה זרם חם, דרומי, אודיסאי, ציוני, חסידי לאוירה הקרה, הצפונית, הפטרבורגית, הגלותית, המתנגדית.

והנה דבק בחבורה זו ונעשה כאחד ממנה אותו תלמיד ושמו זלמן רובאשוב, הוא שזר הצעיר. נמצאו בו אותה חמימות, אותה דרומיות, אותה כמעט אודיסאיות, אותה ציונות נלהבת, אותה חסידות.

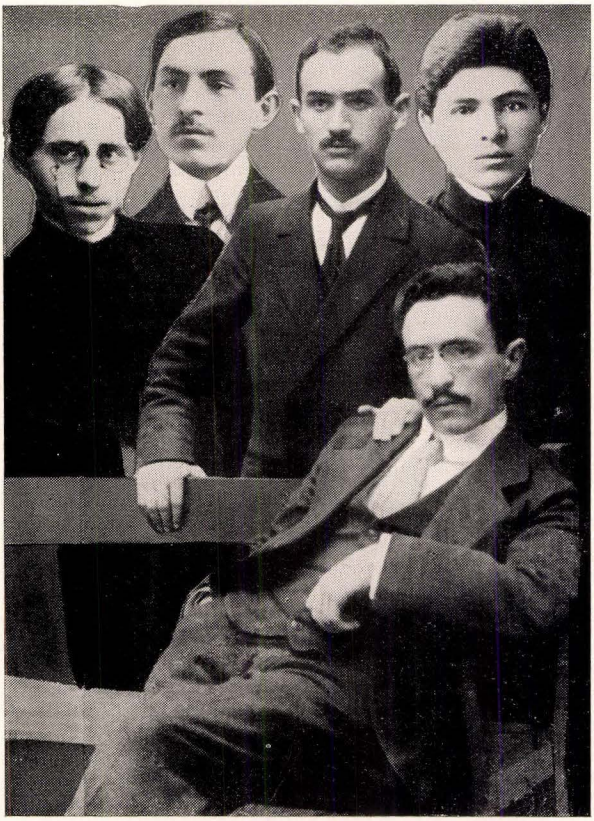
במסיבה ליובלו של שזר בבית הנשיא המנוח בן צבי אמרתי פעם על אותה חבורה: „הוא נתאדס (מלשון „אודיסה") ואנחנו נשתזרנו (מלשון „שזר")".

הוא היה היחיד בין כל התלמידים באקדמיה שגר בפטרבורג במשפחתו. כולנו היינו מחוסרי זכות ישיבה והיינו נאלצים לרכוש את זכותנו על ידי תעודות על מלאכה כלשהי כביכול. הוא היה המארח. זלמן רובאשוב ורחל כצנלסון, חברתו ורעיתו, אף הא „תלמידה חכמה" וסופרת, הדריכו אותנו בטיולים באיים המושלגים שמסביב לעיר הצפון. יש שהיינו מהלכים על גבי קרח נהר הניבה בעיצומו של חורף ומתווכחים בקולי קולות, על פי רוב בעברית, אבל גם באידיש או ברוסית, בבעיות העומדות (קצתן עד היום) ברומו של עולמנו.

שלא כמו באודיסה, ששם היינו מזדהים בכל עם רבותינו, היינו בפטרבורג לומדים מפי רבותינו אחרת וחושבים לעצמנו אחרת. הבארון גינצבורג הטיף ליהדות נאמנה אבל מתונה מתונה: „ציוניזם לא טוב, כל מה שמסתיים באיזם איננו טוב"; דובנוב סיפר ישנות ונצורות על העבר, אבל כלפי ההווה והעתיד לא רומם את הרוח; ה. סליוזברג סיפר על החוקים נגד היהודים, ובוקי בן יגלי, שאמנם ציוני היה (חיבר „שירת הזמיר"), היה מביא לנו כבד של בהמה מן האטליז ומלמדנו הלכות טריפות על טהרת המדע.

ואילו אנחנו היינו ציונים נלהבים, שוללי הגלות, קצת מבקרי המקרא, ממזגי יהדות ואנושיות, חולמי חלומות משיחיות חדשה.

וכשהגענו למשיחיות נתגלה רובאשוב, שזר הצעיר, במלוא כוחו. כבר בימים ההם חידש הלכה חשובה, שיש בה כדי ליצור מסכת מדעית חדשה. עד

שניאור זלמן שזר־רובשוב הצעיר בשנת 1911 בחברת חבריו ללימוד באקדמיה למדעי המזרח מיסודו של הבארון דוד גינצבורג בפטרבורג.

עומדים מימין לשמאל: יהושע גוטמאן, ברוך קרופניק־קרוא, צבי ויסלבסקי, יחזקאל קויפמאן. יושב: שניאור זלמן רובאשוב־שזר.

היום לא מצא שזר את הפנאי הדרוש להמשיך בחקר אותה הלכה. אולי דוקא עכשיו יתפנה לכך או שיגייס תלמידי חכמים לחקר זה בהדרכתו. כבר בימים ההם בדק ומצא שיטה מסויימת וכתב על כך באנציקלופדיה היהודית־הרוסית בגיל הצעיר ביותר שיכול להיות לכותב ערכים אנציקלופדיים. הוא טען, כי „משיחיות שקר" היא לא תמיד שקר. יש תנועות משיחיות שנכשלו, אבל לא תמיד היתה כוונתן רמיה. כך לא ניגש שום חוקר דברי ימי ישראל לתנועות המשיחיות. וצריך היה לראות את שזר הצעיר יושב שעות בספריות פטרבורג וברלין ומחטט בספרים בלים ומפענח ראשי תיבות ורמזי לשון ומחדש הלכות בסוגיה חמורה זו.

בשנת 1912 היה הוא הראשון מבני החבורה שיצא לביקור בארץ־ישראל. מעניין, שהוא נסע בדרכון של צליינים, שלפי החוק הרוסי הצארי היה עולה בזול (החוק היה מכוון לנוצרים אבל חל גם על היהודים). הוא הפליג מאודיסה וחזר לאודיסה. וזוכר אני את סיפורו על ארץ־ישראל, ששמענו מפיו ברטט תחת כיפת השמים על מדרגות ביתו של יהושע גוטמן. הוא סיפר על צורת התישבות חדשה ששמה קבוצה ועל הקבוצה הראשונה דגניה. הוא סיפר על תל־אביב הרכה הנולדה, על דיבור עברי — ואנחנו עשינו אזנינו כאפרכסת באותה דביקות, שבה בודאי שמעו יהודים בשעתם את סיפורי אלדד הדני על עשרת השבטים ועל הסמבטיון הנח בשבת.

בפרוס מלחמת העולם הראשונה התגלגל למקום תורה בגרמניה הדרומית, בפרייבורג שעל גבול שווייצריה. וכשפרצה המלחמה בא לברלין והתהלך בה זמן מה כזר, עד שנקלט בשבועון הציוני „יודישה רונדשוי" ונעשה שם אישיות מרכזית. גם בעל־פה היה מטיף ליהודי גרמניה על ציונות ויהדות ורבים עד היום תלמידיו בקרב עולי גרמניה בארץ, מן המעולים שבהם. כשיסד מרטין בובר את הירחון „דאר יודה" היה אחד ממשתתפיו והכניס לתוכו הרבה מן המעולה שבו. בראשית שנות העשרים עלה לארץ ופעולתו כאן גלויה וידועה.

פעולתו הציבורית לא מנעה בעדו מלשוב מזמן לזמן לחיבת נעוריו, למדע ההיסטוריה וביחוד לחקר תנועות התסיסה היהודית, גם המפוקפקות שבהן, כגון של יעקב פראנק וסיעתו במאה השמונה עשרה. תמיד חיפש את הלוז שבשידרה, את ליבא דליבא. בשנים האחרונות השתתף בעריכה ובכתיבה ב„העבר". על יהדות רוסיה גאותו, זוהי אהבתו הראשונה.

זכרתי חסד נעורינו, שמיעתנו המשותפת לתורת רבותינו, ויכוחינו הסוערים, דיונינו בבעיות מדעיות וציבוריות, נאומיו הכובשים, שיחותיו הנאות, סיפוריו על ביקורו הראשון באמריקה במסיבה בביתי בברלין.

ועד היום בעצם לא נשתנה. צעיר נלהב ונלבב כשהיה, לא נס קולו ולא כהו עיניו ולא תשו ידיו, אותו הפאתוס החוצב להבות אש, המפוצץ כפטיש, ועם זה אותה הקפדה על הביטויים, אותו ביסוס היסטורי ומדעי, ההומור היהודי הרוסי, אותו טעם יהודי בכל מלה ומלה, גם למלה שאין אתה מסכים לה.

מרובאשוב עד שזר ומשזר עד הנשיא.

יהודה סלוצקי

„בהתעורר עם"

למעלה משמונים שנה עברו מאז שהתעוררה בעקבות הפרעות בדרום־רוסיה תנועת „חיבת־ציון", שהניחה יסוד להתישבות היהודית בארץ־ישראל ובסופו של דבר — לתקומת מדינת ישראל.

חומר ארכיוני רב לתולדות התנועה נשתמר אף הגיע לארץ־ישראל; העתונות היהודית מן הימים ההם, על כל לשונותיה, משמשת אוצר בלום לתולדות התנועה; קבצי תעודות חשובים, ובראשם ספרו הגדול של א. דרויאנוב „כתבים לתולדות חיבת־ציון" עומדים לרשות החוקר; ספרי מסעות וזכרונות הנוגעים לימים ההם מצוים לרוב בספרות העברית. כן תוארה התקופה מצדדיה השונים בחיבוריהם של ש. ל. ציטרון, ש. יבנאלי יב. דינור.

ספרו של ד"ר ישראל קלוזנר „בהתעורר עם",*) המספר את תולדות תנועת „חיבת־ציון" ברוסיה בשנותיה הראשונות (1881—1884) חשיבותו הראשונה היא בשפע המקורות, שעליהם נשען המחבר, בהן תעודות רבות, שלא פורסמו בדפוס והשמורות בגנזי הארכיון הציוני בירושלים ובארכיונים אחרים. כן עשה המחבר חריש עמוק ומקיף בעתונות היהודית מן הימים ההם ובספרות „חובבי־ציון" על כל ענפיה (ספרות יפה, שירה, פובליציסטיקה, תאורי מסעות, זכרונות וכו'). ומבחינה זו משמש הספר מעין לא אכזב לכל חוקר ומעיין.

חלקו הראשון של הספר (עמ' 19—88) מביא אותנו בסוד התקופה שקדמה ל„חיבת־ציון". מתברר כי מראשית המאה הי"ט, בעקבות עליתן המאורגנת של קבוצות החסידים (שראשיתה ב־1777) ושל ה„מתנגדים" (1808) „נמשכה בלי הפסק עלית יהודים מרוסיה" (עמ' 23), בהם גם צעירים רבים שערקו מבתיהם מאימת עבודת הצבא (שהוטלה על היהודים בשנת 1827). גם רעיון ישוב ארץ־ישראל, הן במובנו המצומצם של בנין מושבות חקלאיות ופרודוקטיביזציה של הישוב הקיים בארץ־ישראל והן במובן הרחב יותר של תחית העם כולו על אדמת אבותיו, כבר תסס בין היהודים ברוסיה מאמצע המאה הי"ט. בין נושאי הרעיון הראשונים מבליט המחבר שנים מיהודי רוסיה, את ר' נתן פרידלאנד, שהחל בהטפתו לישוב חקלאי בארץ־ישראל בשנות החמישים למאה הי"ט, ואת דוד גורדון שהטיף ל„שיבת בנים לגבולם" ב„המגיד" מראשית שנות הששים. רבים מראשי תנועת „חיבת־ציון" כבר פעלו ברוחה לפני שנות השמונים ומהם עלו ארצה להגשים את רעיונם לפני „הסופות בנגב" (י. מ. פינס וא. בן־יהודה). הפרעות בשנת 1881 שמשו רק גורם מזרז, שהפך את הרעיון לנחלת המונים וקרב אליו חוגים חדשים מקרב הציבור היהודי.

הסיפור המפורט על תולדות „חיבת־ציון" מגלה לפנינו כי כבר בראשית התנועה היתה קיימת בה הכרת מטרתה הסופית על כל הכרוך בהשגתה, אם כי מחישובים של זהירות מדינית נמנעה התנועה מלהדגישה. יוסף בריל מניח כבר בקיץ 1881 את האפשרות, כי לאחר שמספר היהודים בארץ־ישראל יהיה רב „יקום מבני הדור החדש חד בר־דרומא שילך להילחם עם חיל השולטן" (עמ' 99); א. בן־יהודה כתב באביב 1882 על הקמת חברה

*) ד"ר ישראל קלוזנר, „בהתעורר עם", העליה הראשונה מרוסיה, ירושלים תשכ"ב, 558 עמודים.

שתכליתה תהיה „לכבוש את ארץ אבותינו לפנינו", אם כי „לא בנשק ולא בכוח מלחמה, כי אם בכוח הכסף" (עמ' 332) ואיש ביל"ו, זאב דובנוב, כתב לאחיו ש. דובנוב, כי המטרה הסופית של ההלוצים העולים ארצה היא „להשתלט במשך הזמן על א"י ולהחזיר ליהודים את העצמאות המדינית" (עמ' 419).

מעניין כי גם מונחים שאנו חושבים אותם למאוחרים נמצאים בספרותה של „חיבת־ציון" מימיה הראשונים. בקיץ 1881 כותב י. גולדמן, איש ירושלים, על ארגון „חברה ציונית" לקנית קרקעות וישוב עולים באי (עמ' 124). בכרוז של ביל"ו נזכר השם „חלוצים" (בעברית) כשם אלטרנטיבי לאגודתם (עמ' 167). רעיון הפטיציה, החוזר בצורות שונות בתולדות הציונות,* בוצע לראשונה, הלכה למעשה, על־ידי איש אודיסה אברהם קונס־טנטינובסקי, שארגן ב־1882 משלוח של מכתבים לאוליפנט עם חתימות אלפי אנשים שהביעו רצונם לעלות לא"י (עמ' 179). באספת קאטוביץ (1884) ראה אדם מתון כנ. סוקולוב את „הפארלאמנט הגדול לישראל" (עמ' 457) ואין ספק כי אילו היה קם בימים ההם מנהיג בעל מרץ כבר הוכשרה אז השעה להפוך אספה זו למוסד של קבע, דהיינו — לקונגרס ציוני. על כל פנים „רבני מחאה" כבר היו אז, ואפילו רבה של קאטוביץ „דחה את ההזמנה לבוא לועידה" (עמ' 459). גרעיני רעיון ההתישבות העובדת, העבודה העצמית והקבוצה כבר נמצאו בתקנות ביל"ו, שקבעו, כי את אדמתם „יעבדו חברי ביל"ו בעצמם, בלי להשתמש בעבודת ערבים" (עמ' 422) וכי „לכל החברים הפעילים יהיה כיס אחד ואין לאיש קניין עצמי" (עמ' 425).

היריעה שפורש לפנינו ד"ר קלויזנר היא גדולה ורחבה, וכאן חייב אני להעיר, כי לפעמים עושר זה שמור לרעת בעליו. אין ספק כי הקורא החוקר, או הקורא איש רוסיה, שכל שם של איש או עיירה מוצא חד בלבו, ימצאו עניין בכל פרט ופרט, אבל לגבי הקורא הרגיל, וביחוד בן הדור הצעיר, עלול רבוי הפרטים להיות למעמסה. לפעמים נדמה לך שאין לפניך תאור היסטורי, אלא רשימה ביבליוגרפית מפורטת של מאמרים בעתונות על נושא מסויים או רשימת אגודות „חיבת־ציון" בערים ובעיירות רבות. את פירוט התרומות שניתנו לפי ערים ואישים טוב היה להביא בהערות. לעתים מסופרת פרשה מסויימת בשני מקומות (למשל פרשת הפטיציה של קונסטנטינובסקי בעמ' 178—179 ושוב בעמ' 242—243; פרשת בית משרפות הייש של יארושבסקי — בעמ' 269 ו־310). יש פרשיות שאין עניין לתולדות „חיבת־ציון" ברוסיה (כגון: פרשת תנועת הנוער ברומניה — עמ' 277; חברת „תחית־ישראל" בירושלים — עמ' 329—331; פרשת ההתישבות בסוריה ובקפריסין — עמ' 288—294).

לעומת זאת מקצר המחבר בענין חשוב של פרישת „רבים מן האינטלגנציה היהודית ברוסיה, שהצטרפו בשנת ההתעוררות הגדולה למחנה הלאומיים" (עמ' 261). פרישה זו הקשורה בהתמוטטות ה„ראזסביט" וחוג הסופרים שהתרכז סביבו, היתה מבחינה מסויימת פאטאלית בהתפתחותה של „חיבת־ציון", ורבים מן הפורשים תפסו לאחר מכן מקום חשוב בספרות ובחברה הרוסית, והיו מהם שהמירו דתם (ונגרוב, מינסקי, ווייטינסקי ועוד). פרשה זו זקוקה לדעתי ליתר תאור והסברת סיבותיה.

ולבסוף כמה הערות ותיקונים קלים:

בעמ' 104: היהודי שבא לארץ־ישראל, סייר בערי הארץ וישב כשני חדשים בירושלים" וכתב לאחר מכן בגנותה של ארץ־ישראל בחתימת S. M. אינו אלא שמעון דובנוב הצעיר, שלא ביקר בארץ־ישראל מימיו וכתב מה שכתב בהשתמשו בתכסיס עתונאי מקובל,

*) בשנות העליה השניה, למשל, דובר רבות על ארגון פטיציה לחברת יק"א שתשנה את יחסה להתישבות בארץ־ישראל (תכנית שיל"ה של יהושע ושושנה בוכמיל). בשנות השלושים דגל ברעיון פטיציה לחבר הלאומים ז. ז'בוטינסקי (ר' י. שכטמן, ז. ז'בוטינסקי, (ת"א 1959), ספר שני, עמ' 277—281).

אם כי לא כשר ביותר. על כך מספר בפרטיות חברו מרדכי בן הלל הכהן בזכרונותיו („עולמי", ירושלים תרפ"ז, ספר א', עמ' 195).

אגב, ענין המכתבים המזוייפים, שגרמו להתגברות ההגירה המבוהלת מרוסיה בשנות 1881—1882 (עמ' 106—107) אינו מבורר כל צרכו. ד"ר קלויזנר אינו כותב מי היו מחבריהם ומפיציהם. הדעה המקובלת היא שמכתבים אלה הופצו על־ידי סוכני נסיעות שואפי־בצע. אני מעלה כהשערה את ההנחה, שמכתבים מזוייפים אלה הופצו על־ידי צעירים מחסידי ההגירה, שרצו להגביר את זרם היוצאים ולהעמיד על־ידי כך את מתנגדיהם בפני עובדה קיימת. צעירים אלה נקטו בטכסיס דומה בשלהם הזמנות לאספה בבית הברון גינצבורג (עמ' 94). יש לזכור כי טכסיסים כאלה היו מקובלים בימים ההם בחוגי הנוער הרוסי המהפכני.*) ויתכן שהאינטלגנטים היהודים־רוסים, אנשי ה„ראזסביט", שבאו מחוגים אלה, לא נרתעו מלנקוט בהם.

בעמ' 108: היהודי מחרקוב מ. ש. הוא ד"ר מיכאל שליאפושניקוב, אחד מנאמני התנועה הציונית ברוסיה מראשיתה, שנזכר להלן בשמו המלא בספר זה (עמ' 372, 397, 398, 447).

בעמ' 440 נזכר יצחק כלב, ונאמר „כנראה בעל הון". י. כלב היה חתנו של י. מ. פינס ונשא לאשה את בתו הבכירה שרה־רחל. הוא היה „צעיר ספרדי יפה־תואר ועשיר" (איטה ילין, „לצאצאי", ירושלים תרצ"א, עמ' 60), יליד בולגריה.

לא אעמוד על כמה אי־דיוקים קטנים שאינם מעלים ואינם מורידים ומקורם של כמה מהם בודאי בטעויות־דפוס.

החלק השלישי בספר (עמ' 475—542) דן ב„ספרות של התנועה ותחית הלשון העברית". במידה שיש בדברים אלה משום חשיבות היסטורית כבר שולבו בגוף הטכסט הקודם, ויש בכך, אם כן, משום חזרה. טוב היה המחבר עושה אילו קיצר בחלק זה והיה מביאו לא כחלק אורגני של הספר, אלא כנספח ביבליוגרפי־ספרותי.

בדברי הקדמתו מבטיח לנו ד"ר קלויזנר חלק שני על התקופה „מקאטוביץ עד באזל" (1885—1897). זוהי תקופה שנחקרה וסוכמה פחות מתקופת „חיבת־ציון" הראשונה, ופרשיות רבות בה לא זכו עדיין למחקר מדעי כל שהוא. בידענו את חריצותו של המחבר ואת שליטתו בחומר הרב העומד לרשותו מצפים אנו בקוצר רוח למלוי הבטחתו, אשר תמלא חוליה חשובה החסרה בין תקופת ראשית „חיבת־ציון" לראשית הציונות ההרצליאנית.

*) כך, למשל, עוררו המהפכנים קשר נגד בעלי־האחוזות במחוז צ'יהירין (פלך קיוב), בקראם בפני האכרים מכתבים מזויפים מן הצאר הקוראים להם להתקיף את בעלי־האחוזות. ר' ספרו של א. טן, תולדות התנועות המהפכניות ברוסיה, נוסח רוסי, פטרוגרד 1918, עמ' 135—136).

„יידן אין אוקראינע"

לפני כשנתים יצא לאור בהוצאת „החברה להנצחת שמם של יהודי אוקראינה" הכרך הראשון של הקובץ ההיסטורי באידיש „יידן אין אוקראינע".*) כרך זה יצא בתמיכתה הכספית של „המועצה לתביעות חמריות יהודיות מגרמניה" (Jewish Claims Conference) והוא מכיל 342 עמודים גדולים, שכל אחד מהם מחולק לשתי עמודות. בשער הספר — שמות חברי המערכת מ. אשעראוויטש, יעקב לעשצינסקי, אברהם קיהן והמנוח ד"ר פיליפ פרידמן, שנפטר בעצם הבאת הספר לדפוס ב־7 בפברואר 1960.

*) „יידן אין אוקראינע" ערשטער באנד, געזעלשאפט צו פאראייביקן דעם אנדענק פון אוקראינער יידן, ניו־יארק 1961.

בהקדמה לספר מודיעים המו"לים, כי תכניתו השלמה כוללת שלושה כרכים, ובעתיד מקווים הם להוציא כרכים אלה גם בשפות העברית והאנגלית. מטרת הספר היא לתת „סיכום ברור ממה שפעלו יהודי אוקראינה בשדה היצירה התרבותית וכן בשדות פעולה אחרים בכל השנים שחלפו מיום שהתיישבו בארץ ההיא". לא הובאה בספר תכניתם של הכרכים הבאים, אבל מן ההקדמה וממקומות אחרים אפשר ללמוד, כי חלק ניכר מן הכרך הבא ייוחד לנושא „הפרעות באוקראינה" וכרך מיוחד יוקדש לתולדותיהן של ערים ועיירות יהודיות באוקראינה.

בכרך שלפנינו באים ששה מאמרים של ששה מחברים שונים. ד"ר פ. פרידמן ז"ל כותב על „תולדות היהודים באוקראינה עד סוף המאה הי"ח"; מרדכי ברנשטיין — על „היהודים באוקראינה בימי השלטון הצארי", פר' ש. גולדמן — על „האוטונומיה היהודית הלאומית באוקראינה"; י. לשצ'ינסקי — על „התפתחותה הסוציאלית־כלכלית של היהדות האוקראינית"; א. שטינמן — על „שחרה של החסידות באוקראינה" ומ. אשעראוויטש על „ההשכלה בין יהודי אוקראינה". ראוי לציון הוא המפתח שצורף בסופו של הספר, אבל חבל שמפתח זה נערך אך לגבי אישים ועניינים ולא נעשה לגבי מקומות גיאוגרפיים, והרי בספר פזורות ידיעות רבות וחשובות לגבי חייהם הכלכליים והרוחניים של קהילות ואיזורים שונים באוקראינה. כן יש לשבח את העורכים על ששים האילוסטרציות ששולבו בטכסט, אם כי לא תמיד ברור הקשר ביניהן לבין הגושא הנידון בספר.*) חבל שלא באו בספר מפות, המתבקשות במיוחד למאמריהם של פרידמן ולשצ'ינסקי.

ששת המאמרים שבספר הם כל־כך שונים באופים, בדרך כתיבתם וברמתם המדעית עד שאי־אפשר לדון עליהם בחדא מחתא. נראה שהמערכת לא עמדה במדה מספיקה על הקונסטרוקציה הכללית של הספר, ומשום כך יש שהרחיבו המחברים את הדיבור על נושאים מסויימים שלא בפרופורציה הנכונה ביחס לגדלו של כל הכרך, ולעומת זאת נתקפח מקומם של נושאים אחרים. אמנם, כל עוד לא נראה את שלושת הכרכים מותר לנו להניח ש„דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר", אולם על זאת לא נוכל להוציא משפט כל עוד לא נסתיימה הוצאתו של כל הספר.

הצד השווה בכל ששת המאמרים שמכוונים הם לקהל הקוראים הרחב, שפתם קלה ואין הם מסורבלים יתר על המידה בסימון מקורות ובהערות. בדרך כלל אין לפסול כתיבה זו, בתנאי מפורש שתשמר תמיד הרמה המדעית והדיוק המדעי, כי דוקא בדברים הנאמרים לקהל הרחב בפסקנות ומבלי שהקורא יוכל לבדוק אחריהם יש להזהר פי שבעה מבמאמרים הכתובים במתודה מדעית, עם סימון מדוקדק של מקורות, המאפשר לקורא המעיין לבדוק את דבריו של המחבר לפי מקורותיו. כפי שנראה להלן לא עמדו כל המחברים במבחן זה.

מאמרו של פ. פרידמן כולל שני עניינים שהחיבור ביניהם הוא מלאכותי. בעמ' 1—25 מספר הוא על תולדות היהודים בדרום רוסיה עד הכיבוש המונגולי כולל תולדות מלכות הכוזרים; בעמ' 25—68 באות תולדות היהודים באוקראינה בתקופת שלטון ליטא ופולין. חלקו הראשון של המאמר מתקשר, לפי דעתי בקושי עם תולדות יהודי אוקראינה. מבחינה גיאוגרפית היתה נקודת הכובד של ההתישבות היהודית במזרח אירופה באלף הראשון של הספירה הרגילה ושל ממלכת הכוזרים מזרחית ודרומית מאוקראינה (חבל הקוקז, אזור הוולגה, חצי־אי קרים), ד"ר פרידמן אינו תומך בסברה לפיה הישוב היהודי באוקראינה מוצאו

---

*) מהו הקשר הישיר של אוקראינה לאישים כבנימין פרנקלין, הגר"א, רנ"ק, נפתלי צבי וייזל, יוסף פרל, שלמה מיימון ואחרים? אגב, ספק גדול הוא אם תמונתו של רנ"ק, שבאה בעמ' 302 בספר, היא אוטנטית. לפי עדותו של ד"ר נ. מ. גלבר אבדה תמונתו היחידה של רנ"ק, שהיתה שמורה בידי נכדו בלבוב, בעת שכבשו הרוסים את העיר בשנת 1915.

בעיקר מהיהדות הכוזרית, ועומד על כך שממחצית המאה הי"ג עד סוף המאה הי"ד „פוסקות לגמרי ידיעות על יהודים באוקראינה" (ר' עמ' 21). לפי דעתי טוב היו עושים עורכי הספר אילו חלקו את מאמרו של פרידמן לשנים: מאמר מיוחד על „היהודים בדרום־רוסיה עד המאה הי"ג", שהיה משמש מעין „פריהיסטוריה" לתולדות יהודי אוקראינה, ומאמר מיוחד ל„תולדות יהודי אוקראינה במלכות ליטא ופולין החל מהמאה הט"ו".

חלקו הראשון של המאמר לוקה בחסרון נוסף. כידוע שרויה תקופה זו בערפל והרבה מתולדותיה, ביחוד תולדות הכוזרים, הן בבחינת „הררים התלוים בשערה", משום כך טוב היה אילו באו במאמר המקורות, שעליהם נשען המחבר במסקנותיו, שהרי דברים אלה אינם כלל וכלל בחזקת הלכה פסוקה ומותר לקורא להרהר אחריהם. לעומת זאת ניתנה בחלקו השני של המאמר תמונה בהירה מחייהם של היהודים באוקראינה במאות השנים שלפני הכיבוש הרוסי ויש בה מעין סיכום נאה לכל מה שנכתב על כך עד ימינו.*)

מאמרו של מ. ברנשטיין דן בעצם בתחוקה הרוסית לגבי היהודים והשפעתה על חייהם. אמנם אין תוכן זה מתאים ביותר לשם הפרק, אבל הנושא כשלעצמו הוא לגיטימי בהחלט. כפי שאפשר לראות מתוכן המאמר ומהביבליוגרפיה המצורפת אליו אין מאמר זה בחזקת מחקר מקורי, אלא קומפילציה של כמה ספרים כלליים הדנים בתולדות יהודי רוסיה (ש. דובנוב, י. הסן, ש. גינזבורג) ושל כמה מאמרים וספרים אחרים. גם לקומפילציה טובה יש ערך לגבי קהל הקוראים הרחב. אולם שני חסרונות עקריים מצויים במאמרו של ברנשטיין: א) כל עוד עומדים לרשותו של המחבר ספרים כללים טובים, הרי סיפור המעשה שלו שלם פחות או יותר. על־כל־פנים ניתנת תמונה כללית נכונה, אולם ברגע שאין מאחוריו דובנוב או הסן הרי הוא אובד־עצות. דבר זה ניכר בחלוקת החומר: ל־54 שנות מלכותם של אלכסנדר ה־I וניקולאי ה־I הוקצו 28 עמודים, שאפשר היה לקצר בהם כהנה וכהנה; ל־62 שנות מלכותם של אלכסנדר השני והשלישי ושל ניקולאי ה־II — 12 עמודים. ביחוד קטועים הם שני העמודים האחרונים הכוללים את שנות מלכותו של ניקולאי ה־II. כאן לא נזכרו גזירת מונופול הייש (1898), מדיניותו של ויטה לגבי היהודים, ה„זובאטובשטשינה", שהיה בה מעין נסיון של גישה חדשה להמוני היהודים, לא נזכרה השפעת הגירושים מאזורי החזית בשנת 1915 על יהודי אוקראינה, גזירת האיסור על האות העברית ב־1915 וכו' וכו'.

החסרון השני — הוא הטיפול הפיליטוני בנושא. במה זכתה, למשל, גזירת המלבושים בימי ניקולאי הראשון ל־4½ עמודים. ולמה ניתן סעיף מיוחד לאנקדוטה הקוריוזית על נסיונו של ניקולאי להקים כנסיה נוצרית, שבה תערך התפילה באידיש, בברדיטשוב (עמ' 102—103)? חובת המערכת היתה לעמוד על כך שהכותב יאריך וימצה את הנושא לגבי תקופת השנים החשובה 1860—1917 ויקצץ במקומות שהאריך בהם שלא לצורך. בצורתו הנוכחית נמצא המאמר באמצע בין קומפילציה שאינה מוצלחת בכל מקום, לבין שרשרת פיליטונים עתונאים.

מאמרו של ש. גולדלמן על האוטונומיה הלאומית היהודית באוקראינה משתרע על 45 עמודים. לכאורה יש כאן דיספרופורציה רבה ביחס לשאר המאמרים, אלא שהפעם אין להתרעם על המערכת. גולדלמן אינו חוקר הפרשה בלבד. הוא השתתף במאבק על האוטונומיה באוקרינה קצרת־הימים, הכיר אישית את כל הפועלים בדרמה, או מוטב שנקרא לה טרגדיה זו, והמאמר הוא בבחינת עדות ומקור, ומצטרף הוא לשאר ספרי מקורות וזכרונות על פרשה עגומה זו. פרק זה הוא אילוסטרציה לחוסר השחר של רעיון הלאומיות הגלותית החילונית, שרבים וטובים מן התנועה הציונית נתפסו לו אף הם. וביחוד בולט כאן הניגוד

---

*) ראוי לעמוד על סתירה אחת הנמצאת במאמר: בסוף עמודה א' בעמ' 34 נאמר (לפי י. שיפער). כי מס' היהודים בפודוליה היה בשנת 1578 — 6000 נפש, ובעמודה ב' (באותו עמוד) מסופר כי ב־1569 נמנו בפודוליה 750 יהודים.

בין קבוצות הסוציאליסטים־האידישיסטים הקטנות, שניסו להשתלט באמצעות ממשלה זרה על מרבית יהודי אוקראינה שהיו נאמנים ליהדות המסורתית, לציונות ולשפה העברית, בניגוד גמור להשקפה הדימוקרטית שבה דגלו סוציאליסטים אלה כביכול. ניגוד זה מצא ביטוי בויכוח הנוקב אם צריך המיניסטר לענייני יהודים להבחר על־ידי נציגי היהודים, או להתמנות על־ידי הממשלה האוקראינית. ד"ר גולדלמן השתדל לתת תמונה אובייקטיבית ממהלך העניינים ומהתפתחותה של אוטונומיה זו, עד שהתמוטטה בים הדמים של הפוגרומים ביהודים, ומאמרו הוא תרומה חשובה לתולדות יהדות רוסיה ואוקראינה בתקופה שטרם נחקרה והועלתה על כתב במחקר היסטורי מקיף.

יעקב לשצ'ינסקי מעביר במאמרו הגדול, המקיף והגדוש חומר תעודתי וסטטיסטי, תמונה שלמה של התפתחות היהדות האוקרינית מבחינה כלכלית מסוף המאה הי"ח עד השתלטות המשטר הסובייטי. מאחר שמגותקים אנו זה למעלה מ־40 שנה מהמקורות הראשוניים לתולדות היהודים ברוסיה השמורים בארכיונים בברית־המועצות, אין לשצ'ינסקי יכול להוסיף הרבה על מה שכתב במאמריו הרבים והחשובים עד כה, אבל טוב שבאו כאן סיכום ותמונה כללית של החומר. אמנם ביסודו של דבר ההבדלה בין אוקראינה לבין שאר חלקי תחום המושב היהודי, וביהוד מבחינה כלכלית, היא מלאכותית ואין בה ברכה, אולם נושא הספר חייב הבדלה זו ולא נוכל לבוא בטענות אל המחבר.

מאמרו של א. שטיינמן על שחרה של החסידות באוקראינה הוא מסה נאה, מלאה הברקות ומעוררת מחשבות, שאילו לא היה שם מחברה חתום עליה אפשר היה לחשוב כי יצאה מתחת ידיו של חסיד נלהב, מין ר' אבא מודרני. על כל פנים שטיינמן הוא, כפי שכתב במאמר (עמ' 247): „שיכור מן החסידות". והאמת ניתנה להאמר, כי גדול כוחו עמו לשכר אותנו ביין זה, ולו רק לרגע קט — בעת קריאת המאמר. דולה הוא פנינים ומרגליות מים החסידות ומעלה בקסמיו דמויות של צדיקים וחסידים וזורע מלא חפנים אפוריזמים ואמרות־כנף. קוראים רבים יהנו ממנו. אולם התמונה היא חד־צדדית. נסיונו של שטינמן ליחד את החסידות באוקראינה משאר ענפי החסידות הוא מענין ומעורר מחשבה, אולם אף הוא סובייקטיבי ביסודו. פסוק כמו: „רק באוקראינה יצאה החסידות מחיתוליו של רעיון והפכה לנוסח חיים; יצאה מן המנין הצר להתפלל בבית מדרשו של העם" (עמ' 230) יש בו משום הפרזה רבה, ומה על נוסח חסידות פולין? ומה על נוסח חב"ד, כלום אלה לא חדרו בין המונים ועצבו דמותם ברוח החסידות? והרי דוקא בחסידות אוקראינה נראו לראשונה סימני ההתנוונות הקשים של התנועה, ושם התפתח לראשון פולחן ה„צדיק" בצורתו הבלתי־אהודה. אגב, חסידות חב"ד, שלידתה ברוסיה־הלבנה הקימה לה מבצרים חזקים באוקראינה שמשמאל לדניפר. בפלכי צ'רניגוב, פולטבה ודרומית מזה. מאמרו של שטינמן, עם כל סגולותיו, אינו יכול לפטור קובץ הגושא את השם „היהודים באוקראינה" מדיון עניני בתולדות החסידות והתפתחותה בחבל ארץ זה.

קשה מאד למצוא הצדקה להכללתו של מאמרו של מ. אשעראוויטש על ההשכלה בין יהודי אוקראינה בקובץ זה. אשעראוויטש כתב בשעתו את ספר זכרונותיו „געשיכטעס פון מיין לעבן", (ניו־יורק 1945) בו נתן תאור חם ומלא חיים מחיי עירתו טרוסטיאנץ שבפודוליה (ושם אגב דפים מושכים וחשובים על הבר נעוריו אברהמ'ל יאסעל פיני שוחט'ס, הוא הסופר העברי, אסיר־ציון, אברהם פרימן ז"ל, מחבר הספר „1919"). הוא גם חיבר את קובץ הרשימות „שטעט און שטעטלעך אין אוקראינע" (ניו־יארק 1948) המעביר בדרך שטחית ועתונאית את דמותן ותולדותיהן של כמה עשרות קהילות באוקראינה ומחוצה לה. אבל כל אלה לא הכשירוהו לכתוב סקירה מדעית על נושא היסטורי חשוב ורב־ערך כתולדות ההשכלה באוקראינה.

ואמנם אין המאמר יוצא מגדר של שיחה פיליטונית על הנושא העיקרי שעליו נקרא

שמו של המאמר. לא נעשה כל נסיות להגדיר את הנושא ולמצותו. לתת תמונה כללית של ההשכלה באוקראינה ולציין את ההבדלים ביגה לבין ההשכלה בליטא. המאמר נטפל לאישיות זו או אחרת, מטפל בה באורח אנקדוטי, ומעניין הדבר שפעמים רבות אין אישים אלה נוגעים כלל להשכלה באוקראינה, או הקשר עמה הוא קשר רופף וזמני. באריכות יתרה מסופר על יהודה לייב נבחוביטש (עמ' 286—291) ועל ספרו „קול שועת בת־יהודה", אבל נבחוביטש (שנולד אמנם בלטיטשב שבפודוליה) פעל בליטא. מכתב הנזיפה של ר' נחמן קרוכמל לתלמידו ששרף, מפחד בפני החסידים, את ספרי ההשכלה שלו, הוא מעניין מאד, אבל מה לו ולתולדות ההשכלה באוקראינה? וכאשר מנסה המחבר לראות בפעולתו של רנ"ק את „השפעת ההשכלה באוקראינה" (עמ' 304), הרי אינו אלא „הופך את היוצרות" בהיסטוריה. חשיבותו של יוסף פרל בתנועת ההשכלה בגליציה רבה מאד, השפעת מפעלו על המשכילים באוקראינה אף היא ידועה, אבל לראות בו את אחד ממשכילי אוקרינה, בכך יש חידוש רב! המגוחך ביותר הוא הנסיון להעמיד את נפתלי הרץ וייזל, כאיש אוקראינה, משום שאבי־זקנו ברח מימי גזירות ת"ח מפודוליה לגרמניה (ר' עמ' 305). בקיצור ex orient lux: עד עתה היינו סבורים כי ההשכלה שרשה באשכנז ומשם עברה מזרחה לגליציה, פולין, ליטא ואוקראינה, עתה מתברר לנו כי התהליך היה הפוך: אבי־זקנו של וייזל ברח לגרמניה וכך התחילה תנועת ההשכלה בישראל. „עס האט זיך אלץ פארבינדן מיט אוקראינע" — כותב אשעראוויטש (עמ' 305). אם שיחה נאה יש כאן, מין חידוד פיליטוני בנוסח „איפכא מסתברא" — טוב ויפה, אבל מה לזאת ולסקירה היסטורית מדעית?

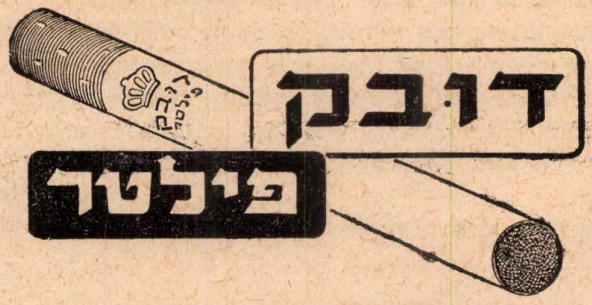
לעומת זאת חסר בכל המאמר הזה תאור כל שהוא על מרכז ההשכלה באודיסה,*) שמקומו בתולדות השכלת היהודים באוקראינה הוא כמקומה של וילנה בליטה, ולא זו בלבד — אלא שבאודיסה שרשן של אותן תופעות שהטביעו חותם מיוחד במינו על ההשכלה בדרום־רוסיה כולה. באודיסה פעלו ה„ברודיים"; בה פתח בצלאל שטרן את בית־הספר היהודי החדיש הראשון באוקראינה (וברוסיה כולה); בה פעלו חלוצי ההשכלה ה„רוסית" (בניגוד להשכלת וילנה־ליטא, שראשיתה קשור להשכלה בשפה הגרמנית): חיים טרנופול ויוסף רבינוביץ, בה ניתן להשכלה גוון מיוחד ובה מולדת האינטלגנציה היהודית־רוסית והעתונות היהודית ברוסיה. אין לכתוב על ההשכלה באוקראינה בלי לעמוד על מקומה ועל מעמדה של אודיסה בתולדותיה של התנועה.

קיצורו של דבר: קובץ זה שאינו מעור אחד, זקוק לעריכה תקיפה יותר ויודעת את אשר לפניה. הננו מבקשים מן המוציאים לאור, כי בכרכים הבאים ינהגו ביתר הקפדה בבחירת החומר ועריכתו, ואם יש בדעתם להוציא כרך זה, ואת הכרכים הבאים, בעברית, ועל כך ראוים הם לברכה רבה מראש, טוב יעשו אם יעבירו בשבט הביקורת את כל הנכתב בו לפני שימסרוהו לתרגום.

---

*) אודיסה נזכרת רק דרך אגב בעמ' 297, 306, 321.

טבק מובחר – סינון מקסימלי

עם פילטר דיקו היחיד והמיוחד במינו

עוללות

יהודי וילנה בוחרים רב

בסוף שנת 1962 יצא לאור בברית־המועצות העתק מלא בצורת תצלום של העתון „קולוקול" (הפעמון), שהופיע בלונדון בשנות 1857—1867 בעריכתם של המהפכנים הרצן ואוגאריוב. בגליון 73/74 מ־15.6.1860 באה הרשימה דלקמן, שהעתקה מעתון המהגרים הפולנים Wiadomosci Polskie:

עד עכשיו התייחסה הממשלה באדישות לבחירות רב בוילנה המתקיימות פעם ב־3 שנים, ובהן ניתנה זכות בחירה לכל יהודי תושב וילנה.

לפני חצי שנה נקבעו בחירות חדשות והופיעו כ־500 איש. אחרי שהושבעו כחוק, הובלו תחת משמר חזק של חיילים ל„אקזצירהאוז", כלומר לקסרקטין שהטירונים מתאמנים בו בחורף.

אחרי ספירת הקולות התברר, שאף אחד מהמועמדים הממשלתיים לא קיבל אפילו שליש ממספר הקולות.

הדבר חרה לסגן שר־הפלך של וילנה, שראה בתוצאות הבחירות יחס עולב למועמדי הממשלה ואי־כבוד לרצונו של הצאר. הוא ציווה לסגור את האולם ולא לתת לאיש לצאת עד אחרי הבחירות החדשות, שתתקיימנה בו בערב.

בשם הממשלה הוגשה רשימה של 11 מועמדים חדשים, שגילם לא עבר את שנת ה־24.

הבחירות התקיימו קרוב לחצות הלילה, אוכל לא ניתן להם כל היום, וגם אסרו להביא קש, כדי שאי־אפשר יהיה לנוח על הרצפה.

קשה לתאר במלים את שהתרחש באולם בכל שעות הערב. רבים התעלפו מרוב צפיפות, עייפות וחוסר אוויר לנשימה. זקן אחד, שהרגיש ברע, ביקש רשות לצאת, ולא נתנו לו — למחרת מת. על־אף הצעקות הבכייניות וההתעלפויות לא הרשה ראש־המשטרה לקיים הפסקה בזמן הבחירות.

כשנקרא מישהו לקלפי חיפשו אותו אנשי המשטרה בפנס ביד, ואת אלה שנרדמו היו מעוררים בשבטים וסוחבים בציצית ראשם ובצווארונם לשלחן „הבחירות החפשיות". אלה שהביעו התנגדות הובאו למשטרה.

למרות האלימות הפראית הזאת לא נפחדו היהודים ושלשלו בלי היסוסים לקלפי פתקאות שליליות, ואף אחד מהמועמדים החדשים לא קיבל אפילו מחצית ממספר הקולות.*).

המלבה"ד חיים וייסאדלר

---

*) **הערת המערכת: להבנת הענין ראוי להוסיף כי ב־1857 יצא חוק שחייב את הקהילות היהודיות לבחור להן רבנים רק מבוגרי בתי־המדרש הממשלתיים לרבנים. חוק זה נתקל בהתנגדותם התקיפה של היהודים, שהאינצידנט הנ"ל הוא אחד מגילויו. בסופו של דבר נבחר (או מונה) לרב בוילנה אפרים כהן (1827—1860), מחניכי בית־המדרש לרבנים בוילנה. הבחירות התקיימו בכ"ח שבט תר"ך (1860), וא. כהן מת בח' באב אותה שנה. (ר' „הכרמל" שנה א', גל' 8, עמ' 58). הרבנים, שנבחרו בדרכים אלה הפכו ל„רבנים מטעם הממשלה", („רבנים מטעם"), והרבנות האמיתית נשארה בידי הרבנים חניכי הישיבות המסורתיות.**

לחג העצמאות ה־15 של מדינת ישראל

ברכת

חברת פתוח הרצליה בע"מ

למוצאו של יוסף טרומפלדור

אחד הקוים המיוחדים לדמותו האגדתית של יוסף טרומפלדור היא הופעתו הפתאומית מסביבה זרה ורחוקה ממרכזי יהדות רוסיה, מפיאטיגורסק שבקוקז הצפוני. שם משפחתו, שאינו מן המצויים, מעורר אף הוא תמיהה.

לפני זמן מה נתקלתי בדפדפי בדפי „הכרמל", שיצא לאור לפני כמאה שנה בוילנה בעריכת ש. י. פין, ברשימה קטנה הזורעת מעט אור על מוצאו של יוסף טרומפלדור. רשימה זו אינה אלא אחת הכתבות שהנוסע יוסף יהודה טשארני היה שולח מפעם לפעם לעתונים היהודיים השונים מן הערים והמקומות בהם עבר במסעותיו בקוקז ובאסיה המרכזית, היא באה ב„הכרמל" שנה ג', מס' 14, מי"ח בחשון תרכ"ג (1862), וזה לשונה:

דאגעסטאן. במבצר דאשלאגאר נמצאו ארבע משפחות מאחינו בני־ישראל, חמש משפחות מאחינו הנדחים יושבי ההרים וכששים נפש מאנשי החיל העובדים בצבא.

בחורף העבר התאספו אנשי הצבא יוצאי ווארשא ובראשם האברך היקר ר' אפרים פישל זיכטנשטיין ור' זאב וואלף טראמפעלדאָר בן הרב ר' שמואל מפארצעוו, העובדים שם בצבא, והרימו תרומה מכספם לקנות להם ספר תורה חדש — — טמעיר־חאן־שורא, כ"ב אלול (תרכ"ב).

דומני, שיש להניח בודאות, כי זאב וואלף טראמפעלדאר הוא אביו של יוסף טרומפלדור (הידוע לנו בשם וולף סאמואילוביטש). כן נקרא גם אחיו הבכור של יוסף טרומפלדור — שמואל, כנראה ע"ש סבו ר' שמואל אשר.

בתקופה בה נכתבה הרשימה השתייכה העיירה פארצ'ב, הנמצאת צפונית ללובלין, לרוסיה והיתה עירה במחוז וולודאבה, פלך סידליץ, מלכות פולין הרוסית. ב־1856 הגיע מספר תושביה ל־3576, מהם 1887 (52%) יהודים.

לפי הרשימה היה סבו של טרומפלדור רב בפארצ'ב, אם כי יתכן ואין זו אלא גוזמה של י. י. טשארני, שבאה לרומם את ערך המעמד — הכנסת ספר־תורה חדש לבית הכנסת. על כל פנים מופיע כאן אביו של טרומפלדור כאדם המסור ליהדות בתנאי הצבא הקשים, עוסק בצרכי ציבור וכמנהיג דתי לחבריו החילים.

יהודה סלוצקי

מ. מישקינסקי

תיקונים ומילואים למאמר „על עמדתה של התנועה המהפכנית הרוסית לגבי היהודים בשנות ה־70 של המאה ה־19" („העבר", חוברת ט', תשכ"ב)

להלן מובאים עיקרי תיקונים ומילואים בעקב טעויות־דפוס והשמטות, שנפלו במאמר הנ"ל וכן תיקון והשלמות בודדות מצד הענין:

בע' 39, הערה 2, שורה 18 מלמטה: להשמיט השם „ד. שוב".

שם, שורות 14—15 מלמטה: להשמיט את הציון הביבליוגראפי (ברוסית): „יווראי וו רוסקוי ליטראטורי" וגו'.

שם, בסוף הערה 3, צריך להוסיף: „דברי ימי עם עולם" (תשי"ח), כרך י', ע' 72. עמ' 42: כתוב הערה 56, צה"ל הערה 63.

עמ' 46, הערה 33, ש' 1—2 צ"ל: „האנטיגרמניות הקיצונית של באקונין כנראה לא תפסה מקום מכריע בהשקפת עולמם של הבאקוניסטים הרוסים".

ע' 47, הערה 40, בציון מאמרו של ב. פרומקין צ"ל: „ו 70-יך גודאך".

ע' 59, בטקסט, שורה 3 מלמטה צ"ל: „במכתב מאוחר יותר מ-19.6.1876..."

ע' 60, ש' 12, צ"ל: „יסוד אגודת הסציאליסתים העברים" בלונדון, שהוא אגב השתתף בו..."

ע' 62, הערה 119, לציון זכרונות ז'יטלובסקי יש להוסיף: ערשטער באנד.

ע' 63, ש' 10, אחרי המלים: „הדרום-רוסי", צ"ל את מספר ההערה: [123]).

שם, ש' 15—16 צ"ל: „...שצ'דרין וקובאלסקאיה יצאו משורות ה„צ'ורני פרדייל". הארגון שהקימו הוסיף לדגול..."

ע' 64, הע' 129: את הציון לזכרונות טיכומירוב (רוסית) יש להעביר לסוף הערה 133, עמ' 65.

והנה כמה הערות ענייניות:

א. עדות מסייעת להשפעה היודופובית של באקונין על חוגים מסויימים של הנארוד-ניקים ברוסיה בשנות ה-70, אפשר למצוא אצל ל. דייטש בקונטרסו על פלכאנוב, בשפה הרוסית: ג. וו. פלכאנוב, מאטריאלי דליא ביאוגראפיי, „נובאיה מוסקבה", 1922 ע' 30—31. דייטש מספר על המגמות האנטיגרמניות והיודופוביות, שהיו כרוכות יחד ב„ממלכתיות ואנארכיה" לבאקונין, ומצאו הד בקרב חוגי ה„בונטארים" הבאקוניסטים בדרום-רוסיה, שהוא עצמו — דייטש — נמנה עליהם, כידוע.

ב. בדיון בדברי לאברוב על היהודים ב„מכתבים ההיסטוריים" שלו (מהדורה שניה, 1891) ציינתי בתמיהה (ר' הערות 75, 79) את השימוש במונח „אנטישמיות" בראשית שנות ה-70. בינתיים עלה בידי להשיג את המהדורה הראשונה של הספר משנת 1870 — שם לא נכללה הפיסקה המכילה אותו מונח. על כל פנים, אין תוכן הפיסקה מוסיף או גורע מבחינת עמדתו העקרונית של לאברוב לגבי היהודים במחצית הראשונה של שנות ה-70, כפי שתוארה במאמר.

ג. בתיאור פרשת המחלוקת בין הסוציאליסטים האוקראיינים לבין מערכת „וופריוד" (ר' ע' 58—60) ביחס לשאלת היהודים צוין תפקידו המיוחד של סרגיי פודולינסקי, אשר ב. סאפיר (ר' ציון ביבליוגראפי בהערה 39) מוסר עליו, לפי נתונים מארכיון מזכיר המערכת וו. סמירנוב, כי הוא שניהל את ההתכתבות עם ה„וופריוד". אולם קיימים מכתבים של סוציאליסטים אוקראינים אחרים למערכת „ווסריוד" באותו זמן (ר' המכתבים במהדורת פאבליק, לבוב, 1910). פודולינסקי עצמו כבר נמצא בראשית 1876 ברוסיה, אחרי כן שהה שוב חדשים אחדים בגרמניה, והמכתב מ-19.6.76 נכתב, לפי כל הנראה על ידי מישהו אחר.

מקורות

חברת מים בערבון מוגבל

MEKOROTH WATER CO. LTD.

המשרד הראשי:
תל-אביב, רחוב הנגב מס' 11
ת. ד. 2074 טל. 36211

בנק קופת־עם בערבון מוגבל

(נוסד בשנת 1918)

משרד ראשי:

תל־אביב, רח' אחד העם 13, ת.ד. 352, טלפון 65974

סניפים:

תל־אביב	רח' אחד העם 13, ת.ד. 352, טל' 64468/9
	רח' א. בן־יהודה 57, ת.ד. 3220, טל' 225927
ירושלים	רח' יפו 47, ת.ד. 872, טל' 24409
חיפה	דרך העצמאות 43, ת.ד. 116, טל' 4319
	הדר הכרמל, רח' ביאליק 12, טל' 67241
יפו	רח' תרשיש 19, ת.ד. 8257, טל' 83427
רמת־גן	רח' שילה 2, ת.ד. 3, טל' 72200
רמת־יצחק	רח' ירושלים 50, טל' 72968
גבעתיים	רח' שינקין 29, ת.ד. 5, טל' 73126
הדר־רמתיים	ככר הנשיא, ת.ד. 22, טל' 220
עכו	רח' בן־עמי 23, טל' 132
מגדל־אשקלון	רח' הרצל, ת.ד. 34, טל' 64
נהריה	שדרות געתון, טל' 920063

Villiers

מנועי „ויליארס"

לתעשיה ☆ חקלאות

ובנין

מכל הסוגים

להשיג מתוך מלאי

אצל הסוכן הבלעדי לישראל:

„טכניקה" יעקב בוקשטין

רח' רמב"ם 22 תל־אביב, טל. 63216

מפתחות „העבר", חוברות א'—י' *)

א) לפי שמות המחברים; ב) לפי הענינים.

א. מפתח לפי שמות המחברים

א.
יהודית חלד ז"ל: ה' 152

אברמוביץ, זאב
זכרונותיו של זרובבל: ז' 189—191

אברמוביץ, שלום יעקב (מנדלי מו"ס)
אגרות לאחד העם: ג' 143, 145
שני מכתבים ממנדלי מוכר ספרים לבתו חנה אברמוביץ: ט' 174—175

אהרוני, יעקב
בית הספר העברי בסאראטוב: ט' 150—159; י' 188—201

אונגרפלד, משה
הקדמה לגבית עדות מפי נפגעי פרעות קישינוב ע"י ח. נ. ביאליק: א' 18—19
הקדמה והערות לאגרות אלכסנדר צדר־בוים: ב' 145—146
הערות לאגרות י. ל. קנטור: ו' 136—138
מבוא לאגרות בן־ציון כץ: ו' 22—23
מבוא למכתבי ש. דובנוב: ט' 165

אורחוב, שמואל
ד"ר ח. ד. הורביץ — כלכלן וסופר: ה' 149—151

אורי, עזריאל
פרקי זווהיל (נובוגראד־וולינסק): ז' 165—169

אחד העם
אגרות למנדלי: ג' 143—144
אגרות אחד העם: ה' 157—165

אטינגר, דוד
אומן העיר: ג' 116—119

איגנאטייב, אלכסיי
זכרונות בן אחיו של איגנאטייב: ט' 87—88

אייזנשטאט, שמואל
יובל הועידה הציונית במינסק: ט' 104—105

אלטבאואר, משה
ש. דובנוב על לשון הדיבור של יהודי מזרח אירופה במאה הט"ז: ח' 60—64

אלטמן, מנשה
בלטה בשנות 1917—1920: ג' 61—85

אנ־סקי, שלמה
מכתבו של ש. אנ־סקי לבן־עמי: ט' 173—174

אסף, שמחה
שנות הלמודים שלי בישיבת טלז: ב' 34—45

ארז, יהודה
ההגנה העצמית היהודית ברוסיה בש' נות 1903—1905: ד' 82—94.

בוקשטיין, יעקב
פרקי זכרונות מברדיטשוב: ז' 156—158
ש. א. הורודצקי ותקופת „הגורן" בברדיטשוב: ט' 137—139
כיצד עליתי ארצה מברית־המועצות: י' 183—187

בורוכוב, ליובה
זכרונות על דוב בורוכוב: א' 151—157

ביאליק, חיים נחמן
גבית עדות מפי נפגעי קישינוב בשנת 1903: א' 18—30; י' 150—154

*) המפתחות נערכו ע"י א. אהרוני.

בית־דוד (דודזון), מנחם מנדל
עוד מקור על יעקב פראנק: ב׳ 139—141

בן־ברוך שלום
מבוא [למאמר מנשה אלטמן על בל־טה]: ג׳ 60—61
ברוך שוחטמן הי״ד: ה׳ 133—135

בן־עמי, מיכה
שלושים שנה למותו של מרדכי בן־עמי: ט׳ 160—164

בן־צבי, יצחק
יהודי בוכארה בדורות האחרונים: א׳ 67—73

ברוצקוס, יוליוס
במחיצת „בני ציון״ במוסקבה: א׳ 133—135

ברימן, שלמה
פולמוס התיקונים בדת בספרות העברית: א׳ 115—132
מבוא לאגרות מ. פרוזר: ט׳ 176—178

ברמן, יעקב
הפלא של ועידת מינסק: ט׳ 101—104

ברמן, ישראל
מאזן של „יובל״; הפרעות בקישינוב לפני חמשים שנה: ב׳ 130—135
בר פלוגתא של פלווה: הנסיך אורוסוב והיהודים: ה׳ 74—84

גוטמן, יהושע
איש המדע [על הבארון דוד גינצבורג]: ו׳ 109—111

גולודץ, אליעזר
שצ׳דרין — יישוב יהודי בעל דמות מיוחדת: ט׳ 127—136

גורדין, אבא
תמונת אדם במשבצת הדור: ז׳ 183—189
זכרונותיו של היסטוריון: ט׳ 194—201

גורן, נתן
פרקי אודיסה: א׳ 65—66
וילנה לעיני הרצל: ג׳ 20—21
הרב ד״ר מרדכי גורוק — בן שבעים ג׳ 139—140

גינצבורג, דוד
מימרותיו: ו׳ 113
תולדות המשוררת אלכסנא: ו׳ 166—178

גינצבורג, סופיה
דוד אבי: ו׳ 152—165

גלבר, נתן מיכאל
ראשית תנועת הסטודנטים הציוניים ברוסיה: ב׳ 46—60
בקורו של ד״ר הרצל בפטרבורג: ג׳ 12—19
אגודת הסטודנטים היהודית הרוסית הראשונה בברלין: ד׳ 47—55
השתדלות דוד וולפסון להכרה חוקית בהסתדרות הציונית ברוסיה: ה׳ 69—73
קשרי גליציה—דובנוב: ח׳ 73—80
פליטי פרעות שנות השמונים בברודי (1881—1882): ט׳ 67—77
הפרעות בוורשה 1881: י׳ 106—123

גנקין, ברוך
חורבן ישוב יהודי חקלאי ברוסיה הלבנה; ראשיתה ואחריתה של שצ׳דרין: א׳ 84—89
היהודים במקצוע המשפט ברוסיה הצארית: ג׳ 111—115

גפשטיין, שלמה
ראשית ה„ראזסוויט״: א׳ 141—150

גרוסמן, ולאדימיר
על הגראף איגנאטייב ו„התקנות הערעיות״: ט׳ 86

גרינבוים, יצחק
ימי פטרוגראד שלי (קטעי זכרונות): ב׳ 23—33; ג׳ 27—40
יובל שנשכח (חמישים שנה לועידת הלסינגפורס): ה׳ 11—17
פגישותי עם בן־ציון כץ: ו׳ 5—8
היסטוריון של עם עולם: ח׳ 3—9
לאחר שמונים שנה: ט׳ 26—37

דובנוב, שמעון
אגרות שמעון דובנוב: ח׳ 109—145, ט׳ 165—172
עיר נצורה: ח׳ 149—152
טיוטות, מכתבים וברכות: ח׳ 153—165
המאה העשרים וימי הביניים: ח׳ 166—168

דייקן, פלטיאל
הרב אריה קארלין ז״ל: ה׳ 147—148

דינור, בן־ציון
התכנית להקמת „בית ספר גבוה למדעי היהדות״ בפטרוגרד בשנות 1916—1917 וגורלה: ו׳ 133—151

ליובל השבעים של זלמן שזר: ז׳ 3—5
ב„מרכז הקיובי״: ז׳ 15—28
„תכניותיו״ של איגנאטייב לפתרון שאלת היהודים וועידות נציגי הקהילות בפטרבורג בשנות תרמ״א—תרמ״ב: י׳ 5—82

דיסקין, יהושע זליג
קהילת חאסלאוויץ ורבניה: ט׳ 145—149

דרויאן, אברהם
דוד מירנבורג ז״ל: ה׳ 144—146

הוברמן, נחמן
האדמו״ר ר׳ רפאל מברשיד: א׳ 102—109

הורביץ, אמנון
ביל״ו ברוסיה: א׳ 136—140; ב׳ 119—121
הדובנובים בארץ־ישראל: ח׳ 101—105

הלמן, יום־טוב
נקודות אור: ו׳ 101—108
קלוזנר המורה: ז׳ 149—155
רבי שמעון דובנוב: ח׳ 10—16

הרכבי, אברהם אליהו
אגרת לק. ז. ויסוצקי (ואחד־העם): ג׳ 146—147

הרכבי, צבי
ייקאטרינוסלאב: ה׳ 128—132

הרכבי־כץ, שרה
זכרונות: ו׳ 9—11

הר־שפר, צבי
ליובוץ, עיר מושב אדמו״רי חב״ד: ב׳ 86—93

וויסלבסקי, צבי
האצילות בישראל: ו׳ 115—120

וויפאדלר, חיים [המלבה״ד]
יהודי וילנה בוחרים רב: י. 211

וישניצר, מארק
תקופת פטרבורג: ג׳ 41—50

ורדי, דוד
בן־ציון כץ ז״ל (מקצת זכרונות): ו׳ 13—16

זכאי, דוד
ימי מינסק: ט׳ 94—95

זלאטקין, מ.
חיבת ציון בעיר רוסטוב על נהר דון: ט׳ 140—145

חן־זהבי, שושנה
הרב מנחם מנדל חן: י׳ 177—182

טברסקי, יוחנן
ר׳ אליהו מווילנה: א׳ 109—114; ב׳ 122—129
„אהרן ליבערמאנס בריוו״ (מכתבי אהרן ליברמאן) עם מבוא וביאורים מאת קלמן מרמר, ייווא, ניו־יורק 1951: א׳ 158
ר׳ ברוך משקלוב: ד׳ 77—81
סייפא וספרא: ו׳ 12—13
חוקר ומשורר: ו׳ 128—129
שמעון דובנוב ורעיון האבטונומיה: ח׳ 65—67
נאדסון ופרוג: ט׳ 82—85

טורטל, חסיה
תנועת „עם עולם״: י׳ 124—143

טריווש, ישראל
פרצופה של אודיסה היהודית: א׳ 58—64
היהודים בנובורוסיה: ב׳ 100—104

ינאית־בן־צבי רחל
דמותה של בת עיירה באוקראינה: ט׳ 113—126

ירושלמי, שמשון דוב
ועדות וועידות הרבנים ברוסיה: ג׳ 86—94
במחיצתו [על הבארון דוד גינצבורג]: ו׳ 130—132

כהן, דוד [עו״ד]
בעלי־מלאכה בשפולה: ז׳ 170—176

כהן, דוד [חרב]
זכרונות: ו׳ 86—87

כפניה [זילברברג לבית פמפילוב]
שלוש מהפכניות: ה׳ 104—115

כץ, בן־ציון
יהדות רוסיה לפני חמשים שנה: א׳ 5—17
יובל העתונות העברית היומית המחודשת: ב׳ 5—22
נפש לשמעון דובנוב: ב׳ 112—116
מהומל ועד תל־אביב, יל״ג כהנוביץ, ת״א תשי״ג: ב׳ 157

לחקר משפחות, צבי הרכבי, ירושלים, תשי"ג: ב' 158
יצחק גרינבוים — למלאות לו 75 שנה: ג' 8—11
יהושע הייליגמן: ג' 134—135
אריה מזא"ה ז"ל: ג' 135—136
י. א. אלישיב: ג' 137—138
ד"ר אברהם דוב רוזנשטיין: ג' 138
היהודות הרוסית בשנת המהפכה וה' פרעות 1905: ד' 3—10
דברים אחדים על המחבר [דוד פיינברג]: ד' 20
70 שנה לצאת העתון היומי העברי הראשון: ד' 133—135
הפרלמנט הראשון ברוסיה — הדומה הממלכתית: ה' 3—10
אגרות בן־ציון כץ: ו' 22—24

לויטאין, יצחק א.
החברות היהודיות ברוסיה: ד' 95—103; ז' 123—135

לוין, עמנואל
מתוך תזכיר על הפרעות בשנות 1881—1882: ט' 78—81

לוינסקי, ישראל
ווילנה בסוף המאה התשע עשרה: ו' 60—64

ליבנדה, יהודה ליב
פרקים מ"עידנא דריתחא": י' 157—169

[ליזרוביץ, יצחק אליעזר]
כרוזם של בני־הישיבות [בועידת מינסק]: ט' 106

ליטאי, אהרן
אודיסה היהודית בתחילת המאה העשרים: א' 45—57
ה"יריד" הספרותי־העברי הגדול במוסקבה: ג' 51—59

ליפשיץ, חיים
אמטשיסלאוו: ח' 81—100
לתולדות הדרשה וההטפה לחיבת ציון ברוסיה: י' 170—176

לשצ'ינסקי, יעקב
הרקע הכלכלי של תחום המושב ליהודים ברוסיה: א' 31—44
מורשת היהדות הרוסית מלפני המשטר הסובייטי: ד' 11—19
מצב יהודי אוקראינה בסוף המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט: ז' 6—14

מאהלר, רפאל
השתדלותו של אברהם שטרן לשיחרור חז"ס מן ה"טאגצעטל": ט' 107—112

מאור, יצחק
טורגנייב ויחסו לפרעות שנות השמונים: ב' 105—111
ספר־זכרון ליהודי לטביה: ב' 159—160
הליברלים הרוסים במאה ה־19 ושאלת היהודים: ג' 95—110, ה' 90—103
דברי הערכה על כסניה: ה' 104
יהודי רוסיה בתקופת פלווה: ו' 38—59
יהודי רוסיה בימי ה"דומות": ז' 49—90
ש. דובנוב ב"תקופת ריגה": ח' 26—29

מאפו, אברהם
אגרות אברהם מאפו: ה' 153—156

מישקינסקי, משה
על עמדתה של התנועה המהפכנית הרוסית לגבי היהודים בשנות ה־70 של המאה ה־19: ט' 38—66
תיקונים ומילואים: י' 212—213

המערכת
מאת המערכת: א' 3—4
חמישים שנה לפוגרום בקישינוב: ב' 3—4
פרשת האזכרה לב. כץ: ו' 16—21
פרשת האזכרה לפר' פ. שניארסון: ו' 26—31
נפש לי. בן־צבי — נשיא ישראל: י' 3—4

נובומייסקי, משה
היהודים בסיביריה עד מלחמת העולם הראשונה: ב' 94—99

נורוק, מרדכי
גירוש היהודים מפלכי המערב ברוסיה במלחמת העולם הראשונה: ה' 85—89
פגישות עם דובנוב: ח' 22—25
פרשת ועידת מינסק: ט' 96—100

סוקולוב, נחום
הדוב הלבן: ג' 22—26

סלאמטש [סלושץ], דוד שלמה
תולדות חיי: ה' 29—43

סלוצקי, יהודה
ד"ר מאכס מאנדלשטאם: ד' 56—76

ד"ר מאכס מאנדלשטאם בתקופת הציר־
נות המדינית: ה' 44—73
בית המדרש לרבנים בוילנה: ז' 29—
48
„פרקי חיים" לניר־רפאלקס: ז' 192—
194
„מארטוב והקרובים אליו": ז' 194—
196
„קריטיקוס": ח' 43—59
הגיאוגרפיה של פרעות תרמ"א: ט'
16—25
הפרעות בשנות תרמ"ב—תרמ"ד: י'
144—149
„בהתעורר עם": י' 204—206
„יידן אין אוקראינע": י' 206—210
למוצאו של יוסף טרומפלדור: י' 212

סמולנסקין, פרץ
תזכיר לאליאנס הישראלית: ד' 40—
46
תכנית עליה לארץ־ישראל: ה' 18—28

פערוני, יוסף
כפר מולדתי פופלנאסטויה: ז' 177—
182

עזר, אלכסנדר
משה נובומייסקי ז"ל: ח' 169—172

פארמן, יעקב
התמונה „למחרת הפרעות" של אבל פן:
ב' 136

פוגרבינסקי, יוחנן
מבוא והערות לאגרות אחד העם: ה'
152—165
טפוסים מעולים מעיר מולדתי נמירוב:
ו' 65—69

פיגנברג־אמרי, רחל
פרקי ליובאן: ז' 159—164

פיינברג, דוד
זכרונות: ד' 21—36

פלר, זאב
שלום אלטמן בן 90 שנה: ה' 169—
170

פרוזר, משה
אגרות מ. פרוזר לי. ל. גורדון: ט'
176—193

צדרבוים, אלכסנדר
אגרות אלכסנדר צדרבוים עורך „המ־
ליץ": ב' 145—156; ג' 152—159

צייטלין, זלמן
בתי־כנסת בדובררובנה: ו' 70—72

קויפמן, יחזקאל
ערי הלויים: ו' 121—127

קופילוביץ, דוד
המהדורה הרוסית האחרונה של ה־
„היסטוריה": ח' 30—31

קלוזנר, יוסף
נשיא ישראל, מר יצחק בן־צבי —
בן שבעים: ג' 3—5
הבארון דוד גינצבורג: ו' 77—85

קלויזנר, ישראל
ר' יוסף בן אליהו, קרובו הנאור של
הגר"א מווילנה: ב' 73—85
מבוא לתזכירו של פרץ סמולנסקין
לחברת „כל ישראל חברים": ד'
37—40
תזכיר על בעיית היהודים ברוסיה מאת
שר הפלך הוילנאי פאלן: ז' 91—
121
שמעון דובנוב ותנועת „חיבת ציון":
ח' 32—42
הפרעות ברוסיה בראשית שנות השמו־
נים בשירה ובסיפור: ט' 7—15

קנטור, יהודה ליב
אגרות לדוד פרישמן: ד' 136—150

קרוא, ברוך
פודוליה היהודית: א' 91—93
ברכה לראש משביר: למלאת שבעים
שנה לפרופ' השר בנציון דינור: ב'
116
הרב פרופ' ש. אסף ז"ל: ב' 117—118
פרופ' יוסף קלוזנר בגבורות: ג' 6—7
יצחק למדן: ג' 131—132
יוסף הפטמן: ג' 132—133
מידיד אחד מני אלף: ג' 141—142
נתן גורן־גרינבלאט: ד' 159—160
ביבליוגרפיה: ה' 166—167
שר של תורה: ו' 112—114
„ספר על היהדות הרוסית": ז' 197—
199
במחיצתו של דובנוב: ח' 17—21
הד פרעות שנות השמונים בעתונות
העברית: ט' 3—6
משניאור זלמן רובאשוב עד שזר: י'
202—203

קרלין, אריה
רשומות קהילת ריגה: א' 73—84

רבין, דב
פרשיות הורודנה: ה׳ 116—127

רבינוביץ, זאב
Chassidiana: ח׳ 68—72

רבניצקי, יהושע חנא
אגרות רבניצקי לאחד העם: ג׳ 148—150

רפאלי (צנציפר), אריה
האגודה „חרות ישראל": ט׳ 89—93

שגיב (גומלסקי), שמואל
פרופ׳ פ. שניאורסון כמספר: ו׳ 31—37

שוחטמן, ברוך
ה„ראזסוויט" הראשון: ב׳ 61—72
גורקי והחברה הרוסית למלחמה באנטישמיות: ג׳ 120—123
הערות לאגרות מארכיון אחד העם: ג׳ 143—151
„ציון" (פרקים מתולדות ספרותנו העתית): ד׳ 112—132

שולמאן, קלמן
מאגרותיו של קלמן שולמאן אל שלום עליכם: ב׳ 142—144

שזר, זלמן
ד״ר מ. ל. וישניצר ז״ל: ד׳ 151—158
רבותינו בבית מדרשו של ברון גינצבורג: ו׳ 88—100
מכל מלמדי: ז׳ 136—148

[שליטא, נחום]
„קול מבאלטע" (מספרות הפרעות): י׳ 83—105

שניאורסון, פישל
איש מפי איש: א׳ 94—102
המלישינות הגדולה על החסידים בשנת 1881 בסטארודוב: ג׳ 125—130; ד׳ 104—11

שפירא, ישראל
יוסף סורקין: ג׳ 124

שפירא, יצחק א.
יד ושם ליהודי ביסרביה: ב׳ 137—138

שפירא, שמואל
יתומי קישינוב — מבשרי העליה השניה: י׳ 155—156

ב. מפתח לפי ענינים

אגרות

אברמוביץ, שלום יעקב (מנדלי מו״ס)
אגרות מארכיון אחד העם: ג׳ 143—145
שני מכתבים ממנדלי מו״ס לבתו חנה אברמוביץ: ט׳ 174—175

אחד העם
אגרות מארכיון אחד העם: ג׳ 143—144
אגרות אחד העם: ה׳157—165

אנ־סקי, שלמה
מכתב ש. אנ־סקי לבן־עמי: ט׳ 173—174

דובנוב, שמעון
אגרות שמעון דובנוב: ח׳ 109—143; ט׳ 165—173
טיוטות מכתבים וברכות: ח׳ 153—165

הרכבי, אברהם אליהו
אגרת ל. ז. ויסוצקי (ואחד העם): ג׳ 146—148

כץ, בן־ציון
אגרות בן־ציון כץ: ו׳ 22—24

מאפו, אברהם
אגרות אברהם מאפו ז״ל: ה׳ 153—156

פרוזר, משה
אגרות מ. פרוזר לי. ל. גורדון: ט׳ 176—193

צדרבוים, אלכסנדר
אגרות אלכסנדר צדרבוים עורך „המליץ": ב׳ 145—156; ג׳ 152—159

קנטור, יהודה ליב
אגרות י. ל. קנטור לדוד פרישמן: ד׳ 136—150

רבינצקי, יהושע חנא
אגרות מארכיון אחד העם; אגרות רבניצקי לאחד העם: ג׳ 148—151

שולמן, קלמן
מאגרותיו של קלמן שולמאן אל שלום־עליהם: ב׳ 142—144

אישים

א.

יהודית חלד ז״ל: ה׳ 152

אורחוב, שמואל
ד״ר ח. ד. הורביץ, כלכלן וסופר: ה׳ 149—151

אלטבאואר, משה
ש. דובנוב על לשון־הדיבור של יהודי מזרח אירופה במאה הט״ז: ח׳ 60—64

בוקשטיין, יעקב
ש. א. הורודצקי ותקופת „הגורן״ בברדיטשוב: ט׳ 137—139

בורוכוב, ליובה
זכרונות על דוב בורוכוב: א׳ 151—157

בית־דוד (דודזון), מנחם מנדל
עוד מקור על יעקב פראנק: ב׳ 139—141

בן־ברוך, שלום
ברוך שוחטמן הי״ד: ה׳ 133—135

בן־עמי, מיכה
שלושים שנה למותו של מרדכי בן־עמי: ט׳ 160—164

ברמן, ישראל
בר פלוגתא של פלווה; הנסיך אורוסוב והיהודים: ה׳ 74—84

גוטמן, יהושע
איש המדע [על הבארון דוד גינצבורג]: ו׳ 109—111

גורן, נתן
הרב ד״ר מרדכי נורוק — בן שבעים: ג׳ 139—140

גינצבורג, דוד
נפש לבארון דוד גינצבורג עם מלאת מאה שנה להולדתו: ו׳ 77—178

גינצבורג, סופיה
דוד אבי: ו׳ 152—165

גלבר, נתן מיכאל
ביקורו של ד״ר הרצל בפטרבורג: ג׳ 12—19
קשרי גליציה־דובנוב: ח׳ 73—80

גרוסמן, זלאדימיר
על הגראף איגנאטייב ו„התקנות האר־עיות״: ט׳ 86—87

גרינבוים, יצחק
פגישותי עם בן־ציון כץ: ו׳ 5—8
היסטוריון של עם עולם [על שמעון דובנוב]: ח׳ 3—9

דובנוב, שמעון
חוברת שמעון דובנוב (למלאת 100 שנה להולדתו): ח׳ 3—168

דייקן, פלטיאל
הרב אריה קארלין ז״ל: ה׳ 147—148

דינור, בן־ציון
ליובל השבעים של זלמן שזר: ז׳ 3—5

דרויאן, אברהם
דוד מירנבורג ז״ל: ה׳ 144—146

הוכרמן, נחמן
האדמו״ר ר׳ רפאל מברשיד: א׳ 102—109

הורביץ, אמנון
הדובנובים בארץ־ישראל: ח׳ 101—105

חלמן, יום־טוב
נקודות־אור (לדמותו של הבארון גינצבורג): ו׳ 101—108
קלוזנר המורה: ז׳ 149—145
רבי שמעון דובנוב: ח׳ 10—16

הרכבי־כץ, שרה
זכרונות [על ב״צ כץ]: ו׳ 9—11

ורדי, דוד
בן־ציון כץ ז״ל: ו׳ 13—16

חן־זהבי, שושנה
הרב מנחם מנדל חן: י׳ 177—182

טברסקי, יוחנן
ר׳ אליהו מווילנה: א׳ 109—114; ב׳ 122—129
ר׳ ברוך משקלוב: ד׳ 77—81
סייפא וספרא [על ב״צ כץ]: ו׳ 12—13
חוקר ומשורר [על הבארון דוד גינצבורג]: ו׳ 128—129
שמעון דובנוב ורעיון האבטונומיה: ח׳ 65—67
נאדסון ופרוג: ט׳ 82—85

ינאית בן־צבי, רחל
דמותה של בת עיירה באוקראינה [שרה גולובצ׳יק] ט׳ 113—126

ירושלמי, שמשון דב
במחיצתו [על הבארון דוד גינצבורג]: ו' 130—132

כהן, דוב [הרב]
זכרונות [על הבארון דוד גינצבורג]: ו' 86—87

כסניה [זילברברג לבית פמפילוב]
ראשל לוריא: ה' 104—112
אסתר לאפין: ה' 112—113
דורה בריליאנט: ה' 113—115

כץ, בן־ציון
נפש לשמעון דובנוב: ב' 112—116
יצחק גרינבוים — למלאות לו 75 שנה:
יהושע הייליגמן: ג' 134—135
אריה מוא"ה: ג' 135—136
י. א. אלישיב: ג' 137—138
ד"ר אברהם דוב רוזנשטיין: ג' 138
דברים אחרים על המחבר [דוד פיינברג]: ד' 20
תאריכים בחיי בנציון כץ ז"ל: ו' 4
פרשת האזכרה לבן־ציון כץ: ו' 16—21

ליפשיץ, חיים
לתולדות הדרשה וההטפה לחיבת ציון ברוסיה: (הרב שמעון משה דיסקין ז"ל, איש חאסלאוויץ): י' 170—176

מאהלר, רפאל
השתדלותו של אברהם שטרן לשיחרור חז"ס מן ה„טאגצעטל": ט' 102—112

מאור, יצחק
טורגנייב ויחסו לפרעות שנות השמונים: ב' 105—111
דברי הערכה על כסניה: ה' 103
ש. דובנוב ב„תקופת ריגה: ח' 26—29

נורוק, מרדכי
פגישותי עם דובנוב: ח' 23—25

סלאפטש, דוד שלמה
תולדות חיי: ה' 29—43

סלוצקי, יהודה
ד"ר מאכס מאנדלשטאם: ר' 56—76
ד"ר מאכס מאנדלשטאם בתקופת הציונות המדינית: ה' 44—73
„קריטיקוס": ח' 43—59
למוצאו של יוסף טרומפלדור: י' 212

עזר, אלכסנדר
משה נובומייסקי ז"ל: ח' 169—172

פוגרבינסקי, יוחנן
רפאל בן משה פינקלשטיין: ו' 65—68
ד"ר אברהם בן משה צ'רקסקי: ו' 68—69

פלר, זאב
שלום אלטמן בן 90 שנה: ה' 169—170

קופילוביץ, דוד
המהדורה הרוסית האחרונה של ה„היסטוריה" [של שמעון דובנוב]: ח' 30—31

קלוזנר, יוסף
נשיא ישראל, מר יצחק בן־צבי — בן שבעים: ג' 3—5
הבארון דוד גינזבורג: ו' 77—85

קלויזנר, ישראל
ר' יוסף בן אליהו, קרובו הנאור של הגר"א מווילנא: ב' 73—85
שמעון דובנוב ותנועת „חיבת ציון": ח' 32—42

קרוא, ברוך
ברכה לראש משביר: למלאת שבעים שנה לפרופ' השר בן־ציון דינור: ב' 116
הרב פרופ' ש. אסף: ב' 117—118
פרופ' יוסף קלוזנר בגבורות: ג' 6—7
יצחק למדן: ג' 131—132
יוסף הפטמן: ג' 132—133
מידיד אחד מני אלף [דניאל פרסקי]: ג' 141—142
נתן גורן־גרינבלאט: ד' 159—160
שר של תורה [על הבארון דוד גינצבורג]: ו' 112—114
במחיצתו של דובנוב: ח' 17—21
משניאור זלמן רובאשוב עד שזר: י' 202—203

רבינוביץ, זאב
Chassidiana: ח' 68—72

שגיב (גומלסקי), שמואל
פרופ' פ. שניאורסון כמספר: ו' 31—37

שוחטמן, ברוך
גורקי והחברה הרוסית למלחמה באנטישמיות: ג' 120—123
האזכרה לברוך שוחטמן ז"ל במלאות שלושים לפטירתו: ה' 136—143

שזר, זלמן
ד"ר מ. ל. וישניצר ז"ל: ד' 151—158
רבותינו בבית מדרשו של ברון גינצ־בורג: ו' 88—100
מכל מלמדי: ז' 136—148

שניאורסון, פישל
תאריכים בחיי פ. שניאורסון ז"ל: ו' 25
פרשת האזכרה לפרופ' פ. שניאורסון: ו' 26—31

שפירא, ישראל
יוסף סורקין: ג' 124

ביקורת ספרים

אברמוביץ, זאב
זכרונותיו של זרובבל: ז' 189—191

גורדין, אבא
תמונת אדם במשבצת הדור [בעולם ששקע — זכרונות ורשומות מדרך חיים לבן־ציון דינור]: ז' 183—189
זכרונותיו של היסטוריון: ט' 194—201

גרינבוים, יצחק
לאחר שמונים שנה (היסטוריון פולני על הפרעות ברוסיה) [על ספרו של יאן קוכארזבסקי „מהצאר הלבן עד האדום]: ט' 26—37

טברסקי, יוחנן
„אהרון ליבערמאנס בריוו" (מכתבי אהרן ליברמאן) עם מבוא וביאורים מאת קלמן מרמר, ייווא, ניו־יורק, 1951: א' 158

כץ, בן־ציון
מהומל ועד תל־אביב, יל"ג כהנוביץ, תל־אביב, תשי"ג: ב' 157
לחקר משפחות, צבי הרכבי, ירושלים, תשי"ג: ב' 158

מאיר, יצחק
ספר־זכרון ליהודי לטביה: ב' 159—160

סלוצקי, יהודה
„פרקי חיים" [לג. ניר־רפאלקס]: ז' 192—194
„מארטוב והקרובים אליו": ז' 194—197
„בהתעורר עם": י' 204—206
„יידן אין אוקראינע": י' 206—210

קרוא, ברוך
דובנוב שמעון, ספר החיים חלק ג' [רוסית]: ה' 166
מ. נובומייסקי, חיי בסיביר [אנגלית]: ה' 167
„ספר על היהדות הרוסית": ז' 197—199

הגנה עצמית

ארז, יהודה
ההגנה העצמית היהודית ברוסיה בשנות 1903—1905: ד' 82—94

זכרונות

איגנאטייב, אלכסיי
זכרונות בן אחיו של איגנאטייב: ט' 87—88

אסף, שמחה
שנות הלמודים שלי בישיבת טלז: ב' 34—45

בוקשטיין, יעקב
פרקי זכרונות מברדיטשוב: ז' 156—158
כיצד עליתי ארצה מברית־המועצות: י' 183—187

בורוכוב, ליובה
זכרונות על דוב בורוכוב: א' 151—157

ברוצקוס, יוליוס
במחיצת „בני ציון" במוסקבה — פ"ק מאבטוביוגראפיה: א' 133—135

גפשטיין, שלמה
ראשית ה„ראזסוויט" (זכרונות): א' 141—150

גרינבוים, יצחק
ימי פטרוגראד שלי (קטעי זכרונות): ב' 23—33; ג' 27—40

דינור, בן־ציון
ב„מרכז הקיובי": ז' 15—28

וישניצר, מארק
תקופת פטרבורג: ג' 41—50

פיינברג, דוד
זכרונות: ד' 21—36

שזר, זלמן
רבותינו בבית מדרשו של ברון גינצ־בורג: ו' 88—100
מכל מלמדי: ז' 136—148

חברות

טורטל, חסיה
תנועת „עם עולם": י' 124—143

לויטאץ, יצחק אייזיק
החברות היהודיות ברוסיה: ד' 95—103; ז' 123—135

חיבת־ציון וציונות

אייזנשטאט, שמואל
יובל הועידה הציונית במינסק 104—105

ברויצקום, יוליום
במחיצת „בני ציון" במוסקבה 133—135

ברמן, יעקב
הפלא של ועידת מינסק: ט' 101—104

גלבר, נתן מיכאל
ראשית תנועת הסטודנטים הציוניים ברוסיה בשנים 1882—1891: ב' 46—60
ביקורו של ד"ר הרצל בפטרבורג: ג' 12—19
אגודת הסטודנטים היהודים הרוסים הראשונה בברלין: ד' 47—55
השתדלות דוד וולפסון להכרה חוקית בהסתדרות הציונית ברוסיה: ה' 69—73

גרינבוים, יצחק
יובל שנשכח (חמישים שנה לועידת הלסינגפורס): ה' 11—17

גפשטיין, שלמה
ראשית ה„ראזסוויט": א' 141—150

הורביץ, אמנון
ביל"ו ברוסיה: א' 136—140; ב' 119—121

זכאי, דוד
ימי מינסק [ששים שנה לועידת מינסק]: ט' 94—95

זלאטקין, מנדל
חיבת־ציון בעיר רוסטוב על נהר דון ט' 140—145

[ליזרוביץ, יצחק אליעזר]
כרוזם של בני־הישיבות [בועידת מינסק]: ט' 106

ליפשיץ, חיים
לתולדות הדרשה וההטפה לחיבת־ציון ברוסיה: י' 170—176

נורוק, מרדכי
פרשת ועידת מינסק: ט' 96—100

סמולנסקין, פרץ
תזכיר לאליאנס הישראלית: ר' 40—46
תכנית עליה לארץ־ישראל: ה' 18—28

קלויזנר, ישראל
מבוא לתזכיר של פרץ סמולנסקין לחברת „כל ישראל חברים". ר' 37—40
שמעון דובנוב ותנועת „חיבת ציון": ח' 32—42

שפירא, שמואל
יתומי קישינוב — מבצרי העליה השניה: י' 155—156

חנוך

אהרוני, יעקב
בית הספר העברי בסאראטוב: ט' 150—159; י' 188—201

אסף, שמחה
שנות הלמודים שלי בישיבת טלז: ב' 34—45

דינור, בן־ציון
התכנית להקמת בית ספר גבוה למדעי היהדות בטרוגרד בשנות 1916—1917 וגורלה: ו' 133—151

[ליזרוביץ, יצחק אליעזר]
כרוזם של בני־הישיבות [בועידת מינסק]: ט. 106

סלוצקי, יהודה
בית המדרש לרבנים בוילנה: ז' 29—48

שזר, זלמן
רבותינו בבית מדרשו של ברון גינצבורג: ו' 88—100
מכל מלמדי: ז' 136—148

חסידות

הוברמן, נחמן
האדמו"ר ר' רפאל מברשיד: א' 102—109

הר־שפר, צבי
ליובוין, עיר מושב אדמו"רי חב"ד: ב' 86—93

רבינוביץ, זאב
Chassidiana: ח' 68—72

שניאורסון, פישל
איש מפי איש: א' 94—102
המלשינות הגדולה על החסידים בשנת 1881 בסטארודוב: ג' 125—130; ר' 104—111

היחסים עם השלטונות והחברה הרוסית

דינור, בן־ציון
„תכניותיו" של איגנאטייב לפתרון שאלת היהודים וועידות נציגי הקהילות בפטרבורג בשנות תרמ"א—תרמ"ב: י' 5—82

וויסאדלר, חיים [המלבה"ד]
יהודי וילנה בוחרים רב: י' 211

ירושלמי, שמשון דוב
ועדות וועידות הרבנים ברוסיה: ג' 86—94

כץ, בן־ציון
הפרלמנט הראשון ברוסיה — הדומה הממלכתית: ה' 3—10

מאור, יצחק
הליברלים הרוסים במאה ה־19 ושאלת היהודים: ג' 95—110; ה' 90—103
יהודי רוסיה בימי ה„דומות": ז' 49—90

מישקינסקי, משה
על עמדתה של התנועה המהפכנית הרוסית לגבי היהודים בשנות ה־70 של המאה ה־19: ט' 38—66
תיקונים ומילואים: י' 212—213

כלכלה

גנקין, ברוך
היהודים במקצוע המשפט ברוסיה הצארית: ג' 111—115

כהן, דוד
בעלי־מלאכה בשפולה: ז' 170—176

לשצינסקי, יעקב
הרקע הכלכלי של תחום המושב ליהודים ברוסיה: א' 31—44
מורשת היהדות הרוסית מלפני משטר הסובייטי: ד' 11—19
מצב יהודי אוקראינה בסוף המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט: ז' 6—14

סוציאליזם

טורטל, חסיה
תנועת „עם עולם": י' 124—143

מישקינסקי משה
על עמדתה של התנועה המהפכנית הרוסית לגבי היהודים בשנות ה־70 של המאה הי"ט: ט' 38—66
תיקונים ומילואים: י' 212—213

ספרות עברית

בריזמן, שלמה
פולמוס התיקונים בדת בספרות העברית: א' 115—132

ליטאי, אהרן
ה„יריד" הספרותי־העברי הגדול במוסקבה: ג' 51—59

סוקולוב, נחום
הדוב הלבן: ג' 22—26

קלויזנר, ישראל
הפרעות ברוסיה בראשית שנות השמונים בשירה ובסיפור: ט' 7—15

עתונות

גפשטיין, שלמה
ראשית ה„ראזסוויט": א' 141—150

כץ, בן־ציון
העתונים החדשים: „הצופה", „הזמן", „פריינד": א' 9—10
יובל העתונות העברית היומית המחודשת: ב' 5—23
70 שנה לצאת העתון היומי העברי הראשון: ד' 133—135

קרוא, ברוך
הד פרעות שנות השמונים בעתונות העברית: ט' 3—6

שוחטמן, ברוך
ה„ראזסוויט" הראשון: ב' 61—72
„ציון": ד' 112—132

פרעות וגזירות

ביאליק, חיים נחמן
גבית עדות מפי נפגעי פרעות קישינוב בשנת 1903: א׳ 18—30; י׳ 150—154

ברמן, ישראל
מאזן של „יובל״: הפרעות בקישינוב לפני חמשים שנה: ב׳ 130—135

גלבר, נתן מיכאל
פליטי פרעות שנות השמונים בברודי: ט׳ 67—77
הפרעות בווארשה 1881: י׳ 106—123

גרוסמן, ולאדימיר
על הגראף איגנאטייב ו„התקנות הארעיות״: ט׳ 86—87

גרינבוים, יצחק
לאחר שמונים שנה (היסטוריון פולני על הפרעות ברוסיה) [על ספרו של יאן קוכארזבסקי „מהצאר הלבן עד האדום״]: ט׳ 26—37

דובנוב, שמעון
עיר נצורה: ח׳ 149—152
המאה העשרים וימי־הבינים: ח׳ 166—168

דינור, בן־ציון
„תכניותיו״ של איגנאטייב לפתרון שאלת היהודים וועידות נציגי הקהילות בפטרבורג בשנות תרמ״א—תרמ״ב: י׳ 5—82

כץ, בן־ציון
הפוגרום בקישינוב נועד להמריץ את היהודים ליציאה: א׳ 11—17
חמשים שנה לפוגרום בקישינוב: ב׳ 3—4
היהדות הרוסית בשנת המהפכה והפרעות 1905: ר׳ 3—10

לוין, עמנואל
מתוך תזכיר על הפרעות בשנות 1881—1882: ט׳ 78—81

מאור, יצחק
טורגנייב ויחסו לפרעות שנות השמונים: ב׳ 105—111
יהודי רוסיה בתקופת פלווה: ו׳ 38—59

מאהלר, רפאל
השתדלותו של אברהם שטרן לשיחרור חז״ס מן ה„טאגצעטל״: ט׳ 107—112

נורוק, מרדכי
גירוש היהודים מפלכי המערב ברוסיה במלחמת העולם הראשונה: ה׳ 85—89

סלוצקי, יהודה
הגאוגרפיה של פרעות תרמ״א: ט׳ 16—25
הפרעות בשנות תרמ״ב—תרמ״ד: י׳ 144—149

פארמן, יעקב
התמונה „למחרת הפרעות״ של אבלפן: ב׳ 136

קלויזנר, ישראל
הפרעות ברוסיה בראשית שנות השמונים בשירה ובסיפור: ט׳ 7—15

קרוא, ברוך
הד פרעות שנות השמונים בעתונות העברית: ט׳ 3—6

[שליטא, נחום]
„קול מבאלטע״ (מספרות הפרעות): י׳ 83—105

שפירא, שמואל
יתומי קישינוב — מבשרי העליה הגשניה: י׳ 155—156

קהילות ועדות

אהרוני, יעקב
בית הספר העברי בסאראטוב: ט׳ 150—159; י׳ 188—201

אורי, עזריאל
פרקי זווהיל (נובוגראד־וולינסק): ו׳ 163—169

אטינגר, דוד
אומן העיר: ג׳ 116—119

אלטמן, מנשה
בלטה בשנות 1917—1920: ג׳ 60—85

בוקשטיין, יעקב
פרקי זכרונות מברדיטשוב: ז׳ 156—158

ביאליק, חיים נחמן
גבית עדות מפי נפגעי קישינוב בשנת 1903: א׳ 18—30; י׳ 150—154

בן־צבי, יצחק
יהודי בוכארה בדורות האחרונים: א׳ 67—73

גולודץ, אליעזר
שצ׳דרין — יישוב יהודי בעל דמות מיוחדת: ט׳ 127—136

גורן, נתן
פרקי אודיסה: א׳ 65—66
וילנה לעיני הרצל: ג׳ 20—21

גלבר, נתן מיכאל
הפרעות בווארשה 1881: י׳ 106—123

גנקין, ברוך
חורבן ישוב יהודי חקלאי ברוסיה הלבנה: ראשיתה ואחריתה של שצ׳דרין: א׳ 84—90

דובנוב, שמעון
עיר נצורה [מסטיסלב]: ח׳ 149—152

דיפקין, יהושע זליג
קהילת חאסלאוויץ׳ ורבניה: ט׳ 145—149

הר־שפר, צבי
ליובויץ, עיר מושב אדמו״רי חב״ד: ב׳ 86—93

הרכבי, צבי
ייקאטרינוסלאב: ה׳ 128—132

וויסאדלר, חיים [המלבה״ד]
יהודי וילנה בוחרים רב: י׳ 211

זלאטקין, מנדל
חיבת ציון בעיר רוסטוב על נהר דון: ט׳ 140—145

טריווש, ישראל
פרצופה של אודיסה היהודית: א׳ 58—64
היהודים בנובורוסיה: ב׳ 100—104

כהן, דוד
בעלי מלאכה בשפולה: ז׳ 170—176
3—4

לוינסקי, ישראל
וילנה בסוף המאה התשע עשרה: ו׳ 60—64

ליטאי, אהרן
אודיסה היהודית בתחלת המאה העשרים: א׳ 45—57
היריד הספרותי־העברי הגדול במוסקבה: ג׳ 51—59

ליפשיץ, חיים
אמטשיסלאוו: ח׳ 81—100

נובומייסקי, משה
היהודים בסיביריה עד מלחמת העולם הראשונה: ב׳ 94—99

סערוני, יוסף
כפר מולדתי פופלנאסטוייה: ז׳ 177—182

פוגרבינסקי, יוחנן
טיפוסים מעולים מעיר מולדתי נמירוב: ו׳ 65—69

פיגנברג־אמרי, רחל
פרקי ליובאן: ז׳ 159—164

צייטלין, זלמן
בתי כנסת בדוברובנה: ו׳ 70—72

קרוא, ברוך
פודוליה היהודית: א׳ 91—93

קרלין, אריה
רשומות קהלת ריגה: א׳ 73—84

רבין, דב
פרשיות הורודנה: ה׳ 116—127

[שליטא, נחום]
„קול מבאלטע״ (מספרות הפרעות): י׳ 83—105

שפירא, יצחק אייזיק
יד ושם ליהודי בסרביה: ב׳ 137—138

תעודות

קלויזנר ישראל
תזכיר על בעיית היהודים ברוסיה מאת שר הפלך הווילנאי פאלן: ז׳ 91—122

לויטאץ, יצחק אייזיק
החברות היהודיות ברוסיה (תעודות): ז׳ 123—135

[שליטא, נחום]
„קול מבאלטע״ (מספרות הפרעות): י׳ 83—105

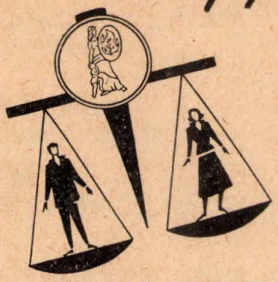
שונות

וויסלבסקי, צבי
האצילות בישראל: ו׳ 115—120

ליבנדה, יהודה ליב
פרקים מ„עידנא דריתחא״: י׳ 157—169

קויפמן, יחזקאל
ערי הלויים: ו׳ 121—127

דע את משקלך...

אחת הסגולות היעילות באתר לשמירת שיווי משקל־הגוף – היא אי־הדאגה למחר, לבטיחות כלכלית מתאימה. דבר זה ניתן להשיג בחישכון ע"י ביטוח־חיים.

להלן טבלת־ביקורת, שלפיה ניתן לקבוע את התקינות או אי־התקינות של הגוף.

משקל הגוף הרצוי לפי מבנה־הגוף מגיל 25 שנה ומעלה

גובה	המשקל לגברים	גובה	המשקל לנשים
158 ס"מ	מ־ 58 ק"ג עד 73 ק"ג	147 ס"מ	מ־ 42 ק"ג עד 54 ק"ג
163 ס"מ	מ־ 61 ק"ג עד 76 ק"ג	157 ס"מ	מ־ 50 ק"ג עד 60 ק"ג
168 ס"מ	מ־ 63 ק"ג עד 81 ק"ג	165 ס"מ	מ־ 54 ק"ג עד 65 ק"ג
175 ס"מ	מ־ 71 ק"ג עד 91 ק"ג	170 ס"מ	מ־ 58 ק"ג עד 69 ק"ג

השנים

חברה ישראלית
לביטוח בע"מ

אהרון רוזנפלד

סוכן חברות אניות ובתי חרושת

חיפה
דרך העצמאות 104
טל. 53261

תל־אביב,
רח' פינסקר 2
ת.ד. 305, טל. 225967, 55157־8

ירושלים
בנין המלך דוד
ת.ד. 1357, טל. 23451

חברת נכר הרצל בע"מ

מברכת את מדינת ישראל,

ממשלתה והעם היושב בציון

ליום העצמאות הט"ו

חברה לבנין ולעבודות צבוריות
מיסודו של סולל בונה בע"מ

גדול קבלני הבנין בארץ לבנינים, כבישים, גשרים, שדות תעופה, ביוב ומבנים למטרות מדע מיוחדות, בונה בניני השגב בישראל

משרדים מרכזיים:

▼ משרד ראשי תל־אביב:
רחוב אלנבי 111, ת.ד. 1267 — טלפון 8—61031

▼ חיפה:
ככר סולל בונה, ת.ד. 4884 — טלפון 66501

▼ ירושלים:
רח' המלך ג'ורג' 47, ת.ד. 1344 — טלפון 7—24313

סניפים בכל הארץ

סמל

יבין וחקבל

ערובה לטיב

תוצרת השימורים:
משקה הדרים קל.
מיצים טבעיים וממותקים.
שמורי פירות וירקות.
לפתני פירות שונים.
קליפות הדר מסכרות.
פקטין.

בית החרושת בפ"ת טל. 2—912281

„עלית"

חברה ישראלית לתעשית
שוקולדה וסוכריות בע"מ

בחג העצמאות
שלוחה ברכתנו
לכל בית ישראל

צים - שוהם

מברך את מדינת ישראל
ובית ישראל לקראת
יום העצמאות הט״ו

„דופלו"

תעשית אריגים
והלבשה בע"מ

תל־אביב, רחוב הרצל מס. 4
טל. 56079

חולצות ופיז׳מות
לגברות, גברים וילדים

לשנת הט״ו של המדינה

ברכת

המשביר המרכזי בע"מ

המוסד המרכזי להספקה של התנועה הקואופרטיבית בישראל

לשנת העצמאות ה־15 למדינת ישראל

ברכת

תנובה במחוז תל־אביב

★ בכל יום ובכל מקום

ליום העצמאות הט״ו של מדינת ישראל

ברכת

אשראי וחסכון של הציונים הכלליים, אג׳ הדדית בע״מ.

רח׳ לילינבלום 32, תל־אביב, טל. 57056

האחוד העולמי - פועלי ציון - צ. ס. - התאחדות

מברק

את מדינת ישראל ליום העצמאות הט"ו

חברה לעבודות חוץ ונמלים
מיסודו של סולל בונה בע"מ

- **עבודות הנדסיות ועבודות צבוריות**
  עבודות עפר, עבודות תת־קרקעיות, מנהרות, קוי מים ונפט, בנוי נמלים.
- **סניפים וחברות משותפות לקבלנות**
  בנין ועבודות צבוריות באפריקה, אסיה והמזרח התיכון.
- **שרותים לתפעול נמלים**
  נמלי חיפה, קישון ואילת.
- **מפעלי תעשיה ומלאכה**
  בחיפה, תל־אביב ואילת.

ליום העצמאות ה־15 למדינת ישראל

ברכת החברה לשכון עממי

ספרים עתיקים ויקמ"צ, מכתבים אוטוגרפיים של אנשי־שם, כתבי־עת מתקופת „ההשכלה" ועד ימינו להשיג ב־

ב"מ ספרים „זוהר"

רח' גאולה 51, תל־אביב

לשנת ה־15
של
המדינה

▼

ברכת

הועד הפועל של ההסתדרות

אחוד הקבוצות והקבוצים

המזכירות:
קרן אחוד הקבוצות והקיבוצים,
משקי אחוד הקבוצות והקיבוצים
תל־אביב, רח' הירקון 123,
טלפון 4/—223131, ת. ד. 3213

משקי אחוד הקבוצות והקבוצים:
תל־אביב, רח' ברנר 18, טל. 63875

המדרשה לחנוך משותף:
בית־ברל, טל. 9333336, כפר־סבא

המחלקה לבניה:
תל־אביב, רח' ברנר 2,
טל. 64668, 65774

ייצור ופתוח בע"מ
מפעל לפיתוח חקלאי במשקי
אחוד הקבוצות והקיבוצים
תל־אביב, רח' טיומקין 13, טל. 61556/7

מפלגת פועלי ארץ ישראל

מרכז מפא"י
תל־אביב, רחוב הירקון 110
טל. 221171

מפלגת הפועלים המאוחדת מפ"ם

מרכז המפלגה:
תל־אביב, רחוב יהודה הלוי 20
ת. ד. 1777 — טל. 57171

מערכת „על המשמר":
תל־אביב, רחוב המסגר
ת. ד. 806 — טל. 32271

הברית העולמית של מפלגת מפ"ם:
תל־אביב, רחוב יהודה הלוי 20
ת. ד. 1777 — טל. 57171

מפלגת אחדות העבודה פועלי ציון

מרכז המפלגה:
תל־אביב, רחוב לילינבלום 19
טל. 56271־4 ת. ד. 1238

הברית העולמית של אחדות־העבודה—פוע"צ
תל־אביב, רחוב לילינבלום 19

מערכת „למרחב":
תל־אביב, רחוב אילון 7
ת. ד. 2834, טל. 31267־8־9

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בישראל

הקבוץ המאוחד

המזכירות:
תל־אביב, רח' סוטין 27, ת. ד. 16040
טל. 231271

המוסד הכספי:
קרן הקבוץ המאוחד בע"מ
רח' סוטין 27, טל. 231271, ת. ד. 16040

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י

אגודת השומרים

חברה לקבלת עבודות שמירה בע"מ

תל־אביב, רח' לילינבלום 29, טל. 55349

אשקלון, הרצל 49

באר־שבע, רח' ההסתדרות 11, טל. 2829

האגודה מבצעת שמירת רכוש ונפש בישראל, מדן ועד אילת, במפעלים צבוריים ופרטיים **באחריות ויעילות**

ההסתדרות הכללית של
העובדים העברים בישראל
קרנות לעזרה הדדית

דוד לדור

קרן לזקנים, אלמנות ויתומים בישראל

תל־אביב, ככר מלכי ישראל 9 (נוסד בשנת 1943). נועד לעזור לחבר ההסתדרות לעת זקנתו ע"י תשלומי מענק חדשיים.

מציב

קרן לאימוץ משפחת החבר אחרי מותו
(נוסד בשנת 1937)

חברי ההסתדרות הזכאים לפי התקנות למענק ותשלום אימוץ צריכים לקבל את כל הידיעות הדרושות במועצות הפועלים המקומיות ועל ידן לפנות למוסדות המתאימים.

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל

הסתדרות הפועלים החקלאים
המרכז החקלאי

המשרד הראשי: תל־אביב, רחוב אלנבי 126, טלפון 64681, ת.ד. 210
המשרד לנגב: באר־שבע, בית ההסתדרות, טלפון 2361

הסתדרות הפועלים החקלאים

קרן בטוח ופנסיה לפועלים חקלאים ובלתי מקצועיים

אגודה שיתופית בע"מ

✡

קרן חופשה לעובדים בחקלאות

✡

הנהלה מרכזית:
תל־אביב, רח' לילינבלום 44
ת.ד. 2910, טל. 67437/8

קופה לביטוח חקלאי הדדי

אגודה שיתופית בע"מ

תל־אביב, רחוב אלנבי 115
קומה ג'

טל. 64035, 65933 ת.ד. 462

בטוח תבואות, מכונות חקלאיות
ורכוש חקלאי אחר.
בסוף שנת המאזן מוחזרים העודפים
למבוטחים.

מפעלי מגן גולדמן בע"מ

קופות, דלתות משוריינות לחדרי אוצר, כספות (סייפים),
רהיטי פלדה

רמת־גן, רחוב שפירא 6 (ע"י ביח"ר עלית)
רמת־גן — טלפון 73001 — ת. ד. 338
טלפון (פרטי) 225568 תל־אביב

נוסד 1914 מדליות זהב: יריד המזרח 1932־1934־1936־1953

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישראל
הפתדרות פועלי הבנין

קרן הביטוח של פועלי הבנין ועבודות ציבוריות

קופת תגמולין, אגודה שתופית בע"מ תל־אביב

הקרן מעניקה לחבריה:

דמי־מחלה	הבראה	הפרשי פיצויי פיטורים
דמי־חופשה	דמי־חגים	תוספת משפחתית
הלוואות לשיכון	הלוואות קטנות	ביטוח הדדי

פנסיה
גימלאות מגיל 65
גימלאות פרישה מוקדמת מגיל 60
(מסיבות בריאות)
גימלאות לשאירים וגימלאות לנכים מוחלטים

שיקום
וגימלאות נכות־מקצועית
בגיל 55—60

ההנהלה המרכזית:
תל־אביב, רח' ארלוזורוב 93 ■ ת.ד. 303 ■ טלפונים: 7—6—20145

א. קריניצי

ביח"ר מכני
לנגרות
ולתעשית
רהיטים

רמת־גן, דרך ז'בוטינסקי
מול משטרת רמת־גן)
ת.ד. 99 — טל. 72230

קבלנים לבנין וסלילת כבישים

מ. את י. ברמן

▼

תל־אביב
רח' נחמני 36, טלפון 62122

רסקו

חברה להתישבות חקלאית ועירונית בע"מ

בשרות בנין הארץ והמעמד הבינוני

התישבות ושכון בכל רחבי המדינה

▼

תל־אביב, רחוב הר סיני 2
ת.ד. 1058, טל. 8—67561

ש. פרידמן ושות' בע"מ

חיפה, דרך העצמאות 43
טל. 2-4671

סוכני מכס
ותחבורה

■

אקספרטים מוסמכים
לחומרי בנין

ויצ"ו
הארגון הארצי בישראל

מטרות ויצ"ו:

- ארגון האשה להשתתפות פעילה בחיים הציבוריים של המדינה
- שיפור מצבה הכלכלי של האשה והעלאת רמתה התרבותית
- דאגה לנציגות מתאימה של האשה במוסדות המדינה
- הגנה על זכויות האשה במשפחה ובתחוקת המדינה
- טיפול וחינוך לילדים ולנוער

ה·נ·צ· ויצ"ו מונה בארץ
80 אלף חברות ב-169 סניפים

מרכז ויצ"ץ:
תל-אביב, סמטת בית השואבה,
טלפונים 64538, 64551

המשרד בירושלים:
רחוב חבצלת 5, טלפון 23641

המשרד בחיפה:
רחוב החלוץ 47, טלפון 4795

הסתדרות העובדים הלאומית
קופת חולים
לעובדים לאומיים

עזרה רפואית מלאה

◆

סניפים ברחבי המדינה

◆

המרכז:
תל-אביב, רח' בכורי העתים 23
טל. 2-222241 — ת.ד. 2209

לאסירי ציון
ולנאמני ישראל
ברוסיה

ברכת שיבת ציון

הסתדרות העובדים הלאומית
בארץ-ישראל
הועד הפועל

תל-אביב, רח' בכורי העתים 23
טל. 22243 — ת.ד. 618

המשביר המרכזי בע"מ

חברה קואופרטיבית להספקה של העובדים העברים בישראל

המשרד הראשי:

תל־אביב, בית המשביר, דרך שלמה, טל. 84211־8, ת.ד. 130

סניפים:

חיפה, שער פלומר, בית המשביר, ת.ד. 295

ירושלים, מרכז מסחרי חדש, ת.ד. 438

באר־שבע רחוב 13, טל. 2318

אילת — עכו — קרית שמונה

◆

המוסד המרכזי להספקה של התנועה הקואופרטיבית בישראל

נשר

NESHER

"נשר"

הצמנט הידוע בטיבו בארץ ובעולם כולו!

אמקו

סמל האיכות

תנובה אקספורט בע"מ

אגודה חקלאית שתופית

לשיווק תוצרת משקי העובדים העבריים בע"מ

תל־אביב, רחוב לינקולן 17 — טל. 36811

אגודה שיתופית חקלאית בע"מ
החברה המרכזית לשיווק חלב

*

נחלת יצחק, רח' גבורי ישראל 65 —
טלפון 31286, 31287

מייצרת ומשווקת חלב מפוסטר
מעוקר והומוגני; קקאו וקפה
מוקה מחלב טהור;

חמאה, שמנת בכוסות,
וכל מיני גבינות רכות וקשות.

ארגמן

מפעלים לצביעת
טקסטיל בע"מ

●

בני־ברק, טלפון 73246/9

איגוד משקי עופות לרביה

תל־אביב, רחוב אלנבי 115 ת. ד. 1906, טל. 61684, 65285

מוסד לשווק חומר רביה
של ארגון מגדלי העופות העברים בישראל

מעמיד לרשותכם על־ידי חומר הרביה את תוצאות הנסיון ופעולת ההשבחה הנעשית במשקי הארגון.

להקות רביה שלנו נמצאות תחת פיקוח הוועדה לביקורת להקות הרביה, המבקרת את רמת ההטלה, ההזנה והשיכון במשקי הארגון המשווקים את חומר הרביה שלהם באמצעותנו.

הלואה וחסכון חיפה
אגודה הדדית בערבון מוגבל

המשרד הראשי:
רח' הנביאים 22, ת.ד. 250,
טל. 5-68301

סניפים:

	טל.
רחוב יפו 51	5-53211
רחוב העצמאות 68	3439
רחוב הרצל 81	69049
שד' הנשיא 129, הדר הכרמל	84691
רח' טרומפלדור 56, נוה שאנן	69048
קרית-מוצקין, שד' שופטים 38	71097
קרית ים ג', רח' המרכז	71907
קרית טבעון, מרכז מסחרי	293
טירת הכרמל, מרכז מסחרי	43
כפר-אתא, רח' העצמאות	72077

קבלת חברים חדשים, מתן הלואות ונכיון שטרות, קבלת פקדונות חסכונות וחשבונות עובר ושב, גובינות והעברת כספים לכל חלקי הארץ

4
מפעלי חסכון לשרותך

★ מפעל החסכון העממי
★ קופת תגמולים למפרנסים עצמאיים
★ קופה לפצויים
★ קופת החוסך הצעיר

כל עסקי בנק

הלואה וחסכון יפו-תל-אביב
אגודה הדדית בע"מ
סניפים בעיר ובסביבתה

„מסר"
חברה הדדית
להלואות וחסכונות בע"מ
(נוסדה ע"י הסתדרות המורים העברים בארץ ישראל)
תל-אביב — ירושלים — חיפה
המוסד הכספי של הסתדרות המורים העברים בישראל
המרכז: תל-אביב, שד"ר 79, טל' 62444
סניף י—ם: בן יהודה 13/15, טל' 24867
סניף חיפה: הנביאים 20, טל' 66780

מבטחים
מוסד לביטוח סוציאלי של העובדים בע"מ

סניפים בכל חלקי הארץ

ציון
חברה לביטוח בע"מ

המשרד הראשי:
תל-אביב, רח' אלנבי 120,
ת. ד. 1425, טל. 9—67701

כל עסקי ביטוח

בנק למלאכה בע"מ

המשרד הראשי:
תל־אביב, רח' מרכז בעלי מלאכה 16
טלפון 65632, 66414

סניפים:

באר־שבע
רח' הרצל פנת אילת — טל. 2505

חדרה
רח' הרברט סמואל פנת תרנ"א 29
טל. 2512

חיפה
רח' לבונטין 14 — טל. 7—51216

חיפה המפרץ
הכביש הראשי — טל. 71190

ירושלים
רח' בצלאל 26 — טל. 25254

צפת
רח' ירושלים 59 — טל. 30467

פתח־תקוה
רח' מונטיפיורי 13 — טל. 912303

רחובות
רח' בנימין 8 — טל. 951110

תל־אביב — הרצל
רח' הרצל 68 — טל. 83860

כל עסקי בנק

בנק זרובבל

אגודה שתופית מרכזית בע"מ
כל שרותי הבנק

המשרד הראשי:
שדרות רוטשילד 44, תל־אביב
טל. 67809, 67808

סניפים

תל אביב:
רחוב הרצל 14, טלפונים 57222, 57221
רחוב אבן גבירול 143, טל. 43411
רחוב קפלן 8 בית האכרים, טל. 225117

באר שבע:
רחוב ההסתדרות 40, טל. 2053

מסונפות: האגודות השתופיות לאשראי בכל הארץ.

בנק משכנתאות לשיכון בע"מ

*

תל־אביב, שדרות רוטשילד 50
טל. 4—67283 ת.ד. 1610

ההסתדרות הכללית
של העובדים העברים בארץ־ישראל

לשכת המס המרכזית

■

תל־אביב, רחוב ארלוזורוב 93
טלפון 47121

בנק ישראלי לתעשיה בע"מ

תל־אביב, רח' מונטיפיורי 13
טלפון: 9־55235

חיפה, רחוב הנאמנים 8
ת.ד. 639, טלפון 9־51228

צינקל בע"מ

יצרני צנורות קלים להשקיה

בערגול קר:

1. מאלומיניום בקוטרים 1½" ועד 16" באורכים מ־4½ עד 18 מטר אורך
2. מפלדה מגולבנת בקוטרים 2", 3", 4", מ־6 ועד 12 מטר
3. יצור שוקתות ואבוסים מפלדה מגולבנת ואלומיניום — בכל אורך רצוי

בשיטת הדחיפה (אקסטרוזיון):

יצור של חלונות ודלתות, צינוריות ופרופילים מאלומיניום — לכל צרכי המשק.

לתעשיה, לבנין, לחקלאות

המשרד הטכני: רח' העליה 33, תל־אביב — טלפונים 84790, 82048

משרדי החברה: אזור התעשיה החדש — טלפונים 911794/5/6/7

ובית החרושת: של פתח תקוה — טלפון 911170

יעקב בוטקובסקי בע"מ

תל־אביב, דרך יפו 8 — ת.ד. 296

טלפונים 84115/16

■

יבואנים ומפיצים

כלי עבודה

ציוד להשקיה

ברזי קיטור

חמרי אינסטלציה סניטרית

תעשית אבן וסיד בע"מ

המשרד הראשי: **חיפה**

רחוב יבנה, בנין סולל בונה —

טל. 66501, ת.ד. 4994

מחצבות אבן ושיש — משרפות משוכללות וחדישות ביותר במזרח הקרוב — מנסרות ומלטשות שיש

מספקים

חצץ מכל הגודלים * חצץ מעורבל * אבני שפה * דבש לכבישים * סיד רגבים לבנין * סיד לחקלאות * סיד לבריכות דגים * מימת הסידן * שיש מלוטש בלוחות * שולחנות שיש למטבחים * ציפוי חזיתות בתים וחדרי מדרגות * אבני מצבות * גבס * לוחות סופגות קול * בלוקי ולבני סיליקט * מוצרי בטון קל טרומיים * מוזאיקה ואבני בנין.

משרדים:

ירושלים, בית סולל בונה — טל. 25283

תל־אביב, רח' אלנבי 111 — טל. 66898

באר־שבע, טל. 2017

יצוא שיש בגושים ומצבות שלמות

בנק לסחר חוץ בע"מ

שדרות רוטשילד 39, תל־אביב — טלפונים 67298 / 67301

בנקאות על כל ענפיה

סניפים בכל מרכזי הארץ

תורן בע"מ

ניירות קרטון

בסיטונות

▼

תל־אביב, רח' הרצל 61

חדר 76 טל. 82770

הוצאת מסדה

תרבות

אנציקלופדיה מצוירת

ב־192 חוברות שבועיות

אנציקלופדיה תרבות מכילה חומר מקיף ומגוון מכל שטחי המדע, היסטוריה, אישים וארצות. הנושאים המדעיים מוסברים בדרך פופולרית. חומר זה מסייע לתלמיד בלימודיו ונועד גם לבית ולמשפחה בכללה להרחבת הידיעות והאופקים.

מדי שנה מופיעות 48 חוברות המהוות 4 כרכים מפוארים. עטיפותיהן של 48 החוברות המופיעות בשנה תהווינה כרך נוסף של מלון אנציקלופדי אלפביתי.

החתמות מתקבלות אצל „מסדה", רח' לילינבלום 33, תל־אביב ואצל כל מוכרי ומפיצי ספרים בארץ.

ספרות העולם

לכסיקון ב־4 כרכים מאת יוחנן טברסקי

1800 עמודים; 1800 ערכים; כל כרך — 10.50 ל"י

ההפצה ע"י

„ספרית מעריב"

בהוצאת עם עובד הופיע

י. ברזלי: זוהר בחצות

אסירים יהודים בצפון הסובייטי

פרקי הסתכלות בחיי ברית המועצות מבפנים, מוגשים על־ידי אחד ממיסדיה ומנהיגיה של המפלגה הקומוניסטית הארץ־ישראלית לשעבר, שבילה למעלה מעשרים שנה בבתי־סוהר ובמחנות־הסגר סובייטיים.

ספר המניח רושם עז על כל קורא.

230 עמודים: 4.70 ל"י

ברזלית

מפעלי מתכת בע"מ

יצרנים של:

חוט ברזל מתוח / חוט ברזל מיושר /
חוט ברזל מלובן / חוט ברזל מגולבן /
חוט להלחמה אוטוגנית / חוט לכריכה
מסמרים לבנין / מסמרים מיוחדים
חוט דוקר

רקמת פלדה / חוטי נחושת

תל־אביב, ת. ד. 56,
מברקים: ברזלית, ת"א

משרד ראשי:
תל־אביב, רח' רמח"ל 1,
טל. 63015, 61933

משרד ובית־חרושת:
פתח־תקוה, טל. 911245

«הארגז» בע"מ

ת ל־א ב י ב, ת. ד. 106

תעשיות מתכת ועץ

מ ש ר ד ר א ש י:
רח' גבורי ישראל 94, טל. 3—32251

מחלקת הרכב ומוצרי מתכת
אוטובוסים לשרות התחבורה הציבורית, אוטובוסים מיוחדים לתיירים, תאי־נהג, מכוניות משא וכלי רכב שונים.

מכשירים לגז בישול: תנורים, כיריים ומיכלים (צילינדרים) לגז, נפט נוזלי, מיכלים לדלק (ג'ריקנים), חלונות מתכת וכו'.

המחלקה לייצור רהיטי מתכת
רחוב החרש 4 (ע"י גשר ראש פינה)
טל. 32231.

חרושת עץ

צריפין ליד רמלה, טל. 961289, 961280.
תיבות מיוחדות מסוג „ברוס", ארגזי אריזה לפירות וירקות, נגרות בנין ורהיטי עץ.

שותף ל„אמקור" בע"מ, ת"א
מוצרי קרור ומזוג אויר

צנורות

חברה משותפת לתעשיה בע"מ
JOINT PIPE INDUSTRIES LTD.

ייצור צנורות פלדה לצרכי מים, דלק, גז ועוד לפי תקנים בינלאומיים בקוטרים ″108—1½

בידוד צנורות חיצוני ופנימי (בזפת או במלט)

חיבור פעמון ושקע:
בלי ריתוך — בלי חיבורים מכניים

■

מ ש ר ד ר א ש י:
תל־אביב, רח' לבונטין 30, טל. 67661

מ פ ע ל:
צריפין, ת. ד. 62 — רמלה, טל. 961155

תנובה

מאגדת

על יסודות קואופרטיביים 500 ישובים חקלאיים ומאות משקים בודדים בכל אזורי הארץ, לשווק תוצרת חקלאית ותעשית מזון.

משווקת

את כל התוצרת החקלאית למיניה.

מחלבות

ותחנות חלב עירוניות ואזוריות על פני המדינה כולה.
סיטוניים ומחלקות למכירת תוצרת חקלאית למיניה בכל הערים והמושבות.

מחלקות

לריכוז תוצרת חקלאית ומחסני אריזה בכל אזורי הארץ.

תעשית

מזון מתוצרת חקלאית.

המשרד הראשי: **תנובה, מרכז שיתופי לשווק תוצרת חקלאית בישראל בע"מ, ת"א, בית „תנובה", רח' יהודה הלוי 17, ת. ד. 265, טל. 7—57151**

„ת נו ב ה" משווקת למעלה מ־70 אחוז מכל תוצרת המשק החקלאי העברי המעורב

„ס ל ע"

חברת שיכון בע"מ

חברת שיכון מרכזית

של הסתדרות העובדים הלאומית בישראל

תל־אביב, רח' ביכורי העתים 23 — טלפון 222243/4

עמידר

החברה הלאומית
לשיכון עולים בישראל בע"מ

- עוסקת בניהול ובהחזקת 180,000 דירות
- מפתחת ומשפרת את השיכונים הקיימים
- מאפשרת לדייר לרכוש את דירתו בתנאים נוחים
- מארגנת עבודה קהילתית בתוך השיכונים.

בדר־דוגרי ושות'

בע"מ

חברה לקבלנות
ולבתים משותפים

נתניה
רחוב שמואל הנציב 5, טל. 3487

◆

במרכז נתניה,
— לפי בחירתכם —

דירות מפוארות — דירות עממיות,
משרדים, חנויות ובתי מלאכה
בהתאם לדרישת הקונה

◆

תנאים נוחים —
חלק ניכר במשכנתא

מרכז עבודה בע"מ

חברה קבלנית של הסתדרות העובדים הלאומית בא"י בע"מ

תל־אביב, רחוב לבונטין 16, טל. 65787

מוציאה לפועל כל מיני עבודות בנין, בתי דיור, סוללת כבישים בעיר ובכפר

שכון עובדים בע"מ

חברת השכון הותיקה והגדולה בארץ

בנתה 60,000 דירות

שיכנה 300,000 נפשות

הקימה 10 קריות ו־100 שכונות

המשרד הראשי: ת"א, רחוב לאונרדו דה וינצ'י 21 — טל. 228145, ת.ד. 392

סניפים: חיפה, ירושלים, ת"א והמושבות

אחים

גולדשטין

חברה לשכון ופתוח בע"מ

רמת־גן, רחוב ביאליק 45 —

טל. 9—74178

◆

בונים ב—

תל־אביב
רמת־גן
ירושלים
אשדוד
באר־שבע

◆

לחברה תעשיה עצמית
למוצרי בנין

חיים אלוני בע"מ

ביח"ר למוצרי:

מלט, מרצפות

מדרגות, רעפים

●

המשרד:

חיפה, רח' הרצל 63 — ת.ד. 5194

טל. 2376

ביהח"ר:

דרך נצרת, ק"מ 4.5, טלפון 67159

שכון אזרחי בע"מ

(מיסודו של המפדה האזרחי)

●

בונה שכונים לעולים חדשים ולותיקים

במקומות שונים בארץ

●

המשרד הראשי:

תל־אביב, רחוב המלך ג'ורג' 48 — טל. 227171

עגור

קואופרטיב לשרות ותקון אניות בחיפה בע"מ

גרוד חלודה, צביעה, נקוי דוודים שפוליים מכלי דלק זמים,
מחמנים, פירוק וסידור דונגי

דרך העצמאות 1 | ת.ד. 236 | טלפון 66438

„נור"

חברה לתעשית גפרורים

●

חיפה, דרך העצמאות 61 — טל. 51222

●

המפעל ברח' המסגר — טל. 71501

החברה הא"י
לקירור והספקה בע"מ

5 בתי קרור:

תל־אביב — חולון — חיפה — נשר

נפח הקבול: כ־70,000 m^3

* שרות מהיר ויעיל, ע"י צוות מומחי קרור.
* מפרעות נתנות על החסנת סחורות.

תל־אביב, ת. ד. 318 — טלפון 64316/7

שנהב

משחת השנים הטובה ביותר

מיוצרת מחמרים משובחים

להשיג בכל סניפי קופת חולים, סניפי „שקם"
ובכל אגודות הצרכנים

הוכנה ע"י
קופת חולים
של ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל.

סובלמט - SUCLAMATE

תחליף לסוכר

צנצנות בנות 250 טבליות, מחיר הצנצנת — 65 אגורות. להשיג בכל סניפי קופ"ח וסניפי „שקם".

אין המלחמה המקשרת את ישראל עם רחבי תבל

צי אניות הנוסעים והמטענים של „צים" —
המהלך על פני שבעת הימים,
תורם תרומה רבת־ערך לבסוסה הכלכלי של ישראל.

צים

TOURO COLLEGE LIBRARY
Midtown